E. LOVINESCU

T. MAIORESCU

și

CONTEMPORANII LUI

I

V. ALECSANDRI, M. EMINESCU, A. D. XENOPOL

CASA ŞCOALELOR
1943

T. MAIORESCU

ŞI

POSTERITATEA LUI CRITICĂ

E. LOVINESCU

T. MAIORESCU
ȘI
POSTERITATEA LUI CRITICĂ

BUCUREȘTI,
CASA ȘCOALELOR
1943

PREFAȚĂ

După studiul vieții și operei lui T. Maiorescu [1], era firesc să ne ocupăm și de acțiunea învățăturii lui în cele trei generații următoare. O astfel de lucrare presupune întrebuințarea unei îndoite metode. Mai întâi metoda critică, adică studiul principiilor estetice și al aplicărilor pe teren, ale marelui critic, raportate și la chipul în care au fost înțelese, continuate, deformate sau chiar respinse de urmași, metodă ce duce la un studiu critic de caracter definitiv, în limitele răspunderii autorului.

Acestei genealogii ideologice i s'a dat fundalul unei cercetări de istorie literară pentru a stabili și natura legăturilor personale dintre T. Maiorescu și urmașii săi, cel puțin a celor crescuți în atmosfera magistraturii lui critice.

Intru cât nu e o creație subiectivă, ci una obiectivă, o astfel de cercetare nu poate avea decît un caracter imperfect și provizoriu; ea se bazează pe un număr limitat de acte scrise, cele orale neputînd

---

[1]) E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, 2 vol. Ed. Fundația pentru literatură și artă Regele Carol II, 1940,

fi întrebuințate; corespondența scriitorilor abia acum se adună în importanta colecție a lui I. E. Torouțiu și e încă departe de a da roadele așteptate. Cînd vor ieși la lumină documente noi, partea aceasta istoriografică, pînză încă în stativele istoriei, va trebui refăcută.

Urmînd destinul tuturor fenomenelor biologice, în studiul criticei postmaioresciene am înglobat și studiul reacțiunilor împotriva difuziunii ideilor ei; acestui fapt i se datorește prezența mișcării critice sămănătoriste, poporaniste, moderniste într'o carte închinată posterității critice a lui T. Maiorescu. Viața ideilor e dialectică.

E. LOVINESCU

Noembrie 1942.

I.

ÎNTÎIA GENERAȚIE POSTMAIORESCIANĂ

I.

CARACTERELE ACESTEI GENERAȚII

1) T. Maiorescu omul celor două revoluții: revoluția culturală încheiată la 1873; revoluția estetică la 1886. 2) Se poate spune că de la 1895 atât T. Maiorescu cât și Convorbirile literare *își devin postumi. 4) Intiia generație postmaioresciană, caracterele ei.*

1. Critica culturală a lui T. Maiorescu se cuprinde în următorul ciclu de articole:

Despre scrierea limbii romîne, 1866.
O cercetare critică asupra poeziei romîne, dela 1867.
Asupra poeziei populare, 1867.
Contra școalei Barnuțiu, 1868.
Limba romînă în jurnalele din Austria, 1868.
In contra direcției de astăzi, 1868
Observări polemice, 1869.
Direcția nouă, 1872.
Beția de cuvinte, 1873.
Răspunsurile „Revistei Contimporane", 1873.

Cu aceste zece articole publicate în spațiul a șapte ani, 1866—1873, se încheie ciclul primei lui activități susținute, îmbrățișind mai multe pro-

bleme, privite însă toate dintr'o concepţie unitară, ale culturii romîne, pusă pe temeliile false ale unor forme fără fond. Această epocă militantă constitue lupta pentru restaurarea „adevărului“ în toate domeniile culturii: în limbă, în literatură, în ştiinţă, în şcoală, în concepţiile juridice şi de stat.

Odată cu intrarea în parlament (Mai 1871) şi apoi în ministerul Lascăr Catargi (7 Aprilie 1874), activitatea lui T. Maiorescu devine exclusiv politică; el nu-şi mai expune ideile în *Convorbiri literare*, ci la tribuna Camerei.

Revoluţia lui culturală se sfîrşeşte, astfel, la 1873, de cînd şi-ar fi supravieţuit, dacă n'ar fi fost urmată de o nouă revoluţie: *revoluţia estetică*, cristalizată în articolul *Comediile d-lui Caragiale* din 1885. T. Maiorescu este, prin urmare, omul a *două revoluţii:* cea dintîi împotriva formei fără fond; cea de a doua în slujba eliberării fenomenului estetic din simbioza elementelor cu care se amestecă adese, punînd, astfel, bazele ideologice ale *criticei estetice,* fără a o fi practicat sau măcar a-i fi înţeles legitimitatea, aşa cum avea să se desvolte chiar sub ochii lui într'una din cele mai însemnate discipline a timpurilor noastre. In amîndouă revoluţiile el n'a plecat de la o idee originală, originalitatea fiind nespus de rară şi T. Maiorescu ne avînd nici un fel de inventivitate: în prima, a pornit de la istoricismul german şi de la evoluţionismul englez; în cea de a doua de la estetica idealistă a lui Platon, filtrată întîi prin Hegel şi apoi prin Schopenhauer.

Meritul lui stă în a le fi aplicat în chip judicios împrejurărilor vieţii noastre culturale.

A doua revoluție, cea mai importantă, deși s'a formulat la 1885, cu adaos schopenhauerian, își adîncește rădăcinile în articolul *O cercetare critică* din 1867... Pe cînd întîia revoluție s'a manifestat printr'o activitatea masivă, dînd *Junimii* o formulă ideologică unitară, capitol important în evoluția culturii romîne, și *Convorbirilor literare* un prestigiu neegalat pînă acum, a doua s'a manifestat printr'o activitate sporadică, provocată de împrejurări exterioare, prefețe de cărți (*Comediile d-lui Caragiale*, 1885); *Eminescu și poeziile lui*, 1889; scurte polemici (*Poeți și critici*, 1886; *Contraziceri?* 1892) sau și mai scurte rapoarte academice. Se poate afirma, așadar, că adevărata activitate mai susținută a lui T. Maiorescu s'a încheiat la 1873; absorbit de catedră, de politică, de avocatură, de viața socială, tot ce a publicat după această dată are un caracter ocazional.

2. Strîns legate de personalitatea lui, *Convorbirile literare* îi urmează destinul. Rolul lor istoric și ideologic de creație se încheie și el odată cu încheierea activității lui; după 1886 ele își devin postume, prelungindu-se într'o viață moartă care durează de peste jumătate de veac. Marele glasuri care au contribuit la strălucirea *Junimii* ieșene au amuțit: T, Maiorescu nu mai scrie; P. P. Carp și Th. Rosetti sunt acum numai bărbați de stat; V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, Vasile Conta plutesc în lumea umbrelor; I. Slavici, A. D. Xenopol pleacă de la revistă, ca și Caragiale, G. Coșbuc și Al. Vlahuță — printre tineri abia se înalță

steaua incertă încă a lui Duiliu Zamfirescu; în aşteptarea erupţiei sămănătoriste întreaga noastră literatură trecea, de altfel, printr'o fază de sleire.

De la mutarea ei la Bucureşti (1885), revista îşi pierduse nu numai colaboratorii principali, forţa propulsivă a unui ideal comun, ci şi climatul spiritual al Iaşilor. Dacă T. Maiorescu nu mai scria decît rar, Iacob Negruzzi nu mai scria de loc, aşa că activitatea lui de „secretar perpetuu" nu mai avea nici un rost; obosit, voia să treacă direcţia altora. O sarcină nu se suportă voios de cît prin conştiinţa unei misiuni de împlinít; cînd a dispărut, sarcina devine o povară. Plănuită mai de mult, el nu şi-a putut realiza intenţia de cît la 1 Ianuarie 1895, la începutul anului al XXVIII al revistei.

Ne avînd în jurul lui un grup de scriitori formaţi şi, mai ales, un cap vrednic de conducere, T. Maiorescu s'a gîndit la studenţii lui, selectaţi la lucrările scrise, în discuţiile de acasă; le-a deschis mai întîi paginile *Convorbirilor*, i-a ajutat apoi să obţină burse în străinătate, le-a uşurat calea catedrelor universitare. Aceşti tineri redactori ai revistei sunt: Mihail Dragomirescu, S. Mehedinţi, P. P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, I. A. Rădulescu-Pogoneanu, D. Evolceanu, pentru a nu pomeni decît pe cei ce au avut un rol efectiv în conducerea noilor *Convorbiri*.

Dela 1 Ianuarie 1895 putem, aşa dar, privi ciclul existenţei *Junimii*, a *Convorbirilor literare* şi a lui T. Maiorescu ca definitiv încheiat — iar pe cei ce se încearcă să le ducă mai departe spiritul, îi putem considera ca întîia generaţie postmaioresciană.

3. Caracterele acestei prime generaţii se vor desprinde din capitolele ce urmează; e o generaţie de ucenici, formaţi la şcoala şi la glasul profesorului, aleşi din mulţimea studenţilor, introduşi de pe băncile Universităţii în „familia“ junimistă, sprijiniţi în cariera lor literară, universitară şi academică; deşi unii l-au părăsit, politiceşte, în suflete le-au rămas pururi amintirea şi recunoştinţa; nici unul nu l'a hulit şi nu i-a dat sărutul trădării, semn al întipăririi adînci lăsate într'înşii. Ei sunt creatorii unei adevărate literaturi apologetice în jurul „profesorului“, cu caractere de exaltare şi de idealizare sub forma simplei evocări, a comemorării, prin articole, amintiri, discursuri, întreţinînd în jurul lui un adevărat cult, aşa cum s'a dovedit în recenta aniversare a centenarului, cea mai impunătoare din istoria culturii noastre. La aceasta a contribuit şi existenţa *Convorbirilor literare*, mauzoleul amintirii maioresciene de peste o jumătate de veac şi prezenţa la posturile de comandă culturale a foştilor elevi.

Dintr'o generaţie de „cult“, care n'a adus nici un fel de obiecţie operei lui T. Maiorescu, singur Mihail Dragomirescu reprezintă o adevărată posteritate critică: el a continuat însă linia criticismului estetic cu exageraţiile ce-i sunt fireşti.

Prin faptul că n'a făcut nici critică, nici literatură apologetică, prezenţa lui Duiliu Zamfirescu în această generaţie postmaioresciană ar putea mira, dacă nu ne-ar fi rămas dela dînsul o corespondenţă, care, în afară de marea ei valoare literară,—constitue tezaurul cel mai însemnat pentru cunoaşterea

lui T. Maiorescu şi a postumităţii lui totuşi antumă, pe care o considerăm că începe la 1895—adică odată cu trecerea direcţiei *Convorbirilor literare* în sarcina celei dintîi generaţii postmaioresciene.

II.

MIHAIL DRAGOMIRESCU

1. Legăturile lui M. Dragomirescu cu T. Maiorescu și debuturile lui la Convorbiri literare. *2. M. Dragomirescu la conducerea efectivă a* Convorbirilor literare *(1895—1900)*' *3. Ruptura și întemeierea* Convorbirilor *(1907) devenite apoi* Convorbiri critice. *4.* Critica științifică și Eminescu, *prima formulare a criticei lui M. Dragomirescu. 5. Privire generală asupra* Științei literaturii. *6. Concluzie.*

1. Intîia generație postmaioresciană a dat culturii noastre cîteva personalități distinse în diferite discipline, universitari și academicieni, dar n'a produs decît un singur critic, care, părăsind apoi cercul *Convorbirilor literare*, și-a croit un destin propriu în *Convorbiri* (1907) : pe Mihail Dragomirescu.

Pentru a expune pe scurt și în elemente strict obiective natura legăturilor personale dintre dascăl și discipol, ne vom referi, în bună parte, la articolul lui Mihail Dragomirescu: *Legăturile mele cu „Convorbirile literare"*, întrucît corespondența lor

1) M. Dragomirescu, *art. cit.* în *Convorbiri lit.* Număr jubilar, 1867—1937, LXX, 1—5. Ianuarie—Mart. 1937, p. 88.

nu s'a publicat pînă astăzi şi nu voim să ne folosim de amintiri proprii sau de informaţii orale.

Legăturile vin, fireşte, din epoca studenţiei, din atenţia ce i-a acordat profesorul chiar dela examenul primului an, urmată de invitaţii la serate şi la masă. Cu tot felul lui academic, protocolar, prin contrast probabil, T. Maiorescu pare a fi preţuit irupţia tînărului rural pus pe dispută într'o asistenţă de studenţi obedienţi.

Incă din 1890, din preajma aniversării de un sfert de veac, Iacob Negruzzi voind să se retragă dela direcţia revistei, T. Maiorescu se gîndise la cîţiva din studenţii lui, deveniţi deocamdată colaboratori, ca la nişte urmaşi posibili la conducerea ei.

Apariţia în publicistică a acestei prime generaţii postmaioresciene se leagă de lupta dintre „critica estetică“ şi cea „ştiinţifică“, adică între T. Maiorescu şi I. Gherea. Poziţia estetică, adică a „artei pentru artă“, fusese expusă de T. Maiorescu în cele două articole din 1885 şi 1886 *Comediile d-lui Caragiale* şi *Poeţi şi Critici*; I. Gherea o combătuse în articolul său din *Contemporanul*, intitulat *Personalitatea în artă* (1886). Replica lui T. Maiorescu venise abia peste şase ani, în 1892, în *Contraziceri?* model de polemică peremptorie şi formală, în care se mulţumise să reducă discuţia la cîteva schematisme logice, în scopul de a dovedi insuficienţa de pregătire elementară a adversarului; punîndu-se şi el pe teren tot formal, Gherea îi răspunsese peste doi ani, în 1894 în *Asupra esteticei metafizice şi ştiinţifice*. Cu această ultimă încrucişare de spade pole-

mica trecu la scutierii primei generaţii, ieşiţi din faza larvară a discuţiilor cenaculare.

Activitatea convorbiristă, M. Dragomirescu şi-a pornit-o în 1892 prin încercări literare: un poem în proză *Seninătate* şi mai multe poezii. Abia în anul următor debută în critică printr'un articol apărut în două numere, sub titlul: 1) *Criticele d-lui T, Maiorescu*; *Studii de critică generală*; 2) *Introducere: Contra curentelor critice de astăzi*[1])

Articolul nu ajunge a se ocupa de T. Maiorescu se mărgineşte la o polemică preliminară cu Gherea, dusă de altfel tot formal, în maniera lui T. Maiorescu, cu scopul de a dovedi lipsa de preciziune a noţiunilor, de care se folosea criticul socialist. Spirit didactic încă de atunci, tînărul critic fixa tabloul mijloacelor, de care se servea Gherea pentru „a rătăci judecata cetitorilor":

„Mai întîi în ce priveşte ţesătura internă a gîndurilor am găsit lipsa de preciziune în legarea noţiunilor. Din aceasta derivă celelalte. Astfel:

„In ce priveşte forma generală a expunerii — forma externă — am găsit de astădată o *formă polemică* banală etc.

1) *Semeţia* etc,

2) *Spiritul vulgar* etc,

3) *Flatarea cititorului* etc.

„Dar cel mai puternic mijloc particular al d-sale e *mijlocul intern*, care presupune în om *lipsa de bună credinţă* şi care se traduce în scriere prin

[1]) *Conv. lit.* 1903 (XXVII), p. 8 şi p. 248.

neadevăruri...“ Prefigurație a didacticismului viitor al criticului.

Un ecou contemporan asupra acestui articol ne-a rămas într'o scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu către Iacob Negruzzi din 13—25 Mai 1893 : [1]) „Acum o părere greu de formulat este acea asupra lui Dragomirescu. Cunoști impresia mea despre dînsul, — e curioasă : ori de cîteori l'am văzut seara, mai cu seamă în discuții literare, mi s'a părut de o inteligență cu totul superioară, ori de cîte ori l'am văzut ziua, la întreaga lumină a soarelui, mi s'a părut spălăcit, fără ton colorant, atît la fizic cît și la moral.

Şi, din nenorocire, poeziile sale publicate pînă aici împrumută tonul de ziuă; Dragomirescu, pentru mine, nu e poet. In ceiace privește articolul de critică, lucrul se schimbă.

Tocmai zilele astea am primit de la Graeve *Literatură și Știință* a lui Gherea, cu articolul contra d-lui Maiorescu, astfel că critica d-lui Dragomirescu venea la vreme. Dragomirescu scrie liniștit, mai cu seamă în generalizări cu perioade pline, plăcute, — pe cîtă vreme Gherea scrie pripit și deslînat.

Dar în polemică, Dragomirescu devine confuz și e lipsit de sare ; pe cîtă vreme celalt e picant și mai cu seamă limpede, — calitate asupra căreia insistă într'un mod atît de curios amicul nostru Dragomirescu. Şi băgați de seamă că eu socot că Dragomirescu are dreptate, că Gherea e mai puțin

---

[1]) I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, I. p. 85.

cult la temelie; că arta și literatura în sine îl interesează mai puțin de cît alte scopuri sociale tăgăduite. De altminteri vă mărturisesc că, după titlu și după început, nici nu mă așteptam la polemica, ce se desvălue în studiul lui Dragomirescu, și era mai bine să nu se desvălue de loc.

Criticele d-lui Maiorescu sunt un subiect minunat, considerate din punct de vedere al teoriei filozofice ce reprezintă, al esteticei și al înrîurilor sociale".

Cît despre partea a doua a studiului *Criticele d-lui Titu Maiorescu* [1]) găsim în altă scrisoare din 7—19 Iulie 1893 următoarea apreciere: „Urmarea criticelor amicului nostru Dragomirescu îmi place din ce în ce mai puțin [2]).

Articolul rămase neisprăvit; însuși autorul lui mărturisește în *Legăturile mele cu „Convorbirile literare"* [3]) că nu era destul de pregătit că să-l ducă la bun sfârșit; el plecă, de altfel, cu o bursă în străinătate ca și ceilalți viitori redactori ai revistei: P. P. Negulescu, D. Evolceanu, S. Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, I. A. Rădulescu (încă nu Pogoneanu), Teohari Antonescu. Studiul nu fu reluat de cât în articolul „*Criticele d-lui Maiorescu* publicat în *Convorbiri literare* din 1896 [4]), formulînd cele două principii rectoare ale criticei maiorescicne: 1) „o desvoltare sănătoasă adică statornică

---

1) *C. L.* 1893. XXVII. p. 248.
2) I. E. Torouțiu, *op. cit.* I. p. 89
3) *Conv. lit.* număr jubilar 1937, p. 89
4) „ „ XXX Nr. 1 din 1 Ian. 1896.

a unui popor nu se poate întemeia de cât pe adevăr“ 2) „In perioada în care un popor este influențat în desvoltarea lui de cunoştinţele intelectuale şi sociale ale altor popoare mai înaintate în civilizaţie, el nu poate da naştere la producţii adevărate şi deci capabile de a forma parte integrantă din desvoltarea lui viitoare, de cât „rezorbind“ şi mistuind în inteligenţa lui acele cunoştinţe care se potrivesc cu natura lui proprie“.

Formularea nu reprezintă poate un maiorescianism ortodox; mai puţin impreciziunea expresiei, ea constitue unul din temeiurile *Istoriei civilizației române moderne*, al originalităţii prin asimilare.

Şi în acest articol găsim o prefiguraţie a viitorului critic în latura viziunii lui ipertrofice. Pe lângă valoarea lor naţională incontestabilă, *Criticele* lui T. Maiorescu ar mai fi având şi: „o valoare universală, pe care nu toţi pot a o recunoaşte“. „*Criticele* d-lui T. Maiorescu, adaugă el, sunt astfel critice cu caracter sociologic şi întru cît studiază o întreagă desvoltare culturală la un popor, pe care influenţele externe l'au scos din calea sa proprie de progres, este după cunoştinţa noastră, în literatura universală, *un monument original și unic în felul său*“. In materie de cultură, ideologia maioresciană nu prezintă în realitate nici o originalitate; importanţa ei stă în aplicaţia la niște stări de fapt determinate, şi în acţiunea exercitată prin valoarea personală a celui ce a mînuit-o cu destoinicie și prestigiu.

Cu toate că şi-a adunat în cele două volume de *Critică*, multe din articolele tinereţii sale, ce nu-şi

meritau soarta, de cît doar prin satisfacţia intimă de a se fi îndepărtat de isvorul lor de inspiraţie, M. Dragomirescu a lăsat la o parte aceste două articole, în care se oglindeşte totuşi mai exact.

2) Intors din străinătate, viitorul critic fu ajutat de T. Maiorescu cu o mie cinci sute de lei, rezultaţi din vînzarea poeziilor lui M. Eminescu, cu obligaţia de a scrie un studiu asupra poetului: iată originea opusculului *Critica ştiinţifică şi Eminescu*[1]), privit de autor ca unul din fundamentele *Esteticei integrale*, despre care ne vom ocupa mai tîrziu. In 1895 *Convorbirile literare* trecură sub conducerea comitetului compus din Teohari Antonescu, I. Al. Brătescu-Voineşti, P. P. Negulescu, D. Evolceanu, C. Rădulescu-Motru, I. A. Rădulescu (nu încă Pogoneanu), François Robin, Nicolae Basilescu, I. S. Floru şi Mihail Dragomirescu, căruia îi reveni sarcina efectivă a părţii redacţionale, sub supravegherea, intermitentă de altfel, a lui T. Maiorescu... Fără ştirea lui publică, de pildă, articolul *Direcţiunea noastră literară* (1907)[2]), atacînd pe Dem. Ollănescu-Ascanio şi pe N. Petraşcu, care, rupîndu-se de *Convorbiri literare* şi de T. Maiorescu, scoseseră împreună cu Duiliu Zamfirescu *Literatura şi arta romînă*...

Pricina polemicii venia din articolul program al nouei reviste. „Ştiu, susţinea autorul lui, că a

---

[1]) Apărut întîi în *Convorbiri literare*, 1894 (XXVIII); 1895 (XXIX); în vol. Buc. 1895 şi apoi 1926.

[2]) Articolul e reprodus în *Critică*, I, *Directive*, (1896—1910) Ed. Casa Şcoalelor, 1927, p. 6.

sprijini literatura și arta unei țări pe ideia naționalismului e o părere tăgăduită de unii *a priori* Dar principiul că: *numai* ce e bun la popoarele culte e bun și la noi, şi că ce e rău la ele e rău pretutindeni, deşi cuprinde un adevăr și e în acelaș timp plin de o nobilă ambiţie, are totuşi în el răul că e un principiu absolut, adică prea mare pentru noi, încît nu-l putem îmbrățișa deocamdată, ne răpune". Obiecție veche; în altă formă o făcuse şi A. D. Xenopol în scrisorile lui către Iacob Negruzzi din 1869. M. Dragomirescu reluă, bătăios, argumentarea lui T. Maiorescu ; „Superficialitatea şi mediocritatea, cu un cuvînt, minciuna literară, există de fapt, o constatăm cu toți, dar nu s'a gîndit nimeni să o susţină, necum să-și bată capul să inventeze teorii pentru a o ocoli. Căci cine va fi avut curajul, acum, după trei zeci de ani de luptă, din care minciuna literară a ieşit cu desăvîrșire sdrobită, după ce din sînul naţiunii noastre, ca o protestare reală în contra gălăgioaselor secături de pe vremuri, au răsărit talente ca Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici, Delavrancea, Vlahuţă, Coşbuc, Popovici-Bănăţeanul, Brătescu-Voineşti, O. Carp, — cine ar fi îndrăsnit să vină în public să susţină, că lipsa de talent și literatura proastă e un merit şi trebuie încurajate pentru că sunt naţionale? Cine și-ar fi putut închipui această enormitate, tocmai la noi, unde zeflemeaua în contra prostiei omenești, e poate mai puternică de cît chiar în multe țări culte ale lumii ?.."

Violenţa tonului era să-i aducă tînărului critic un duel cu Duiliu Zamfirescu, nemulțumit probabil

că, deşi colaborator la *Convorbiri*, nu fusese trecut şi el în rîndul scriitorilor de talent, despre care ne amintesc şi M. Dragomirescu [1]) şi Duiliu Zamfirescu într'o scrisoare către N. Petraşcu, din 10/22 Oct. 1897 [2]); „Care e poziţia mea, personală, faţă de *Convorbiri* ? precizează el. S'a scris acolo un articol injurios la adresa celor ce colaborează la noua revistă. Eu eram printre aceia. Ai dreptate cînd zici că eram cel mai aprins dintre d-voastră. Aşa este. E inutil să mai reamintim aici pentru ce. V'am spus atunci foarte limpede, că eram hotărît să nu las lucrurile baltă ; am spus acelaş lucru şi d-lui Maiorescu. In locul rectificării globale, care trebuia să apară peste o lună, am cerut o îndreptare personală. Autorul articolului a dat-o, prin scrisoarea pe care o cunoşti şi 'pe care o am — atunci unde găseşti d-ta umilire? Trebuia să rup relaţiile mele personale şi literare cu oameni pe care-i iubesc şi cu o revistă la care lucrez de 12 ani, fiindcă această rectificare nu a fost făcută în public, cum fusese articolul ? .

La întrebarea mea e un îndoit răspuns : *a)* articolul insultător nu mă numea personal, după cum nu numea pe nimeni ; *b)* scrisoarea se poate publica, dacă nevoia o va cere. N'am publicat-o pînă acum şi sper să nu fiu silit a o publica nici odată dintr'un sentiment de pudoare de scriitor".

---

[1]) M. Dragomirescu, *op. cit.* p. 91. Autorul mai afirmă că articolul îi făcuse în fond plăcere lui T. Maiorescu, nemulţumit doar pentrucă trecuse printre scriitorii de valoare şi pe Delavrancea.

[2]) I, E. Torouţiu, *op. cit.* VI, p. 194.

Cum N. Petraşcu voia, probabil, să-l constrîngă să aleagă între dînsul şi T. Maiorescu, el continuă pe acest ton demn: „La 40 de ani, oamenii încetează de a mai bătători locul ca să-şi găsească de şezut. Eu m'am statornicit cu casa, cu familia şi vreau să mă statornicesc şi cu prietenii. Pe Maiorescu, pe Ollănescu, pe dumneata şi pe alţi doi—trei, nimeni nu mi-i scoate din suflet. Că parcă m'ar jena şi mi-ar fi ruşine.

Iar cît despre întoarcere la unii sau alţii, nu mă voi întoarce, ci voi rămînea, dacă mă veţi primi. Insă de intrat într'o gaşcă (cum zici) mai de grabă de cît în alta, nu intru, — cel puţin pe cît timp voi trăi în străinătate".

In ceia ce priveşte atmosfera ce domnia în această epocă de cinci ani (1895—1900) în redacţia *Convorbirilor literare*, avem informaţii şi de la M. Dragomirescu şi de la nepreţuitul Duiliu Zamfirescu.

„De la această dată, scrie criticul în articolul său[1]) mai cu voe, mai fără voe, *Convorbiri literare* au rămas în îngrijirea mea. Dar trebuia să facem un pas mai departe şi, după un studiu ortografic al lui I. A. Rădulescu, am introdus cîteva modificări în ortografia vechii reviste, iar înlocuirea lui *â*, *ê* *ĕ* cu *î* şi *ă* pretutindeni s'a făcut sub influenţa stăruitoare a lui Dumitru Dan, fost profesor treizeci de ani la Galaţi, iar astăzi pensionar pe malurile Dunării. Fireşte, sub această formă, conduceam eu *Convorbirile literare*, dar cu multe discuţii într'o cameră întunecoasă, în Pasagiul romîn, la

---

[1]) M. Dragomirescu, *op. cit.* p. 90.

spatele librăriei Müller, care luase editura revistei. In urma acestor discuţii am introdus în formele genetivului feminin monstruozitatea celor trei *i (familiii* în loc de *familiei, gloriii* în loc de *gloriei),* pe care după cîţiva ani am părăsit-o. Acolo, în cămăruţa aceia, după o discuţie de cîteva ceasuri, au căutat colegii mei să-mi arate lăudăroşia cînd afirmam că în zece ani sistemul meu de Estetică, ce de abia atunci încolţia, are să fie primit de toată lumea.

S'a întocmit atunci un proces verbal în regulă care s'a dat în păstrarea lui Dan. Lucrurile nu s'au întîmplat formal tocmai aşa, căci sistemul meu n'a ieşit la iveală în toată integralitatea lui de cît după treizeci de ani, cu apariţia în franţuzeşte a cărţii „*La science de la littérature*" bine preţuită în străinătate acum. Dar în fond mai toţi recunosc că am avut dreptate". Dovadă că, după cum încă din 1862 T. Maiorescu era T. Maiorescu, M, Dragomirescu era M. Dragomirescu încă din 1895.

Intr'un schimb de scrisori dintre Duiliu Zamfirescu şi T. Maiorescu din 1896 ni se consemnează impresia tulbure lăsată de prezenţa stridentă a tînărului critic în fruntea *Convorbirilor literare.*[1]) „Ce este corespondenţa de la finele revistei, cu strîngeri de mînă, în care M. Dragomirescu pontifică la persoana a doua din singular, „dar nu eşti destul de îndemînatic în stil, căci pentru asemenea bu-

---

[1]) Em. Bucuţa, *Duiliu Zamfirescu şi Titu Maiorescu în scrisori* (1881—1913). Ed. Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II", 1937.

căţi mici, uşoare, se cere şi un stil uşor“, îi scria dela Roma de 9/21 Febr. 1896 Duiliu Zamfirescu lui T. Maiorescu. „Pe urmă, uneori se simte că purtările lui Boier Costache nu-ţi sunt indiferente — deşi nu pretutindeni — ceiace denotă că nu ai scris cu destulă impersonalitate artistică. In orice caz, noi am vrea să te cunoaştem: atunci îţi voi arăta şi îndreptările pe care le-ai putea face etc. Sîmbătă de la 9-11“, Ce sunt astea, domnule Maiorescu? Mie îmi pare că visez. Asemenea corespondenţă demnă de Grandea, de abia ar merge prin scrisoare particulară, cu tonul ei doctoral şi nesărat, şi cu M. D. în coadă. Imi pare rău că nu sunt de faţă, ca să spun verde d-lui Dragomirescu că, dacă asta e intonaţia ce comitetul de redacţie dă Revistei, încep să regret vremea cînd *Convorbirile* apăreau cu 70 de pagini în loc de 150 cu un uşor miros de vechitură, dar cu demnitate. Chiar ironia stridentă de atunci (zadarnică, pentru mine) era mai bună de cît placiditatea burgheză a acestor poveţe.

Dar articolul *Ziaristică* şi *Literatură,* în care nu sbîrnie o notă personală, o frază de spirit, nimic, ci e un aglomerat de banalităţi, spuse cu ton emfatic! Curios lucru, cum un om aşa de inteligent ca Dragomirescu să scrie astfel de nimicuri.

In general, tonul dat Revistei e antipatic: c’est bourgeois et plat. O intimitate cu publicul, invadentă, supărătoare, de mitocan boerit, care nu are nimic cu caracterul de père noble al *Convorbirilor* din trecut. Recunosc că există oarecare vigoare sau mai bine oarecare violenţă de viaţă tînără în noua direcţie a Revistei, însă pentru noi, care am trecut

peste pragul violenţelor, care ştim cît e de largă, de încăpătoare lumea pentru toţi, veleităţile acestea de combativitate au ceva donchişotesc şi vulgar, mai cu seamă vulgar, ceiace nu poate şi nu trebue să se tolereze într'o revistă literară serioasă[1])".

Greu s'ar putea închipui o caracterizare psihologică mai fidelă a nouei „direcţii" a venerabilelor *Convorbiri literare*. In răspunsul său din 8/20 Martie 1896 T. Maiorescu îi replică:

„De altminteri e adevărat, şi după părerea mea, ceeace zici despre actualele *Convorbiri*, dar nu uita şi meritul lui Dragomirescu, e energic, foarte activ, *singurul* redacţional-activ; prin urmare „c'était à prendre ou à laisser" şi rămîne un *plus în favoarea* actualelor *Convorbiri*, care a militat şi militează pentru „prendre" şi încontra lui „laisser". Apărarea nu e strălucită; ea caracterizează situaţia.

In revista, pe care Duiliu Zamfirescu o ilustra de unsprezece ani, pentru a reveni asupra omisiunii numelui său din primul articol, M. Dragomirescu îl caracterizează tot atît de nesatisfăcător în alt articol: „Pe de altă parte, Duiliu Zamfirescu n'a dat tot ceiace poate da. Cu toată, relativ, marea sa producţie, totuşi, considerînd lunga evoluţie a talentului său, care a început să se manifeste încă de pe la 1880, se pare că e numai la începutul frumoasei sale cariere literare. Lucrările lui ne produc totdeauna interes, admirăm fineţea artei lui, delicateţea gîndirii lui, gingăşia şi plenitudinea, cu deosebire a tipurilor de femei din romanele lui, dar

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 354.

toate aceste minunate calităţi, răspîndite în deosebitele lui producţii, n'au fost concentrate de el într'o singură operă, care să isbească sufletul romînesc, silindu-l să descopere în profuziunea lui noi orizonturi. Pe cînd Caragiale e un scriitor clasat, Duiliu Zamfirescu nu e încă; noua lui manieră e susceptibilă de a se ridica la înălţimi, pe care ar fi nedrept şi imprudent să le hotărîm[1])". Pentru astfel de sentinţe, îi lipsea semnatarului prestigiul vîrstei şi al autorităţii; avea însă cu prisosinţă—cum se spune popular — arta de a călca în străchini..

Raportul psihologic din acea epocă între dascăl şi elev ni-l precizează autorul însuşi, tot în articolul citat[2]), în trăsături caracteristice naturii lui: „Deşi iubeam pe Maiorescu ca puţini alţii, aveam totuşi faţă de dînsul un fel de neîndemînare. Mi se părea că toate încordările mele pe tărîm literar şi filozofic nu-i erau pe plac. Bănuia în mine un duşman inconştient(!?) şi eu mă temeam să nu dau pe faţă lucruri ce i-ar întări bănuiala". Se temea, vorba vine, căci tot i-a făcut „una şi bună": în *O controversă metafizică* publicată în *„Omagiul"* de 60 de ani, în mod pieziş a insinuat o rezervă asupra felului cum îşi făcea T. Maiorescu cursul de istorie a filozofiei, criticînd, iar nu căutînd să lumineze intenţia filozofului ce explica. „Credeam că n'o să se bage de seamă, adaogă cu naivitate

---

[1]) M. Dragomirescu. *Asupra valorii literaţilor noştri actuali* (1897) ; articol republicat în *Critică*, 192 , I. p. 53.

[2]) M. Dragomirescu *Legăturile mele* etc., *Conv. lit.*, Ian.= Mart. 1937, (LXX), p. 88.

autorul. Ei bine, el a observat-o. Mi-a arătat-o cu degetul, privindu-mă adînc şi cu mustrare în ochi. Deşi era o părere, la care nu puteam renunţa, privirea lui Maiorescu m'a durut, şi o am şi astăzi pe conştiinţă". Pornea apoi polemici fără să-l mai consulte; într'o discuţie cu Ilarie Chendi asupra literaturii Ardealului şi a Regatului: „nici Maiorescu n'a prea fost mulţumit. I se părea că mă substitui lui, mai cu seamă că o făcusem de capul meu". Bilanţul celor cinci ani (1895—1900), cît a îngrijit *Convorbirile*, i se pare criticului mulţumitor; în realitate, adevăratele forţe literare ale momentului (G. Coşbuc, Al. Vlahuţă, Caragiale, Slavici, Delavrancea şi alţii mai tineri) nu mai colaborau la *Convorbiri*. In 1900, cînd se hotărî trecerea direcţiei revistei lui Ion Bogdan, o parte din membrii noului comitet cerură înlăturarea tînărului critic. T. Maiorescu se opuse; iar cînd se propuse ca N. Iorga să colaboreze cu studii literare, M. Dragomirescu ameninţă cu demisia ; se conveni ca să i se limiteze colaboraţia la studii istorice.

In tot timpul direcţiei de şapte ani (1900—1907) a lui Ion Bogdan, M. Dragomirescu n'a colaborat decît cu un singur articol „*Direcţia noastră literară*" publicat, „fără plăcere din partea Direcţiei", adaugă el cu sinceritate, în numărul jubilar al revistei intrate în anul al XL de existenţă. In acest articol de directivă—căci autorul fusese totdeauna predestinat „direcţiei" — el recapitulează sensul luptelor vechilor *Convorbiri* şi, în special, ale lui T. Maiorescu, pomenind apoi şi de lupta împotriva lui Gherea „dusă mai mult de noi cei tineri" şi împo-

triva *Literaturii şi artei romîne*, a lui N. Petraşcu, opera excluzivă a lui M. Dragomirescu. Normele rectoare rămîn tot cele maioresciene; în cadrul unei simţiri adevărate „poetul poate alege orice materie de inspiraţie, ceeace, însă, i se cere — după ce a fost absolut liber în alegerea materiei— este de a realiza într'însa frumosul, adică a-i da o formă, prin care să se exprime cu claritate sentimentul, ce se leagă în mod natural de acea materie".

Conflictul criticului ce se credea încă autorizat să scrie despre *Direcţia noastră literară* într'o revistă, cu care nu se mai înţelegea, şi matca junimistă, se accentuă tot mai mult prin influenţa acţiunii *Sămănătorului*. Era în miezul luptei iscate în jurul reprezentării piesei *Manasse* a lui Ronetti Roman pe scena Teatrului Naţional în Ianuarie 1905. Bătăios, peste măsura necesităţii, M. Dragomirescu pornise o lungă serie de foiletoane în *Epoca* în apărarea piesei „ca o propedeutică estetică în legătură cu ideia lui Maiorescu a adevărului în artă". Depăşit în intenţia lui, T. Maiorescu ridica mîinile în sus: „Prea ne-a mănăssit", se plîngea el tuturor, — întrucît nu se poate spune că măsura, tactul, străjuiseră la căpătîiul leagănului tînărului critic, care, în schimb, pretindea că mişcarea semănătoristă îi cucerise pe toţi junimiştii şi că, în loc să le dea *Convorbirilor literare*, însuşi T. Maiorescu trimetea poeziile lui P. Cerna şi G. Vîlsan *Sămănătorului*.

In timpul acestei campanii criticul fu înlăturat din comitetul de redacţie al *Convorbirilor*; reprimit după şase luni, e totuşi bănuit că n'ar fi pe linia

„naţionalistă" a revistei. La retragerea lui Ion Bogdan dela direcţie, acesta îl propuse în locul lui; comitetul, cu aprobarea lui T. Maiorescu, nu-i ratifică însă propunerea. Direcţia trecu asupra lui S. Mehedinţi; criticul se retrase pe ziua de 28 Noembrie 1906 „despărţindu-se, astfel, de acest mare profesor, care mi-a fost mulţi ani ca un tată sufletesc", cum se exprimă el, iar la 1 Ianuarie 1907, fundă *Convorbirile.* E de prisos să spunem că accidentata lui carieră universitară şi-o făcuse în răstimp sub auspiciile lui T. Maiorescu[1]).

3. In articolul *Către scriitori și cititori*, apărut în fruntea revistei, directorul ei îşi arată motivele plecării dela *Convorbiri literare.* fără a sublinia deocamdată erupţiunea „naţionalismului" sămănătorist în cadrele bătrînei reviste. Voia să încerce o „critică obiectivă, rece, așezată" așa cum își propune oricine cînd porneşte la drum; mai voia să „lupte pentru desăvîrşita autonomie a artiștilor şi poeţilor, căutînd să-i libereze de tirania individualităţilor strimte, a curentelor de modă, fie streine, fie naţionale şi, în genere, a orcărei alte influenţe care nu s'ar potrivi cu propriul lor fel de a fi"[2]) Linia e maioresciană, iar convergenţa antisămănătoristă evidentă, cel puţin pentru moment, cînd cultura romînă trăia sub semnul sămănătorismului. Şi mai precis: „știu că preocupaţia politică şi

---

[1]) Asupra debuturilor lui universitare, vezi I. Petrovici, *Amintiri universitare*, Alcalay, p. 55.

[2]) M. Dragomirescu, *Critică*, I, p. 75.

culturală a intrat atît de mult în sufletul cititorului, fie el naiv, fie el cult, în cît preţuirea poeţilor nu se face după adîncimea, după noutatea, după căldura, după bogăţia — şi amplitudinea imaginaţiei unui poet — ci după naţionalismul şi romînismul lui". Sau: „Aceasta însemnează că, în aprecierea operelor de artă, în vremea de faţă, este precumpănitor criteriul politic şi cultural, nu criteriul artistic..."

Constatarea era îndreptăţită, şi poziţia criticului fermă pe linia estetică. Critica nu este însă numai o ştiinţă de principii ci şi o problemă de gust literar, de sensibilitate estetică şi de simţ de nuanţe în evaluări.

In cei patru ani de existenţă *Convorbirile* (devenite din 1908 *Convorbiri critice*) au stat, ideologic, neclintit pe principiul autonomiei estetice maioresciene reclamînd mereu „libertatea inspiraţiei artistului", şi proclamînd că: „Nu cei ce-şi strigă mai tare romînismul lor, sunt mai romîni; ci cei ce, credincioşi felului lor de a fi, au ajuns să întrupeze din suflet romînesc vreun mare adevăr ce va fi legat pe vecie cu numele de romîn". Adică, mai puţin stilul, o parafrază a ideilor maioresciene părăsite de *Convorbirile literare*.

Convorbirile şi *Convorbirile critice* au reprezentat, aşa dar, adevărata tradiţie maioresciană a eliberării esteticului din simbioza elementelor streine, ori care ar fi ele; din nefericire, prin structura sufletească, continuatorul era cel mai puţin maiorescian din toţi discipolii îndrumătorului.

Nu e în planul acestei cărţi de a ne ocupa de

critica în sine a nimănui, de cît doar în interferențele ei cu cea a lui T. Maiorescu. Nu putem, totuși, ocoli constatarea contrastului absolut de structură între T. Maiorescu, expresia cea mai înaltă a măsurii, a tactului, părintele bunului simț și al bunului gust în literatura noastră, obiectiv atît cît poate fi obiectiv un om ce reprezintă o ideologie și o școală, și deci o pornire naturală spre parțialitate, clasic cu o formă limpede, abstractă, glacială, cu o ironie distantă, polemist inciziv, concis, mai presus de toate logic, aristocratic în toate manifestările sale publice și literare, foarte cumpănit în elogii, valorificîndu-le tocmai prin cumpătarea impinsă pînă la uscăciune și avariție; — și continuatorul său ce se afla la antipodul acestor calități: lipsit adesea de gust și de bun simț, mai totdeauna de tact, dincolo de tolerabil, bine intenționat dar exaltînd valori modeste în elogii stridente, pus pe harță măruntă, de un personalism acut și hipertrofic, creindu-și ori umflîndu-și meritele în proporții amețitoare, „întronînd" și „detronînd" scriitorii după criterii proclamate obiective dar coincidînd suspect cu situația lor specială față de „școala nouă" a *Convorbirilor critice*, totul exprimat într'un stil plebeu și cu mult prea cacofonic pentru a putea acorda o autoritate estetică celui ce se exprima atît de inestetic. Nu principiile reprezintă adevărata forță: principiul autonomiei estetice, de pildă, nu aparținea lui T. Maiorescu; în literatura apuseană era și este un bun comun; originalitatea și meritul criticului stă în aplicarea lui în cadrele literaturii noastre, în gust și tact, în ceia ce se nu-

meşte *l'esprit de finesse*. Lunecat din mînile lui T. Maiorescu, principiul şi-a pierdut preciziunea în cele ale lui M. Dragomirescu, dînd loc la rezultate deplorabile, la iperbole şi deformări cu sublinierea excesivă a propriului său rol.

Iată un singur exemplu: „detronarea“ lui Oct. Goga şi „întronarea“ lui P. Cerna datorită stăruinţii sale.[1])

„Nu Goga trebuia să fie recunoscut ca cel mai însemnat poet al vremurilor noi, nu el era poetul care ne putea da un drept mai mult să intrăm în mişcarea literară a omenirii, (!!) ci Cerna etc...“ „Fapta *Convorbirilor critice*, în adevăr, era analoagă cu acea a d-lui Maiorescu, care, în 1872, relevase în *Convorbiri literare* meritele nerecunoscute ale lui Eminescu; ba trebue să fim drepţi (?) fapta *Convorbirilor critice* era mai de sine stătătoare şi mai curagioasă chiar decît a d-lui Maiorescu (!)“. Şi aşa mai departe. T. Maiorescu n'a pomenit nici odată de meritul de a fi pus în lumină valoarea lui Eminescu; cît despre P. Cerna, care urma să ne împingă în curentul mişcării universale, istoria literară l-a aşezat de mult în rîndul modeştilor poeţi didactico-retorici.

T. Maiorescu se amestcca în lucrările unora din colaboratorii revistei; corespondenţa lui, e plină de felurite propuneri în vederea cîtorva mici corecturi stilistice: „inadmisibil *suavitate*, p. 310, „suicid“ p. 316; „inadmisibile prea brutalele expresii de la p. 390 şi 391; „a venit, fă“ şi „tacă-ţi fleoanca“. „Pro-

---

[1]) M. Dragomirescu, *Critică*, I, p. 241.

pun ca rîndurile de la „apoi luă guitara din cuiu... pînă dincolo la p. 316 „mişcînd-o pînă la lacrămi“ să se suprime“. etc. etc. „mătreaţa“ e absolut inadmisibilă“... „nu cred că merg cele două „matale“ şi încă un „matale“ p. 990“ etc. etc. Amestecul minuţios în lucrul scriitorului rămas discret în corespondenţa criticului a luat la discipol un caracter de mare ostentaţie şi a devenit subiect de multe articole, în care participaţia în creaţia scriitorilor este prezentată ca un merit esenţial; exaltarea valoriii colaboratorilor are aerul unei exaltări proprii. Procedeul maiorescian s'a deformat, astfel, peste îngăduit.

In afară de preocuparea obsesivă de a afirma „superioritatea *Convorbirilor critice*, pe care n'o mai contestă nimeni“, continuînd lupta pe poziţia maioresciană a „artei pentru arta“ (expresie, pe care T. Maiorescu n'a întrebuinţat-o), criticul s'a luptat mereu cu cele două ipostaze ale artei cu tendinţi: una reprezentată sincer de G. Ibrăileanu „moştenitorul“ criticei sociale a lui Gherea, şi cealaltă, mascat, de S. Mehedinţi „moştenitorul vesel“ al lui T.Maiorescu. Atacul masiv şi repetat s'a dat mai ales împotriva „moştenitorului vesel“, asupra căruia avea şi el o creanţă clironomică. Invinuirea criticului era că S. Mehedinţi s'a depărtat de linia concepţiei maioresciene a separaţiei sferelor de activitate; politicul se amestecă cu esteticul. Invinuire întemeiată, nu pe bază de expunere de principii ci pe bază de temperament. Unul din argumente aduse se referă la valorificarea lui Eminescu mai mult prin latura lui naţională şi folklorică

de cît prin latura lui artistică, filozofică, adică „Eminescu cel adînc, cel universal, cel care poate impresiona nu numai pe un Romîn ci pe orice om de cultură".[1]) Felul acesta de a privi aparţinea, în fond, întregei epoce, mişcării sămănătoriste, lui N. Iorga, în deosebi, care, ca și S. Mehedinţi de altfel, îşi lega întreaga ideologie naţionalistă, ruralistă, conservatoare, de „noul" Eminescu al *Doinei*, al evocării figurilor istorice ori legendare, al poetului motivelor populare, al folklorului poetic publicat atunci, şi, mai ales, al autorului articolelor politice din *Timpul*, care dădea, pe dea'ntregul, o doctrină mişcării. Din declaraţia program a direcţiei sale, se vede noua îndrumare a bătrînei reviste spre naţionalism. „Acum, deci, mai mult ca oricînd, e vorba de *a fi*, de a persista ca individualitate etnică, spre a putea da, cînd va veni timpul, toată măsura puterii sale ca popor de cultură" — E argumentul ce se aducea împotriva doctrinii junimiste în începuturile ei; nu este deci o exageraţie afirmaţia criticului că revista intra pe noul drum al „artei în marginile idealului naţional[2])".

4) Prima lucrare mai consistentă a lui M. Dragomirescu este, după cum s'a spus, *Critica ştiinţifică şi Eminescu*, apărută mai întîi în *Convorbiri literare* (1894) în condiţiile ştiute. Ea face parte din linia ofensivă a primei generaţii postmaiorescienc

[1]) M. Dragomirescu, *Două ipostase ale artei cu tendinţă* în *Critică*, I, p. 2?8. Alte articole : *Ideologia „Convorbirilor literare"*, *Gongorismul „Convorbirilor literare"* etc.

[2]) M. Dragomirescu, *op. cit.* p. 270.

împotriva criticei socialiste a lui C. Dobrogeanu-Gherea... şi nu ne interesează în sine, decît prin legătura ce o are cu poziţia lui T. Maiorescu.

Luînd ca pretext pe Eminescu, autorul îşi fixează două obiective polemice: critica psihologică a lui Sainte-Beuve şi critica socială a lui I. Gherea, pe baza disociaţiei personalităţii artistice de cea umană, întrucît: „Operele de artă sunt, în ordinea cunoştinţii sintetice, tot atîtea reprezentări esenţiale ale existenţei, precum legile mecanicei şi astronomiei, în ordinea cunoştinţei analitice, sunt formulările unei părţi din relaţiunile esenţiale, ce constitue aceiaş existenţă, nici unele, nici altele nu mai evoluiază, şi unele şi altele participă din acea imutabilitate, caracteristică lucrurilor esenţiale şi permanente [1]“; — întrucât nu mai există nici o permeabilitate între cele două personalităţi, studiul „personalităţii umane“ devine inutil pentru cunoaşterea operelor de artă şi, prin derivaţia atenţiei spre obiective lăturalnice, indiferente, poate deveni primejdios, înlăturînd studiul esenţialului.

Iată felul cum îşi recunoaşte însuşi autorul filiaţia criticei sale din cea a lui T. Maiorescu într'o scrisoare apărută în revista *Orizonturi* [2]. „Totul este exact afară de o mică nuanţă între crezul *Convorbirilor critice* şi între maiorescianism. Teoria artei pentru artă este a lui Maiorescu dar e şi a

---

[1]) M. Dragomirescu, *Critica ştiinţifică şi Eminescu*, ed. III. p. 30.

[2]) *Orizonturi*, 1938, no. 1, p. 8 apud I. E. Torouţiu, *op. cit*. VI. Introducerea, LIX.

altora, şi a putut fi şi a *Convorbirilor critice*. Dar deosebirea dintre personalitatea omenească şi personalitatea artistică e numai a subsemnatului şi e întrebuinţată şi definită pentru întîiaş dată în *Critica ştiinţifică şi Eminescu*. Ca dovadă pentru aceasta este că pe acea vreme Maiorescu făcea istorism, făcea biografii de autori (Popovici-Bănăţeanul, Vlad dela Marina), făcea istorie, făcînd literatură. Punctul meu de vedere e că o capodoperă, care reprezintă un fragment din personalitatea artistică, nu trebue pusă în legătură cu viaţa scriitorului; operele de talent, operele de virtuozitate da, pot fi puse în legătură cu viaţa scriitorului; dar numai ele, nu şi capodoperele. Impersonalismul, de care vorbeşte Maiorescu, e de natură psihologică. Lipsa de legătură între personalitatea omenească şi artistică, de care vorbesc eu, e de natură psihofizică. Personalitatea artistică e de natură psihofizică în sensul că elementele psihice nu au sens fără elemente fizice şi elementele fizice îşi pierd sensul fizic fiindcă sunt neapărat în legătură cu elementele psihice. Marmura din Moise de Michel Angelo nu mai e marmură ci palpit de viaţă luat din concepţia întregului. Iar sensul sufletesc al versurilor lui Eminescu :

Peste cîte mii de valuri stăpînirea ta străbate,
Cînd pluteşti pe mişcătoarea mărilor singurătate.

nu este cel adevărat, dacă nu se păstrează forma fizică a versurilor aşa cum le-a scris Eminescu. De aceia nu trebue să vîrîm elemente fizice şi sufleteşti în explicarea capodoperelor, pentrucă

capodoperele nu sunt nici fizice nici sufleteşti ci sunt psihofizice în sensul că fizicul n'are înţeles fără psihic şi psihicul n'are înţeles fără fizic.

E cu desăvîrşire altă idee decât aceea a lui Maiorescu. Tot aşa cît am fost şi maiorescian am adoptat şi eu teoria sincerităţii simţirii în artă. Mai tîrziu am văzut că teoria e falşă. Sinceritate, da; dar nu sinceritatea simţirii psihice ci a simţirii estetice, care e cu desăvîrşire altceva".

O astfel de teorie antiistorică şi antipsichologică porneşte, negreşit, dela poziţia estetică maiorescianā şi e o reacţiune binevenită împotriva istorismului, a psihologismului, a biografismului, a materialismului istoric, vegetaţie inextricabilă şi parazitară a unor preocupări secundare care înăbuşeau elementul esenţial al criticei, studiul estetic al operelor de artă considerate în structura lor intimă, în tecnica realizării lor... Spirit exagerat, criticul îşi părăsi poziţia sănătoasă, care nu excludea nici una din celelalte cercetări (— în acea epocă însuşi T. Maiorescu, după cum arată autorul, amesteca în studiile sale elementul biografic în prezentarea lui I. Popovici-Bănăţeanul şi chiar a lui M. Eminescu) ci le limita numai importanţa la un rol secundar, — pentru a se revărsa în teorii absolute, excesive, lărgindu-le himericul în acea *ştiinţă a literaturii* de mai tîrziu, care izolează opera de timp, de spaţiu şi de cauzalitate!

„Orice istorie literară, scrie el, ia din operele poetice geniale partea care le leagă de curentele istorice, de influenţele cutărei alte opere, de particularităţile vieţii individuale sau sociale a poetu-

lui. Dar partea care o leagă de curentele *generale* e constituită de *originalitate*, de perfecta ei *individualizare*, de *unicitatea* ei. Părţile operei geniale, în care se vădesc influenţe streine sunt tocmai elementele fără însemnătate şi subordonate altor elemente, care constitue lamura de aur, ce o are esenţa ei. Particularităţile care s'ar explica prin viaţa individuală şi socială a poetului fac parte din personalitatea lui omenească ce se desfăşoară în lumea fizică, şi deci e streină cu desăvîrşire de planul idealităţii creaţiunii, de viaţa estetică, pe care trebue să o aibă. Orice alăturare la un curent, orice revelări de influenţe, orice legături cu viaţa fizică, sunt deadreptul dăunătoare operei literare". Concluzie inadmisibilă.

5. Nu e în planul acestei cărţi de a relua critica *Esteticei integrale*, luptîndu-ne cu „indivizii psihofizici", Prometei înlănţuiţi de stîncele „capodoperelor" ce străjuesc hotarele artei; operaţia am făcut-o, de altfel, aiurea şi nu e cazul de a reveni asupra ei[1]). Nu e de asemenea locul de a arăta că operele de artă trăesc în timp, spaţiu şi cauzalitate şi sunt semnul estetic al unor civilizaţii, al unor momente istorice : numai la fascicolul de lumină al acestui studiu, putem păşi înăuntrul marilor creaţii literare... Ne mulţumim să constatăm că, pornind dela reacţiunea împotriva unui exces de interpretare „ştiinţifică" pe bază de psihologie, sociologie,

[1]) E. Lovinescu, *Ist. lit. rom. contemp.*, v. II. p. 149 şi următoarele.

istorie literară, critica lui M. Dragomirescu a răsbit, în altă direcţie, la un abuz de estetism, de dogmatism, şi de organicism cu rezultate tot atît de insuficiente, din care am dat exemple aiurea[1]).

6. Concluzia rămîne evidentă : M. Dragomirescu a fost continuatorul lui T. Maiorescu, singurul din prima generaţie care a luptat vreo patru decenii pe poziţia autonomiei esteticului, disociindu-l de toate elementele intrate în simbioză. Meritul poziţiei şi dîrzenia luptei îi revine, incontestabil ; el trebue să-i fie recunoscut. Din nefericire, principiile nu se valorifică de cît prin oamenii ce le reprezintă, şi între dascăl şi discipol nu existau asemănări structurale ; măsura, tactul, bunul simţ, gustul artistic, eleganţa, rezerva, talentul literar al înaintaşului nu intrau în alcătuirea psihologică şi artistică a continuatorului, motivul probabil al preferinţei altuia cînd s'a pus, în 1907, problema direcţiei *Convorbirilor literare*.

---

[1]) In privinţa ideologiei estetice a lui M. Dragomirescu de consultat lecţia de deschidere a cursului de *Estetică şi critică* dela 20 Ianuarie 1939 a lui T. Vianu, Bucureşti, 1939.

III.

S. MEHEDINȚI

1. Legăturile lui S. Mehedinți cu T. Maiorescu. 2. Debutul său „antigherist" la Convorbiri literare. *3. S. Mehedinți director al* Convorbirilor literare; *sămănătorismul său; devierea* Convorbirilor *dela rolul lor istoric. 4. S. Mehedinți organizatorul hagiografiei maioresciene.*

1. S. Mehedinți pare a fi fost ucenicul preferat al lui T. Maiorescu, situație de Apostol Ioan meritată printr'un devotament nedesmințit pînă astăzi. E de regretat însă că raporturile lor personale nu pot fi urmărite nici din memorialistică, nici din corespondență. Colecția lui I. E. Torouțiu nu conține decît vreo zece scrisori ale lui T. Maiorescu, număr cu totul neînsemnat față de o legătură de un sfert de veac și nici una a lui S. Mehedinți. Cu un material atît de sumar nu se poate măcar stabili o simplă schemă.

Obținînd o bursă de geografie, prin sprijinul lui și al lui Al. Odobescu, tînărul student se afla în Germania în toamna anului 1893.

Din prima scrisoare de îndrumare (28 Oct.—9

Nov. 1893) dăm peste vechile norme maioresciene. Studiul modern al geografiei, în sensul lui Karl Ritter, presupune o serie de cunoştinţi preliminare, de geologie, de statistică, de etnografie, de craniologie, de linguistică, de istoriografie, pe care geograful le foloseşte. Ne existînd la noi, „un asemenea studiu al geografiei este imposibil astăzi pentru România“. T. Maiorescu se situa la 1893 tot pe temelia vechei lui ideologii dela 1870, adică în cadrul realităţilor noastre naţionale; nu mai desfiinţa teoretic Universităţile şi şcolile de belcarte, dar înlătura problema ştiinţii geografice, pe cuvîntul că „despre noi n'ai statistică, n'ai geologie, n'ai craniologie, n'ai nici măcar o istoriografie mai asigurată. Prin urmare d-ta nu poţi face geografie romînă, ar trebui să devii prealabil geolog, craniolog, etc., adică ţi-ai consuma viaţa cu prealabile şi nici n'ai ajunge la geografie“.

Ce-l îndemna deci să facă ? Să părăsească geografia şi să sară „rezolut“ în istoria romînă — la care rîvnise şi dînsul încă dela Theresianum; „să se arunce“ în arhivele dela Berlin, Viena, Paris, Roma, etc. pentru a scrie o istorie a Romînilor, de pildă, dela 1750 încoace — „dar o istorie în sensul coalei lui Ranke, nu fantasmagorism à la Hasdeu, Xenopol, N. Densuşianu“. „E un scandal cultural, adăuga el, că după începuturile „*Magazinului istoric*“, ale lui Şincai, după publicarea „documentelor Hurmuzachi“ şi a „*Arhivei*“ lui Hasdeu, stă toată tinerimea universitară cu limba scoasă după

1) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IX, p. 249.

apa din isvoarele istorice, şi în loc de apă îmbelşugată, ne dau picături dintr'un pahar mic de epigrafie à la Tocilescu şi din sticla de doftorii sifilitice ale lui Xenopol(!) şi din ţucalul lui Ureche"...

Deşi credea că „cu geografia romînă ai să vii un crîmpei de dascăl, cu istoria romînă ai să fii profesorul profesorilor" — discipolul nu i-a urmat povaţa; şi-a continuat calea începută. Peste vreo trei ani, întrerupîndu-şi studiile din cauză de „surmenage" şi aflîndu-se profesor la liceul internat din Iaşi, T. Maiorescu stăruia pe lîngă generalul G. Manu, preşedintele Societăţii Geografice Romîne, ca să-i prelungească bursa încă pe un an, în vederea susţinerii tezei de doctorat la Lipsca [1]; aceiaşi solicitudine îi arăta prin intervenţii făcute la rege (scrisoarea din 9/22 Mai 1901), sau pe lîngă Take Ionescu, ce-i promisese că „va prevedea pentru această Universitate şi crearea unui agregat pentru geografie (Mehedinţi) şi pentru limba latină (Evolceanu) [2]. „Adaug însă rezerva, se arată el prevăzător, că promisiunile lui Take Ionescu pot să nu prezinte toată siguranţa". Peste o lună (11/30 Dec. 1899) îi scria cu aceiaşi solicitudine părintească, în timpul crizei ministeriale latente. „Iţi simt situaţia sufletească din laconica scrisoare. De cîteva zile mi-o închipuiam, înainte de a fi sosit scrisoarea.

O singură vorbă am să-ţi zic: nu face niciodată un act cu consecinţe permanente pe temeiul unei

1) Scrisoarea din 25. I. 1893. I. E. Torouţiu, *op. cit.* IX, p.254.

2) D. Evolceanu fusese numit conferenţiar în toamna lui 1894 (o scrisoare a lui către S. Mehedinţi din 1 Nov. 1894) I. E. Torouţiu, *op. cit*, IX, p. 99.

dispoziţii sufleteşti esenţial trecătoare. Aşteaptă (Nu ştim ce anume). Du-te de vacanţă la Soveja sau aiurea. Aici am dela 15 Ianuarie înainte o odae disponibilă (probabil, odaia în care adăpostise înainte pe Eminescu)... Dacă poţi veni atunci la noi în gazdă, luîndu-ţi congediu şi dacă poţi sta cît mai mult, ne va face cea mai mare mulţumire“.

Acelaş interes îl are şi faţă de primele încercări literare ale discipolului său preferat. Este vorba de o modestă nuvelă lirico-presămănătoristă *Buruiană*, retipărită în *Oameni dela munte*. „*Buruiana* d-tale, îi scrie el din Abbazzia la 17/29 Aprilie 1899, este una din cele mai frumoase flori ale nuvelisticei romîne, o adevărată bună novelă şi în sensul occidental — iacă impresia mea şi a celorlalţi doi auditori (Ana Maiorescu şi P. P. Negulescu, pe care îl luase, probabil, cu dînsul la Abbazzia). Urmează o analiză strînsă, recunoscîndu-i mari merite: o catastrofă *internă*, moral sufletească (nu ca la *Pană Trăsnea sfîntul*, unde catastrofa e reprezentată printr'un accident extern; „o minunată perspectivă a figurilor“; o mare fineţe de stil pentru toate aceste transiţii de perspectivă. Mai urmează o lungă serie de observaţii de amănunt, neologisme, repetiţii de cuvinte de înlocuit, de suprimări de rînduri, chiar la sfîrşitul nuvelei (pe care autorul le-a acceptat, după cum se constată din volum); pentru a nu-şi compromite, probabil, cariera ştiinţifică, îi propune un pseudonim şi discreţie: „Odată pseudonimul ales, să-mi dai voe să trimit novela direct la tiparul *Convorbirilor*. Voi căuta, de se poate, să nu vază Dragomirescu manuscriptul şi să fac eu singur

corecturile. Dacă va vedea totuşi manuscriptul, îl voi obliga să-ţi păstreze secretul". Solicitudine, în adevăr, părintească prelungită apoi şi prin informaţia din scrisoarea din 18/30 Dec. 1899: „Tocmai aseară ne-a citit d-na Elisa Marghiloman, născută Ştirbei, traducerea franceză a novelei *Buruiană* (pe franţuzeşte intitulată *Ravenelle*=ridiche sălbatică). E vorba să o publice în Hebdo-Débats" şi prin comunicarea impresiei Emiliei Humpel: „Aceste demi-teintes sunt ceva nou în literatura noastră, şi toată novela are mult farmec". *Buruiană* avea să devină subiect de discuţie şi în corespondenţa lui Duiliu Zamfirescu [1]).

Asupra legăturilor politice dintre T. Maiorescu şi S. Mehedinţi nu ne oprim; este, în deobşte, cunoscut că discipolul a rămas credincios liniei dascălului său pînă la moartea lui, adică pînă în Iunie 1917 [2]).

2. Contribuţia lui S. Mehedinţi pe frontul atacului concentric al celei dintâi generaţii postmaiorcsciene întreprins de M. Dragomirescu, P. P. Negulescu, D. Evolceanu împotriva lui I. Gherea nu e pe plan literar ci sociologic, raportîndu-se la broşura criticului socialist asupra *Concepţiei materialiste a istoriei*. Articolul a apărut în *Convorbirile literare* din 7 Iunie 1895 (XXIX). Intîmplarea face ca asupra lui să avem ecouri venite şi din izvorul lui T. Ma-

---

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 259.

2) Asupra debuturilor universitare ale lui S. Mehedinţi, vezi I. Petrovici, *Amintiri universitare*, Alcalay, p. 43 şi E. Lovinescu, *Memorii*, I. p. 275.

iorescu şi din cel al lui D. Evolceanu, din care îi putem constata parţialitatea binevoitoare. *„Foarte bun* articolul asupra *concepţiei materialiste în istorie,* îi scria T. Maiorescu autorului ce se afla la studii în străinătate la 27 Febr. — 11 Martie 1895[1]). La început (eu nu aveam atunci nici un moment liber) l-au citit numai tinerii noştri între ei (I. A. Rădulescu, C. Motru, Robin, Litzica, Floru, Dragomirescu) şi n'au citit de cît primele 14 pagini; aceste le-au părut—afară de Dragomirescu—slabe şi n'au citit mai departe. Slabe, fiindcă polemica d-tale prea lungă contra înlăturării *brevi manu* a concepţiei teologice din partea lui Gherea le părea deplasată şi nepotrivită. Dar rămăsese să se citească studiul întreg într'o şedinţă, la care să asistăm cu toţi. Aceasta s'a făcut în prima Sîmbătă după plecarea d-lui Litzica. Efectul a fost cu totul altul. După primele 15 p. în adevăr prea lungi, restul a captivat auditorul aşa încît era un hohot de rîs şi de plăcere pe spinarea socialiştilor. Felul particular al stilului d-tale nemeria cu atîta justeţe, unde voia să isbească şi totodată cu atîta haz „de bon aloi" în cît succesul a fost deplin, cu atît mai hotărîtor, cu cît a avut să învingă o primă impresie contrară.

Dacă nu te împotriveşti, voi face eu scurtările necesare în acele pagine. *Scurtări,* nu schimbare de păreri. Fireşte că nu. Căci părerea d-tale o cred şi eu justă asupra elementului religios. S'a încins atunci seara o vie discuţie în această pri-

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* IX. p, 251.

vință (și poate afară de Robin) toți au admis-o la sfîrșit.

Articolul nu s'a publicat pînă acum din cauze de simplă conveniență redacțională. Erau deja începute în *Convorbiri* articolele lui Negulescu tot contra lui Gherea — aceste s'au terminat. Mai erau însă ale lui Dragomirescu; aceste se vor termina în Aprilie. Pe la Mai vine rîndul articolului d-tale.

A fost una din cele mai animate ședințe ce am petrecut-o cu discutarea studiului d-tale. Cînd ne mai dai o asemenea ședință?" Două săptămîni după aceia îi scria din Florența (In 6/18 Aprilie 1895): „Am avut articolul d-tale asupra lui Gherea aici la Florența cu mine, l-am recitit și l-am scurtat cu vre-o opt pagini din cele 50 (și așa rămîne destul de lung față cu broșura Gherea). Scurtarea consistă în suprimarea părții relative la religie și la concepția spiritualistă a istoriei. Adică se menționează aceste două concepții, se zice că sunt rezerve de făcut în privința afirmării lui Gherea „că și-au trăit traiul" dar că această discuție ne-ar abate prea mult dela broșura în chestie și că de aceia venim îndată la obiectul propriu al ei, la concepția istorico-materialistă. Firește cu transițiile necesare în stil".

Alt ecou ne vine dintr'o scrisoare a lui D. Evolceanu către autor; în tonul lui obișnuit de umor, puțin cam plat, el ne descrie atmosfera ședinței, în care s'a citit articolul.

„Alaltăeri seara ședință foarte impozantă la Jak, îi scrie la 1/13 Februarie, comitetul de redacție era reprezentat prin șapte membri, apoi mai multe

persoane de cinste şi de omenie: Rădulică (= I. A. Rădulescu încă nu Pogoneanu) dă citire articolului lui Alberich (= S. Mehedinţi), rezultatul final: Maiorescu şi Hagen (= M. Dragomirescu) îl găsesc publicabil, toţi ceilalţi, între care şi eu, suntem contra. Ţi se va părea foarte curioasă sans gêne-a cu care îţi spun, aşa verde în faţă, că am opinat în contra publicării.

Ascultă să vezi în ce dilemă am să te încurc: 1) ori vrei să faci o expunere şi o refutare a materialismului economic şi atunci trebuia să-ţi iei argumentele din Marx, Engels şi Loria şi nu din Leibulescu (= Gherea) ceia ce n'ai făcut; 2) ori vrei să combaţi numai pe Leibulescu și atunci acesta e considerat ori ca reprezentantul suprem al materialismului economic, ori e un personaj aşa de extraordinar de important în cît orice moft al său merită combaterea. Iată argumentele ce le-am adus noi în contra ălui bătrîn (= Maiorescu) care e însuși de o părere diametral opusă, şi, findcă pentru respingerea unui articol se cere unanimitate, articolul nu poate fi respins, şi va fi publicat îndată după terminarea articolului lui Hagen, care, de altfel, se arată dispus să-ţi cedeze locul. Al bătrîn crede anume că pentru o ţară tînără ca a noastră materialismul economic trebue lovit în persoana lui Leibulescu şi nu a altora şi în chipul cum loveşti d-ta este cel mai eficace, şi eu mai mai că aş fi dispus să mă conving că are dreptate".

Parţialitatea lui T. Maiorescu în relatarea scenei e evidentă; ca de obiceiu, criticul punea, dealtfel, chestiunea în cadrul problemelor ce ne interesează

și nu în teorie; pentru noi important era Gherea și nu Marx și Engels. Se pomenește și de concepția teologică a autorului scoasă apoi din articol. Cași la T. Maiorescu entuziasm privitor la stil: „Dă-mi voe pentruca să-ți fac sincerele mele felicitări de chipul de a scrie; atîta ordine, atîta spirit și din timp în timp cîte un souffle poétique m'a încîntat și pe mine ca și pe ceilalți, făcîndu-ne totuși a regreta că nu le-ai întrebuințat cu o ocazie mai vrednică". Adevărată „fișă" de consolație.

Intru cît articolul în sine nu ne interesează din punctul de vedere al argumentării lui, îi cităm doar finalul ca un indiciu stilistic de mișcare oratorică și de ton maiorescian; așa, de pildă, acel, „legitim și energic: „ieși !" dela urmă răspunde energicului „în lături !" al lui T. Maiorescu [1]):

„Atunci, cînd adică omul politic falsifică metodele științei și pune combinările sale personale sub etichete științifice pentru a prezenta ca logică și evidentă opinia sa asupra stărilor sociale, cînd, plecînd dela nevoi actuale și îmboldit de ambiția pozei filozofice, s'apucă să comenteze întreaga istorie și vede o chestiune de brutărie în tot procesul istoric — adică vede ca o simplă vrabie numai „mălai" pe toată arena istoriei; cînd întrebuințează în acest scop metode noi, ca ale lui „nu știu, n'am văzut", și a „hopurilor" atunci, cu toată dorința ce avem ca o societate mai bună, mai ideală decît a noastră, să vie în curînd: cu toată

---

[1]) *Con. lit.* 7 Iunie 1895, (XXIX), p. 560.

bucuria cu care o aşteptăm spre a-i zice, după vorba dela sfîrşitul broşurii „intră"; ştiinţa, cînd se vede îmbiată să pue masca neadevărului şi să se vîre într'o arenă de luptă nevrednică de dînsa, are şi ea tot dreptul să spue, celui ce se apropie de ea cu această intenţie un legitim şi energic „ieşi" [1])

3. Pe linia ideologică, succesiunea critică a lui T. Maiorescu la *Convorbiri literare* s'ar fi cuvenit să revină lui M. Dragomirescu; ea i-a revenit totuşi lui S. Mehedinţi. Fără vocaţie de critic, primirea unei sarcini necorespunzătoare timp de 17 ani trebue privită ca un act de devotament personal. Originea rurală, punctul de plecare al ideologiei noului director, l-a pus de la început în contradicţie cu adevăratul spirit al *Junimii* esenţial urban: T. Maiorescu, P. P. Carp, fraţii Negruzzi, V. Pogor, Th. Rosetti, A. D. Xenopol, N. Scheletti, N. Mandrea, Gr. Buicliu, Gh. Racoviţă, M. Cornea, Gh. Panu, Th. Şerbănescu, Matilda Cugler-Poni, P. Missir etc. etc., au fost, unii boieri, moşieri, alţii orăşeni, din lumea funcţionărimii sau a claselor burgheze; conservatismul lor era de natură ideologică, la unii poate chiar şi arhondologică, dar, în genere, influenţat şi de formaţia lor streină, germană în deosebi; cei mai mulţi n'au avut contact cu ţăranii de cît doar ca proprietari; fără o cultură istorică

[1]) Ecou junimist asupra articolului: „Am recitit articolul tău din *Convorbiri*, îi scrie P. P. Negulescu lui S. Mehedinţi la 10/22 Innie 1895. E minunat. Ce a dracului execuţie. Ceiace probează, că am făcut noi o trebşoară bună în iarna asta". (I. E. Torouţiu, *op. cit.* IX, p. 293).

organică, n'au reprezentat un tradiţionalism naţional, de unde şi învinuirea de cosmopolitism. Fără a fi de extracţie rurală, singur M. Eminescu a constituit excepţia unei structuri profund ţărăneşti şi tradiţionaliste: conservatismul lui nu era de esenţă ideologică, streină, ci venia dintr'o cunoaştere adîncă a trecutului naţional, amplificată de un temperament puternic, capabil de a colora şi deforma totul printr'o viziune personală, apocaliptică. Depăşind cu mult junimismul, mistica lui socială se află la baza tuturor mişcărilor extremiste din veacul nostru. Deşi s'a format în organul oficial al partidului, adevăratul ei sens nu s'a dezvăluit decît în aurora veacului, mai ales în timpul sămănătorismului, cînd s'a proclamat descoperirea unui nou Eminescu, nu poetul universal, ci naţionalistul, tradiţionalistul şi folkloristul. De aceiaş calitate extremistă e şi structura lui S. Mehedinţi.

Pornind sub semnul luptei împotriva „minciunii" pentru „adevăr", acţiunea majoră a lui T. Maiorescu a mers pînă la „naţionalitatea în marginile adevărului". Concepţia lui despre ştiinţă şi frumos este universalistă; infuză în momentele esenţiale ale activităţii lui, iat-o expusă explicit într'un pasagiu din *Direcţia nouă*, apărut în *Convorbiri literare* din 15 Mai 1871, dar suprimat în *Critice* : „Cît pentru critica spiritului ştiinţific, în parte unit cu cel politic, rezistenţa în contra ei o vedem de cîtva timp încoace, mai ales dela un discurs solemn al Academiei din Bucureşti, rezumată în cuvîntul *cosmopolitism*, cu care suntem întîmpinaţi la fiecare moment.

Dacă ne aducem aminte, că aci este vorba de ştiinţă şi numai de ştiinţă, va fi permis a întreba pe aceşti domni, nu cumva cred că ştiinţa este excluziv *naţională*? că există un *romînism* al adevărului, că d. e. Academia din Bucureşti, care pentru orice stat cult ar fi o concentrare de neştiinţă pretenţioasă, să poată fi un focar al ştiinţii adevărate cel puţin unde curge valul Dîmboviţei? că teoriile linguistice ale d-lui Cipariu, care pentru orice filolog apusean nu sunt decît un şir de erori, să fie bune şi juste măcar în circumscripţia Tîrnavelor, că *Dreptul public* al d-lui Bărnuţ, care pentru un jurist cu noţiuni elementare de ştiinţă este o ţesătură de falşe interpretări, de confuzii neiertate, să rămînă „Tablele dreptului romîn" cel puţin pe malul Bahluiului? că scrierile lui Pralca, Tăutu, Ţichindeal, Săulescu, Densuşianu etc. care în alte state ar deveni un izvor nesecat de împrumutare pentru foi umoristice, să fie destul de bune pentru *Lepturariul* serios al d-lui Pumnul, din care să se nutrească mintea tinerimii romîne?

Dacă acesta este *Romînismul* d-voastră şi altul nu este, atunci a devenit o datorie de onoare naţională de a-l combate. Oricît v'aţi opune: *adevărul este şi rămîne cosmopolit; ştiinţa — şi în această privinţă şi arta* — se desvoltă în vederea şi spre binele lumii întregi şi nu cresc ocrotite sub linguşirile ignoranţei locale. Demnitatea noastră de oameni nu ne permite, ca din produceri, ce la popoare culte ar fi obiecte de rîs sau de compătimire, să facem o colecţie venerabilă şi să o depunem pe altarul patriei. *Ce este rău pentru*

alte popoare este rău şi pentru noi şi frumoase şi juste nu pot fi decît acele scrieri romîne, care ar fi frumoase şi juste pentru orice popor cult". Textul a fost suprimat din *Critice* poate şi pentru a nu fi deformat în intenţiile lui de adversarii ce-l învinuiau de cosmopolitism, din rea credinţă sau neputînd să prindă nuanţele. El reprezintă însă pe adevăratul Maiorescu universalist în ceia ce priveşte frumosul şi adevărul,/adversar al minciunii sub orice formă s'ar fi înfăţişat. Dacă-i mai adăogăm atitudinea răspicată în formularea principiului disocierii esteticului de etnic şi de etic şi al eliminării oricărei tendinţi, îi tragem adevăratul contur al personalităţii şi al poziţiei ideologice. E drept că găsim la dînsul şi preocupări ce pot fi considerate ca o adeziune la o poziţie contrară şi au şi fost exploatate, dacă nu de adversari, de sămănătorişti şi de socialişti, ce şi-au dat seama că nu era nici o apropiere între dînşii şi adevăratul T. Maiorescu, cel puţin de unii din junimiştii primei generaţii postmaioresciene ce şi-au interpretat dascălul în înţelesul propriei lor ideologii, crezîndu-l „naţionalist" tocmai în sensul pe care îl combătuse el ; „etnicismul" lui T. Maiorescu se raportă, în realitate, la materialul impus de ambianţa fizică şi morală, fără ca prin aceasta să conţină şi o calificaţie estetică : numai prelucrarea lui îi dă o valoare de artă şi un caracter universal : arta e una, în timp ce, prin forţa lucrurilor, materialul e variat. Interesul arătat insistent poeziei populare, caracterului specific al literaturii, teoria romanului cu oameni ieşiţi din stratele

de jos, cu eroi pasivi, preferinţele lui pentru elementele „sănătoase", morale, au luat-o ca adevărata ideologie maioresciană ; una este însă o preferinţă temperamentală şi alta un principiu de caracter permanent.

Din aceiaşi categorie antimaioresciană în fond, sub raportul esenţei, e şi S. Mehedinţi — de structură rurală, pasională, tradiţionalistă, eticistă, din stirpea lui M. Eminescu şi neadoptînd dela T. Maiorescu decît unele forme de cugetare şi de expresie şi cîteva inclinări personale ce nu-i reprezintă adevărata ideologie. Ca Eminescian, el s'a încadrat în chipul cel mai natural în mişcarea sămănătoristă, nefiind, în realitate, un adept al lui T. Maiorescu, al cărui discipol fidel s'a arătat totuşi pînă dincolo de moarte, ci al lui N. Iorga, al cărui adversar e şi astăzi, tot dincolo de moarte.

Nu ideologia uneşte ci consonanţele temperamentale.

Adeziunea a făcut-o, de altfel, şi formal prin publicarea în *Sămănătorul* (Martie 1905) a articolului *Primăvara literară. Către cei aleşi ai tinerimii de astăzi.* Titlul singur încadrează accentul mesianic al scriitorului în tonalitatea mişcării epocei. Asistăm apoi la o explozie împotriva „zolismului", a „florilor răului", privite ca forme decadente de conrupţie. Cu toate că au schimbat faţa literaturii universale, mari scriitori ca Baudelaire, Flaubert, Maupassant, Daudet, Goncourt erau, astfel, condamnaţi, din consideraţii etice [1]).

[1]) *Primăvara literară*, Prefaţa din 1914.

Puţin orientat în literatura franceză, T. Maiorescu dispreţuia şi el literatura lui Zola şi ignora, probabil, poezia lui Baudelaire ; limitarea gustului e o problemă de formaţie şi formaţia lui fiind exclusiv clasică şi romantică, nu era receptiv faţă de literatura franceză nouă şi, în materie epică, în epoca lui Balzac, Dostoewski, Tolstoi, formula teoria romanului poporan şi îşi arăta preferinţele pentru micii povestitori regionali germani (Fritz Reuter, Auerbach, Ganghofer etc.)

Atitudinea nu-i venea numai dintr'o limitare de gust şi de informaţie ci şi din convingerea teoretică a desvoltării evolutive : literar ca şi cultural, ne aflam încă în perioada şcoalei primare ; nu ne trebuiau Universităţi. După cîteva decenii, urmaşul său priponea şi el literatura romînă la „icoanele din viaţa Aromînilor ale lui Beza" şi la „novelele atît de caracteristice ale lui Mihail Chiriţescu", — adică la literatura poporană şi etnografică şi se ridica împotriva zolismului şi a „florilor răului decadent din apus". Şi T. Maiorescu, de altfel, afirmase în raportul asupra poeziilor lui Oct. Goga, din 1906, că „poezia noastră n'are aface cu efeminarea scrierilor decadente" dar decadenţa începe imediat dincolo de limita percepţiei noastre estetice... E drept că la urmaşul său problema se punea mai mult în cadrul literaturii de imitaţie a unor modele străine.

N'o putem relua aici; pe lîngă asta, fără nici o prelucrare prin adaptare la o sensibilitate originală şi la condiţiile etnice, imitaţiile directe sunt în afară de discuţie ; nu pot fi luate în considerare

decît acele opere, cărora asimilarea, elaborarea, personalizarea le dă un caracter de specificitate națională, cum e o bună parte din literatura lui Vasile Alecsandri din *Dumbrava roșie, Dan Capitan de plai, Grui Singer*. „Alecsandri, își încheia Charles Drouhet studiul său[1]), a naționalizat elementele luate dela Hugo; cîntecul acestuia l-a transpus pe altă cheie; i-a dat o tonalitate necunoscută romantismului francez; patriotismul care însuflețește poemele sale a schimbat nuanța ideilor morale, a dat alt înțeles temelor literare și a modificat înfățișarea personagiilor împrumutate, așa încît opera sa epică, care purcede în privințe atît de felurite și într'un chip așa de puternic de la o operă străină, e în liniile sale generale, o operă romînească". Nici la M. Eminescu, problema nu stă altfel. „Nu e vorba, scriam în *Istoria literaturii romîne contemporane*[2]), numai de elemente secundare de împrumut ca; „*floarea albastră*" a lui Novalis, de „*dulcele corn*", de „*teiul sfînt*" al poeziei germane sau de unele imitații (cum e *La steaua*, sonetul *Veneția* etc.); în personalitatea lui de o mare intelectualitate și de adîncă rezonanță sufletească, influența a trecut, multiplicîndu-se, de la amănuntul formal de ideologie și la sensibilitate: idealismul transcedental, ura față de prezent, reacționarismul politic, medievalismul (poezia lui e plină de castele, de paji, etc.), dragostea față de

[1]) Charles Drouhet, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, Cultura Națională.

[2]) E. Lovinescu, *Ist. lit. rom. contemp.*, I, 188.

literatura populară, sentimentalismul în înţeles german, entuziasmul pentru poezia orientală şi apoi budismul, „ironia romantică“ vizibilă în unele din poeziile lui — sunt note caracteristice ale influenţei romantismului german asupra lui Eminescu, cu mult mai adîncă de cît influenţa spiritualismului asupra lui Alecsandri; şi fermentul era mai puternic dar şi terenul în care cădea multiplica mai rodnic“.

Pentru a reveni la *Primăvara literară*, în afară de isbucnirile împotriva „zolismului“ şi a „florilor răului“ pe motive etice, găsim o exaltare a lui M. Eminescu, în caracterul lui sămănătorist şi nu de înalt poet; a *Nunţii Zamfirei* în prezenţa lui Pepelea şi Bardeş „şi cine Dumnezeu nu era dintre toţi aceia, care îţi dau un fior de mîndrie, că sunt creaţiuni ale geniului tău naţional şi ale nimănui altuia; a lui Duiliu Zamfirescu cu *înalta valoare etică* a oştenilor din *RăzboI* — acelaş popor romînesc, transfigurat prin măreţia jertfei“. Intr'un cuvînt, totul rezumat în teoria trandafirului Maréchal Niel, care oricît de frumos ar fi, „ar fi păgubită lumea întreagă, dacă ar pieri de pe faţa pămîntului trandafirul sălbatec, răsura dealurilor şi a munţilor noştri, din care, cine ştie ce nobilă floare va ieşi cu trecerea vremii, — poate mai nobilă chiar decît Maréchal Niel“.

Inainte de a ajunge la direcţia *Convorbirilor literare*, S. Mehedinţi s'a înrămat, aşadar, singur în ideologia sămănătoristă: a artei în cadrele etnicului, eticului, răsurii dealurilor, călăuzit de criterii naţionaliste şi eticiste. Raportată la T. Maio-

rescu, — singura problemă ce ne preocupă aici — atitudinea lui n'are puncte de interferenţă cu marea linie — *limes romanus* — a ideologiei lui; ea se apropie doar prin anumite preferinţe personale şi mai ales prin limitări de formaţie, informaţie, şi de gust, legat de amîndouă. Oamenii nu trebue să se apropie însă prin lipsuri ci prin calităţi pozitive.

Cu această structură sufletească a directorului lor, peste inimiciţii personale, *Convorbirile literare* nu se puteau îngloba decît în mişcarea sămănătoristă. Ideologia maioresciană s'a bifurcat astfel în 1907 în două ramuri: linia mare a revoluţiei estetice proclamată prin autonomia esteticului faţă de etic şi etnic, continuată, după secesiunea de la matcă, cu riscuri şi accidente, de M. Dragomirescu, prin *Convorbirile critice;* linia minoră, a preferinţelor personale, etice şi etnice, a limitării de gust şi de cunoştinţi printr'o formaţie literară din prima jumătate a veacului al XIX ce se continua, strimtîndu-se, prin S. Mehedinţi, rămas la cîrma bătrînii reviste, păzitorul cultului valorilor juministe, păstrătorul unor procedee stilistice, al unor mici teorii maioresciene, ieşite din actualitate, exprimate totuşi cu vehemenţă retorică, într'un moment cînd apa literaturii se depărtase de albia revistei. Iată pentru ce, după şapte ani, în 1914, la bilanţ, directorul nu putea prezenta, singură contribuţie, decît ca „o însemnată manifestare artistică opera d-lui M. Chiriţescu. In novelele şi schiţele apărute pînă acum, tînărul scriitor este ceiace s'ar putea numi un regionalist. Cu *Popa Tanda*, Slavici ridicase

vălul de pe viaţa Ardelenilor. Mai tîrziu, Popovici-Bănăţeanul şi Vlad Delamarina au adus" etc. etc.

Aceiaşi netăgăduită originalitate se arată şi în opera aromînului Marcu Beza... „acum, cînd se lasă peste traiul neamului nostru din peninsula balcanică etc..." In 1914, S. Mehedinţi ne credea încă în faza literaturii regionale; racorda producţia zilei la I. Popovici-Bănăţeanul şi Vlad Delamarina! La şcoala primară, repetenţi pe vecie!

Deşi se pot stabili unele asemănări şi constata apucături mimetice în stilul discipolului faţă de cel al dascălului,—structural, el este cu totul deosebit. T. Maiorescu era un sobru, un clasic, un lapidar, academic şi distant, cu o incizivitate unică; stilul lui a rămas şi astăzi de o prospeţime desăvîrşită; nu e un singur cuvînt care să fi îmbătrînit. S. Mehedinţi e un romantic, un exploziv, un pasionat — un pamfletar — cu mult mai apropiat de N. Iorga decît de T. Maiorescu; stilul lui e, deci, pitoresc, colorat, umflat, depăşind realitatea, de un patetic esenţial.

Vom da un exemplu. Principiul dezinteresării activităţii artistice făcea parte din vechiul arsenal al ideologiei juministe; revista nu-şi plătia colaboratorii şi, în genere, epoca nu-şi întreţinea scriitorii. „Nicăeri—spunea T. Maiorescu în răspunsul său la discursul de recepţie al lui A. Naum din 2 Aprilie 1894 — şi nici odată nu ai făcut operă tendenţioasă, nu ai vînat scopuri practice, în afară de menirea artei, nici nu ţi-ai înjosit lira în urmărirea intereselor materiale. Acea *auri sacra fames*, care începe să bîntue pe unii autori din tînăra ge-

nerație, nu te-a atins. Ai fost totdeauna deasupra cetei de scriitori, care de abia țin condeiul cu o mînă și cu ceailaltă o și întind spre cîștig, care cred că numai chestiunile de capital și de salariu pot să miște omenirea și care, sub cuvînt de proletariat intelectual, vor să facă și artă proletară și cerșetoare. Ai rămas nemolipsit de această vremelnică rătăcire a unor spirite, ai rămas în toată activitatea d-tale literară un idealist".

Teoria lui T. Maiorescu nu se raportă la răsplata legitimă a muncii intelectuale, pe care au obținut-o toți marii artiști ai lumii și ai tuturor timpurilor ci la independența creației față de beneficiul ei material... Actul creației trebue să fie dezinteresat; artistul nu trebue să scrie pentru bani, ci numai potrivit elanului său creator. Din moment ce și-a terminat însă opera, ea devine un produs de o valoare materială... Această teorie elementară a luat însă forme excesive sub pana patetică a discipolului. In faptul remunerației colaboratorilor de unele reviste, el a văzut un „americanism literar" ba chiar un început de pierzanie: „o largă industrializare a scrisului, însoțită de înrolarea bănească a autorilor... Condeile încep a fi arvunite, ca și secera, sapa sau alte unelte de muncă". Ori pe ton atît de retoric: „Sărmană vreme a scrisului pentru jertfă! Sărmane timpuri ale generației cînd Bariț în Transilvania, și alții... etc."

Ca și cum ar fi de regretat vremile cînd scriitorii se jertfeau fără nici o răsplată: în adevăr, sermane timpuri! „Creația literară, scrie S. Mehedinți, cît timp rămîne vrednică, e o *jertfă*... o lepă-

dare de tine însuţi". Dacă e o lepădare de tine în momentul producţiei, nu înseamnă să o „lepezi" apoi neplătită la redacţia unei reviste... „Pe Ion al lui Ştefan din Humuleşti l-a împiedicat oare bojdeuca de pe dealul Sărăriei, ori lefuşoara de institutor, ori gălăgia copiilor... şi alte neajunsuri ca să scrie *Amintirile* şi *Arap Alb?*".—Nu, fireşte; nu înseamnă însă că nu i s'ar fi cuvenit altă locuinţă decît înspăimîntătorul lui bordei de troglodit — şi putem presupune, fără exagerare, că, în alte condiţii de viaţă, producţia lui literară n'ar fi avut de cît să cîştige.

S. Mehedinţi nu era critic literar în momentul luării direcţiei bătrînei reviste şi nici n'a devenit pe urmă în practica a şaptesprezece ani de conducere. El e un om de cultură generală, rural prin naştere şi rămas rural prin ideologie, strîns legat de pămînt şi de tradiţie, cu pilonii estetici înfipţi pentru totdeauna în literatura lui Creangă şi în poeziile naţionaliste ale lui Eminescu, el însuşi creator de literatură sămănătoristă *(Oameni dela munte)*, exaltat romantic al trecutului, fără aderenţe faţă de contemporaneitate, neînţelegător al noilor valori artistice, şi un liric al grupării, al revistei şi al propriului său partid, găsindu-le tot felul de merite: „Recunoaşteţi de asemenea ca o norocită împrejurare pentru neamul nostru că, pe cînd aiurea vîntul internaţional din 1848 ridica orbitoare vîrtejuri de praf, revista, unde Alecsandri a ajuns maturitatea talentului său şi unde s'au revelat Eminescu şi Creangă, a fost un paladium pentru tot ce ne era scump din moştenirea trecutului nostru ca

limbă, datini şi documente. Dacă nu mai mult, binecuvîntate să fie *Convorbirile* pentrucă din preajma lor a pornit îndemnul pentru serbarea dela Putna, pentru grija de aducere a documentelor culese de Hurmuzache, precum şi pentru restaurarea mănăstirii dela Curtea de Argeş. In orice caz, binecuvîntate să fie pentru ziua cea mare, cînd în cercul *Junimii* s'a auzit *Doina* cu dureroasa chemare a poetului: *Ştefane, Măria ta...* un strigăt de sincer şi cald patriotism, în acele timpuri gata spre atîtea manifestări de patriotism verbal".

Tonul, retoric; preocupările, strict culturale şi naţionaliste...

Ne fiind critic, S. Mehedinţi s'a menţinut, aşa dar pînă la urmă în consideraţii generale asupra „americanismului literar", de ordin etic sau naţionalist, ţinînd pasul, modest de altfel, samănătorismului. Prin activitatea sa personală, redusă la articolaşe ocazionale, el a abătut marea matcă junimistă în făgaşul şuvoiului epocii, fără să isbutească într'o lungă direcţie de 17 ani să pună în lumină o *singură valoare literară nouă:* literatura sămănătoristă, se desvolta în albia ei firească, iar literatura modernă avea cu totul alte vaduri. *Convorbirile literare* ieşiseră, de altfel, mai de mult din funcţia lor de creatoare de valori; cu toată prezenţa lui T. Maiorescu, ele îşi supravieţuiau. T. Maiorescu nu mai avea legături cu scriitorii noi—iar cei vechi se despărţiseră de dînsul de mult: Caragiale, Vlahuţă, Coşbuc, Delavrancea, Slavici şi mai recent chiar I. Al. Brătescu-Voineşti. Literatura modernă n'o putea înţelege prin limitele fireşti ale

vîrstei şi formaţiei; personal, de altfel, nu se mai interesa de revistă, nici S. Mehedinţi n'avea vreun contact cu scriitorii tineri şi cu atît mai puţină aderenţă cu mişcările noi; prezenţa sa la *Convorbiri* se reducea la oficierea cultului vechilor valori junimiste, în latura lor etnică şi naţionalistă: *Amintirile* lui Creangă şi *Doina* lui M. Eminescu erau cele două piscuri ale crezului său estetic.

4. E meritul neîndoios al lui S. Mehedinţi de a fi publicat, la împlinirea vîrstei de 70 de ani, biografia lui T. Maiorescu, punct de plecare al tuturor încercărilor de mai tîrziu. Prin numeroase articole, conferinţe ocazionale, el a mai pornit o apologetică maioresciană. Acţiunea oamenilor politici încetează de obicei odată cu viaţa lor; oamenii de cultură îşi prelungesc însă actualitatea dincolo de mormînt. Ne practicînd critica, prima generaţie postmaioresciană a practicat numai cultul, fiind la originea unei vaste literaturi omagiale în timpul vieţii, comemorative şi pioase după moarte. Aniversarea centenarului naşterii din 1940 a dovedit marea urmă lăsată de T. Maiorescu în cultura noastră printr'o impunătoare serie de manifestări publice, asociind nu numai instituţiile, forţe ale trecutului, ci şi întreaga critică tînără, girul nouei generaţii literare. Indărătul acestor manifestări de întreţinere a „flacării sfinte"—se află, după cum am mai spus, S. Mehedinţi, biograful şi apologetul.

Faptul publicării ei în *Convorbiri literare* (1910) încă din timpul vieţii lui T. Maiorescu şi sub controlul lui, face din biografia lui Soveja un docu-

ment de caracter aproape oficial: datele sunt riguros exacte, iar tonul păstrează o notă obiectivă. Deşi nu li se poate contesta autenticitatea, se pot totuşi face şi rezerve asupra luminii în care au fost aşezate, lumină proectată probabil de însuşi T. Maiorescu, cum ar fi, de pildă, cazul persecuţiei ce l-a urmărit: faptul că tînărul întors dela Universitatea din Giessen cu o broşură de compilaţie filozofică a trebuit să aştepte un an ca magistrat, înainte de a fi numit profesor de istorie la Universitatea din Iaşi (4 Dec. 1862) nu e un act de persecuţie vrednic de a fi înregistrat de istorie; deşi afirmase încă de student o mare activitate, A. D. Xenopol a stat în magistratură şapte ani (1870—1878) şi apoi în avocatură alţi cinci ani (1878—1883) pînă la numirea lui la Universitate, fără să se plîngă de persecuţie. T. Maiorescu a avut, în realitate, o carieră excepţională, potrivit şi meritelor lui excepţionale şi timpurilor. La 23 de ani era profesor de Universitate, director al Colegiului naţional şi al internatului, membru şi apoi preşedinte al Consiliului de inspecţie şcolară; la 24 de ani era director al Şcoalei normale Vasile Lupu şi Rector al Universităţii din Iaşi; la 27 de ani, pe cînd nu scrisese în limba romînă decît o broşură, membru fundator al Academici romîne; la 31 de ani deputat şi la 34 de ani Ministru de culte şi Instrucţie Publică; înscenările locale sau neplăcerile politice sunt de puţină importanţă în comparaţie cu cele întîmplate altor fruntaşi ai vieţii noastre publice. Că a trezit în jurul

---

1) E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II, p. 372.

lui numeroase duşmănii, se datoreşte dîrzeniei convingerilor şi intransigenţii lui morale de mare polemist ideologic. Pentru a-şi fixa locul nu e, aşa dar, nevoe de a-l ridica pe piedestalul persecuţiei. Biografia lui nu trebue sprijinită pe piloţii martiriului şi ai idealizării; plină şi armonioasă, viaţa lui poate fi prezentată fără fardul exagerării. Căci, dacă în biografia din 1910, autorul păstrează încă un ton sobru, după moartea lui T. Maiorescu, el s'a consacrat literaturii excluziv şi excesiv apologetice, din care vom produce câteva exemple numai din cuvîntarea ţinută la Academia Romînă în 1920 sub titlul *In amintirea lui Titu Maiorescu*[1]). Iată o afirmare:

— „Ce ar fi ajuns învăţămîntul la noi, dacă în plină putere a bărbăţiei, cel care fusese de tînăr: profesor de liceu, profesor la şcoală normală, rector, ministru, critic plin de autoritate şi om de cultură europeană în cel mai înalt înţeles al cuvîntului, ar fi fost el şi îndrumătorul oficial al tineretului ţării! Fără îndoială, alături de amînarea împroprietăririi ţăranilor şi neglijarea Dobrogei, absenţa lui Titu Maiorescu din fruntea învăţămîntului a fost una dintre cele mai regretabile erori ale politicei romîneşti dela proclamarea Regatului şi pînă astăzi". Dobrogea, amînarea împroprietăririi şi lipsa lui T. Maiorescu din ministerul Lascăr Catargi—P. P. Carp (18 Dec. 1891—3 Oct. 1895), iată lucruri fără nici o legătură. N'a fost ministru pentrucă n'a

---

[1]) Republicată în broşura: Soveja, *T. Maiorescu*, ed. Cartea Romînească.

vrut-o, preferînd să cîştige ca avocat; nu trebue să uităm, de altfel, că întreaga acţiune legislativă a lui T. Maiorescu a fost lovită de o paralizie totală; din cei peste patruzeci de ani de parlamentarism şi şapte ani de ministeriat n'a rămas dela dînsul nici o singură lege; cu toate că despre Take Ionescu se exprimase cîndva „arogantul tînăr Ionescu", i-a lăudat, totuşi, activitatea şi hărnicia din timpul marelui minister L. Catargi—P. Carp, aprobîndu-i legile (legea organizării Ministerului Cultelor, a învăţămîntului normal, a clerului mirean, a fixării parohiilor).

„Astfel autorul scrierii de faţă, cu respectul ce-l are pentru realităţile date şi cu cunoaşterea dreptului majorităţilor de a fi cum sunt, consimţia el, a renunţat la orice gînd de legiferare în materie de şcoli şi aşteaptă aici progresul de la îndreptarea metodelor şi personalului profesoral, fără nici o privire la vicisitudinile parlamentare".

Apologetul afirmă mai departe: „Repet, aşa dar, că, de la Unirea de sub Cuza (expresie defectuoasă, deoarece nu e vorba de Unirea de la 1859 ci de neînsemnata mişcare separatistă din 1866), pe care a apărat-o în mijlocul unei răscoale de la Iaşi pînă la marea Unire din 1918, nimeni n'a reprezentat mai intransigent şi maiimpersonal ideia naţională, decît Romînul ieşit dintre ruralii Ardealului". Sau în altă pagină: „Titu Maiorescu a fost de la Unirea din timpul lui Cuza şi pînă la Unirea din 1918 şi cel mai serios reprezentant al ideei naţionale". Cîteva decenii s'a dus o campanie neîntemeiată de cosmopolitism împotriva lui T. Maio-

rescu; a-l proclama drept cel mai intransigent naționalist romîn, pe omul care scrisese în *Direcția nouă*: „Oricît v'ați opune: *adevărul este, rămîne cosmopolit*; știința — și în această privință și arta — se desvoltă în vederea și spre bucuria lumii întregi și nu cresc ocrotite sub lingușirile ignoranței locale... Ce este rău pentru alte popoare este rău și pentru noi și frumoase și juste nu pot fi de cît acele scrieri romîne, care ar fi frumoase și juste pentru orice popor cult" — este însă o exagerare apologetică. — Sau mai departe: „Voi cei căzuți pe cîmpiile de luptă de la Cerna la Oituz și la malul mării, dacă imensa voastră jertfă n'a fost anulată și dacă n'am fost cu toții în veșnică ocară, să mulțumiți acolo în împărăția umbrelor bătrînului neclintit, care în fața dușmanilor Patriei, n'a cunoscut decît legea aspră a Romînilor: împotriva dușmanilor eternă împotrivire". Aluzie la atitudinea plină de demnitate a lui T. Maiorescu față de ocupanți și la refuzul lui de a adera la intenția lui P. P. Carp (urmat numai de puțini ambițioși și aventurieri) de a înlocui dinastia printr'un guvern personal... Puțin i-a trebuit biografului pentru nu-l proclama creatorul Romîniei întregite. Li se cuvine oamenilor mari să fie cruțați de astfel de exagerații.

IV.

P. P. NEGULESCU

1) Legăturile lui P. P. Negulescu cu T. Maiorescu. 2. Originea Psihologiei stilului *şi a* Impersonalităţii şi moralei în artă. *3.* Psihlogia stilului, *1892. 4.* Impersonalitatea şi morala în artă, *1893.* 5. Socialismul şi arta, *1894.*

1. Intrucît corespondenţa dintre T. Maiorescu şi P. P. Negulescu nu s'a publicat încă, pentru a da oarecare indicaţii asupra naturii raporturilor lor vom recurge la izvorul unic al articolului *Ceva despre Maiorescu,*[1]) scris de altfel prea impersonal pentru a luneca la amănunte. Ca şi C. Rădulescu-Motru, tînărul venise în Bucureşti şi se înscrisese la facultatea de ştiinţe, destinîndu-se şcoalei politecnice; încă din liceu, inclinarea îl ducea spre matematică... Unul din prieteni îl luă la cursul de *Istoria filozofiei contemporane* al lui T. Maiorescu, în care vorbia tocmai despre clasificarea ştiinţelor după Auguste Comte. „Matematicile, se dumeri el, nu explicau nici o categorie de fenomene ale universului. Ele stabileau, e drept, legile

[1]) P. P. Negulescu, *Ceva despre Maiorescu* în *Comemorarea Junimii la Iaşi,* Mai 1936, Iaşi, 1937, p. 65.

numerelor şi figurilor; dar aceste păreau a fi simple produse subiective ale minţii omeneşti, nu realităţi obiective ale lumii de afară". Nici celelalte ştiinţe nu-l mulţumeau. Toamna următoare urmă regulat cursul lui T. Maiorescu, pasionîndu-se pentru *Principiile de psihologie* şi *Primele principii* ale lui Spencer, asupra căruia prezintă o lucrare primită cu bunăvoinţă. „Mi-a adresat la Universitate cîteva cuvinte de încurajare, m'a invitat, pentru o convorbire mai lungă acasă, unde spre marea mea mirare, m'a reţinut la dejun". Urmă o conversaţie, în care tînărul îşi expuse nedumeririle asupra tuturor ştiinţelor ce nu duceau la o înţelegere generală şi unitară a lumii. „Vocaţiile se manifestează uneori prin asemenea crize" — îl lămuri T. Maiorescu; cuvinte ce determinară o carieră şi-l fixară pe tînăr în cadrul activităţii *Junimii*, fără abateri timp de mai multe decenii.

Şi P. P. Negulescu face parte din echipa pornită sub auspiciile lui T. Maiorescu la studii în străinătate, prima generaţie postmaioresciană, de profesori... In cîteva împrejurări, îl găsim cu T. Maiorescu în călătorie; e unul din preferaţii lui. Dintr'o scrisoare a lui D. Evolceanu către S. Mehedinţi la 11 Ianuarie 1896 [1]), în care ni se dau oarecare relaţii asupra concursului şi competiţiei dintre C. Rădulescu-Motru şi P. P. Negulescu pentru catedra de istoric a filozofiei de la Iaşi, vedem că T. Maiorescu era de partea lui P. P. Negulescu. „Tit (Maiorescu), scrie D. Evolceanu, nu-l poate suferi în ochi,

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* IX, p. 113.

(pe C. Rădulescu-Motru) fiindcă s'a prezentat, ca şi cum o catedră universitară e un lucru de nimic, la pierderea căreia, atunci cînd respectivul are credinţa că o merită, s'ar putea decide din amabilitate pentru cineva".

Iată cum îl zugrăveşte însuşi T. Maiorescu într'o scrisoare de la 16—29 Iulie 1902 către Iacob Negruzzi asupra congresului de la Teatrul Liric: [1])

„Interesant a fost Negulescu; cea mai distinsă figură, gestul sobru, glasul cam încet, dar potrivit cu distincţia figurii, care nu admite un sgomot mai mare; începutul discursului foarte inteligent şi sugestiv (în public se şoptea: viitor ministru); dar după cea dintîi treime, o lungă, anostă, expunere a relaţiilor cu Liga Culturală, pe care ei au întemeiat-o (Mehedinţi, Negulescu, Dragomirescu etc.) dar care n'avea ce căuta la congres; tonul devenit doctoral, aproape pedant; din viitorul ministru ieşia actualul profesor".

2. Asupra genezei celor două studii, *Psihologia stilului*[2]) şi *Impersonalitatea şi morala în artă*[3]), autorul ne dă oarecari referinţe în articolul *Ceva despre Junimea.*[4]) Primul eseu a ieşit dintr'o discuţie dela o serată a *Junimii* la T. Maiorescu din iarna 1891—92 asupra criticelor lui Gherea şi a caracterului variabil al opiniilor literare. Student încă,

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* I, p. 31.
[2]) *C. L.* Iunie, Iulie şi August 1892.
[3]) *C. L.* Mai 1893.
[4]) *C. L*, Ianuarie-Mai 1937.

tînărul afirmă că sunt totuşi posibilităţi de a cerceta obiectiv cel puţin calitatea procedeelor stilistice. „Maiorescu m'a aprobat şi m'a întrebat, dacă n'aş voi să fac eu o asemene încercare. I-am răspuns că mă găseam deabia la începutul pregătirii mele filozofice şi că, de altfel, eram prins într'o altă direcţie... Maiorescu a insistat totuşi; de vreme ce avusesem cu ideea de a examina mecanismul psihologic al efectelor stilului, era natural să-mi iau sarcina de a o face“. Dintr'un astfel de îndemn, după două luni de muncă, a ieşit *Psihologia stilului.*

La altă serată, venind vorba de polemica din jurul lui Gherea, „Maiorescu declară că nu înţelegea să ducă discuţia mai departe. Mie însă mi se păruse că unele din punctele în discuţie mai aveau încă nevoe de unele precizări. Şi fiindcă avusesem această părere, Maiorescu mi-a cerut, iarăşi, să trec la realizare. Am fost astfel silit din nou să încep o lucrare, la care nu mă gîndisem, şi a cărei iniţiativă n'o aveam“. Lucrarea a fost scrisă în primăvara anului 1893 la Paris, unde tînărul autor se afla la studii. Reiese că polemica împotriva lui I. Gherea era regizată în bună parte de însuşi T. Maiorescu.

3. Cel dintîi din echipa de postmaiorescieni ce avea să se manifeste în publicistică a fost, aşa dar, P. P. Negulescu, spirit academic încă de pe atunci, de cultură filozofică, de expresie ponderată, de stil abstract revărsat în ape, şes, fără „mordant“ polemic, şi menţinîndu-se în plan strict ideologic. Nu era un critic şi nici nu avea să încerce să devină.

Prima sa lucrare de eseistică *Psihologia stilului*[1]) se încadrează în discuţia problemei pusă filozofic, aşa cum o puseseră şi Spencer, Souriau, Hennequin, Léon Dumont, dar mai ales M. Guyau, de care autorul se apropie mai mult, aşezînd, cum se şi cuvenea, elementul esenţial al stilului în calitatea lui sugestivă.

„Ceia ce permite dar recompunerea elementelor răslcţite de expresia linguistică, ale unei stări de conştiinţă, îşi încheie autorul discrtaţia, e *sugestia;* fiecare element, evocînd prin sugestie un număr oarecare de alte elemente, reconstitue acea multiplicitate sau complexitate psihică fundamentală a stărilor afective şi acea pluralitate de senzaţii reviviscente sau de imagini, care e indispensabilă în reprezentări şi reproduce astfel în cititor starea de conştiinţă exprimată".

Exemplele sunt luate din Balzac, Flaubert, Hugo, Goethe, Gautier, şi, foarte caracteristic, pentru atmosfera dela *Convorbiri,* din Emile Zola; în romîneşte, din Eminescu şi Creangă.

De natură excluziv teoretică şi psihologică, studiul are totuşi şi o notă ce ne aminteşte că lupta cu I. Gherea începuse.

„In articolul său asupra lui Eminescu din *Studii critice*, vol. I, scrie autorul, d. Gherea critică principiul economiei de forţă al lui Spencer în sensul teoriei excitaţiei. Menirea poeziei e nu numai să

---

[1]) P. P. Negulescu, *Psihologia stilului*, în *Conv. lit.* XXVI, 1892, Nr. Iunie, Iulie, August; apărută în broşură la 1906, ed. Carol Müller.

economisească, ci și să ațîțe „forțele nervoase ale cititorului „în margini înțelepte“ sau „în margini normale“. Obiecțiile aduse teoriei excitației susținută de Dumont și Hennequin sunt aplicabile și d-lui Gherea“ [1]).

Intîmpinarea criticului e de natură maioresciană, adică mai mult formală. „Calificațiile de „margini înțelepte“ și „în margini normale“ nu sunt determinante științifice, ci subiective, convenționale. Ce pot, în adevăr, încheie d-sa, determina aceste cuvinte în știință, unde se caută preciziunea obiectivă, independentă de regularea voluntară, subiectivă a inteligenței cititorului, de intervenția lui conștientă în limitarea efectului?“.

4. In articolul *Impersonalitatea și morala în artă* apărut anul următor, 1893, în *Convorbiri literare*, tînărul escist face o expunere academică, obiectivă a polemicii dintre I. Gherea și T. Maiorescu, pe care acesta o oprise în *Contraziceri?* (1892) iar Gherea avea să o mai continue și în articolul său *Asupra esteticei metafizice și științifice* din 1894. Teoria „emoției impersonale“ este prezintată cu argumente ce nu depășesc cele expuse de T. Maiorescu. Afirmația acestuia că „egoismul e rădăcina oricărui rău“ sau „tot răul iese din egoism“ (adică toți S. sunt P.) nu trebue înțeleasă că ciuma sau holera vin din egoism. Nu e vorba de răul din ordinea fizică, ci de răul din universul moral, provocat de stări sufletești. Gherea susține totuși că „dacă sfera

---

[1]) P. P. Negulescu, *op. cit.*, nota dela p. 77.

noţiunii rău, dacă tot răul pînă la cea din urmă picătură provine din egoism, atunci şi boalele: frigurile, holera, ciuma care sunt, slavă Domnului, rele destul de mari, provin asemenea din egoism şi nu din microbi patogeni, după cum ştiam pînă acum[1])".

5. Dela studiul strict al polemicii Maiorescu—Gherea, obiectivul eseistului se extinde la însăşi concepția socialistă asupra artei în articolul *Socialismul și arta*, din 1894[2]).

Gherismul este pus în legătură cu teoriile lui Proudhon, care susţinea că arta a servit totdeauna o cauză socială[3]). Socialiștii nu atacă arta pentru artă, pentru cuvîntul că ar fi o artă fără fond, întrucît nu există o artă fără idei și sentimente, ci pentru că e lipsită de un anumit fond „fondul de idei și tendinţe, mai ales tendinţe — sociale, adică socialiste". Satirele lui Eminescu și comediile lui Caragiale, de pildă, sunt lipsite de acest „fond socialist". „Ele sunt deci condamnate pur şi simplu. pentrucă fondul lor social nu convine *socialiştilor*, pentru că acest fond nu *servă* adică tendințele și interesele socialismului". E drept că fondul nu-le convenea și l'au și combătut, dar nu-i mai puţin adevărat, că. din motive estetice, şi chiar sociale (pentru a lovi prin ei societatea burgheză), socialiștii au fost cei mai călduroși propagandiști ai poe-

---

[1]) I. Gherea, *Asupra esteticei metafizice și științifice*, în *Critice*, III, p. 215.

[2]) *Conv. lit.*, XXVIII, 1894.

[3]) Proudhon, *Du principe de l'art et de sa destination sociale*.

ziei lui Eminescu și ai satirei lui Caragiale. „Concepția socialistă impune, așa dar, artei o servitute. De îndată ce se cere artistului să lucreze într'o anume direcție, își încheia el polemica, de îndată ce i se impune o anume *formulă*, artistul nu mai e liber, ci sclav al unei acțiuni streine de artă, al unei acțiuni politice și sociale. Formula socialistă introduce în artă, ca pretutindeni, munca silită și regulată după un tipic comun, introduce, cu alte cuvinte, sclavia în locul libertății și inițiativei individuale.

De îndată ce se cere operei de artă să reprezinte societatea sub anumite culori, dictate de formula socialistă, de îndată ce se cere operei de artă să se conducă de tendințele, intențiile și interesele socialismului, de îndată ce i se cere să calomnieze și să condamne în vederea unui scop politic, arta nu mai e o expresie impersonală a realității și adevărului.

Așa dar, nu libertatea, ci sclavia, nu realitatea și adevărul, ci minciuna și calomnia, — iată principiul artei și iată condiția artiștilor, după formula socialistă"... Totul, rămîne, prin urmare, în planul unei discuții academice, de stil și factură maioresciană, asupra problemei, „artei cu tendinți" punctul concentric al primei mari discuții estetice cunoscute în literatura noastră.

V.

C. RĂDULESCU-MOTRU

1. *Legăturile cu T. Maiorescu.* 2. Cultura română și politicianismul. 3. Romînismul.

1. Intr'o recentă comunicare la Radio asupra carierei sale, C. Rădulescu-Motru a arătat că, venit la București pentru a se înscrie la politehnică, și asistînd din întîmplare la unul din cursurile lui T. Maiorescu, și-a schimbat direcția studiilor urmînd filozofia: e cazul de conversiune și al lui P. P. Negulescu...

Şi el face parte din echipa celei dintîi generații de postmaiorescieni cultivată în „bulionul" cenaclului din strada Mercur; trimisă în străinătate pentru studii, sprijinită în cariera universitară și înscăunată în succesiunea *Convorbirilor literare* pe ziua de 1 Ianuarie 1895. Nu pare, totuși, să fi fost chiar printre preferații lui T. Maiorescu; dintr'o scrisoare a lui D. Evolceanu către S. Mehedinți din 11 Ianuarie 1896[1]), am văzut că în competiția dintre d-sa și P. P. Negulescu pentru catedra de

[1]) I. E. Torouțiu, *op. cit.* IX. p. 113.

istorie a filozofiei dela Universitatea din Iaşi, T. Maiorescu a înclinat de partea lui P. P. Negulescu; el vorbeşte chiar de „duşmănia din partea lui Tit în contra lui Costachi“ sau că „Tit nu-l poate suferi în ochi“.

In comitetul de redacţie al *Convorbirilor* dela 15 Ianuarie 1900 d-sa nu mai figurează, deoarece la 1 Ianuarie scosese *Noua revistă romînă*, — ceeace, de sigur, nu putea fi privit cu ochi buni de implacabilul T. Maiorescu. In cunoscuta scrisoare către Iacob Negruzzi din 15/29 Iulie 1902 asupra congresului dela Liric, iată cum îl apreciază [1]: „Cu tact a fost Rădulescu-Motru, mic, de altminteri, nesimpatic. Avea însărcinarea să vorbească numai zece minute ca tranziţie spre oameni de politică mai practică. A vorbit, în adevăr, numai zece minute şi, deşi venia imediat după Mehedinţi, a ştiut să fie ascultat cu oare care respect şi să dea o notă nouă cu accentuarea rolului presei“.

2. Acţiunea maioresciană asupra lui C. Rădulescu-Motru nu s'a desvoltat în cadrele criticei literare, singura ce ne interesează în această lucrare; chiar la *Convorbiri*, activitatea i-a fost de scurtă durată, intemeind, după cum am spus, la 1 Ianuarie 1900 *Noua revistă romînă*, şi urmînd apoi un destin politic propriu, ceiace nu l-a impiedicat ca în toate manifestările festive, comemorative, din viaţă sau postume, să arate totuşi o fidelitate exemplară cultului maiorescian.

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit. I. p. 32.*

Legătura sa cu locul de formaţie spirituală a lăsat însă o urmă şi mai durabilă într'o carte de tinereţe *Cultura romînă și politicianismul* (1904). Critica junimistă, mai ales maioresciană, faţă de procesul de formaţie revoluţionară a civilizaţiei noastre, risipită în articole, în discursuri, în polemici, a fost pentru întîiaşi dată strînsă şi organizată într'o formă sistematică...

Critica sa pleacă, aşa dar, ca şi la junimişti dela o concepţie a culturii deosebită de acea a civilizaţiei. Pe cînd civilizaţia reprezintă o seamă de bunuri materiale, de forme fără realitate sufletească, de obiceiu importate din ţările înaintate, privitoare la confortul vieţii moderne, şi extinse mai mult la păturile superficiale ale unui popor, urbane şi oarecum internaţionalizate, cultura este o elaboraţie a întregului popor de deprinderi morale şi intelectuale, de valori sufleteşti, mult mai adînci, mai solide, chiar dacă s'ar exprima sub forme materiale mai rudimentare. Civilizaţia este un obiect de împrumut repede uniformizat, pe cînd cultura e un produs organic de credinţe religioase, valori morale, limbă, expresie artistică, instituţii comune elaborate prin trudă seculară a întregei colectivităţi; ea constitue unitatea de directivă a vieţii poporului şi nu se poate împrumuta ca civilizaţia.

De origine streină, aceste idei constitue elementul esenţial al ideologiei junimiste, exprimate de nenumărate ori de T. Maiorescu, P. P. Carp, Th. Rosetti, M. Eminescu, A. D. Xenopol etc. şi aplicate formaţiei civilizaţiei noastre; la C. Rădulescu-Motru se

adaugă şi elemente de filozofie culturală germană mai nouă. Revoluţia dela 1848 e privită ca o soluţie de continuitate; neamul nostru a fost abătut dela calea normală a formaţiei culturei sale, mulţumindu-se cu o civilizaţie apuseană împrumutată, ceiace s'a numit „formă fără fond“: nu avem o sumă de valori morale ci numai echivalentul lor material.

In ţesătura acestor idei junimiste foarte cunoscute, C. Rădulescu-Motru a introdus un fir tot junimist, prezent în multe din discursurile lui P. P. Carp şi T. Maiorescu, dar mai ales în articolele vehemente ale lui M. Eminescu, transformîndu-l într'un element cristalizator: amestecul politicianismului în mecanismul vieţii sociale, ce ne-a atras pacostea unei constituţii prea liberale, a unor instituţii economice, cu privilegii ce a adus după dînsele beneficiile personale, cu un protecţionism ce a adus avantagii numai capitaliştilor şi politicienilor. Progresul nostru este numai aparent şi noi vom plăti scump sarcina ce ne-a aruncat în spate generaţia paşoptistă, surpînd sentimentul de rasă, de clasă socială, nimicind mica propietate, adevărata forţă de coeziune a vechei noastre organizaţii sociale, lăsîndu-ne în prada unui capitalism fără naţionalitate...

Nu e locul de a întreprinde aici o critică a acestei sociologii junimiste, cu atît mai mult cu cît am făcut-o în volumul II al *Istoriei civilizaţiei romîne moderne.* Prefacerea vechiului regim agrar în noul regim burghez e un fenomen revolut, pe care nu-l putem decît constata; polemicile în jurul

lui intră azi în categoria unor discuţii pur teoretice şi inutile. Cauzele crizei noastre culturale sunt mult mai îndepărtate decît le constată C. Rădulescu-Motru ; politicianismul, pe care îşi sprijine întregul său sistem critic, nu e un efect al revoluţiei paşoptiste; n'avem decît să studiem, ca mai aproape de noi, domniile regulamentare şi, în genere, politicianismul boerilor din timpul tuturor domniilor pămîntene, pentru a ne convinge că, dacă după 1848 manifestările politicianismului sunt altele, ele sunt şi mai aprige şi mai dictate de interese personale şi de ambiţii în epoca voivodală, cînd ţara era sfîşiată între cîteva familii ce rîvneau la puterea supremă, bătînd căile Ţarigradului şi ale Petersburgului, pribegind în Polonia sau în Ardeal pentru a se intoarce cu ajutor strein; epoca noastră nu s'a resimţit de cît puţin de astfel de vechi apucături în timpul răsboiului mondial fără a depăşi cadrul agitaţiei ideologice. O afirmaţie de un timbru atît de maiorescian şi junimist ca „ultima generaţie formată la şcoala culturii strămoşeşti este aceia care a realizat în 1859 actul eroic al Unirii ; cu dispariţia acestei generaţii se taie şi firul de continuitate al culturii romîne“ — este espresia unei atitudini critice îmbrăţişată, dealtfel, şi de alţii, ca, de pildă, de N. Iorga,—reală în constatarea sa, dar determinată de legi sociale ineluctabile. Nu mai revenim aici, întru cît am făcut-o în *Istoria civilizaţiei romîne moderne*, asupra căreia C. Rădulescu-Motru a citit o comunicare în şedinţa de la 21 Mai 1925 a *Academiei Romîne* rămînînd, fireşte, la punctul său de vedere, învinuindu-mă

că am susținut că la formarea civilizației romîne fondul sufletesc n'a contribuit cu nimic. „El este un mare necunoscut inform care stă sub pămînt. Știm despre el numai că se formează după bătaia vîntului. Cît bate vîntul de la răsărit este rău și tulbure în civilizația romînă; cît bate vîntul de la apus este bine. Această fatalitate de hotare i-a fărămițat poporului romîn cu desăvîrșire orișice veleitate de autodeterminare. El este o ființă pur pasivă". I-am răspuns că „fondul sufletesc propriu al poporului romîn" n'a contribuit cu nimic la descoperirile și invențiile lui Gutenberg, Papin, Stephenson, Edison, Marconi, la codul Napoleon, la întreaga tecnică modernă, — fiind beneficiar integral; în elaborația civilizației lui a fost „pasiv și imitator" ca la toate popoarele ce se folosesc automat de orice cîștig al științii sau de orice experiență socială făcută pe orice punct al globului[1]. Bunurile aceste materiale ale „civilizației" unui popor, C. Rădulescu-Motru le consideră fără importanță; importante sunt numai valorile morale ale culturii. Drumul de la cultură la civilizație nu este însă ireversibil, devenind condițiile vieții noastre, aceste bunuri materiale întră în deprinderi și se prefac cu timpul, prin adaptare la unitatea noastră temperamentală, în valori sufletești: cu alte cuvinte, civilizația se transformă în cultură.

3. Autorul a revenit de curînd asupra ideilor exprimate în tinerețe în *Romînismul* (1938). El con-

---

[1]) E. Lovinescu, *Ist. civil. rom. mod.* III, p. 18.

stată că în veacul al XIX ideologia naționalistă nu era complectată cu idea continuității, deoarece a pornit dela convingerea că legile și instituțiile bune se pot copia de ori unde, cu o aplicare egală ori unde. Au fost și cugetători care să susțină că trebue să legăm viitorul cu trecutul, fără să isbutească a face ceva : anume Junimiștii[1]. „Criticele unui Titu Maiorescu, cu deosebire, au impresionat adînc opinia noastră publică în a doua jumătate a secolului trecut, așa că devenise la noi o formulă banală nepotrivirea dintre fond și formă împrumutată din civilizația apuseană; cu toate acestea, la nici unul dintre membrii societății *Junimea*, nici la Titu Maiorescu, în afară de critică, nu găsim indicate instituțiile politice ale trecutului, de care să poată fi legate împrumuturile; nu găsim o preferință măcar pentru anumite tradiții. Ceia ce au urmărit junimiștii pe terenul politic pare să fi fost numai împiedecarea introducerii unor instituții prea înaintate pentru viața poporului nostru nepregătit încă. Excepție au făcut numai pe terenul cultural și aici, numai pe acel propriu al literaturii, unde membrii *Junimii* au fost mai pozitivi; aci ei au indicat tradiția literară care trebue continuată.

Pe terenul politic, rolul *Junimii* s'a mărginit la un rol negativ. Ei au recomandat educația politică, nu însă continuitatea politică. Foarte probabil că ei, împreună cu toți contemporanii lor, nu puneau la îndoială validitatea instituțiilor burgheze din Apusul european. Contra burgheziei n'au luat ati-

[1] C. Rădulescu-Motru, *Romînismul*, p. 171.

tudine: au criticat numai falsa burghezie creată din bugetul statului".

Constatările scriitorului asupra ineficacităţii practice a criticei junimiste sunt la temelia *Istoriei civilizaţiei romîne moderne*, unde am susţinut caracterul teoretic şi speculativ al criticismului junimist; introducerea constituţiei din 1866 a fost opera unei Camere conservatoare; după ce au combătut această constituţie, acţiunea junimiştilor s'a bazat pe apărarea ei, de teama unor noi concesii viitoare făcute ideilor democratice, sfîrşind prin a se organiza într'un partid „constituţional" cu misiunea de a se ţinea strict la aplicarea ideilor, pe care le combătuseră atîta vreme, a unei constituţii, despre care T. Maiorescu spusese: „avem *chiar* o constituţie!" Critica prezentului e uşor de făcut: a făcut-o şi N. Iorga, care vedea în opera anului 1866 „un bloc de negaţie" faţă de desvoltarea constituţională a trecutului: „ea face, înainte de toate, greşala de a ignora acest proces constituţional în legătură cu „viaţa întregei societăţi".

Intr'o conferinţă asupra „istoricului constituţiei romîneşti" el n'a dovedit însă decît „lipsa elementului pozitiv în structura criticei tradiţionaliste aplicate la formele vieţii noastre politice" — după cum am arătat-o aiurea [1]).

Incă de atunci ceream dela cunoscătorii trecutului nostru să ne dea un *corpus* al vechii culturi romîneşti îmbrăţişate sub toate formele, ca să ne convingem de ce elemente viabile nu s'a ţinut seama în construcţia nouii organizaţii a statului.

---

[1]) E. Lovinescu, *Ist. civil. rom. mod.* I. p. 201.

Pentru a reveni la C. Rădulescu-Motru, constatăm că, după mai bine de treizeci de ani, d-sa a rămas alături de *Junimiști* în critica procesului de formație a civilizației noastre, critică, de altfel, teoretic îndreptățită: dar, în *Romînismul*, recunoaște că ea s'a mărginit numai la o atitudine negativă „fără să indice instituțiile politice ale trecutului. de care să poată fi legate împrumuturile; nu găsim o preferință pentru anumite tradiții".

Scriitorul o recunoaște abia acum; nu recunoaște însă că, deși îndreptățită, această critică nu putea avea vreo influență apreciabilă asupra procesului de formație a civilizației romîne, întrucît formația statului nostru, ca și a altora puse în aceiaș situație, se precipită, nu prin chibzuială și logică, ci prin impulsiunea fatală a unor legi sociale, de care m'am ocupat aiure.

C. Rădulescu-Motru își propune să umple lacuna junimistă printr'un program propriu, procedînd la reforma „statului" prin reforma „satului", construcție proprie, ce cade alături de scopul nostru de a studia numai filiațiile junimiste de ordin literar.

VI.

D. EVOLCEANU

1. Debuturile lui D. Evolceanu: părerile lui T. Maiorescu și Duiliu Zamfirescu despre dînsul. 2. D. Evolceanu despre sine însuși. 3. Critica lui.

1.' Nu știu în ce împrejurări acest botoșenean, elev al liceului local, student apoi la Școala normală Superioară din Iași—camarad al lui N. Iorga—a ajuns la București, în preajma lui T. Maiorescu, în grupul tinerilor, din care avea să se selecteze întîia generație postmaioresciană. Sub auspiciile marelui critic a plecat și el în străinătate cu o bursă pentru studiul limbii latine, împreună cu restul echipei: S. Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Mihail Dragomirescu, I. A. Rădulescu (încă nu Pogoneanu), Teohari Antonescu. Sub aceleași auspicii, îl găsim apoi în 1894 „mare conferențiar aici la universitate, iar Iorga mare suplinitor"; prin 1899 T. Maiorescu obținuse dela Take Ionescu promisiunea că va creia o agregație pentru

[1]) I. E. Torouțiu, *op. cit.* IX, p. 100.

limba latină (D. Evolceanu[1]). Colaboraţia lui la *Convorbiri literare* datează din 1894; la trecerea revistei în ziua de 1 Ianuarie 1895 de sub proconsulatul lui Iacob Negruzzi, sub conducerea unui comitet, D. Evolceanu face parte dintr'însul, alături de Teohari Antonescu, I. Al. Brătescu-Voineşti, Mihail Dragomirescu, I. S. Floru, P. P. Negulescu, C. R. Motru, I. A. Rădulescu (pe atunci încă nu Pogoneanu), François Robin, mai toţi destinaţi carierei universitare.

D. Evolceanu şi-a făcut, aşa dar, apariţia în publicistică, în noua echipă a celei de a doua generaţii junimiste, mai mult de comentatori ai primei faze creatoare; ea urma să apere poziţia estetică idealistă a vechii *Junimi*, adică a lui Maiorescu, împotriva criticei materialiste a lui Gherea, pe atunci în floare. Despre felul cum au fost apreciate debuturile lui D. Evolceanu chiar de T. Maiorescu avem dovezi scrise. Iată ce spune criticul într'o scrisoare din 7/19 Februarie 1894, către Duiliu Zamfirescu[2]: „Mişcarea noastră literară înfiripată cu foştii mei şcolari universitari creşte. Remarcă în *Convorbiri* dela Februarie *finul* articol de Evolceanu (un cap excelent), deşi explicarea lui *Fulger* e prea lungă... Floru e aci, dar acest Antonescu şi acel Evolceanu au fost (Evolceanu este încă) împreună cu Dragomirescu şi Negulescu primăvara aceasta la Berlin şi au format acolo „*Junimea*“ generaţiei a două, prin entuziasmul lor de bună credinţă pentru

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IX, p. 260. O scrisoare a lui T. Maiorescu către S. Mehedinţi, din 11/23 Nov. 1899.

[2]) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 342 şi apoi p. 344.

tot ce este aspirație curată, *nematerialistă* (în deosebire de Vlahuță, I. Slavici, Caragiale, care asupra acestei note caracteristice s'au desbinat de noi) în căutarea și iubirea adevărului și frumosului". Iar peste cîteva luni (17/29 Iunie 1894), îi scria tot lui Duiliu Zamfirescu: „*Mișcarea noastră literară* se întărește. La Septemvrie se vor fi întors definitiv în țară Dragomirescu, Negulescu, *finul* Evolceanu, arheologul Teohari Antonescu din Atena, solidul Floru. Aceștia consolidați în poziția lor materială și fixați la București și Iași, vor spori avîntul"... Duiliu Zamfirescu, care în atîte aprecieri (asupra lui Caragiale, Slavici, Vlahuță etc.), era în opoziție, cu T. Maiorescu, e de acord cu dînsul în ceeace îl privește pe D. Evolceanu. „Un exemplu de această îndreptare, îi scria el din Bruxelles la (22/6 Martie 1894), sunt criticele din urmă ale tinerilor, scrise cu seninătate, cu moderare în expresie, cele mai multe fără personalități, în care se oglindește lucrarea, iar nu autorul. Evolceanu scutură puțin pe Lazu, dar cu sfială și parcă numai fiindcă acesta a fost prea brutal cu Coșbuc. Nu cunosc pe niciunul din trei, dar pînă acum Lazu e cel mai puțin simpatic. Coșbuc e imobilizat de două forțe contrarii, iar Evolceanu e cel simpatic. Ce frumos lucru e să ieși din umbra necunoscutului, să te înfiripezi pe tăcute și să spui lumii cu modestie ceeace ai să-i spui!". [1])

Aprecierile converg, așa dar, pentru a-i recunoaște lui D. Evolceanu chiar dela început finețea și tac-

---

[1]) Em. Bucuța, *op, cit.*, p. 135.

tul; nu se putea însă prevede că lipsa de vocaţie critică avea să înnăbuşe aceste calităţi reale fără a le da putinţa unei desvoltări normale.

Duiliu Zamfirescu avea, ce-i drept, să-şi schimbe părerea. Cînd începu să aibă dificultăţi cu noua redacţie a *Convorbirilor* şi să fie nemulţumit mai ales de Mihail Dragomirescu, el îl atacă şi pe D. Evolceanu într'o scrisoare din 9/21 Febr. 1896: „Dar cronica d-lui Evolceanu! care dă un *scurt și admirabil* pasagiu din Haralamb Lecca:

„... *iar tu tristețea*
Ai nimici-o, urmărind
De-asupra paltinului verde
Al rîndunelelor cadril
Şi cîntul tău cu-al lor s'ar pierde
In ciripirea *unui* tril..."

Pentru mine asta e negaţia celui mai elementar simţ poetic. *Al rîndunelelor cadril* şi *ciripirea unui tril* sunt aberaţii, pe care poate să le spuie Cincinat Pavelescu şi să le admire Macedonsky, nu să le publice şi să le laude *Convorbirile.* Nestatornicia judecăţii d-lui Evolceanu este cu atît mai evidentă, cu cît d-sa a fost mai parţial, mai crud şi mai antiestetic cu Vlahuţă, căruia nici chiar în cronica asupra lui Lecca nu-i iartă *In Mănăstire*, cea mai bună poezie din ultimul volum:

Fantastic luna *ți-l arată,*
Cum l-ai visat *de atîtea ori,*
Un sfînt *cu fața 'ndurerată,*
Cu ochii mari *și rugători.*

Ei, da! Un sfînt cu faţa 'ndurerată, cu ochii mari şi rugători. E vorba de fantazia unei călugăriţe.

Ce găseşte d. Evolceanu atît de extraordinar?[1])".

Nici opinia lui D. Evolceanu despre Duiliu Zamfirescu nu era prea bună: „Romanul lui Zamfirescu poate să fie mare lucru, îi scria lui S. Mehedinţi la 29 Iulie 1894[2]) — dar creştinul, deşi talentat, pe cît mi se pare *nu-i artist de ajuns, neîngrijit,* ori poate neîndemînatec în îngrijire"... Un Duiliu Zamfirescu care, „nu-i artist de ajuns" e o reuşită oişte în gard!

2. Mai bine decît T. Maiorescu, şi decît Duiliu Zamfirescu, D. Evolceanu se cunoştea pe sine însuşi. El nu putea realiza speranţa ce se pusese într'însul de a fi un critic literar sau criticul literar al acestei echipe de intelectuali, de profesori. Mijloacele lui erau mult mai modeste; o intelectualitate medie, lipsită de putere de speculaţie, cap „antimetafizic" prin excelenţă, cum se caracteriza singur, conştiincios, lipsit de vederi generale, de darul comunicativităţii, dascăl legat de brazda lui, fără elan şi putere asociativă.

Scrisorile lui către S. Mehedinţi (din epoca 1894-1896) sunt interesante nu numai ca material de informaţie ci şi din punctul de vedere al psihologiei lui; un moldovean cu resurse modeste, dar care, ne vrînd să pară mai mult decît e, se micşorează voit, împrăştiind, astfel, un oare care umor şi sugerînd un bun simţ, pe care îl şi avea. D. Evolceanu e un „informator" umoristic, deşi infiltra-

[1]) Em. Bucuţa, *op. cit.,* p. 166.

[2]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* IX. p. 98.

ţiile caragialeşti în expresia lui par azi insuportabile; felul cum se ia singur peste picior şi îşi recunoaşte îngrădirile îl face simpatic, trezind iluzia că se calomniază poate, deşi, în realitate, era, probabil, cum se vedea — cu un cîmp de viziune limitat. „Aşa dar, îi scria el lui S. Mehedinţi [1]) mata nu te împaci cu direcţia modestelor mele critice, şi ţi-ar plăcea studii asupra scriitorilor mari... Dar ce să mă leg eu, nenorocitul şi pîrlitul de Mime (porecla lui), de Creangă ori de Slavici, mai ales de primul şi să cîrpesc cerul cu stele şi să mînjesc marea cu valuri, şi să-mi amestec prozaicele mele parafraze printre clarele şi limpezile imagini poetice — o, aceasta e grozav, o, aceasta e un... moft modern inventat într'adevăr de literatura modernă plină de literaţi ratés“ De la un critic, care, pornind la drum, Creangă şi Slavici i se par uriaşi de neprofanat prin comentariu, nu te poţi aştepta la mult, cum s'a şi întîmplat. Ori : „cursuri de literatură însă nu voi mai face de cît atunci cînd mă va putea decide cineva să-mi rad barba şi mustăţile şi să-mi las favuride ca un chelner englezesc. Iar de scris voi scrie cum am început, ocupîndu-mă cu cei slabi — nu chiar de tot slabi — daţi-mi voe, ci cu tineri ca Gheorghe, ca Stavri, ca Dulfu... — Eminescu, Creangă, Caragiale, jamais de la vie — să mi se usuce condeiul şi să mi se rupă peniţa de-aş încerca asemenea profanaţie, nu, nu de o mie de ori nu!“.

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* IX. p. 108. Scrisoarea e din 4/16 Mai 1895.

Iată şi această catastrofală delimitare a propriei sale valori :

„Cel care m'a apreciat pe mine mai fin şi mai inteligent e Pompiliu Eliade într'o epistolie adresată boerului (= T. Maiorescu), care mi-a citit-o şi mie, — care, citind numai pe Gheorghe al meu (articolul asupra poetului Gheorghe din Moldova) şi necunoscîndu-mi pe cele din anul trecut, după unele laude ce-mi aducea, exprima temerea că *constructiv* nu va fi nimic la mine, ceiace am recunoscut de cînd sunt eu şi ceiace m'a făcut să scriu numai de silă, *avînd în mine ferma convingere* că, deşi voi fi posedînd cu uşurinţă aparenţa de stil şi poate şi un fel de spirit şi ilaritate de polemist, n'am însă nici idei, nici originalitate; cel mult un polemist de nimicuri s'ar alege din mine".

Se poate spune că D. Evolceanu a avut în cel mai înalt grad, darul socratic al cunoaşterii de sine.

3. Activitatea lui se rezumă la vreo douăzeci de scurte recenzii fără continuitate şi fără merite care să depăşească cronica.

Pe la sfîrşitul veacului trecut, după marea epocă de creaţie a *Junimii*, literatura intrase într'o fază de înţelenire ; pămîntului ostenit îi trebuia o pauză de 10—15 ani pentru a răzbi odată cu mişcarea sămănătoristă într'o nouă perioadă de creaţie, aceea din prima decadă a veacului nostru. *Convorbirile literare*, în deosebi, se aflau într'o criză de anemiere, de sleire; rolul lor istoric era, de fapt, sfîrşit; generaţia convorbiristă dăduse tot ce putea da din sîmburele ei, căci formele culturale au acelaş

destin ca și formele biologice: al expansiunii şi al decrepitudinii. Faţă de mişcarea nouă socialistă, a materialismului istoric, a artei cu tendinţă, a artei proletare, *Convorbirile literare* nu puteau opune decît autoritatea lui Maiorescu, manifestată sporadic prin scurte polemici dispreţuitoare de caracter mai mult logic şi formal. Rezerva lui tot mai pronunţată faţă de literatură impunea aşa dar o primenire la direcţia *Convorbirilor*. Era timpul să intervină prima generaţie postmaioresciană.

In lupta întreprinsă împotriva așa zisei critice ştiinţifice de noua echipă convorbiristă, Evolceanu n'a jucat un rol pe plan principial; discuţia polemică a căzut asupra lui Mihai Dragomirescu şi P. P. Negulescu, „filozofii" echipei. D. Evolceanu nu era un cap teoretic și nici n'avea o doctrină; el se manifestă numai pe teren, în evaluarea practică, condus de bun simţ și de oarecare fineţă a percepţiei estetice. Aşa s'a arătat chiar dela început în articolul asupra broșurii lui Grigori N. Lazu *„Adevărul asupra poeziilor lui Gh. Coşbuc"* apărută cu mult sgomot în 1893. Ciudată figură şi acest poet și publicist provincial, care, pendulînd între enciclopedism şi impostură, practica o francă grafomanie poetică şi o acerbă ură împotriva scriitorilor de talent. „Scopul criticei mele, preciza el în broșura sa, fiind de a pune beţe în roate plagiatorilor, prin urmare mediocrităţilor, proletarilor literari, cred că se vor împuţina poeţii în România și în acelaşi timp se vor înmulţi cismarii, croitorii romîni și alte de asemenea bresle utile și onorabile; cu tot talentul său poetic, mai bine l-ar

prinde pe Coşbuc, să ne facă ghete de Paris, decît să ne creadă pe noi Romînii boi încălţaţi, că nu ştim, nu citim nimic. „Ca primă victimă el îşi alesese, aşadar, pe Coşbuc, ale cărui *Balade şi idile* constituiau evenimentul literar al momentului. Operaţia ar fi fost desigur mai fructuoasă, dacă l-ar fi scos din circulaţie pe Eminescu; dar, după ce aminteşte că nici Eminescu nu e fără pată sub raportul „plagiatului", susţinînd, de pildă, că visul Sultanului din Scrisoarea a treia e „plagiat" după visul Rheei Silvia al lui Ovidiu, cu deosebire că vestala visează că-i creşte din trup doi arbori, dă motivele pentru care-l cruţă pe Eminescu, „căci aceste lucruri, scrie el, se numesc aşa cum nu vă voi spune, din simpatie pentru Eminescu, pentru colegul meu ca practicant la tribunalul de Botoşani, la masa şefului de birou depe atunci Cristache Pilat, fost preşedinte al aceluiaşi tribunal acum patru sau cinci ani în urmă şi cunoscutul antisemit". Aşa că, dacă n'ar fi fost împreună colegi la masa şefului de birou Cristache Pilat, e uşor de înţeles ce-ar fi devenit opera lui Eminescu sub pana tenebrosului detectiv literar, care se mulţumi atunci să caute isvoarele poeziilor lui Coşbuc în tot felul de modele dalmate, rutene, sanscrite, persane, în dialectele germane, etc.

I-a fost uşor unui om de gust, de tact, ponderat, să reducă extravaganţele acerbului poliglot la proporţia lor adevărată, din nefericire existentă. Darea de seamă asupra *Baladelor şi Idilelor* constituie singurul studiu al lui Evolceanu, organizat oarecum în critică, păşind la analiza uneia din poezii cu

fineţe de gust dar şi cu un uşor caracter didactic; la el se referă aprecierea lui T. Maiorescu. In cel de al doilea articol despre *Fire de tort* găsim mai multe rezerve, constatînd, de pildă, „manierismul formei", „întrebuinţarea multor întorsături de fraze familiare, mersul încet al cugetării" şi dînd ca motive ale acestor defecte „puţin bogatul fond de idei şi sentimente, şi imposibilitatea exploatării acestui fond la infinit... lipsa de spirit critic, lipsa de disciplină". Adică rezervele ce începuseră să se schiţeze în cercul *Convorbirilor* şi aveau să fie formulate de însuşi T. Maiorescu în 1898: „Relativ format", zicea el, despre Coşbuc. Căci la deplina formare, la acea înălţime a manifestării artistice, la care se urcase Eminescu, nu a ajuns Coşbuc, şi nu credem că va putea ajunge vreodată. Coşbuc are prea puţină cultură generală, nu cunoaşte destul nici istoria veche nici societatea modernă şi citirea pe apucate a traducererilor germane din limbi aziatice nu-i pot împlini lacuna. „De aceia, cu toată magistrala stăpînire a limbii şi cu toată minunata notă distinctivă a veseliei d. e. în „nuuta Zamfirei" adeseori diformităţi, lungimi şi repetiţii chiar în mult preţuita *Moartea lui Fulger;* de aceia şi pericolul „clişeului". Se vede că-i lipseşte varietatea cunoştinţelor şi acea neobosită şi nemiloasă cizelare, care transfigurează pe cei pătrunşi de sfinţenia formei, precum a transfigurat pe Eminescu în epoca sa de maturitate".

La acest studiu asupra lui Coşbuc s'ar mai putea adăuga un articol din 1895 asupra volumului *Iubire* al lui Al. Vlahuţă, în care am fi dispuşi să vedem o

reacţiune a *Convorbirilor* împotriva poetului ce le părăsise şi trecuse de partea literaturii proletare a lui Gherea, dacă n'am găsi articolul judicios, precursor al acţiunii altor critici mai noi, dovedind caracterul mai mult didactic al unei poezii de desvoltări retorice și de analize psihologice, într'o formă echilibrată, clasicizată oarecum, dar fără originalitate.

In colo, ieşind din sînul unei epoci de mare mediocritate, articolele lui D. Evolceanu nu ne fixează interesul prin obiect : literatura lui Ciru Oeconomu, Virgil Oniţiu, Arthur Starvi, Ion Bacalbaşa, Ursachi, Gheorghe din Moldova, V. Prasin, Sofia Nădejde şi chiar Haralamb Lecca nu mai are azi nici o circulaţie; la înlăturarea ei va fi contribuit şi ironia recenziilor lui D. Evolceanu, care însă, răzbunare imanentă, s'a prăbușit sub ruinile victimelor lui... Care e atitudinea acestor recenzii a unei literaturi evident mediocre? Indignarea? Vehemenţa? Tonul superior? Respingerea categorică? Nu. Moldovean blajin, D. Evolceanu a întrebuinţat faţă de victimele lui ironia; nu însă o ironie muşcătoare, energică, ci o ironie uşoară, domoală, părînd mai mult a consimţi decît a refuza: de aici caracterul de fineţe nu numai în judecata critică ci şi în expresie, împrăştiind o atmosferă de umor conciliant, vechea și esenţială calitatea moldovenească. Ca model poate servi cu deosebire articolul asupra romanului *„De vânzare“* al lui Constantin Nottara, pe ale cărui elucubraţii criticul le studiază cu falşă seriozitate şi aplicaţie. Misticul erou al romanului trăia, după spusa autorului, în lectura sfin-

ţilor părinţi ai bisericii, a sfîntului Augustin, a Sfîntului Toma din Aquino şi a lui Petroniu, adică a celui mai realist şi sensual romancier latin, pe care romancierul îl crezuse tot un sfînt al bisericii catolice! „Unui astfel de erou, încheia ironic D. Evolceanu, cu greu i s'ar putea găsi pereche nu numai în celelalte literaturi dar nici chiar într'a noastră". O frază ca „nu numai în celelalte literaturi, dar nici chiar într'a noastră", dă măsura ironiei acestui om, care, din lipsă de vocaţie şi de idei, şi-a părăsit după cîţiva ani preţioasele scule ale bunului gust, ale măsurii şi umorului pentru a se dedica excluziv unei cariere didactice fără postumitate.

VII.

I. A. RĂDULESCU-POGONEANU

1. Legăturile lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu cu T. Maiorescu. 2. Editor al Insemnărilor zilnice *şi exponent al hagiografiei maioresciene.*

1. Discipol al lui T. Maiorescu, trimis în străinătate, cu o carieră universitară făcută sub auspiciile lui, în cinul maiorescian I. Rădulescu-Pogoneanu a fost şi este într'o situaţie, pe care nu i-o poate disputa decît S. Mehedinţi, reprezentînd ortodoxia cultului, suflînd în spuza tuturor comemorărilor, tuturor numerelor festive, contribuind cu mici articole ocazionale, rectificări, şi ferind-o nu numai de indiferenţă, ci şi de indiscreţia celor ce n'au moştenit dela T. Maiorescu decît viaticul spiritual al criticismului aplicabil oricui.

T. Maiorescu poate reprezenta tipul unei existenţe eleatice, adică a egalităţii cu sine; viaţa este însă mobilă şi evolutivă; a urma directiva cuiva nu înseamnă a rămînea la punctul lui de plecare, chiar dacă ar fi şi cel de ajungere. In aceasta stă deosebirea poziţiei primei generaţii postmaioresciene de cea a generaţiilor următoare: prima a întreţinut

cultul maestrului prin amintiri, comemorări, printr'o literatură hagiografică, urmînd directiva maiores-ciană; celelalte au adaptat-o la condițiile evoluate ale momentului. In ochii primei generații încercările de a-l actualiza au părut ereziile unor dușmani ai maiorescianismului.

2. Lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu îi revine marele merit de a fi publicat, din însărcinarea Liviei Dymsza, *Insemnările zilnice* ale lui T. Maiorescu, din care au apărut pînă acuma:

Vol. I, 1855—1880. Ed. Socec 1937
Vol. II, 1881—1886, „ „ 1940

Volumul III e în curs de apariție.

Nu e cazul de a mai sublinia importanța acestor *Insemnări* pentru reconstituirea vieții și, în primul volum, a formației sufletești a lui T. Maiorescu; trebue să i se recunoască editorului meritul unei munci încordate în stabilirea textului încîlcit și a traducerii lui în limba romînă. Lucrarea i-a cerut multă trudă. O singură obiecție am avea să-i facem; d-sa traduce pretutindeni „*Al-de* Th. Rosetti absenți" (*die* Rosetti); *al-de* Kremnitz la Sinaia (*die* Kremnitz); *al-de* Nasta la Cernica; *al-de* Negruzzi; *al-de* Carp; *al-de* Balș; *al-de* Mandrea, etc., etc. de sute, de mii de ori. *Al-de* are astăzi un sens vulgar și peiorativ: *al-de* Ionescu, al-de Popescu, etc. Pluralul numelor proprii se face sau din singular: Rosetteștii, Negruzzeștii sau din forme perifrastice: soții Carp.

Cuvintele trebue întrebuințate în nota lor actuală.

Cele două volume de *Insemnări zilnice* apărute pînă astăzi sunt precedate de niște introduceri ale

editorului destul de întinse, contribuţie personală ce constă, pe lîngă prezentarea sumară a informaţiilor mai importante din cuprinsul volumului, şi din oarecari consideraţii generale asupra lui T. Maiorescu, am putea spune asupra „eroului" său, model de literatură hagiografică.

Oricît ar fi de obositor vom face un foarte lung citat dintr'un pasagiu mai mare pentru a dá o pildă categorică din această specie de literatură. E vorba de definirea psihologiei lui T. Maiorescu în faza adolescenţei:

„Iată avîntul de inteligenţă al acestei încîntătoare vîrste, cu întîia fîlfîire de aripi a judecăţii personale şi a sufletului frămîntat de implacabilul spirit critic ispitit spre marile probleme insolubile ale metafizicei; — iată inevitabila criză religioasă, urmată de nevoia imperioasă de demonstraţie şi de propagandă între camarazi şi cunoscuţi a nouilor convingeri de negaţie a credinţei tradiţionale şi a orînduirilor existente;—iată setea, de o intensitate arzătoare, după o prietenie ideală, şi desperarea că cei în care o caută nu corespund idealului absolut, pe care ar vrea să-l afle întrupat aievea în cineva; — iată întîia iubire, cu naivităţile şi cu seriozitatea ei absolută ;— rigorismul moral în judecarea caracterului oamenilor; — afirmarea îndrăzneaţă a personalităţii ce s'a deschis de o dată, ca mugurul ce se trezeşte devenit floare;—năzuinţa

---

[1]) Observaţia a fost făcută de Vladimir Streinu în articolul *Spre Titu Maiorescu* în *Pagini de critică literară*, ed. Fund. pent. lit. şi artă „Regele Carol II", 1938, p. 219.

de a-şi asigura un nume nepieritor, prin creaţii literare, alternînd cu momente de desperare metafizică ce merg pînă la gînduri de sinucidere;—nemulţumit, fireşte, de lumea cum o vede, şi purtînd în sine o lume viitoare, găseşte în lumea închipuită a poeţilor şi a dramaturgilor înălţimea şi aerul pur ce le cere sufletul romantic al vîrstei; de aceea, fire mai tare, dacă nu evadează din cadrul orînduit al vieţii de şcoală şi al vieţii de familie de-a-dreptul în lumea vagabondă a teatrului, ca un Eminescu şi un Conta, el caută în lectura pasionată a marilor scriitori şi în frecventarea teatrului acel adaos de idealism, necesar aspiraţiilor vîrstei şi ale temperamentului; — iată apoi, ca o răsfrîngere firească a procesului de creştere organică şi intelectuală, încrederea în superioritatea propriei sale inteligenţe şi fatala criză de despărţire în gîndire de generaţia precedentă, desconsiderare a opiniei părinţilor ori depărtare sufletească de ei;—sentimentul că nu e iubit şi nu e înţeles de nimeni pe lume, afară doar de sora cam de aceeaşi etate, cu care, de altfel, nu lipsesc conflictele, ce se încheie, negreşit, cu împăcări duioase; — un puternic sentiment naţional, care însufleţeşte întreaga muncă şi vieaţă a prezentului şi inspiră mari planuri de acţiune pentru viitor;—plăcerea cugetării care-şi simte puterea, jucîndu-se în aforisme şi în antiteze: „Niciodată nu sunt fericiţi cugetătorii plini de simţire; totuşi între ei, acela este cel mai fericit, care în afară e nefericit"—e, poate, cea dintîi notiţă a adolescentului (scrisă, în nemţeşte, pe faţa internă a copertei întîiului său *jurnal)*.

Şi dintr'o altă lature, de psihologie generală, a *formaţiunii marilor personalităţi*, sunt preţioase aceste însemnări din timpul adolescenţii şi al tinereţii: ele confirmă constatarea destul de frecventă că *liniile mari* ale caracterului şi ale vocaţiei oamenilor cu rol conducător în lume, în cercuri mari sau în cercuri mici, încep a se desena *încă din pragul tinereţii*, ca o anticipare a cea ce va să vină.

Astfel, din aceste însemnări, ies în lumină, dela început chiar:

disciplina şi organizarea vieţii proprii, cu orînduire precisă a muncei şi a recreaţiei zilnice, cu plan amănunţii de lucru, cu trezire la ore foarte matinale şi ocupare pînă în ore tîrzii ale nopţii;

un zel neobosit de studiu, de lectură atentă a marilor scriitori ai lumii, de completare a culturii literare prin cultură muzicală, prin arta desenului, prin frecventarea teatrului,—o activitate necurmată, neobosită, veşnic proaspătă, cu năzuinţă permanentă de a se perfecţiona;

punerea pe primul plan al vieţii a intereselor ideale — lumea artei (muzică, teatru, artele plastice), lumea literaturii şi a cugetării filozofice, a preocupărilor de educaţie;

o stăpînire de sine, o linişte în afară, uimitoare, ascunzînd adesea mari furtuni lăuntrice; de o potrivă de superior şi succesului şi neizbîndei, prin atitudinea calmă cu care le priveşte şi le primeşte pe amîndouă;

un sentiment de demnitate a vieţii, care-i dă o aparenţă de răceală şi distanţă, dar în inimă cu o căldură pururea nestinsă şi o trebuinţă de viaţă de

societate în cerc intim, din care nu puteau lipsi, ca un element esenţial vieţii şi cugetării sale, farmecul feminin şi tinerimea iubitoare de literatură şi filozofie, cultivată, talentată, sau în care el credea a zări făgăduinţe de viitor;

o caldă, adîncă, dar conţinută, afecţiune şi grije pentru tineri în care descoperea o inteligenţă sau un talent remarcabil; nevoia sufletească de a-i căuta, bucuria de a-i descoperi, a-i ajuta, a le în druma şi urmări activitatea, a-i avea aproape de sine: ia par'că dela început, ca regulator al vieţii, cugetarea lui Goethe (ce şi-o notase împreună cu altele): „Ni se duce tot cîştigul vieţii, cînd nu ne putem împărtăşi altora";

un spirit critic de o logică sigură, de o cumpănire justă, de un gust desăvîrşit, cu necesitatea morală de a se examina pe sine şi valoarea faptelor, a operelor şi a oamenilor din jurul său, necruţător, dar drept, onest, sincer, cu respectul *adevărului*, înainte de toate;

obiceiul de a nota pasagii interesante din lecturile făcute, fapte şi anecdote semnificative pentru caracterul oamenilor sau pentru nivelul lor de cultură;

deprinderea unui examen de conştiinţă la încheierea unui an, spre a stabili bilanţul moral al vieţii; fixarea planului de lucrări pentru anul ce vine;

o misiune de conducător şi educator, de animator dezinteresat al unui cerc de prieteni, atraşi de magia personalităţei sale, grupaţi în jurul său ca în jurul unui maestru, darul superior de organizator al unei activităţi colective de luminare şi îndrumare în problemele culturii, în forme care să

dea un *cadru* şi să asigure *durata* unor astfel de preocupări;

o autoritate suverană, care se impunea de la sine în lumea în care apărea şi lucra, un prestigiu negalat la noi. (Mi-aduc aminte de o expresie pitorească, — caracteristică, în felul ei] glumeţ, dar plin de veneraţie, pentru sentimentul contemporanilor despre această situaţie unică a lui Titu Maiorescu în cultura romînească, — cu care-l numea seninul „junimist" Ioan Paul, profesor la Iaşi şi apoi la Universitatea din Cluj: „Tata Jupiter");

pasiunea (devenită o regulă de higienă sufletească, urmată cu exactitate pînă la sfîrşitul vieţii) pentru excursiuni în plină natură, călătorii spre vizitarea împreună cu alţii a locurilor frumoase din ţară şi din străinătate, a muzeelor şi colecţiilor de artă, a monumentelor şi clădirilor interesante; o trebuinţă sufletească de comuniune cu natura, iubirea frumuseţilor ei (flori, peisagii, prinse uneori în desenuri proprii în album sau în vederi fotografice)."

Această literatură de cult cu un caracter pios exprimă un sentiment de recunoştinţă lăudabil în raporturile dintre oameni; lipsită de elemente de judecată critică, ea nu serveşte însă cît ar fi de dorit memoria unui om mare. Cultivînd stricta măsură a formulării, T. Maiorescu n'a scris despre nimeni în termeni atît de uniform exaltaţi; marele modele se imită în spiritul lor. Criticismul aplicat chiar asupra criticului va fi opera altei generaţii decît a aceleia crescute chiar din tulpina arborelui stufos, care mai mult înăbuşe decît hrăneşte.

VIII.

G. BOGDAN-DUICĂ

1. Legături şi debut: Studii critice de I. Gherea. *2. G. Bogdan-Duică urmaşul lui T. Maiorescu la Academie şi discursul lui despre T. Maiorescu.*

1. G. Bogdan autorul articolului *„Studii critice de I. Gherea“* apărut în *Convorbirile literare* din 1890[1]) nu e altul decît G. Bogdan-Duică de mai tîrziu. Despre legăturile lui cu T. Maiorescu avem cîteva referinţe într'o scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu din 26 Oct. 1890, unde, după ce-i semnalează prezenţa la Roma a „tînărului Bogdan, slavistul“, poetul adaugă[2]): „In convorbirea mea cu dînsul mi-a spus că are încă un frate, care scrie critici. Eu sunt blazat asupra acestui fel de scriitori, care răsar la noi şi se înmulţesc ca iepurii din Canada, — dar fiindcă e autorul unui studiu din *Convorbiri*, asupra *Criticilor* lui Gherea, destul de sănătos în urzeala lui, m'am interesat să ştiu ce-i

---

[1]) *Conv. lit.* 1890, XXIV, p. 383.
[2]) Em. Bucuţa, *op. cit.* p. 81.

şi ce-a învăţat, et mal m'en a pris: se pare că d-sa a descoperit că sonetul meu *Boul* e luat după Carducci şi aceasta v'a spus-o dv. Sper că aţi luat imediat volumul *Rime nuove* spre a vă încredinţa. *Il Bove* de Carducci, e a cincea sau a şasea poezie. Cînd eu am scris *Boul* nu cunoşteam sonetul italienesc, fiindcă m'aş fi păzit de a-l boteza pe al meu tot aşa şi a-i da forma tocmai de sonet. Dar, că nu e luat după Carducci şi după nimeni, e dovadă faptul că sonetul meu e mai bun decît al lui Carducci (!) Ştiţi, modestia s'o lăsăm, că ea nu probează nimic bun contra faptului. Oricine a trăit la Frascatti, Albano sau Marino, în Campania romană, va recunoaşte exactitatea impresiei mele. Din acest punct de vedere are defectul de a fi poate prea topic, — însă fie care îşi ia impresile unde le găseşte.

Bănuesc că d. Bogdan criticul, cînd mă denunţa, era faţă de Carducci, în stadiul în care eram eu cînd scriam sonetul".

Care era părerea lui T. Maiorescu despre G. Bogdan-Duică, o aflăm dintr'o scrisoare adresată lui I. Petrovici 15 ani după aceia, la 16 Februarie/7 Martie 1906 „Răspunsul d-tale la observările bietului Bogdan-Duică *(nomen et omen:* cînd te chemi Duică, lasă-te de filozofie şi îndeosebi de estetică [1]), etc."

I-a fost dat lui G. Bogdan, devenit G. Bogdan-Duică, om foarte harnic, unul din cei mai informaţi cercetători ai istoriei noastre literare, cu studii temeinice publicate mai tîrziu în *Convorbiri literare*

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* p. 275.

(Gr. Alexandrescu, Conachi, S. Gesner în lit. romînă, Ţiganiada, Al. Russo, etc. *O istorie a literaturii romîne moderne*, Cluj, 1922, etc., etc.), poligraf, atingînd cele mai variate subiecte din diverse discipline — dar fără gust literar şi de ireproşabilă inaptitudine pentru critică, să deschidă seria atacurilor împotriva gherismului, premergînd astfel pe adevăraţii discipoli ai lui T. Maiorescu, postmaiorescieni din generaţia întîia: M. Dragomirescu, P. P. Negulescu, S. Mehedinţi.

Punctul de vedere al poziţiei lui antigheriste este excluziv estetic, limitînd interesul criticei numai la problemele strict literare şi nu la altele de importanţă relativă ce se pot ridica în jurul unei opere de arte.

„Nu mai încape nicio îndoială, îşi încheia el articolul[1]), că operele unui autor atîrnă şi dela societatea, pentru care scrie acel autor, şi dela împrejurările în care el trăeşte. Pot deci să fie interesante cercetările făcute cu scopul de a afla, cum anume a înrîurit viaţa zilnică şi mediul social asupra unui autor oare care. Ori şi cît de interesante ar fi însă, cercetările de felul acesta nu sunt critică literară şi nu ne lămuresc deloc asupra valorii estetice a operelor, nici ne ajută să înaintăm în mişcarea noastră literară.

Noi vroim să ştim, dacă *anumite* opere de artă sunt ori nu frumoase. Numai acela, care ne dă răspuns lămurit la această întrebare, face o critică literară, care poate să aibă înrîuririle binefăcătoare

---

[1]) G. Bogdan, *art. cit.* în *C. L.* 1890, XXIV, p. 414.

asupra mişcării noastre literare. Privind lucrurile din punctul de vedere literar, estetic, ne este indiferent cine anume a fost autorul, cum şi în ce fel de împrejurări a trăit, dacă era oacheş sau bălan, om întreg sau cocoşat. Toate aceste pot să aibă importanţă pentru istoria literaturii, în critica literară însă ele nu ne înaintează cîtuş de puţin.

Iar d. Gherea şi-a publicat scrierile drept critică literară".

Cum acest articol reprezintă primul atac venit din lagărul convorbirist, el s'a bucurat de cinstea unei lungi replici a lui I. Gherea: *Asupra criticei metafizice şi celei ştiinţifice (Răspuns d-lui Bogdan)* cules în *Studii critice*, vol. II. — poartă, prin care G. Bogdan a intrat în critica romînă.

2. Prin aceiaş ciudată întorsătură a soartei, G. Bogdan-Duică a ajuns în 1920 să ia succesiunea lui T. Maiorescu la Academia — de data asta *nomen* nu mai era *omen!* — aşa că ne-a rămas de la dînsul şi un discurs academic rostit la 25 Mai 1921 — o sinteză de tot ce putea face. Avem, de pildă, referinţe nouă, pentru acea epocă, asupra opusculului filozofic al lui T. Maiorescu: *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form* (Berlin, 1861), cu o serie de mărunţişuri, de date, şi de mici aprecieri personale: nu i se putea cere însă unui erudit, care n'a gîndit nici odată sintetic şi estetic, să ne dea portretul moral al îndrumătorului literaturii noastre.

IX.

DUILIU ZAMFIRESCU

1. Indreptăţirea prezenţei lui Duiliu Zamfirescu în această carte: el e cel mai important „epistolier" al nostru. 2. Comparaţia cu M. Eminescu, T. Maiorescu, I. L. Caragiale. 3. Duiliu Zamfirescu şi Italia. 4. Dragostea lui pentru T. Maiorescu. 5. Dezinteresarea atitudinii lui faţă de T. Maiorescu. 6. Constanţa caracterului său. 7. Caracterul documentar al corespondenţei lui pentru epoca de decadenţă a junimismului literar. 8. Controversele dintre Duiliu Zamfiresca şi T. Maiorescu. 9. Portretul psihologic al lui Duiliu Zamfirescu. 10 Portretul lui T. Maiorescu.

1. Prezenţa lui Duiliu Zamfirescu într'un capitol separat ar putea, după cum am mai spus, părea ciudată; prezenţa lui în celelalte capitole a dat totuşi suficiente indicaţii preliminare privitor la necesitatea ei; Duiliu Zamfirescu e cel mai preţios informator asupra atmosferii maiorescienc şi convorbiriste între anii 1884—1913.

Soarta scriitorilor e plină de neprevăzut; luminile contemporanilor şi ale posterităţii nu cad totdeauna pe aceiaş latură a activităţii lor; poet pe linia clasicizantă, aşa cum au cunoscut-o toate ge-

nerațiile junimiste (Anton Naum, D. Ollănescu, Duiliu Zamfirescu etc.), el și-a cîștigat o situație onorabilă, discretă, fără să isbutească să se impună publicului și să-și întindă notorietatea dincolo de umbra copacului sub care se adăpostise; cu toate marile lui calități stilistice, cu tot succesul de stimă al *Vieții la țară*, el nu s'a impus nici ca prozator istoriei literare, în planul, în care se află, de pildă, Ion Slavici, și se afla chiar și în cugetul lui T. Maiorescu; piesele de teatru din faza lui ultimă nu puteau decît să-i scadă reputația, neconsolidată nici prin succesele sociale dela sfîrșitul vieții sau prin rotunjirea întregei personalități artistice, pe care o aduc de obiceiu maturitatea și experiența. Adevăratul lui destin nu e de ordin poetic, epic sau dramatic, ci epistolar. Publicarea corespondenței lui cu T. Maiorescu[1]) și a celei cu N. Petrașcu și Iacob Negruzzi[2]) a integrat în literatura noastră un nou gen literar, genul epistolar, dîndu-i dintr'odată un reprezentant de valoare... Amintirea poetului *Harpistei* și chiar a romancierului *Vieții la țară* va fi dispărut poate, pe cînd cea a „epistolierului" va fi încă prezentă, nu numai prin lumina documentară aruncată asupra unei epoci literare, ci și printr'un talent incontestabil de expresie. Nu e vorba de „scrisoarea" concepută ca gen literar, din care avem un model în Ion Ghica, de fapt în linia povestirilor, ci de simplă corespondență personală,

---

1) Em. Bucuța, *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori* (1884—1913), Ed. Fundației Regale, 1937.
2) I. E. Torouțiu, *op. cit.*, VI și I.

în care literatura noastră e atît de săracă. Culegerile de scrisori constitue un fenomen de maturitate a unei culturi, cînd se strîng documentele de pretutideni în vederea inventariului: e rostul publicaţiei lui I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, din care au apărut pînă acum şapte volume, iar cinci tipărite, fără să fie în circulaţie, ne-au fost puse la dispoziţie de editor. Din această masivă publicaţie, cît şi din cîteva altele răzleţe (cum e, de pildă, volumul pomenit al lui Emanoil Bucuţa sau *Corespondenţa lui I. L. Caragiale* (ed. Fund. Reg. 1942) îngrijită de Şerban Cioculescu) ne putem convinge că Duiliu Zamfirescu este cel mai important „epistolier" al nostru şi chiar singurul. Locul de preeminenţă, pe care atît şi l-a dorit în literatura de imaginaţie, l-a obţinut, postum, într'o activitate nedestinată publicităţii. Faptul de a fi trăit multă vreme în străinătate l-a pus, negreşit, într'o stare de spirit „epistolară"; el explică mulţimea scrisorilor, nu însă şi talentul.

Din volumele publicate pînă acum, doi „epistolieri" ni se impun atenţiei prin merite deosebite: A. D. Xenopol şi Duiliu Zamfirescu... In ce-l priveşte pe A. D. Xenopol, ne referim numai la corespondenţa lui cu Iacob Negruzzi din anii 1867—1871, cînd, student la Berlin, se afla încă în stăpînirea viei lui inteligenţe, într'o epocă de formaţie şi de asimilaţie în adevăr remarcabile. A. D. Xenopol nu era un „scriitor" în sensul artistic al cuvîntului, şi nici n'a devenit vreodată; pur ideologică, de caracter mai mult eseistic, prolixă ca expresie, corespondenţa lui e plină de puncte de vedere

personale apărate deschis chiar împotriva lui T. Maiorescu, a cărui neîncredere avea să şi-o atragă mai tîrziu; se situiază, aşa dar, prin calitatea ei intelectuală şi nu literară.

Corespondenţa lui Duiliu Zamfirescu constitue un gen literar; dincolo de document, ea se impune şi prin însuşiri stilistice, prin investigaţie psihologică, prin bogăţie de senzaţii, dacă nu şi de idei. A compune o scrisoare cu frumuseţi literare, la capătul unei sforţări, cade în putinţa oricărui scriitor. Arta epistolară nu constă într'un „efort" ci în capacitatea de a produce involuntar, cu necesitatea indiferentă a bradului ce dă răşină, alimentată de o sevă continuă şi fatală; ca e efectul unei stări sufleteşti ce reclamă nevoia comunicării directe a unor senzaţii, a unor impresii. Dacă—ţinînd scama de raporturile de subordonare—am putea bănui în corespondenţa cu T. Maiorescu o oarecare aplicaţie în compoziţie şi în stil caligrafic, în scrisorile către N. Petraşcu nu mai putem avea aceleaşi bănucli; facilitatea elegantă a expresiei ne dovedeşte o producţie spontană a spiritului, condiţie indiferentă în creaţia propriu zisă, indispensabilă în arta epistolară.

2. Prin frumuseţea stilistică, prin tensiunea intelectuală a conţinutului, prezentă chiar şi în momente de destindere, prin puritatea liniei, importanţa acestei corespondenţe este, înainte de toate, de ordin literar. Măsura ei se poate desprinde din

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, II, p. 119.

comparația cu alți scriitori. Din puținele lui scrisori publicate, constatăm că Eminescu, de pildă, nu era un „epistolier", nu avea geniul confesional, expansiune, cordialitate afectuoasă; chiar scrisorile către Veronica Micle își păstrează tonul de gravitate, de demnitate virilă, de reținere caracteristic personalității lui: „Veronică",—îi scria el în toamna anului 1879 la moartea lui Ștefan Micle, [1])—e întîia dată că-ți scriu pe nume și cutez a-l pune pe hîrtie — nu voi să-ți spun, dar tu nu știi, nici nu poți să știi cît te-am iubit, cît te iubesc. Atît de mult încît mai lesne aș înțelege o lume fără soare, de cît pe mine fără ca să nu te iubesc.

Tu *nu* m'ai făcut fericit și poate că nu sunt nici capabil de a fi, tu nu m'ai făcut nici atît de nefericit, în cît să mă nimicesc, dar ceiace era adînc ascuns în sufletul meu, privirea ta l-a scos la lumina zilei. Văzîndu-te, am știut că tu ești singura ființă în lume, care în mod fatal, fără să vrea ea, fără ca eu să voesc, are să determine întreaga mea viață... Tu știi doar bine, că nu voesc fericire și, deși ești în stare a-mi da — și numai mie — mult mai mult de cît ai tu însăți, tu care în zîmbete neînsemnate pentru altul, pe mine mă îndumnezeești, totuși am renunțat de mult de la toată fericirea, care pentru mine e una cu persoana ta; eu aș putea să mor, nedorind alt nimic decît liniștea ta... Dumnezeu nu e în cer, nu-i pe pămînt ci în inima ta. Am înțeles că un om poate avea totul neavînd nimic, și nimic avînd totul." Oricît i-o cerea momentul

---

[1]) I. E. Torouțiu, *op. cit.* IV, p. 137.

(moartea soţului), se simte lipsa sincerităţii efuziunii; dragostea e exprimată teoretic, impersonal, sentenţios, cu gravitatea omului ce voia, de fapt, să taie firul oricărei speranţe a Veronicăi, sub pretextul că, nefiind făcut pentru fericire, renunţa la iubirea ei, ca să nu devină cumva fericit! Şi scrisorile către T. Maiorescu, Iacob Negruzzi etc., sunt pline de rezervă şi de demnitate, de orgoliu acoperit sub masca deferenţii, tratînd chestiuni determinate fără urmele spontaneităţii.

T. Maiorescu n'a fost nici el un „epistolier"; scrisorile lui răspund necesităţilor vieţii, expediate rapid, cu oare care destindere către soru-sa Emilia, destul de uscate faţă de alţii, pline de informaţii de ordin practic, Baedeker de itinerare feroviare şi de indicaţii turistice, cu excepţia a două dintre ele: scrisoarea trimisă în iarna anului 1883 lui Eminescu, la Sanatoriul din Ober-Döbling [1]) emoţionantă prin tonul de afecţie, de admiraţie şi prin fineţa cu care ştia să cruţe susceptibilitatea poetului revenit din boală; scrisoarea către Ştefan Vîrgolici din 7/X/1875, [2]) de reţinut doar prin valoarea etică a celui ce o scria, care nu califică însă şi valoarea estetică a artei epistolare. Lipsită de orice semnificaţie literară, şi ceeace e mai paradoxal, chiar de spirit, deşi îl caută mereu, este corespondenţa lui Caragiale [3]). In cuprinsul celor şase sute de pagini ale ei, nu vom găsi, de pildă, echivalentul acestor simple rînduri ale lui Duiliu Zamfi-

---

1) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 186.

2) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, V, p. 1.

3) Şerban Cioculescu: *I. L. Caragiale, Opere"*, VII, *Corespondenţa*, Ed. Fundaţiilor Regale, 1942.

rescu [1]): „Dar Caragiale? îi scria el lui T. Maiorescu la 6 August 1893. Ce păcat! Ştiţi, cu legea privirii „înapoi care stă în raport direct cu meritele reale ale „omului, eu ajung să uit caracterul lui şi să nu-mi „amintesc decît minunata inteligenţă a omului... „Vreau să vă spun că l-am întîlnit astă iarnă, după „ce-i muriseră copilaşii, sărmanu, l-am întîlnit în poarta „Ministerului de Externe, şi nu l-oi uita niciodată din „cauza felului cum era răsfrînt gulerul paltonului, a „căciulei, de imitaţie de astrahan, din care ieşea cleiul. „a ochilor miopi, pe care-i supăra frigul, a modului „cum mi-a zis „ce mai faci, mă Duilă?”... Era o aşa „trivială desnădăjduinţă în bietul om. încât mi-am „zis: „haiti, a sburat păsărica şi a rămas numai cloş„căria”. Cu un an înainte de a se fi petrecut scena „cu „ce mai faci, mă Duilă?” îl judecase tot atît de plastic formulatoriu: „Ce păcat că nu se poate face nimic dintr'un asemenea om! Firea l-a înzestrat bine şi viaţa l-a tentat cu toate prefăcătoriile şi bunurile ei: a fost sărac, a fost bogat. a avut slujbe, le-a pierdut; o fi iubit probabil şi o fi fost iubit, — niciodată nu şi-a uitat menirea, pe care cel ce l-a zămislit se pare că i-a suflat-o la ureche, după ce l'a gătit, zicîndu-i, cu un picior în spate: „du-te şi să fii trivial!”

3. N'ar intra în cadrul cărţii de faţă cercetarea valorii literare a corespondenţei lui Duiliu Zamfirescu, dacă publicul n'ar ignora-o; chiar şi printre critici unii nu recunosc încă într'însa cea mai înaltă expresie romînească a genului literar: „Vedea Italia pentru

---

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 124.

întîia oară, scrie de pildă G. Călinescu în *„Istoria literaturii romîne”*. Impresiile lui despre Italia, cu rare excepţii, sunt în general plate. El n'are valoarea ideologică a unui Taine, nici dialectica policromă a unui Barrès, nici măcar uimirea de sălbatec a lui Slavici. O noapte este „ideal de clară”, numele veneţiene sunt „poeme întregi”. Cînd pune mai multă coloare, scriitorul nu iese din clişeele de carte poştală: „O, Doamne, de ce n'aţi mers şi la Porto d'Anzio ? A înebunit natura. Curge seva în vinele arborilor şi a florilor cu o putere de viaţă extraordinară. E viaţă şi s'a isprăvit”. In Italia de sud, e seninătate şi „eleganţă”, lumea e „nostimă”, hotelurile sunt „comode”, etc...

A compara cărţile lui Taine şi Barrès asupra Italiei, de mare tensiune artistică, cu schiţele fugare ale unei corespondenţe particulare, înseamnă a pune rău problema; a compara însă impresiile din Italia ale lui Duiliu Zamfirescu cu cele ale lui I. Slavici, este a răsturna proporţiile în sens invers. In întreaga noastră literatură epistolară, mai mult chiar, în întreaga noastră literatură,nu vom găsi notaţii atît de fine, de poetice şi de variate ca notaţiile italiene ale lui Duiliu Zamfirescu, din corespondenţa lui cu T. Maiorescu şi cu N. Petraşcu. Iată un fragment dintr'o scrisoare dela Castellamare d'n Stabia, din August 1889 1) : „La dreapta Vezuviul, cu gîrla sa de lavă aprinsă, în vale, dealungul malului, miile de lumini dela Torre Annunziata, Torre del Greco, etc. şi la dreapta ruinele Pompei. Era aseară o lună care eşea din gîtul munţilor şi împrăştia un fel de maiestate incomparabilă de se-

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 45.

nină pe toată scena asta, încît, cu toată luarea mea aminte către femei. am simţit că mă răcesc, nu mai fierb. nu mai tremur. Clarul de sus mă limpezise cu desăvîrşire. Liniştea cea mai largă şi mai blîndă îmi cuprinse orizontul sufletesc şi pe nesimţite trecui la a dori imaginea ideală a vieţii noastre, ce se prezintă în toate împrejurările de răsfrîngere întru sine şi mai la toţi oamenii cu hipertrofia facultăţii de a-şi imagina propra lor viaţă".

Sau din altă scrisoare din 18 Mai 1889, din Porto d'Anzio [1]):

„Marea foşnea mereu cu horbota sa de spumă. Pace în tot ţinutul apelor. Luna cea iertătoare umplea seninul văzduhurilor cu armonia sa de argint, întinzîndu-ţi parcă sufletului o punte strălucitoare spre etern.

In adevăr, ce neperitoare imagine rămîne în conştiinţă dela acea fantastică oglindire a lunii în fundul apelor! Colorile cunoscute pînă azi sunt absolut în neputinţă de a da adevărata lumină lunară, poate tocmai fiindcă ea e indirectă dela soare şi nu se mai poate descompune în curcubeu"..

Sau, pentru a varia tonul, această mică idilă marină dintr'o scrisoare dela Roma, din 12 Mai 1889: [2])

„La Porto d'Anzio, era o femeiuşcă ca un fulg, şi numa ce să vezi: curgea o biată fîntînă dintr'un mal şi se strecura pe nisip vreo zece paşi pînă la mare.

— Hai să abatem apa, îi zic.

— C'est une idée, hai s'o abatem.

---

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 40.

2) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 38.

Şi ne punem pe săpat, cu două scîndurele. Dăi, dăi, cu săpatu, pînă abatem apa.

— Ei, acu ce mai facem, c'am abătut-o?

— Acu vin'o'ncoa, îmi zice, şi o luarăm printr'un gît îngust şi umed, pînă ieşirăm iar pe plaje, dar într'un loc uscat, pe un nisip binevoitor şi discret, de unde se vedea pe luciu aripele umflate ale bărcilor ca nişte fluturi albi. Ne întinserăm jos, singuri între apă şi cer şi... o să rîdeţi de mine, şi-a scos pălăria cea cu mărgăritărel din cap şi s'a culcat pe braţele subscrisului şi luîndu-mi mîinile şi le-a lipit de obraji.

— Acum spune-mi versuri, îmi zise.

Era aşa de firesc ceace se urmă între noi, încît acum, cînd vă scriu rîzînd, îmi pare tot atît de natural ca şi când am făcut-o. Credeţi-mă mi-ar fi fost ruşine de singurătatea mării să fiu brutal..."

Acestea nu sunt cărţi poştale ilustrate, ci mici tablouri lucrate cu o peniţă fină, pe care nimenea nu le-a aruncat la noi, în voia întîmplării, într'o scrisoare

E artă.

4. Importanţa pentru noi a acestei corespondenţe nu stă însă în valoarea ei artistică, ci în elementul ei documentar: dintr'însa scoatem materialul informativ cel mai bogat asupra junimismului literar epigonic de după 1885, referinţele cele mai exacte asupra lui T. Maiorescu din aceeaşi epocă, prilejul de a închega un portret psihologic al lui Duiliu Zamfirescu, necunoscut sau depreciat pînă acum, pe care îl vom alcătui, oricît ne-am abate dela linia cărţii; nedreptăţile trebue reparate cu orice prilej venit la îndemînă; voim să-l restaurăm pe scriitor nu numai în adevă-

rata lui valoare literară. ci şi în demnitatea psiholo-
giei sale. [1]).

Dintre atîţi bărbaţi însemnaţi ce au trăit în jurul lui T. Maiorescu, prietenii de tinereţe, P. P. Carp, Iacob Negruzzi, V. Pogor, Th. Rosetti, M. Eminescu, A. D. Xenopol etc., etc., sau tineri ce au crescut în puternica lui umbră: S. Mehedinţi, P. P. Negulescu. M Dragomirescu, I. Al. Brătescu-Voineşti, I. A. Rădulescu-Pogoneanu, C. Rădulescu-Motru, etc., etc., dintre care unii i-au rămas credincioşi pînă la moarte, şi dincolo de ea, consacrîndu-i un cult pios prin comemorări, necruţînd nimic pentru a-i întreţine vie în conştiinţa publică flacăra amintirii, putem afirma că nimeni nu l-a iubit mai mult pe T. Maiorescu decît Duiliu Zamfirescu.

Poate să fie numai o iluzie a artei, deoarece dragostea lui nu ni se oferă prin gesturi trecătoare, ci prin pagini nemuritoare, atît cît pot fi nemuritoare nişte biete slove încremenite pe foaia albă de hîrtie. Nu ştim nimic de „sentimentele" celorlalţi, de ale lui Duiliu Zamfirescu luăm însă cunoştinţă din scrisori cu o constanţă de manifestare, cu o varietate de expresie, cu o plenitudine de forţă afectuoasă ce ne impresionează, prin spectacolul unor astfel de raporturi între oameni de generaţii deosebite, amestec de gratitudine demn exprimată, de nesfîrşită admiraţie, de dragoste filială şi totuşi şi de virilă independenţă de caracter.

„Azi am primit „*Convorbirile*" cu studiul asupra lui

---

1) O primă încercare am făcut-o în *Memorii*, III.

Eminescu, îi scria el la 28 Oct. 1889.[1]. Pentru ca să exprim toată plăcerea mea faţă de partea I, îmi aduc aminte că primeam odată nişte scrisori, cari începeau şi sfîrşeau cu vorbele aceste „cher, cher“ repetate. Aşa îmi vine mie să zic „iubite, iubite Domnule Maiorescu”. Să nu vă surprindă aceste declaraţii, fiindcă eu mă încălzesc repede şi prea mult. Trebue să luaţi numai partea bună a gîndului meu, aceea adică în care stă ca o lampă veche ce arde de veacuri cu o lumină mititică, şi pe care un artist puternic o înalţă, aprinzînd-o pînă a-mi umplea tot capul de vibraţii calde” etc. Ton exaltat de îndrăgostit (Maiorescu avea 49 de ani şi Zamfirescu 31).

Sau:

„Numărul din urmă al *„Convorbirilor”* dovedeşte că aţi început din nou să lucraţi, îi scrie el la 21 Noembrie 1891. Eu mă bucur, fiindcă e totdeauna ceva de învăţat din cele ce faceţi Dvs. şi dacă trebue să-mi spui cu sinceritate ideea întreagă, adese mă întreb: dece, cu o aşa de armonică şi superioară minte, lucraţi aşa de puţin? cunosc teoria muncii pentru proză (existenţă), dar nu mă îndestulează şi de aceea îmi pun o nouă întrebare: oare ceeace e aşa de frumos armonizat, nu e prea armonizat? Dacă mă socotiţi prea îndrăzneţ, iată obrazul să-mi daţi părinteşte o palmă şi punct”. Nimeni n'a îndrăznit să-i pună lui T. Maiorescu nişte întrebări mai juste şi mai indiscrete, în tonul de afectuoasă drăgălăşie al unui copil răsfăţat. Cînd T. Maiorescu îi enumeră lucrările în curs, el îi răspunde pe acelaş ton de îndăgostită iro-

---

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 57.

nie, la 6 Dec. 1891: „Scrisoarea D-voastră îmi face o deosebită plăcere şi am s'o păstrez (cum, de altfel, fac cu toate), fiindcă, dacă vreodată posteritatea vă va acuza, că, având mijloace cu totul excepţionale, aţi creeat puţin, să fie un inventar autograf cu care să i se poată dovedi contrarul. Eu însă în marea mea prietenie şi admiraţie pentru Dvs., socoteam că se poate face mai mult etc., etc. Trebue să ştiţi că criticele lui Gherea, sau mai bine concluziile criticilor sale, nu mă lasă să dorm. Eu socotesc că problema, astăzi, e mult mai grea, fiindcă avem a face cu oameni inteligenţi şi culţi, care pun frumosul în slujba Economiei Politice, lucru discutabil,, dar după mine fals. Aici e un tînăr profesor, Loria, care a scris o minunată broşură în felul lui Gherea, asupra Constituţiei politice, rezultînd din fapte economice. E un întreg sistem, interesant ca date, dar fals ca sistem. Cînd ne vom vedea o să vă arăt notiţe interesante. Asupra acestor şi alte asemenea mişcări socoteam că aţi putea fi foarte superior şi foarte util faţă cu ceilalţi". Nu se putea o provocare mai afectuoasă şi mai abilă pentru a-l scoate pe T. Maiorescu dintr'o tăcere din care nu va ieşi decît doar cu parada pur formală din *„Contraziceri"*.

Iată o notă lirică, profundă, de violoncel, într'un moment cînd i se părea că T. Maiorescu se ţinea în rezervă faţă de dînsul: „Iar acum, îi scria la 1/13 Martie 1896, ce rău îmi pare că prietenia pentru Dvs. nu găseşte poarta sufletului totdeauna deschisă! Imi pare rău, fiindcă văd că nu înţelegeţi totdeauna cît e de dezinteresată, de nesupusă vremii şi întîmplărilor. Eu nu pot să fac nimic. Mă cuprinde mila şi descurajarea faţă cu firea noastră omenească, care are atî-

tea unghiuri adînci, în care nu se poate intra deodată, ba poate niciodată. Ştiu că experienţa v'a făcut sceptic, cu genul iritabil al aşa zişilor „oameni de talent". Dar, totuşi, parcă o nevoe puternică de a crede în cineva rămîne nebiruită de experienţă. Altfel, viaţa n'ar mai fi o vale de lacrimi, ci o vale seacă de lacrimi şi de orice alte isvoare curate". Sau aceste emoţionante rînduri dintr'o scrisoare din 7/19 Februarie 1898: „Nu ştiţi şi nici nu vă puteţi închipui cu ce emoţie — aş îndrăsni să zic aproape filială — am citit ultimele rînduri ale scrisorii Dvs. Că e ceva comun felului nostru sufletesc, încep şi eu a crede, mai cu seamă dela impresia ce mi-a lăsat-o astăzi citirea romanului meu. Eu, acolo, încep să mă văd în liniile mele estetico-morale, şi cred că, ridicîndu-mă, mă apropii de Dvs., nu cum sunt, ci cum aş putea să fiu".

Admirabil.

Şi pentru a încheea, iată cîteva rînduri scrise cu ocazia revenirii lui T. Maiorescu asupra intenţiei de a se muta în străinătate, din scrisoarea dela 10 Decembrie 1901: „La mine nu era atîta interesul partidului junimist, cît imaginea unei patrii romîneşti, personificată, în partea ei topică, în contururile cîmpiilor noastre, iar în partea ei etică, în cei cîţiva bărbaţi, pe care de mult m'am deprins a-i considera ca adevăată expresie a sufletului nostru romînesc. Din acest punct de vedere sunt gata să vă urmez totdeauna şi ori unde veţi fi: junimist sau altceva, îmi este absolut indiferent". Pe o astfel de scrisoare atît de elevată a lăsat T. Maiorescu ghilotina rece a însemnării lui: „N'au căldură cei dela *„Convorbiri"* şi au căldură mişelul de Petraşcu şi secătura cinică de Ascanio".

„Dragostea" față de T. Maiorescu nu și-o arată numai în scrisorile ce-i adresa lui. Cînd D. Ollănescu căută să-l smulgă de lîngă dînsul, iată cum avea să-i răspundă, în scrisoarea din 6/18 Aprilie 1896 1): „Țiu să păstrez afecțiunea și stima lui T. L. M. Cînd mă cobor cîteodată în suflet, văd că atîtea lucruri s'au schimbat în mine încît îmi pare că m'am reînoit de mai multe ori. Și cu toate astea totul se preface pe acelaș fond. Instrumentul rămîne acordat în nota în care a fost tăiat"

Tîrziu după aceea, adică după răspunsul la discursul de recepție la Academie, din 16 Mai 1909 și după năprasnica lovitură ce-i dăduse. T. Maiorescu, ca Prim Ministru, suspendîndu-l din Comisia Dunăreană, pentru atitudine nepatriotică, adică într'un moment cînd relațiile lor luaseră o întorsătură tragică în sensibilitatea lui Duiliu Zamfirescu, în luna în care îi scria lui T. Maiorescu: „Dela întîmplarea mea sunt ca un om după cutremur: mi se pare că toate așezămintele se surpă. Vă mulțumesc că mi-ați redat pacea și mai cu seamă că ați dat țării o provincie minunată. In acest mare interes romînesc, se pierd mizeriile noastre personale"; 2) în aceeași lună de August 1913, îi scria dela Odobești și lui S. Mehedinți: „Cîteodată mă duc la bisericuța unde e îngropat tatămeu, și mi se pare că nu mai sunt așa de singur. După tatăl meu adevărat, am iubit pe un alt om, care m'a rănit adînc și pe care aș vrea să-l pot ierta 3).

1) I. E. Torouțiu, *op. cit.*, VI, p. 108.
2) Em. Bucuța, *op. cit.*, p. 304.
3) I. E. Torouțiu, *op. cit.*, XI, p. 113.

Epilogul acestei admirabile: *de amicitia.*

5. — S'a încercat să se explice afecția lui Duiliu Zamfirescu prin interesul de a-l cultiva pe omul implicat în multe din etapele carierei lui literare și politice, — dar ce discreție în raporturi, ce eleganță morală în tot ce privește această categorie a vieții! „D-voastră trebue să înțelegeți, îi scria la 4 Sept. 1890 [1]), ce sentiment penibil se iscă în inimile noastre, cînd trebue să te cobori dela înălțimea curată a unei simpatii, a unei puternice și personale simpatii, pe pămîntul protecției și al interesului. Vă mărturisesc că eu m'am gîndit adesea că poate să vie un moment, în care, ocupîndu-vă de unii și de alții, ca critic, să trebuiască a zice un cuvînt și despre mine, și vă spun drept că m'am simțit rănit numai la ideea aceasta. Vă rog, dacă aveți pentru mine puțină prietenie, să mă considerați ca mort sau nenăscut, sub acest raport. Vă rog a mă lăsa a mă bucura liniștit și de departe, de ideea unei prietenii absolut personale". Sau șase ani după aceea, cu ocazia morții socrului său Allievi, într'o scrisoare din 4/10 Iunie 1896: „In toate cazurile, vă mulțumesc de mîna discretă ce ați voit să-mi întindeți. Cînd va veni ceasul s'o primesc ca ajutor, voi căuta-o; pînă atunci, dați-mi voe s'o păstrez în mîinile mele, cu respectul și căldura ce v'am purtat întotdeauna; nimic nu e mai încîntător decît să poți iubi pe cineva fără scop".

Delicatețä feminină, sentimentală, păstrată, de altfel, în toate scrisorile lui, peste interes; am dat de-

---

1) Em. Bucuța, *op. cit.*, p. 73.

stule exemple, vom mai da cîteva şi din plăcerea de a reproduce rînduri de atîta înălţime etică şi estetică, dar şi din dorinţa de a împlînta în conştiinţa cititorului că astfel de pagini sunt unice în literatura noastră şi trebue cunoscute. Iată cum evocă prima lor apropiere, în urma lecturii nuvelei *„Noapte bună"*, într'o scrisoare din 22 Februarie 1893 1); „Adevărata mea simpatie şi admirare pentru Dvs. durează de atunci, şi cu cît timpul a trecut şi m'am gîndit la asta, cu atît mai mult m'am încredinţat că nu era o secretă plăcere de maestru, de a înlănţui prin farmec spiritul unui tînăr, ci o spontanee şi francă desvăluire a firii Dvs. calde, prinsă de partea bună a nuvelei; aceasta cu atît mai mult, cu cît am înţeles pe urmă că tocmai pe atunci eraţi în supărări de familie, despărţenie, şi, dacă n'ar fi fost în dvs. un fond senin de artist, pe care să-l prindă încercarea aceea de poezie, aţi fi avut mii de cuvinte de a nu da ascultare glasului meu". Sau această declaraţie solemnă în ziua împlinirii a 40 de ani, din scrisoarea din 30 Octombrie—11 Noembrie 1898: „Nu vă miraţi că mă adresez dvs. în ziua aceasta solemnă pentru mine. Aţi înţeles, cred, de mult, cît de mare preţ pun pe stima dvs. Trebue să adaug astăzi, că imaginea dvs., a fost ca „il mio buon Duce", cum zice Dante, în acest sens că nici odată nu am luat o hotărîre însemnată, fără să mă întreb „ce ar zice d. Maiorescu".

6. — Fidelitatea şi-o arată, dealtfel, nu numai faţă de T. Maiorescu ci şi faţă de alţi prieteni; e de admi-

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 112.

rat cum, intraţi în conflict cu bătrînul critic, mai ales din pricina apariţiei revistei *„Literatura şi arta română”* (în realitate mai mult efect decît cauză), pus deci într'o situaţie echivocă faţă de un „protector” atât de intransigent în astfel de chestiuni, el nu-i părăseşte nici un moment, susţinându-i în toate vămile vieţii. Putea T. Maiorescu să-l creadă pe N. Petraşcu „mişel” şi pe D. Ollănescu-Ascanio „secătură cinică”, Duiliu Zamfirescu le ia totdeauna apărarea, compromiţându-şi propria-i situaţie. In capitolul consacrat lui N. Petraşcu, vom da citate în această privinţă; aci vom reproduce un singur pasagiu asupra „secăturii cinice”, D. Ollănescu-Ascanio, dintr'o scrisoare din 21 Noembrie 1891: „Ollănescu rămîne tot Ollănescu: autorul Basmului Japonez [1]), omul nostim şi senin, bunul prieten etc. Ştiu că dvs. judecaţi altfel lucrurile. Aş dori să vă încredinţaţi că omul e mult mai bun decît e în general judecat, mult mai de talent şi mult mai inteligent. Eu nu l'am văzut de patru ani, şi, totuşi, îl am în imagine ca a doua zi după plecare; atîta viaţă şi intelect poartă în sine. Că n'o fi statornic în politică şi cam miop în unele mărunţişuri ale traiului zilnic, nu dovedeşte nimic. Cîte lucruri ciudate nu ne e dat să vedem, cît trăim! şi ce crude sunt cîteodată împrejurările pentru oamenii cei mai fericiţi în aparenţă”.

Aceeaşi generozitate o arată şi altora. Despre Al. Vlahuţă „cu toată lunga depărtare dintre noi, în toate sensurile, urmez a-l crede cel mai cinstit şi mai de

1) Poezie publicată în *Convorbiri literare*, XIX, 1 Aprilie 1885. p. 89.

talent dintre adversarii „mişcării noastre" (24/6 Iulie 1894); despre „tînărul" I. N. Roman, de care T. Maiorescu opinase că ar fi „socialisto-liberalo-despotico-confuzo-pehlivan", Duiliu Zamfirescu referă din Bruxelles: „L-am văzut din cînd în cînd, l'am avut la masă şi totdeauna m'a interesat; de aceea trenul acesta de calificative ce-i trimeteţi pentru întîmpinare mă miră mult. Eu credeam că de toate poate să fie, dar pehlivan nu". Sau în scrisoarea din 6 Iulie 1894: „E posibil ca Roman să fie cumnat cu Slavici (în care T. Maiorescu vedea un trădător), — eu nu ştiu, dar nu cred că rudenia asta prin alianţă să înglobeze pe unul celuilalt. Nu mă pot rosti încă de are sau nu talent, fiind că am citit puţine lucruri de dînsul; are ceva, e o coardă pe care, dacă o atingi, vibrează. Nu e o insulă de quarţ, din care vîntul şi valurile scot sunete prelungi, de o adîncă melancolie, pe care corăbierii se opresc să le asculte în singurătatea drumurilor; nu. E însă un om cinstit, — asta o afirm".

Admirabilă discreţie în a apăra un tînăr aproape necunoscut de bănuelile zeului implacabil ce adulmeca până şi într'o presupusă rudenie o nestatornicie şi „o lipsă de caracter".

7. — Pentru istoricul literar adevărata importanţă a acestei corespondenţe stă însă în faptul că va găsi în ea filonul cel mai bogat de informaţie junimistă, dela 1884 încoace. Epoca e, în adevăr, de „decadenţă"; e de regretat că pentru faza eroică a „*Junimii*" dela Iaşi, nu avem un informator de valoarea lui Duiliu Zamfirescu, decît doar într'o măsură oarecare, pe A. D. Xenopol în anii de studii la Berlin (1867

1871). Odată cu mutarea *„Convorbirilor"* la București, rolul lor critic era încheiat; ctitorii lor, T. Maiorescu, M. Eminescu, V. Pogor, T. Rosetti, P. Carp, I. Creangă, A. D. Xenopol, I. Slavici, Vasile Conta, I. L. Caragiale muriseră, se despărțiseră ori își încetaseră activitatea și participarea; noua generație de scriitori G. Coșbuc, Al. Vlahuță și Barbu Delavrancea se retrăseseră și dînșii; literatura în fomație curgea alături, în făgașurile profetului socialist; din noile mlădițe abia se pot cita N. Petrașcu, C. Ollănescu-Ascanio, curînd plecați și ei; rămăsese doar Duiliu Zamfirescu, singurul talent real, devenit astăzi, fără voe, istoriograful cel mai important al acestei epoci declinante. După un sfert de veac de trudă, Iacob Negruzzi se gândia să părăsească direcția revistei, iar T. Maiorescu își pregătia echipa studenților lui pentru a-i trece marea moștenire a *„Convorbirilor"* de odinioară. Insuși fidelul Duiliu Zamfirescu are sentimentul decadenței și-l exprimă lui Iacob Negruzzi într'o scrisoare din 14 Martie 1891 1): „Credința mea este că venirea *„Convorbirilor"* la București, a semnalat un moment de întoarcere a purului sînge către speța vulgară. Imi aduc aminte de primele timpuri ale întrunirilor *Junimii* dela București, în care eu fricos, cu un cult ascuns pentru oracolii templului, veneam să ascult, să sorb vorbele lor, aducând cu mine imaginea atît de plastică a statuei albe din criticile d-lui Maiorescu.

„Eu eram crescut de copil în citania *„Convorbirilor"*. Și regulat eșiam cu o tristețe ascunsă în suflet,

1) I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 71.

fiindcă mi se părea că „ce n'est pas ça". In adevăr, pe acele vremuri „Convorbelnicii" dela București, erau grozav de împestrițați. Se întâlneau la un loc d-nii Urechia, Hașdeu, Pecus (?), Macedonski, B. Ștefănescu (Barbu Delavrancea), Vlahuță, Baican; autori cu articol nedefinit, d-nii Antonescu-Lupul și Găvănescul; fratele Scipione Bădescu; mai apoi Scrob, un biet necunoscut (Ansănescu sau așa ceva) cu o pacoste de poemă, fără număr de cîntări, despre care răposatul Alecsandri zicea că „e o lucrare de talent", etc. etc. — toți acești domni, persoane foarte onorabile, și, unii, oameni cu dar, dar făcuți de fire ca să nu se înțeleagă niciodată cu *„Convorbirile"*. Cînd mai venea și epoca Academiei, apoi dă doamne bine: Marienești, Buruienești, Vulcani și alte cataclisme, schimbau cu desăvârșire caracterul vechilor *„Convorbiri"*. Toate aceste naturi eterogene au avut o înrîurire secretă asupra literaturii *Junimii*, fie prin strecurarea a câte unui articol în revistă, fie prin grai și defăimare; astfel încît, revenind la selecțiune, s'a făcut o nouă încrucișare între rasa porumbilor darwinieni, *les culbutants*, cum s'ar zice, porumbii jucători, cu porumbii guțani *(les blisets)* și isprava a fost că purul sînge junimist a rămas cîtva timp în loc. Prin urmare, cum puteți d-voastră vorbi de „onorabilă retragere"? Sunteți datori să rămâneți la hulubărie, ca să nu se mai întîmple împerecheri cu rase sălbatice. Porumbul junimist (fie zis fără aluzie) este din firea lui foarte prolific. Incă un număr de ani și rasa se îndreptează. Concluzie: Trebue să rămâneți la „Convorbiri".

Cu toată admirația lui nețărmurită, „amoroasă",

filială față de T. Maiorescu, fiind el însuși o personalitate, un temperament artistic, un caracter leal și ireductibil, ce nu se ascunde în tăceri prudente, în mijlocul celor mai duioase manifestări de afecție el se avîntă într'un perpetuu duel de idei, de păreri cu marele critic, în care de multe ori, dreptatea e de partea lui. Iată câteva din aceste ciocniri, ca exemplificare. Despre Caragiale s'a mai pomenit; el e deopotrivă de antipatic amîndurora, cum îi fusese și lui M. Eminescu, prin firea lui agresivă, nemiloasă, cinică, de „graeculus" de decadență. Ca tînăr „cu maniere elegante" Duiliu Zamfirescu se lovise de mult de brutalitatea plebee a dramaturgului. „In primele timpuri, — îi mărturisia el lui T. Maiorescu, într'o scrisoare din 11 Octombrie 1889, — „când *Junimea* de la București, păstra încă inutila brutalitate a redactorilor lui Balzac din *„Illusions perdues"*, care dase atît de puternice rezultate cu 20 de ani în urmă, grosolănia lui Caragiale și naivitatea mea mă făceau să sufăr groaznic, și dacă n'aș fi fost fricos sau aș fi avut aplombul pe care-l dă vîrsta și succesele, aș fi strigat în gura mare ori de cîteori îl auziam citind piese slabe cu rîs mult, ori masacrîndu-mă cu nedreptate pe mine sau pe alții. Dar mai tîrziu, cunoscând pe om și văzând marea lui inteligență, infinita nestatornicie a simțurilor sale, slăbiciunile acestei inteligențe, fondul fără nici un punct de reazim, nu numai sentimentele mele s'au îndulcit, dar am sfârșit prin a-mi fi drag și a avea un fel de compasiune pentru o fire atît de fantastică și de muncită, în care arama și diamantul sunt legate împreună spre a da iluzia unui inel ducal. Căci cu toată aparența calculelor și izbîn-

zilor sale, Caragiale e un mare vizionar, — ceia ce e de recunoscut spre onoarea sa. — Astfel că, în timpurile din urmă, absolut nici o umbră de invidie nu poate să fie între noi; talentul lui merge într'o direcție, — încercările mele într'alta, sau chiar de ar merge paralel, esența firii noastre e atât de deosebită, încât ne vom păstra de a pururi formula geometrică a paralelelor".

Nicăeri nu vom găsi un portret moral mai reușit, în câteva rînduri, al lui Caragiale. Duiliu Zamfirescu se afla, negreșit, într'o stare de nereceptivitate față de literatura scriitorului, dar observațiile pe care le aduce nuvelei „O făclie de Paște" (din scrisorile din 11 Septembrie 1889 și 11 Octombrie 1889), ori cât ar trece cu vederea esențialul, sunt interesante și denotă simț critic. Neputându-le reproduce, trimitem pe cititor la pag. 48 și 53. Controversa între T. Maiorescu și Duiliu Zamfirescu, în privința „*Năpastei*", este mult mai interesantă; paginile 58, 59, 60, 61 din scrisoarea din Ianuarie 1890 par opera unui sagace critic profesionist; îi împărtășim argumentele împotriva piesei, pornită nu de la viziunea realității, ci dela o tematică streină firii noastre. Are dreptate să afirme: „Cu *„O Făclie de Paște"* și mai ales cu *„Năpasta"*, Caragiale pare a intra într'o fază nouă, aceia a înrîuririi romanelor rusești; a lăsa amorul la o parte; a citi partea lăuntrică a complexului firii omenești; a alege din această parte unele excrescențe și a le studia pînă la particularitățile lor patologice". Curatul adevăr.

Spiritul lui critic e, dealtfel, atent pentru a recunoaşte valorile noi ce se ridică. Câteva exemple.

Despre N. Iorga:

„Citesc din cînd în cînd nişte foiletoane în „Lupta" de un domn Iorga şi acum în urmă am văzut în „*Convorbiri*" portretul Veronicăi M'cle de acelaş. La început mi se părea original, dar de când văd că face critica criticilor, îmi pare că intră el însuşi între criticii criticaţi. Cine-i şi cum ?căci e o apariţie proaspătă şi cu bune dispoziţii (scrisoarea din 1 Aprilie 1890)".

Despre I. Al. Brătescu-Voineşti:

„Cine e I. A. B. cu „Scrisori găsite"? Autorul nu-i destul de naiv pentru cele ce spune Toni, dar este croială de scriitor şi trebue cultivat". (21 Octombrie 1890). Ori: „Novela d-lui Brătescu e bună, Limba cîntă, de armonică ce e. Impresia mea cea din urmă e că pare scrisă de un scriitor bătrân, sigur de sine, care se păzeşte de exagerări, ţine fraza într'o tonalitate simplă, sentimentală cu măsură. Dacă aş avea ceva de zis, ar fi tocmai în această privinţă: prea multă dulceaţă. Trăsnea e prea cum se cade. O pereche de palme enorme pe obrajii delicaţi ai d-rei Lala, ar mulţumi pe multă lume, etc., etc..." (scrisoarea din 11/23 Octombrie 1893. — E vorba de Pană Trăsnea Sfîntul) [1]). Aprecierile asupra debutului critic al lui D. Evolceanu, le-am dat la capitolul acestuia, schiţele de portret ale lui M. Dragomirescu, atît de reuşite, le-am reprodus la locul lor, tot aşa aspectul „antipatic" al revistei sub noua ei direcţie şi mai

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 130.

ales sub impulsiunea lui M. Dragomirescu (scrisoarea din 9/21 Februarie 1896 [1]).

Depre I. A. Bassarabescu:

„Nuveleta întitulată „*Emma*". Minunată, minunată! Nimeni nu s'a apropiat mai mult de Bret Harte, cu forme de melancolie ştrengărească, ce atît de bine răspunde uneori la o stare specific românească de ruşine, de sentimentalism, ca autorul, necunoscut mie, Ioan A. Bassarabescu. Cine este acest domn? Mă interesează foarte mult să ştiu cine e, fiindcă acesta va deveni un mare scriitor, etc., etc. (scrisoare din 25 Martie 1900, *op. cit.*, p. 231). Ori: „Au ajuns „*Convorbirile*" la adînci bătrîneţe cu tineretul de astăzi. *Tuberculoza* d-lui Babeş, *Influenţa* lui Şăineanu şi mai cu seamă grozăviile de poezele ale lui Volenti, din numărul din urmă, sunt dovadă de senilitate. Nici chiar vioiul I. Bassarabescu nu se mai ţine în picioare cu „*Don Bazil*" al lui" (scrisoarea din 8 August 1900 [2]).

In luptele iscate în jurul criticei ştiinţifice şi înainte de a se afirma ceilalţi critici, Duiliu Zamfirescu se pregătia să scrie un studiu asupra lui Gherea şi a materialismului istoric, după cum reiese dintr'o scrisoare trimisă la 3/15 Iulie 1891 [3]): „Vă întrebam înainte de plecarea dvs. din Bucureşti, dacă o să mai staţi mult în ţară, fiindcă speram să finesc o monografie asupra lui Gherea şi teoriilor sale şi să v'o trimit. Insă n'am sfîrşit-o şi e cu atît mai bine, fiind

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 167.

2) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 234.

3) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 89.

că mă ostenisem cumpărînd la cărţi şi scotocind prin toate capetele gînditoare de pînă aci.

Iată de ce e vorba:

Veţi fi văzut concluzia lui Gherea cu privire la pesimism. El afirmă că ar fi existînd un nex intim între mizeria socială a veacului şi nota tristă a cîntăreţilor lui. Adept al lui K. Marx şi al interpretului său Engels în Economie, el îşi formează teoria sa economico-literară, căutând formula sufletească a poeţilor în substratul economic al timpului, după cum un alt critic italian, plin de pătrundere, Loria, caută formula faptelor politice în acelaş substrat. De aici, neapărat, cealaltă concluzie, că şcoala Dvs. critică, cu explicarea omului prin el însuşi, e falşă, etc.

Intîmplîndu-se să-mi treacă prin mîni volumele lui Gherea tocmai cînd citeam pe Loria *(La teoria economica della constituzione politica)* şi notam o mulţime de fapte care dovedesc tocmai contrariul acestei teorii, am fost, fireşte, surprins de ceastălaltă teorie şi mai îndrăsneaţă şi am prins a gîndi mai îndelung la cîte fapte contrarii se pot opune ei. Şi începusem a le nota spre a vi le împărtăşi dvs., însă, tot notînd, lucrul s'a lungit, aşa că acum a devenit o tarara ostenitoare, din cauza unei mulţimi nenumărate de fapte, care trebuesc controlate. E însă foarte interesant de a vedea cum Istoria dovedeşte la fiştecare pas că poeţii au fost cu totul neatîrnaţi de caracteristica economică a timpului lor, şi că, dacă se poate trage vreo regulă din învăţămintele istorice în această prvinţă, e tocmai aceea că pesimismul stă în raport invers cu starea socială, sau, şi mai exact, că nu stă în nici un raport. In adevăr, cercetînd epo-

cile cele mari, epoca lui Pericles, lui August, lui Laurent de Medici, a Elisabetei (Shakespeare), a lui Ludovic al XIV și în fine epoca modernă, de la *Oedipul* lui Sofocle pînă la *Il canto del Pastor nel deserto* al lui Leopardi, totul stă independent de Economie și de cele mai multe ori în opoziție. Așa că, dacă Istoria și Psihologia experimentală pot dovedi ceva, teoria lui Gherea e absurdă. Cu deosebire interesantă e epoca florentină (1300—1450), cu lupta între corporațiile industriașilor: pe de o parte, greve ca în zilele noastre, mizerie, bogăție, etc. iar pe de alta, cu scriitori ca Dante, Petrarca și hazliul de Boccaccio și ceva mai tîrziu cu Machiavelli și Michel Angelo contemporani; nimic mai disparat și mai straniu; deasemeni foarte însemnată e epoca lui Shakespeare și poetul însuși. Din fericire există minunata *Istorie a Literaturii englezești*, de Taine, în care studiul asupra lui Shakespeare e o capodoperă, și numai bun de dedicat lui Gherea".

8. — Controversele între Duiliu Zamfirescu și T. Maiorescu se deschid mai ales cu privire la literatura lui I. Slavici: „Slavici, scrie el la 29 Aprilie—22 Mai 1902, — e pentru mine, de mai mult timp, o enigmă, în toată complexitatea lui sufletească, dar mai ales în felul lui literar de a fi. Trăind așa cum trăesc eu, resfir adesea în minte pe unii și pe alții dintre scriitorii noștri. Pe acesta mai cu seamă l'am resfirat, cînd cetind la maturitate novelele ce mă ademeniseră pe prima treaptă a tinereții, le-am găsit false, fundamental și vinovat false, cu o năzuință de a pune în estetica noastră românească nota molcomă, aiurită

şi streină ce nu stă în etica propriu zisă, adică în moravurile poporului românesc, cînd el, poporul, e pus în acţiune. De altfel, această vină fundamentală am găsit-o şi admirabilei nuvele a lui Mehedinţi: *„Buruiana"*, etc., etc." — Pe baza poeziei populare dominată de forma vagă a dorului, scriitorii „au creeat pînă acum tipuri de Romîni derivate din această notă colectivă aprioristică, care face că toate novelele lui Slavici se aseamănă între ele, iar Căpitanul Măgură al lui Mehedinţi se aseamănă cu ciobanii amorezaţi ai lui Slavici şi cu niciun Căpitan real..." — „Eu socotesc că a venit vremea să lăsăm dulcegăriile artificiale ale ţăranilor amorezaţi şi blegi şi să facem oameni vii în literatură, dacă se poate Romîni voinici şi cinstiţi, dar nu viţioşi sau sceptici, dar vii, cu voinţă şi muşchi".

Teorie personală a lui Duiliu Zamfirescu, concepţie unilaterală asupra poeziei, privită în latura ei eroică, voinicească şi nu în latura înfrîntă, resemnată, cum am spune azi „defetistă". Pe baza acestor păreri exprimate încă din 1902, avea să-şi construiască discursul academic din 16 Mai 1909, învinuind pe Alecsandri de a fi devirilizat poezia noastră populară. Părere discutabilă şi în orice caz parţială: resemnarea, fatalismul, duioşia sunt note specifice ale sufletului etnic, mai ales moldovenesc,.. Victime ale poporanismului, avea el să declare în faimosul său discurs, Slavici şi I. Popovici Bănăţeanul şi-au sentimentalizat eroii; poporul vînjos de Ardeleni „ne este înfăţişat de romancierii şi nuveliştii locali ca o adunare de suflete pribege şi neputincioase". Iritat poate şi de preferinţa ce-i dădea T. Maiorescu lui I. Po-

povici Bănățeanul (fără să scrie un rînd despre *„Viața la țară“)*, el execută încă din 13/25 Iulie 1898, limba scriitorului bănățean: „Limba, în literatură, este cum sunt colorile în pictură, numai după topi-rea, după repunerea fiecărui ton caracteristic, în ființa tonului de alături se dobîndește noutatea co-loristului. Cu vorbe curioase, cu locuțiuni singura-tece, cu inversiuni prinse din mecanica limbii nem-țești, se pot cel mult, scrie nuvelete, în care calfa de opincar să zică fetei Maistorului „Domnișoară Ano”; dar nici odată nu se va face o lucrare trainică”. Ceea ce este adevărul însuși. Tot așa și despre literatura lui Slavici se exprima cu unsprezece ani înaintea discursului din 1909 (scrisoarea din 7/19 Februarie 1898): „Slavici și-a închipuit toată viața că a dat icoana sufletească a țăranilor în amorurile și poezia vagă, iar de fapt a plăsmuit ființe himerice, false din punct de vedere al asemănării, monotone și ne-clarificate din punctul de vedere al tipului”. Insufi-ciență mai puțin gravă decît lipsa calității de expre-sie estetică a greoiului scriitor ardelean.

Mai sunt și alte idei altoite în discursul academic, pe lîngă cele presărate în scrisori ca, de pildă, redu-cerea la dreapta valoare a literaturii inspirate de ță-rani „suflete simple, și ca neantul fără evenimente”, cu mult mai evoluată față de teoria lui T. Maiore-scu, după care „subiectul propriu al romanului este viața specifică națională și persoanele principale trebue să fie tipurile unor clase întregi, mai ales a țăranului și a claselor de jos”, — după care roma-nul contemporan era redus la schițele lui Bret-Har-te, Auerbach, Fritz Reuter, Ganghofer, etc. (pe vre-

mea lui Balzac, Flaubert, Dostoievschi, Tolstoi), iar epica națională se reducea la nuvelele lui I. Slavici și I. Popovici-Bănățeanul; tot așa și precizarea importanței estetice a poeziei populare, de care T. Maiorescu voia să lege noțiunea oricărei poezii. Poezia populară e un punct de plecare al poeziei culte, nu un punct de ajungere: poezia cultă tinde tocmai spre antipodul poeziei populare. Controversa e desbătută pe larg aiurea[1]; în acest punct de discuție, Duiliu Zamfirescu era așadar mult evoluat față de T. Maiorescu, rămas fidel formației lui de la 1867; față de valul poeziei noi ce i se ridica din urmă, Duiliu Zamfirescu avea să se arate, de altfel, tot atît de neînțelegător, omul neputîndu-și depăși psihologia și formația.

9. — Din această corespondență mai putem desprinde portretul psihologic al lui Duiliu Zamfirescu și al lui T. Maiorescu.

Fiul arendașului din Plăinești era el dintr'o ramură boerească, greacă firește? Nu-i cunoaștem spița neamului, dar totul îi garanta blazonul, afară doar de fumurile, linia trupului, linia sufetului. Apolonic, e inutil să-o mai repetăm; chiar celor care l'au apucat cărunt, alb aproape, le apare imaginea lui de aristocrat căruia i-ar fi stat bine călare pe aleele Șoselei, ori mînîndu-și singur faitonul cu caii înaintași: „homme de cheval", nu în înțeles sportiv ci seniorial. Manifestările sale ultime literare, polemicele de după ieșirea din diplomație, catastrofa discursului

1) E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II, 304 și următoarele.

său academic, răspunsurile lui necugetate în diverse polemici, insuccesele teatrale, l'au pus într'o lumină îndoelnică; dacă politica i-a dat o ultimă satisfacție, literatura i-a lăsat, desigur, pe suflet un mare gust de cocleală. Amărăciunea lui nu era de proveniență recentă, ci trebue să fi venit din vechi depozitări. Duiliu Zamfirescu a fost totuși cel mai mare prozator al *Junimii*, nu în sensul creației (fiind lipsit de vigoare și de originalitate) ci în sensul expresiei stilistice, — dacă o încadrăm în canonul clasic al ordinei, armoniei, eleganței, perfecției. Talentul stilistic nu i s'a recunoscut nici odată, nu vorbesc de dușmani care au tăbărît asupra lui, simțind într'însul ceia ce nu aveau ei, ci chiar de ai lui, chiar și de T. Maiorescu, mai atent cu romanul poporan și cu literatura regională a lui I. Slavici și a lui I. Popovici-Bănățeanul, de cît cu un scriitor, a cărui expresie clasică nu a fost depășită de nimeni. Detestat de „socialiști", el n'a fost „valorificat" (cum se spune azi) nici de junimiști, iar M. Dragomirescu îl minimaliza chiar în *„Convorbiri literare"* 1). Depărtarea l'a izolat și e o fericire: luptător cum era, s'ar fi amestecat în polemici, din care ar fi ieșit micșorat cum a

---

1) „Am citit numărul din *„Convorbiri"*, și am văzut încurcătura amabilă în care se găsește d. Dragomirescu, când e silit să vorbească de mine, scrie el la 13/25 Iunie 1898. In definitiv, articolul său flatează vanitatea mea de june, sunt un tânăr plin de viitor. Cred numai că ar trebui convins omul că eu nu caut ceartă cu lumânarea criticilor. Incidentul displăcut dintre noi, se datora lipsei de cuviință și de bună credință cu care era scris articolul de acum un an. Incolo libertate deplină".

ieşit mai tîrziu; numai după ce s'a întors în ţară „ministru" şi membru al Academiei, a crezut că i-a venit momentul să-şi impună vederile, în cea mai mare parte îndreptăţite, dar susţinute pe ton superior, cu lipsă de tact (discursul academic) şi cu o aroganţă din Bizanţ (polemica cu Octavian Goga); nedreptăţile îndurate timp de un sfert de veac, se răsbunau, isbucnind acum sub o formă agresivă, înstrăinîndu-i simpatiile cuvenite de drept. Abia publicarea corespondenţei ne restabileşte icoana lui adevărată, aşa cum trebuie să rămînă, din mărturiile a treizeci de ani....

Putea arendaşul din Plăineşti să fie un simplu arendaş, fiul era cu siguranţă „rasat", cu o distincţie naturală, sporită poate şi voluntar în atitudini şi vestimentar, care, firesc, urma să fie privită pieziş în cafeneaua literară. Mitocănia lui Caragiale se satisfăcea apostrofînd pe tînărul secretar de la externe: „ce faci, mă, Duilă?". Nobleţa lui nu era numai în haine, în raporturi sociale, în succese femenine, sau chiar în expresie stilistică superioară tuturor contemporanilor săi ci şi în calităţi sufleteşti, adînci... Afecţia lui faţă de T. Maiorescu este una din paginile cele mai mişcătoare ale literaturei noastre şi, putem spune, ale vieţei publice; afecţiune plină de nuanţe, pe un fond de feminitate, îndrăgostit pur şi simplu de tot ce făcea şi vorbea T. Maiorescu, arătîndu-i o stimă, o admiraţie, un devotament nedesminţit mai bine de un pătrar de veac, cu evocări romantice ale clipelor petrecute împreună în Italia sau aiurea, cu rechemări, feminin, filial, supus... Lectura acestor pagini e o încîntare continuă. Şi în mlădiere

un sentiment totuşi bărbătesc, de o lealitate desăvîrşită, nimic oblic, făţarnic, linguşitor; e de ajuns să comparăm corespondenţa lui cu cele cîteva bileţele ale lui Caragiale către T. Maiorescu, pentru a deosebi tonul şi caracterul: „Favoarea de a obţinea de la D-voastră, îi scria Caragiale lui T. Maiorescu la 6 Aprilie 1889, pe cînd umbla să-i smulgă numirea la Direcţia Teatrului Naţional, cîteva minute de audienţă particulară o doresc aşa de mult, încît nu mai pot să nu îndrăsnesc a v-o cere. Aşa ocupat cum am văzut că sunteţi nu mai am curajul a veni deadreptul la Dvs. ca să vă deranjez; — astfel, dacă am norocul să puteţi dispune de un moment pe care atîta îl doresc, vă rog respectuos anunţaţi-mă cînd permiteţi a vă vedea. vechiul dvs. cunoscut I. L. Caragiale" [1]. Cu o atitudine atît de plată se prezenta autorul *„Scrisoarei pierdute"*, omul care în seratele de la T. Maiorescu „maltrata" pe toţi, de la Vasile Alecsandri pînă la Duiliu Zamfirescu; din comparaţia cu scrisorile acestuia, în ocazii identice, din care am dat cîteva fragmente în cursul capitolului, se poate înţelege imensa distanţă morală ce-i depărţea. Totul la Duiliu Zamfirescu e franc, deschis, bărbăteşte, cu păreri neocolite prin care îl înfruntă pe critic, susţinîndu-şi prietenii cu o lealitate desăvîrşită; cînd le recunoaşte şovăiri de caracter, caută să le explice; pleda circumstanţe atenuante, în numele prieteniei. Credea, de sigur, în scrisul lui, cum e şi natural; stabilia comparaţii între *„Răsboi şi Pace"*

---

1) Şerban Cioculescu, *I. L. Caragiale*, tom. VII, *„Corespondenţa"*, Fundaţiile Regale, 1942.

al lui Tolstoi şi *„In răsboi”* al său — ceeace nu înseamnă că se credea egalul lui Tolstoi, pentru care avea o mare admiraţie şi îşi proclama sonetul *„Boul”* superior celui al lui Carducci, dar asta se întîmplă atîtora. In realitate primea docil observaţiile lui Maiorescu. In timp ce se exalta pe nuvelele lui Slavici, iată cum se exprima criticul faţă de *„Viaţa la Ţară”*, a cărei publicare pornise în *„Convorbiri Literare”*, într'o scrisoare din 8/20 Septembrie 1894: „Şi acum trebue să scurtez şi să arunc numai cîteva impresii în fugă [1]) despre romanul D-tale. *Mie* îmi place. Impresia „la ţară” şi anume la noi la ţară „à la campagne” o primeşte cititorul pe deplin şi frumos. Minunate cele două rînduri (p. 205) „Toţi trecură dincolo, iar jitarul”, etc. şesul nostru nesfîrşit, veşnic acelaş, cam melancolic”. Urmează o jumătate de pagină de erori de gramatică, cacofonii, franţuzisme, etc. Cum reacţionează Duiliu Zamfirescu faţă de această minimalizare? In scrisoarea din 13/25 Septembrie 1895, el răspunde potolit: „Văd că Dv. vă place *„Viaţa la ţară”* cu măsură (ce eufemism!). Aşa e şi drept şi tot aşa îmi place şi mie. Cu dragă inimă voi tăia şi voi schimba orce. Din momentul ce o lucrare e publicată, ea îmi devine streină. In căldura creaţiei poate că aş fi mai greoi la concesii; înainte de a sfîrşi, văd lucrurile într'un întreg armonic, din care nimic nu trebue să lipsească. Pe urmă mă domolesc şi primesc orice observaţie, chiar cînd n'o împărtăşesc. Cred însă că în ceeace priveşte conducerea unitară a evenimentelor, bine e să aşteptăm urmarea”.

---

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 347.

Nu se poate o mansuetudine mai exemplară. Iar dupăce apăru în întregime, iată ce-i împărtăşia T. Maiorescu în 26 Mai 1895: „Am recitit cu nevastă-mea în întreg şi fără întrerupere romanul d-tale *„Viaţa la ţară”*, acum că a apărut tot în *„Convorbiri”*. Am făcut multe însemnări de amănunte cu creionul şi aştept revederea noastră tihnită pentru discutarea lor. Vrei să nu-l publici în volum pînă nu vom fi vorbit împreună asupra lor? După părerea lui Dragomirescu, Rădulescu, Evolceanu, e cel mai bun roman ce-l avem pînă acum în romîneşte. E evident că are părţi de o căldură delicată, de o tensiune a interesului, de o frumuseţe a descrierilor, care îl fac în aceste părţi egal cu bunele romanuri occidentale. Dar în privinţa conducerei unitare a evenimentelor sunt obiecţii de făcut. Cum rămîne cu istoria ţăranilor? Cum rămîne cu Tincuţa şi tînărul de la Paris?” Părerea e rezervată şi laudele aruncate în spatele tinerilor „convorbirişti”. Scriitorul nu are nici o isbucnire ci rămîne în linia lui de acceptare a ori ce i-ar spune omul acesta ce se bucura de atîta autoritate asupra lui, făcîndu-l să vibreze profund numai cînd criticul cochcta cu vîrsta, temîndu-se că a îmbătrînit. „Afecţiunea mea pentru dv., îi scria el la 14/26 Martie 1893, merge foarte departe şi ar putea să mă orbească asupra unui declin eventual; dar fiindcă ea îşi are izvoarele tocmai în sănătatea, în admirabila şi armonica sănătate sufletească cu care v'a înzestrat firea, e probabil că ar tresări ceva în mine dacă aş simţi că îmbătrîniţi!” Minunate rînduri de îndrăgostit! Ne fură citaţiile pentru că aproape tot e citabil în această corespondenţă. Ne aflăm în faţa unui monument de sensibilitate şi de

înaltă expresie artistică; în corespondenţa lui Duiliu Zamfirescu găsim întreaga gamă a sentimentalităţii amoroase, ce-l făcea pe Allievi, socru-său, să-i spună că avea aerul unei „curce bete", în zilele de după despărţire de T. Maiorescu în vizitele acestuia în Italia. E regretabil că G. Călinescu în *Istoria Literaturii romîne* nu scoate din această exemplară corespondenţă decît elemente caricaturale pentru psihologia fiului arendaşului Lascar Zamfirescu din Plăineşti: „Scrisorile sunt compuse pentru a fi admirate cu o vervă factice". „Părerile despre contemporani sunt distractive". „In grandoarea lui, înţelege paralela între el şi Tolstoi, dela egal la egal". „Totul îi miroase şi în deosebi Caragiale" şi aşa mai departe...

Citaţiile prea abundente ale acestui capitol vor restabili, sperăm, imagina acestui bărbat de o sensibilitate complexă, cu delicateţă şi gingăşie în manifestările lui de afecţie, adoraţie şi respect, cu un suflet totuş viril, leal, cavaleresc, incapabil de minciună sau numai de constrîngere oportună. Prin publicarea corespondenţei lui, am cîştigat „un om" iar literatura a inaugurat un gen printr'o operă de înaltă valoare estetică şi etică.

10. Corespondenţa lui T. Maiorescu, de proporţii mult mai reduse, de oarece o bună parte din scrisori s'au pierdut în conacul de la Făraoane, pe timpul ocupaţiei, e mai puţin importantă. T. Maiorescu nu era de altfel un „epistolier", nu-şi petrecea cu voluptate mîna pe lutul ce avea să devină gîtul graţios al unei amfore. Tipul corespondenţei lui era mai mult de natură informativă, „scrisoare Baedeker" cum îi spunea

Duiliu Zamfirescu, cu un lung pomelnic de stații de drum de fer, cu data, ceasul și minutul sosirii și al plecării, cu înregistrări de oteluri și ceasuri de întîlniri într'unul din orașele Europei. Criticul era om de ordine, cu program, cu orarii și liste de cheltueli. E neîndoios că l-a sprijinit în tot cursul carierei lui diplomatice și academice și că în relațiile lor trebue să fi adus o prietenie, o bună voință fermecătoare, care-l subjugase atât de adînc pe tînărul ucenic. Dar ceace prețuia mai mult T. Maiorescu în oameni, era caracterul, valoarea lor etică, și prin aceasta își explica el singur afecțiunea pentru tînărul său prieten: găsise într'însul un om. „D-ta, îi scria el la 7/19 Martie 1893, ți-aduci aminte de „noapte bună" și de terasa mea, de unde s'ar fi desghețat relația noastră, căci înainte aș fi fost „posomorît cu d-ta pentru politica domeniului Coroanei". Apoi vezi, tocmai nu. Mie mi-ești drag tocmai de cînd cu domeniul. Eu ți-am recunoscut îndată sinceritatea articolelor din *„Indépendance"* dar și d-ta îmi vei fi recunoscut sinceritatea părerii, că în acel moment și din acea cauză nu puteai fi candidatul nostru în alegeri. Și pe cînd Delavrancea, din cauza împotrivirii mele la candidatura lui, a devenit și a rămas turbat în contra mea, d-ta ai fost neschimbat; ți-ai dat d-tale dreptul părerii d-tale, dar mi-ai dat foarte natural și mie dreptul părerii mele. Și atunci am simțit eu, că ai inimă dreaptă și sinceră, care e temeiul oricărei bune relații între oameni și care e așa de grozav de rară la noi (vezi Petrașcu, Caragiale, Slavici, Coșbuc, etc.)"

Prin urmare, cu mult peste literatură, a apreciat în scriitor caracterul, „omul". In această privință, core-

spondenţa lui e categorică. Strîngea în jurul lui tinerimea de talent sau cu alte merite, o încuraja sub toate formele, de la mici atenţii la ajutoare băneşti, la burse în străinătate, catedre universitare, premii şi fotolii academice, plimba tineri studenţi sau scriitori debutanţi în străinătate, le făcea vizite acasă, era neostenit în buna lui voinţă faţă de nevoile şi viitorul lor, de la M. Eminescu pînă la P. Cerna, — dar le cerea un singur lucru în schimb: sufletul. Nu era atît vorba de persoana sa ci de „ideea", de junimism, de „*Convorbiri literare*", cu care şi-a identificat viaţa şi simţea că vor face una în istoria literaturii noastre. Cerea o fidelitate absolută, şi orice publicare în alte reviste, mai ales rivale, ori ce apropiere de alt partid devenea în ochii lui „lipsă de caracter", faţă de care se arăta implacabil. Era, în adevăr, în firea lui o înverşunare ce uimeşte. Aşa s'a arătat faţă de A. D. Xenopol de îndată ce i s'a părut că e lipsit de caracter (colaboraţia lui la „*Steaua Romîniei*" în 1879, dar şi de înainte chiar), cu o dezaprobare, cu care l-a urmărit pînă la urmă; aşa s'a arătat faţă de I. Slavici, de îndată ce a primit să ia la 1884 conducerea „*Tribunei*" din Sibiu, devenind „omul lui Sturdza", aşa s'a arătat faţă de Caragiale, de Coşbuc, de Al. Vlahuţă, de D. Ollănescu-Ascanio, de N. Petraşcu, de îndată ce au pornit legături politice sau literare fie cu alte partide, fie cu I. Gherea, fie scoţînd reviste proprii, cum a fost „*Literatura şi arta romînă*"; aşa se va arăta şi cu Duiliu Zamfirescu tîrziu la bătrîneţe, cînd, scuturîndu-şi o lungă obedienţă, de un sfert de veac, a îndrăsnit, cu o lipsă de tact evidentă, deşi exprimîndu-şi păreri susţinute în totdeauna în scrisori, să-l înfrunte

în public pe omul, ce-l ajutase la toate vămile carierei lui; fără să aibă dreptate în unele puncte, tăiosul răspuns al lui T. Maiorescu era meritat. Inverşunarea nu e însă în discurs, ci în măsura lui din Iulie 1913, cînd l-a pus în disponibilitate pentru atitudine nepatriotică, fără să deschidă o anchetă asupra scenei petrecute în tren.

Les dieux ont soif.

N. PETRAŞCU

1) Raporturile lui N. Petraşcu cu T. Maiorescu. 2) Studiul asupra lui M. Eminescu. 3) Emanciparea: Figuri contemporane, *1893. 4)* „Literatura şi arta romînă".

1. Apariţia revistei *„Literatura şi arta romînă"* cu o durată de doisprezece ani, prima disidenţă din vechea tulpină convorbiristă, ne sileşte să ne ocupăm şi de N. Petraşcu, care n'a fost şi nici nu este un critic, ci numai un beletrist cu destule calităţi sociale pentru a fi fost preţuit de oameni ca T. Maiorescu, P. P. Carp şi a fi trăit în intimitatea lui Duiliu Zamfirescu, D. Ollănescu, I. Mincu, Anghel Demetriescu, N. Grigorescu, Caragiale, Al. Vlahuţă, Barbu Delavrancea, sculptorul I. Georgescu, etc. etc., şi a unor doamne de societate, indispensabil în cenacle şi serate. Cu toată execuţia sa tipografică superioară revistelor epocei, cu toată colaboraţia, cu toată durata ei (Noembrie 1896—Decembrie 1908), revista *„Literatura şi Arta Romînă"* n'a lăsat urme în istoria literaturii noastre din lipsă de directivă: nu D. Ollănescu ori N. Petraşcu puteau aduce ceva nou; disidenţi junimişti, ei

căutau să rupă colaboratori de la bătrîna revistă ori să-i atragă dușmanii.

Intrucît N. Petrașcu a colaborat la *„Convorbiri“*, a trăit în relativa apropiere chiar și a lui T. Maiorescu, de a cărui bună apreciere s'a bucurat, se cuvine să ne oprim asupra acțiunii sale, ca asupra unui epifenomen maiorescian; autobiografia sa 1), corespondența lui Duiliu Zamfirescu cu d-sa, cu T. Maiorescu, cu Iacob Negruzzi, în afară de cărțile, revistele și polemicele timpului limitate, bine înțeles, la chestiunea ce ne preocupă, ne oferă, de altfel, elemente îndestulătoare. La ședințele *Junimii*, scriitorul fusese introdus în iarna anului 1883, de camaradul lui bîrlădean Al. Vlahuță, care repurtase puțin înainte un mare succes cu lectura poziei *„La icoană”*, întîmpinată de T. Maiorescu cu exclamația: *„Eminescu redivivus!”* La 1885 în vîrstă de 26 de ani, licențiat în drept, intră în diplomație odată cu Duiliu Zamfirescu, sub auspiciile lui D. Ollănescu-Ascanio, secretarul general al Ministerului de Externe. Debută printr'o recensie acerbă a *Sulfănicăi* și a *Trubadurului* lui Delavrancea, scrisă din îndemnul lui Duiliu Zamfirescu. O citi la ședință: „Maiorescu care era lîngă mine, la fiecare observație, dădea din cap, confirmînd oarecum ceeace auzea, iar Carp făcea spirit pe seama unor citații de Delavrancea”. Articolul apăru în *„Convorbirile”* din Noembrie 1887: „Astăzi, notează autorul în *Autobiografie*, înțeleg mai bine pentru ce critica mea, care n'avea nimic deosebit a fost primită mai bine de cît merita. Adevărata pricină era că încercarea aceasta era în tonul

1) I. E. Torouțiu, *op. cit.*, VI.

Convorbirilor şi al *Junimii*, adică unilaterală, neocupîndu-se de cît de partea slabă a lucrărilor şi apăsind cît se poate mai mult pe această slăbiciune". Autorul vrea să-şi creeze o atitudine retrospectivă şi să-şi motiveze, ideologic, dezertarea. Motivele erau însă cu totul altele. Peste cîteva zile e invitat la dejun; urmează o descriere fizică şi chiar morală, a lui T. Maiorescu, portretistică fără incizivitate, singura, de altfel, ce-i convine. T. Maiorescu ocolea conversaţiile de interes particular. căutând să ridice discuţia în planul ideilor generale sau a generalităţilor; orice spune părea „extraordinar", vrednic „de a fi scris". Numai cînd vorbea de contemporani „aveai oarecum un sentiment de tristeţe, văzînd reţinute de el mai mult părţile urîte ale figurii, adică, în loc de adevărul complet, vedeai mai mult fondul unei comune răutăţi omeneşti". Spiritul critic nu e beatitudine, angelism şi apă de trandafir. Fără causticitate, merit esenţial al criticei şi personalităţii lui, T. Maiorescu n'ar fi fost T. Maiorescu. Cînd spune despre Take Ionescu: „Am cunoscut azi pe Take Ionescu... inteligent.. viu..: cînd mi-a dat însă mîna... mînă umedă!" şi gesticulînd în aer: „Natura!" este inciziv; cînd spune „Al. Lahovari nu poate suferi pe Marghiloman.., un parvenit de ieri nu poate suferi nici odată un parvenit de azi".. e de tăria lui Chamfort; iar cînd a spus despre N. Iorga: „Varsă dimineaţa ce mănîncă seara", a dat o caracteristică pregnantă a marelui polihistor; semn al unei cunoştinţe de oameni şi puteri de definire ce-l fac pe critic.. Cînd N. Iorga ne povesteşte demersul celor trei delegaţi ai Universităţii, pomenit aiurea mai pe larg, pentru a-l face să accepte de a fi sărbătorit, repro-

duce cu indignare cîteva vorbe ale lui T. Maiorescu. Rectorului C. Dumitrescu-Iaşi, cunoscut prin lenea şi lipsa lui de orice activitate, îi spuse: „Tot aşa de spornic cu activitatea?" Istoricului I. Bogdan, expresie tipică a omului terre-à-terre ce se amestecase totuşi în tinereţe într'o chestie de filozofie: „Ei, cu filozofia te mai ocupi?" „O inimă care nu era din cele mai bune", adaugă N. Iorga. Inimi bune sunt multe, observatori ascuţiţi sunt puţini; din ei se călesc criticii. T. Maiorescu „aprecia", în orice caz îl proteja pe tînărul N. Petraşcu; pe timpul direcţiei lui Caragiale din 1888, îl numi în comitetul de lectură al Teatrului Naţional, iar în lungul lui concediu, îl numi, împreună cu D. Rosetti-Max, ca să-i ţină locul; tot în acel an Iacob Negruzzi trebuind să plece în străinătate, din pricină de boală, N. Petraşcu fu lăsat şi la direcţia interimară a *,Convorbirilor';* tînărul debutează semnînd A. C., cu un articol intitulat *„Junimea politică"* (o critică a regimului liberal), pe care T. Maiorescu l'a schimbat în *,Transiţia'.*

2. Studiul asupra lui M. Eminescu tipărit în *„Convorbiri literare"* 1) a apărut în volum la Socec, în urma demersului personal al lui T. Maiorescu, căruia l-a şi dedicat. Părerea lui T. Maiorescu asupra caracterului (cel puţin) al tînărului se înrăutăţise totuşi încă din 1890, după cum reese dintr'o scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu către T. Maiorescu din 21 Octombrie

1) *„Convorbiri Literare"*, 1891, XXIV p. 625 ; 753 ; 983 ; XXV p. 247, 646; 1040.

1890[1]). „E mult mai greu de vorbit de Petrăşcu, în urma celor ce mi-aţi spus dv. cînd aţi venit la Roma, eu, personal, nu am mai putut avea pentru el inima deschisă de mai înainte. Prietenia bărbătească exclude asemenea tertipuri. Cu toate astea rămîne un fapt: ceia ce lucrează. Că e un cap inteligent nu mai încape îndoială; că e şi artist, eu o cred. Pentru aceste calităţi nu trebue căutată o explicare a faptelor sale celorlalte". Cum se vede, abandonează chestia „caracterului", poate şi din politeţe faţă de T. Maiorescu, ce-i dăduse, probabil, dovezi rămase necunoscute; afirmă însă „inteligenţa şi talentul prietenului său" (admise se pare şi de T. Maiorescu). Urmează o lungă explicare a insuficienţii morale din pricina vîrstei şi a lipsei de creştere. După aceste circumstanţe atenuante adaugă: „Nu caut să fac lauda unor asemenea fapte şi asemenea oameni; constat numai. Şi dacă este aşa nu trebue iertat şi ajutat un om să iasă din marginea vîrstei, cînd mai ales începe a da dovezi că nu e numai un jouisseur (substantiv franţuzesc prost)? Eu cred că da".

Pledoaria pentru circumstanţe atenuante părea isprăvită; isbucneşte însă, deodată, un neaşteptat atac de o violenţă ce trebue să-i fi fost pe plac lui T. Maiorescu. Citind articolul *„Situaţia"* (de fapt *Tranziţia*) iscălit A. C. din *Convorbiri*, exclamă: „Bine, rare ori mi-a căzut sub ochi o mai imorală insinuare personală, care, sub aparenţă ştiinţifică, să cuprindă atîtea

1) Em. Bucuţa, *op. cit.* p. 79.

neadevăruri, atîtea locuri comune[1]). Pînă unde omul nu se încălzeşte din viaţa propriei sale lucrări, cînd îi dă fiinţă (chiar dacă scopul imediat este personal) e numai feerie proastă de carton pe care se vede mîna lui Mussiu Labo. Vă spun drept, m'a desgustat. Dar, acum v'a citit un studiu bun asupra lui Eminescu. Eu cred şi aştept ceva cu adevărat însemnat dela Petraşcu, fiindcă sper că personalitatea artistică va ajunge să covîrşească pe cealaltă, grozav de puţin artistă. Ca încheere: dacă are nevoe de sprijin, în Instrucţie sau ori unde nu-l lăsaţi". Iarăşi circumstanţe atenuante pe tema valorii intelectuale a prietenului său. Acestea le scria lui T. Maiorescu la 21 Octombrie 1890; în scrisoarea de după douăzeci de zile către N. Petraşcu (11 Noembrie 1890) nici urmă de vreun fel de resentiment[2]). „D. Maiorescu mi-a scris cu multă laudă de studiul asupra lui Eminescu, iar d. Negruzzi îmi vorbeşte chiar astăzi, o jumătate de pagină despre acelaş lucru, cu admirare, spunându-mi că la 1 Noembrie începe publicarea lui". La sfârşitul anului următor, el îi propunea schimbarea dedicaţiei către T. Maiorescu cu îndreptări foarte judicioase: „Atît felul lucrării (poate mai modest „încercării") de faţă cît şi numele poetului din ea îmi amintesc (sau altceva asemeni; nici într'un caz „îmi poartă gîndul" această expresie fiind prea intimă şi prea poetică pentru o prefaţă de critică) pe întemeetorul criticei noa-

1) Nu înţelegem indignarea lui Duiliu Zamfirescu. Articolul e banal; pare opera unui om ce-şi caută culcuş în noua guvernare.

2) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, VI, p. 148.

stre literare, pe omul de gust care a fixat cel întîi pe Eminescu şi l-a urmărit de aproape cu privirea sa simpatică. Inchin dar această încercare critică asupra lui Eminescu d-lui T. Maiorescu, fără a-ţi face o onoare şi o datorie, fiindcă asemenea frază preţioasă miroase a franţuzism à la Oct. Feuillet". Iar în ceeace priveşte dedicaţia, T. Maiorescu se exprimă astfel în scrisoarea de la 17/29 Noembrie 1891 [1]) „că N. Petraşcu vrea să-mi dedice cartea, e o mare amabilitate din partea lui. E evident, că omul are talent; mai mare talent are Ollănescu; mult mai mare Caragiale, — toţi trei, după simţimîntul meu, invidioşi ca caracter, dar asta e treaba lor şi nu influenţează de loc asupra relaţiilor noastre literare deşi... Dar, în fine!"

Aceste consideraţii de ordin etic influenţau în realitate mult judecăţile literare ale lui T. Maiorescu.

Duiliu Zamfirescu îl înştiinţă şi pe T. Maiorescu de participarea sa la refacerea dedicaţiei: „Petraşcu, îi scrie el la 21 Noembrie 1891, către care de mult eram în întîrziere cu răspunsurile, îmi scrie că s'a hotărît tipărirea în volum, tot la convenabilul (Socec) a criticei sale asupra lui Eminescu. Se pare că dv. v'aţi ocupat, aţi strîns materialul şi aţi decis pe Socec să întreprindă tipărirea, deci vrea să vă închine studiul său. Drept aceea, cu multă încredere, îmi trimite dedicaţia să o văd şi să-i spun de merge. Cu o egală încredere am tăiat ceeace mi s'a părut umflat şi sper că n'o să vă supăraţi. Fiind dat Petraşcu şi Eminescu, dedicaţia către dv. era firească, dar socotim că adjectivele calificative vă sunt indiferente. Ce bine faceţi

[1]) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 327.

că sprijiniţi pe Petraşcu. E un om, care, ca toţi şi mai mult de cît toţi, are mare nevoe de încurajare militantă, de laudă şi vorbe bune; daţi prin urmare „manibus plenis".

Studiul apăru în volum cu dedicaţie, iar autorul fu recomandat de Facultate, ca să ţină un curs liber de istoria literaturii romîne, pe lîngă care se adăugară şi alte mici mărturii de bunăvoinţă; în schimb, el îşi arăta „devotamentul" publicînd articole şi foiletoane în „Constituţionalul", ziarul partidului. Atenţia acordată de T. Maiorescu unui studiu în care judecata critică e înlocuită printr'o beletristică sentimentală şi tremolată în jurul vieţii şi versurilor marelui poet, e de mirat. Specia stilistică a autorului a fost prea mult denunţată în vremea ei pentru a mai reveni acum. Iată aici doar două exemple de improprietate: „După 1869 cînd Eminescu intră direct în cultura germană" ca şi cum cultura ar fi o casă; ori vede în dragoste „un sentiment atît de fericit exprimat prin cuvîntul romînesc *însurare*, adică a-şi lua o soră (!)" ca şi cum *însurare* n'ar veni dela *inuxoriari*.

Ultima ediţie a studiului nu mai are dedicaţia către T. Maiorescu; „întemeetorul criticei noastre literare" e ciuruit, în schimb, cu o salvă de inofensive alice, contestîndu-i că ar fi înţeles psihologia poetului, ori învinuindu-l de a nu-l fi ajutat îndeajuns în nevoile lui materiale. Totul fără importanţă.

3. Simţindu-l înstrăinat, scriitorul găsi momentul bine venit să se emancipeze. In curent cu critica europeană (Sainte-Beuve, Taine, Brunetière, De Sanctis

etc.) i se părea că T. Maiorescu se oprise la 1860 [1]). „A trece sub tăcere astfel de lucruri şi altele ca ele, era ceva nepotrivit cu timpul, notează N. Petraşcu, în *Autobiografie.* A le spune, îmi dam seama că vor supăra pe T. Maiorescu, căruia îi datoram respect şi recunoştiinţă, că voi sfărîma pentru totdeauna bunăvoinţa lui, că voi pierde avantajele (!) pe care o persoană ca el putea să mi le ofere. Eram, prin urmare, între două greutăţi sufleteşti. Luai, totuşi, hotărîrea de a scrie portretul lui şi de a-mi arăta şi ideile noi, pe care le credeam întemeiate, încercînd totuşi de a face cu prevenire şi delicateţe". Şi, în adevăr, după ce laudă meritul activităţii din trecut, precizează ce rămînea de făcut.

„Critica modernă, scria el [2]), consideră, cum văzurăm, din contra, pe scriitori legaţi între ei, prin o sumă de condiţii fireşti şi sociale generale, care au venit în ajutorul talentelor lor. Ea aşează îndărătul scrierilor şi ideilor, alături cu partea real misterioasă a talentelor, aceste însuşiri pămînteşti ca nişte făclii luminătoare, care, dacă nu au puterea de a limpezi tot misterul, ne împrăştie în parte întunerecul desăvîrşit de mai înainte. Cu modul acesta critica contemporană micşorează oarecum personalitatea individuală a scriitorului cu partea ce o dă forţei lucrurilor şi ideilor din aer. Ea demonstră deci, şi aceasta e o observare interesantă, că numărul, masa, poporul, are el însuşi partea lui în ideile literare ale unei epoci şi călăuzeşte pînă la un punct capetele de elită. .Rămîne neapărat

1. I. E. Torouţiu, *op. cit.*, VI, p. CLXXIV.

2) N. Petraşcu, *„Figuri contemporane"*, Socec, 1893, p. 57.

să se constate calitatea sau necalitatea părţii aceleia de gîndiri adusă de popor în formula predominatoare a unei epoci.

Aceasta e în prezent direcţia criticei în Europa.

D. Maiorescu, fie că principiile sale nu-i mai permiteau să se modifice, fie că alte raţiuni îl opreau, nu voi să se pună la curent cu această direcţie. D-sa continuă să se preocupe, ca şi în primele sale lucrări, de forma poeziei, şi de a semnala defectele şi calităţile operelor literare. .

Iată imputările ce unii fac criticei lui T. Maiorescu. Cei ce le fac însă nu trebue să uite că numai prin critica d-sale am putut păşi mai departe. Odată terenul curăţat de atîtea prejudicii (?) literare, de atîtea erori, de atîtea confuzii, rezultatele activităţii critice a d-lui Maiorescu, a fost lesne să ne gîndim la ce ne rămîne de făcut potrivit curentului ideilor noi".

Punctul de vedere putea fi înteme'at, omul ce-l propunea nu era însă la înălţimea lui. Portretul apăru în fruntea volumului *„Figuri literare contemporane"* (1893)., două săptămîni după apariţ'a lui, autorul primi vizita lui T. Maiorescu, mulţumndu-i pur formal. „Părerea mea, îi spuse el, e că această critică, pentru care ai înclina şi d-ta, nu poate fi decît un curent trecător de oarece se ocupă de chestiuni secundare ca mediul". Văzînd că-i pierduse bunăvoinţa, tînărul se gîndi să găsească alt „debuşeu" de cît *Junimea* şi cu D. Ollănescu-Ascanio, răcit şi el de T. Maiorescu, înfiinţă *„Cercul amicilor literaturii şi artei romîne"* cu serate literare şi artistice săptămînale în casele doamnelor din înalta societate bucureşteană, din care nu lipseau lecturile, muzica şi teatrul. Scrii-

torul îşi găsisc astfel adevărata sa vocaţie „mondenă". consacrîndu-se pînă astăzi la adînci bătrîneţe unui gen social de „critică" închinată numai „calităţilor" scriitorilor şi artiştilor: gen encomiast de madrigal dilatat. Din sînul acestui cerc avea să iasă apoi la 30 Noembrie 1896 *„Literatura şi arta romînă"*.

4. In privinţa împrejurărilor apariţiei acestei reviste, pe lîngă isvorul autobiografiei lui N. Petraşcu, avem un isvor şi mai autentic în dubla corespondenţă a lui Duiliu Zamfirescu cu T. Maiorescu şi N. Petraşcu. Solicitat de prietenul său de a lua parte la constituirea revistei proectate, Duiliu îşi arată neîncrederea în viabilitatea întreprinderii, obiectînd greutăţile ei materiale: „cine dă materia"? „Cine plăteşte tipograful?" „Chiar *Convorbirile*, de n'ar fi plătit T. Maiorescu acum doi ani rămăşiţele din trecut, rămîneau în baltă [1]". Incolo, face toate urările sceptice nouei reviste ce-şi propunea să fie săptămînală şi să acorde şi premii literare.

„Atunci, glumia Duiliu Zamfirescu, slobozeşte, Doamne, pe robul tău, că a văzut şi el slobozenia de premiuri literariceşti, din fonduri particulare, în patria rumună". Ollănescu interveni şi el; Zamfirescu îi răspunse la 6/18 Aprilie 1896: „N'o aprob şi nu cred în trăinicia ei. — şi cu toate astea voi colabora la dînsa. Ce vrei mai mult?" Apoi aceste admirabile şi bărbăteşti cuvinte: „ţiu să păstrez afecţia şi stima lui T.L.M. Cînd mă cobor cîteodată în suflet, văd că atîtea

---

1) I. E. Torouţiu, *op. cit.* VI, p. 156. Scrisoare din 11 Martie 1896.

lucruri s'au schimbat în mine, în cît îmi pare că m'am reînoit de mai multe ori. Şi cu toate astea, totul se preface pe acelaş fond. Instrumentul rămîne acordat în nota, în care a fost tăiat. Inţeleg pe Petraşcu, care suflă ca un triton în apele deslănţuite ale progresului. vrea să mişte înainte şi tot înainte, îl înţeleg şi-l aprob. Insă doresc ca şi alţii să mă înţeleagă pe mine. Sunt într'adevăr, după cum ziceţi, conservator convins în propăşirea vieţii. Natura şi într'însa omenirea se sbuciumă şi oscilează de la naştere la moarte, după regulile ei mari, pe care noi nu le putem nici reglementa nici preface. Noi reglementăm detaliile, care alcătuesc ţesătura imensă a legilor noastre omeneşti. In acestea trebue să fim conservatori, sub pedeapsă de a nu proba şi a nu observa nimic, dacă am face altfel. Un lucru care merge bine un şir de ani, trebue lăsat aşa, tocmai fiindcă merge bine şi aduce serviciu. A înlocui un bun sigur cu un bun aleatoriu, e nebunesc. Asta a fost regula oamenilor celor mai cuminţi din antichitate: a Egiptenilor şi a Romanilor şi asta e regula oamenilor celor mai cuminţi din vremile noastre: a Englejilor.

Restrîngînd foarte mult cercul şi aplicîndu-l la viaţa noastră romînească, într'o parte a ei numai, ce se întîmplă? Se întîmplă că în literatură şi jurnalistică, *Convorbirile* trebue să trăiască mai departe, ca unele ce au fost şi sunt folositoare: jurnalul *„Romînul"* trebuia să trăiască (cu multe îmbunătăţiri) ca unul ce era deja lansat şi adusese însemnate servicii. De fapt noi luptăm să dărîmăm *„Convorbirile"*, *„Romînul"* este deja dărîmat pe cînd *„Dreptatea"* de abia apărută are un succes strălucit, *„Adevărul"* deasemenea.

etc. Cu alte cuvinte suntem un popor a cărui cultură e încă în formaţie, ca pămîntul în timpurile de incandescenţă complectă, sau ca tinerii neastîmpăraţi: nou şi iar nou!". Colaboraţia şi-o rezerva prudent pînă după apariţia primului număr. *„Literatura şi Arta Romînă"* apăru, totuşi, în Noembrie 1896 cu o schiţă a lui Duiliu Zamfirescu *„Cu bilet circular"*. De la Roma, el apreciază favorabil condiţiile technice ale revistei, şi foarte aspru cronica de la urmă şi „salonul" (scrisoarea de la 4/16 Decembrie 1896).

Prin colaborarea la noua revistă, care din primul număr schiţase un atac împotriva *„Convorbirilor"*, sub conducerea unor oameni ce se desprinseseră de la matcă, poziţia lui Duiliu Zamfirescu faţă de vechea revistă şi faţă de T. Maiorescu devenea şi ea şubredă. Incă dela începutul lui 1896 el îşi exprima nemulţumirile sale cu privire la noua conducere (scrisoare din 8/21 Februarie 1896); răspunsul întîrziind, Duiliu Zamfirescu puse în legătură tăcerea cu anunţarea participării sale la cercul ce urma să scoată noua revistă; criticile lui puteau fi interpretate ca o pregătire de defecţiune [1]). „M'am întrebat, scria el la 1/13 Martie 1896, de nu cumva există vreun raport între tăcerea dv. şi participarea mea involuntară la înfiinţarea unei noi reviste. Poate că nu există Eu însă ţiu să nu fie între noi nici o bănuială". Fusese trecut membru în Cerc, fără să fie consultat şi era prea bun prieten cu D. Ollănescu ca să-l refuze. „I-am scris însă că înfiinţarea unei noi Reviste îmi pare lucru greu, în toate cazurile un act de ostilitate către *„Convor-*

1) Em. Bucuţă, *op. cit.*, p. 165.

biri". Intonaţia dată „*Convorbirilor*" îmi displace, asta nu pot s'o ascund, e agresivă şi copilăresc parţială. Cred însă că de aproape 11 ani de cînd viu cu credinţă să aduc pe masa „*Convorbirilor*" tot ce lucrez, de cînd mă supun la toate criticile, fără vorbă — am dobîndit dreptul de a spune ceeace cred că se face în interesul său contra bunului nume al revistei *Convorbirilor*. Da? Dacă da, atunci vă rog să nu mă bănuiţi de nimic. Nu mă voi schimba nici acum, cum nu m'am schimbat nici odată... Iar acum, iubite d-le Maiorescu, ce rău îmi pare că prietenia mea pentru d-voastră nu găseşte poarta sufletului totdeauna deschisă!" T. Maiorescu îi răspunse la 8/20 Martie 1896:

„Ei bravo ! Cap ai, minte ce-ţi trebue ! Să fie supărare între noi, vechi prieteni, pentru observările d-tale contra „*Convorbirilor*" în momentul înfiinţării proectate a unei reviste?... Ştii, simţi că am încredere desăvîrşită în d-ta, că te ştiu incapabil de un simţimînt de intrigă, de bizantinism, de duplicitate. Tot ce faci d-ta e cinstit lucru.

Şi de altminteri, bine ai făcut, că nu ai desminţit înrolarea d-tale printre redactorii nouei reviste a lui Ollănescu (dacă se va înfiinţa? dar va fi un copil mort-născut, Ollănescu e tot aşa de incapabil de a fi tată literar, pe cît e Esarcu şi literar şi biologic)".

Despre conflictul dintre „*Literatura şi arta romînă*" şi „Convobirile" în urma articolului lui M. Dragomirescu, ce era să ducă la un duel între critic şi Duiliu Zamfirescu, am pomenit aiurea. Acestui atac N. Petraşcu îi răspunse prin articolul „*Convorbiri Literare*" din „*Literatura şi arta romînă*", 1896 p. 323, arătînd că se retrăsese dela bătrîna revistă pentrucă admitea

influenţa mediului asupra desvoltării scriitorului şi ideea naţională. „Acolo, scria el, unde *Convorbirile* sunt şi mai turburate este cînd aud cuvîntul de naţionalism. Pentru ele, e ştiut, cuvîntul romîn, romînesc, este nepermis în literatură şi artă". Vechea calomnie îşi mai făcea drum încă în 1896. Atacul se îndrepta apoi împotriva lui Maiorescu, direct: „Căci acum 30 de ani d. Maiorescu, vorbind de *Pastelurile* lui V. Alecsandri, adică de cea mai frumoasă poezie a celui mai mare poet romîn, zicea că e „o producere bună pentru literatura în genere", adică bună pentru toate popoarele culte; iar acum cîţiva ani, cînd şi-a retipărit în volum *Criticile* sale şi cînd Alecsandri e mort, a schimbat fraza aceasta, zicînd că „pastelurile sunt o podoabă a literaturei romîne în deobşte" nu a literaturei în genere, cum zisese altădată. Cu alte cuvinte, le consideră frumoase numai pentru noi".

Cu toată ostilitatea lui N. Petraşcu isbucnită pe faţă, Duiliu Zamfirescu are candoarea să-l roage pe T. Maiorescu în scrisoarea din 31 Octombrie 1898: „Petraşcu doreşte să facă un curs de Istoria literaturii romîne moderne, dar se teme că va găsi în dv. o puternică opunere... Imi aduc aminte numai că dv. aţi sprijinit pe Gherea în Cameră, la indigenat, — ceeace mi s'a părut foarte frumos: *mutato nomine*, e cam aceeaş situaţie". Se pare că T. Maiorescu s'a lăsat convins, deoarece Duiliu Zamfirescu îi scrie la 20/2 Decembrie 1898: „Vă mulţumesc foarte mult că aţi primit propunerea şi rugămintea mea privitor la Petraşcu". Nu ştim ce se va fi petrecut în 1899, desigur pu-

---

1) Em. Bucuţa, *op. cit.*, p. 354.

blicarea altui articol duşmănos, deoarece chiar Duiliu Zamfirescu pare a-şi părăsi prietenul în scrisoarea din 21/2 August 1899: „Despre Petraşcu, trebue să vă spun că problema sufletească a acestui om este singura care să mă fi făcut să sufăr — nu ca lovit în interese sau amor propriu, ci ca individ care vede şi înţelege pe semenii săi. Cum de pot încăpea atîtea contradicţii într'un singur ins, e unul din misterele firii... Dacă sunt mai rezervat în judecată, o datoresc poate faptului că eu l'am văzut de aproape în unele feluri de a fi, în care entuziasmul artistic se ridica mai presus de toate... Oricum, e o curioasă halima de om şi eu rămîn în rezerva mea faţă de dînsul, după cum, de altfel, am rămas faţă cu foarte mulţi din amicii de altă dată; e o măsură de poliţie sanitară sufletească, care te scuteşte de multe păreri de rău".

La sfîrşitul lui 1901, situaţia se încordează, Duiliu Zamfirescu îşi anunţă publicarea romanului *„Indreptări"* în *„Literatura şi arta romînă"* şi nu în *„Convorbiri"*. „De altminteri, îi scrie el la 10 Decembrie 1901, între mine şi *Convorbirile* de astăzi nu e nici o legătură directă. V'o spun curat: nu e acolo nici un bărbat cu sufletul cald. Nu zic că nu e nici un om de talent, fiindcă oameni de talent sunt mulţi în ţara romînească, talentul fiind adeseori o licărire reflexă, pe care vremea numai o pune în adevărata ei valoare".

Pe această scrisoare însemnă T. Maiorescu cu creion albastru, la un colţ, aceste cuvinte categorice citate şi aiurea, în care îşi exprima adevărata părere despre Petraşcu, Ollănescu şi — într'o măsură oarecare, şi despre Duiliu Zamfirescu, ce-şi închipuia că poate juca şi pe tabloul recunoştinţei şi pe cel al prieteniei:

„N'au căldură cei dela *Convorbiri* şi au căldură mişelul de Petraşcu şi secătura cinică de Ascanio!" In aceeaşi scrisoare Duiliu Zamfirescu continuă să aibă naivitatea să ceară sprijinul pentru N. Petraşcu ce se prezenta la catedra de *Istoria Literaturii Romîne* (N. Petraşcu era, dacă nu ne înşelăm, numai licenţiat.. în drept). „Revenind acum la revista lui Petraşcu şi Petraşcu, insistă poetul, vă cer voe să vă adresez o rugăciune: este la Universitate o catedră de *Istoria Literaturii Romîne* (deosebit de *Istoria Limbii Romîne)* la care se prezintă doi candidaţi, Bianu şi Petraşcu; catedra se dă pare-se pe proponimente. Fiind vorba de *Istoria Literaturii*, este evident că numai veacul XIX este în cauză şi din acesta aproape numai epoca modernă.

Ori care ar fi opinia D-voastră despre Petraşcu — el e aproape singurul care a lucrat, în sens modern, în materia asta, în toate cazurile faţă de Bianu, el este superior. Bianu are poate alte calităţi, pentru care e şi bine răsplătit la Academie.

Eu sper că dv veţi uita micile neajunsuri de caracter ale lui Petraşcu şi, după cum aţi ajutat la Cameră pe Gherea, veţi ajuta la Universitate (nici mai mult nici mai puţin), pe Petraşcu. De am pe lîngă Dv. cît de mică trecere, vă cer aceasta, — bine înţeles dacă cererea mea nu răstoarnă un sistem sau o linie sufletească prea puternică. De altfel îmi pare că Petraşcu, Mincu şi alţii s'au înscris la clubul junimist. La urma urme: aceştia sunt ieşiţi din vechea plămadă a *Convorbirilor*!" Nici probabila înscriere la club nu era uitată.

Ne oprim aci: istoria literară va reţine doar existenţa timp de 12 ani (1896—1908) a revistei de disidenţă *Literatura şi arta Română* a unor elemente plecate dela *Convorbirile Literare*, ele înseşi decadente, D. Ollănescu-Ascanio, N. Petraşcu şi — à cheval — Duiliu Zamfirescu.

ANGHEL DEMETRIESCU

1) Trecutul lui antijunimist. 2) Anghel Demetriescu la „Junimea" bucureşteană.

1. Elev preţuit al lui Massim, la liceu, şi al lui August Treboniu Laurian, la Universitate, Anghel Demetriescu a debutat sub auspicii „latiniste" şi avea să le rămînă multă vreme tributar prin unele particularităţi ortografice. Debutul de scriitor şi-l face în *Transacţiunile literare şi ştiinţifice* (an. I. 1872—73) ale lui Dumitru A. Laurian, împreună cu Ştefan C. Mihăilescu, prieteni nedespărţiţi. Titlul nefericit şi impropriu e luat după *Transacţiunile filosofice ale societăţii regale din Londra*, cu memorii şi observări asupra ştiinţelor naturale şi a matematicilor. Cît despre limba în care era redactată revista, iată cîteva rînduri din introducere: „In dorinţa de a fi utili în sfera în care avem datoria de a ne mişca, passim în arena. Actiune prin scienti'a: étta vessilulu (vexilul = steagul) nostru. Scienti'a generale, scienti'a factelor şi a principielor, scienti'a naturei, spiritului şi umanitatei. voru forma continutulu acestei reviste enciclopedice".

Prin pana lui St. G. Vârgolici, *Convorbirile literare* (VI,1 Aprilie 1872) luară poziţie împotriva revistei

bucureştene, care „nu ţine nici o socoteală de trebuinţele noastre sociale, nu împrăştie idei de folos general şi prin urmare nu are şi nici nu poate avea înrîuririle binefăcătoare asupra ţării noastre". In 1873 revista fuzionă cu *Revista Contimporană* a lui P. Grădişteanu, în jurul căreia se grupaseră toţi duşmanii bucureşteni ai *Junimii* ieşene. Acţiunea lui Anghel Demetriescu porneşte, aşa dar, prin a fi antijunimistă; în paginile acestei reviste avu nefericita inspiraţie de a ataca, sub pseudonimul G. Gellianu, poeziile lui Eminescu, de unde i se trage un discredit existent şi astăzi [1]): a lăuda pe Bolintineanu şi a ataca pe Eminescu nu dovedeşte, în adevăr, discernământ critic, deşi nu legitimează concluzia dispreţuitoare a lui G. Călinescu [2]): „Judecăţile lui Anghel Demetrescu sunt ale unui cretin". De T. Maiorescu pomeneşte totuşi cu consideraţie. Deşi în 1876 figura încă în comitetul de redacţie al revistei; împreună cu ceilalţi doi prieteni, el se apropie totuşi în acelaş an de T. Maiorescu, instalat la Bucureşti. „Marţi seara 28 Septembrie/10 Octombrie 1876, notează acesta în *Insemnări* [3]), au fost la mine domnii Anghel Dimitrescu, D. Aug. Laurian şi Ştefan C. Michăilescu cu Nica şi a fost una din cele mai animate convorbiri pînă la 12 1/2 noaptea... Pare a fi ca un început de *„Junimea"* bucureşteană". *Junimea* pornită cu adversari dela *Revista Contimporană!* „Apoi Duminecă 3/15 Oct., revine el, ei au fost din

---

1) Schiţe literare: *Poesiile d-lui Eminescu* în *Rev. contimporană*, 1 Mart. 1875, p. 268.

2) G. Călinescu, *Istoria Literaturii Române*, p. 480.

3) T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 268.

nou seara la mine cu încă, St. Vîrgolici, Bodnărescu și Verussi, care erau întîmplător aici de la Iași și cu Slavici. După convorbiri libere despre ceeace este personal și impersonal în artă, s'a hotărît să ne întrunim odată pe săptămînă la mine și anume Vineri seara".

2. Putem, așa dar, așeza pe Anghel Demetriescu, cu ceilalți doi prieteni ai lui, la temelia *Junimii* bucureștene. Necunoscînd cele ce se petreceau la București, într'un articol intitulat *„Foi căzute"* 1) Iacob Negruzzi reluă lupta cu revistele bucureștene, neuitînd nici de dispărutele *Transacțiuni literare*, ceeace-i atrase replica lui T. Maiorescu într'o scrisoare către N. Gane 2).

„Protestez, scrie el, contra observărilor deosebit de aspre asupra tinerilor de la *„Transacțiuni"* p. 355 col. 2 sus. Acești tineri, în deosebi, Laurian, Michăilescu, Anghel Demetrescu s'au pocăit (nu v'a spus'o Vîrgolici?) sunt astăzi partizani declarați ai noștri, cititori aprigi ai *Convorbirilor* și, dacă era bine a se lovi în *Transacțiuni*, cînd erau redactate de acești impertinenți, nu văd prudența și dreptatea de a repeți lovitura în contra celor pocăiți".

Apropierea de T. Maiorescu se făcuse, probabil, în timpul ministeriatului acestuia. Pe o listă apărută în *Insemnări* 3) de „junimiști" utilizabili într'o viitoare guvernare îi vedem trecuți și pe:

7. Dem. Aug. Laurian, om de școală priceput, ceva cam descurajat.

8. Angh. Dimitrescu, idem, deși nu inteligent.

---

1) *Convorbiri Literare*, 1 Decembrie 1876/XI, p. 352.

2) I. E. Torouțiu, *op. cit.*, III, p. 180.

3) T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 328.

Severitatea aprecierii ne miră, de oarece Anghel Demetriescu s'a bucurat de intimitatea şi de preţuirea unui cerc de prieteni distinşi (Al. Odobescu, Dr. C. Istrati, C. Dumitrescu-Iaşi, Caragiale, Barbu Delavrancea, D. Ollănescu-Ascanio, Duiliu Zamfirescu, I. Mincu, etc.) fără ca să fi lăsat cuiva această impresie. Toţi îl preţuiau pentru erudiţia şi cuminţenia lui.

Vreo trei ani *Insemnările* nu mai pomenesc nimic de şedinţele nouei *Junimi*. Abia în Noembrie 1879, se notează: „D-ra A. Rosetti (viitoarea lui soţie) iarăşi în Bucureşti după 26 Octombrie şi mama sa. Ocazionat în parte prin dînsa şi prin prînzul la noi o dată pe săptămînă al lui Zizin Cantacuzène, iau naştere, regulat, seri literare, o dată pe săptămînă la mine şi odată în aceeaş săptămînă la Mite". [2]) (soţia şi fiica lui erau în străinătate)... In acest răstimp T. Maiorescu îşi citeşte proverbul: „*N'est pas ami qui veut*"; Slavici, „splendidul" „*Budulea taichii*"; Caragiale, „*Conul Leonida faţă cu reacţiunea*", Eminescu cîteva poezii „foarte frumoase", etc...

Il găsim participînd la şedinţele lui T. Maiorescu prin 1882 (*Insemnările* din 5 şi 12 Martie), 1883/18-30 Mai şi 23 Oct.; 1884/29 Martie (10 Aprilie şi 1 Oct.).

In 1883 apare:

T. Maiorescu, patru conferinţe rezumate de Mihail C. Brăneanu (Hermes) cu un apendice de d. Ang. Demetriescu.

E vorba despre următoarele patru conferinţe:

Ipnotismul, Darvinismul în progresul intelectual, Temperamente, Originea limbajului.

2) T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 263.

In al doilea său ministeriat din 1889, T. Maiorescu îl numeşte în comitetul de lectură al Teatrului Naţional. Cînd se desfăcu de *Junimea* grupul D. Ollănescu-Ascanio, N. Petraşcu şi în parte numai Duiliu Zamfirescu, scoţînd în 1896 revista *Literatura şi arta romînă* Anghel Demetriescu, se alipi prietenilor săi, acordînd revistei toată colaboraţia de care era în stare, adică 14 articole, lucru ce nu putea fi bine văzut de T. Maiorescu, implacabil cu „transfugii". De altminteri, de T. Maiorescu îl despărţea şi admiraţia lui pentru ideile lui Hippolyte Taine, atît dc combătute de cercul *Junimii*, devenite aproape o piatră de încercare în legătură cu T. Maiorescu. Incă din 1876, Anghel Demetriescu se ocupase de *„Domnul Taine"* în *„Revista Contimporană*, IV. (1876) p. 142—67; aderase la teoria mediului şi la faimoasa „qualité maîtresse" a criticului francez. In *Literatura şi arta romînă* (III, 1899, p. 272) îşi publică studiul intitulat *Discursuri parlamentare de Titu Maiorescu* (3 vol. 1897—1899). Incapabil de a vorbi în public, probabil din pricina timidităţii, Anghel Demetriescu avea pasiunea artei oratorice, studiind-o în chip teoretic (*„Arta de a vorbi"* apărută postum în *Literatura şi Arta Romînă*, VII (1904) p. 367, sau în reprezentanţii ei cei mai de seamă, dînd o ediţie a discursurilor lui Barbu Katargiu [1]), traducînd discursurile Lordului Macaulay, [2]), publicînd eseuri

1) Barbu Katargiu. *Discursurile lui culese şi însoţite de o notiţă istorică asupra familiei Katargiu şi de o biografie a autorului de Ang. Demetriescu*, Buc., 1886. p. CXVI+529.

2) Lord Macaulay. *Discursuri traduse din limba engleză şi adnotate de Ang. Demetriescu*, Buc., 1895 (XXI+640 p.).

asupra lui Mihail Kogălniceanu, Ion C. Brătianu, despre *„Elocința d-lui Take Ionescu”* [1]).

Studiile asupra lui T. Maiorescu respiră aceeași admirație ca și cea din *„Patru conferințe”* pentru personalitatea puternică, armonioasă, pentru rolul cultural și politic al lui T. Maiorescu, totul exprimat în acel stil academic, clasic, pompos cu comparații laborioase și perioade simetric echilibrate caracteristice acestui eseist solemn, plin de citate erudite și somnolente: „Trebue să mărturisim însă că, își încheea el academicul său studiu, față de tactica adversarilor săi, noi am regretat adeseori că d. Maiorescu sacrifică arta de a izbi cu putere pentru arta de a atinge cu siguranță. Muzicantul Grétry, după ce ascultase o uvertură, în care compozitorul se slujise numai de oboi, de basoane și flaute, zise: „Ași da șase franci să aud o coardă!” Răsturnînd termenii comparației, ar putea cineva, după un discurs al d-lui Maiorescu, în care d-sa a desfășurat cu o artă superioară neprețuitele comori ale unei elocvențe pline de urbanitate, să dorească a auzi o explozie de mînie, de acea sfîntă mînie ce ne insuflă pasiunea pentru bine și adevăr, să ceară un cuvînt, un accent de indignație, un adevăr cam brutal una din acele vorbe, care te sgudue pînă în adîncurile sufletului și te face să te crezi în fața unei lupte adevărate, iar nu că asiști la un „tournoi”, din care nimeni nu iese cu o rană mortală și care se dă mai mult pentru dovedirea dibăciei în mînuirea armelor pentru plăce-

1) Toate aceste eseuri sunt republicate: *Anghel Demetriescu, Opere*, ediție îngrijită de Ovidiu Papadima, Buc., Fundația pentru literatură și Artă, Regele Carol II“, 1937.

rea cunoscătorilor şi admiraţia doamnelor". Citatul ne dă măsura aplicaţiei artistice a scriitorului.

Dacă G. Gellianu putea scrie cu atîta lipsă de discernămînt critic în *Revista Contimporană* din 1875, e de regretat că, douăzeci de ani după aceea, Anghel Demetriescu revenia în studiul său asupra lui Mihai Eminescu, apărut în anul morţii sale [1]), cu multe atenuări de expresie, dar cu aceiaşi obtuzitate critică, căutînd să-l reducă pe marele poet la proporţiile omului comun şi cu o psihologie de o stridenţă uluitoare: „Muncit de o trufie enormă, pe care o nutreau succesul şi admiraţia amicilor săi, îndoctrinat de teorii incoerente, chinuit de neproporţia dintre facultăţile şi aspiraţiile sale, el năzui la toate celebrităţile şi la toate mărimile, fără să poată ajunge decît la reputaţia unui poet. Privat de mîngîierile ce oferă viaţa contemplativă, incapabil de a îmbrăţişa ocupaţiile vieţei politice, filozof ignorant (poate ignorat) cum se credea şi ziarist de nevoe, prea mîndru ca să coboare la serviciile ce putea face, prea egoist ca să-şi deschidă inima marilor simpatii, osîndit, prin firea lui şi prin împrejurările în care fusese aruncat a lupta fără convingere, a fi ziarist fără a iubi această meserie, a scrie cu patimă personală fără motive personale, el fuse gonit din sînul fericirii, al amorului, al puterii şi al ştiinţei, etc., etc." Rar se pot găsi contrasensuri mai evidente pendulate în propoziţii mai retoric stilizate, pe baza antitezei.

In 1903, anul morţii sale la Karlsbad, apărură cam

---

1) *Mihail Eminescu*, în *Literatura şi Arta Romînă*, VII (1903).

în acelaş timp articolul lui despre *Domnia lui Cuza Vodă*, a lui A. D. Xenopol, singura lui colaboraţie la *Convorbirile Literare* 1), deşi participase la şedinţele *Junimii* încă din 1876, şi totodată studiul asupra lui Mihail Eminescu, în *Literatura şi Arta Romînă*, în care găsim această notă ciudată: *„Junimea* s'a inspirat de ură şi dispreţ contra a tot ce nu făcea parte dintr'însa. D. Carp a început critica contra lui *Răzvan Vodă* de Hasdeu şi contra *Fabulelor* lui Sion (vezi *Ţara);* d. P. Missir contra lui Macedonski; d. Petraşcu contra lui Delavrancea în *Convorbiri*, d. Dragomirescu contra revistei *Literatura şi Arta Romînă* şi atacuri personale contra colaboratorilor săi; d. Maiorescu contra lui V. A. Urechia, Laurian şi în general contra *Revistei Contimporane*, pe ai cărei colaboratori îi compara cu maimuţele bete, etc.

Acest ton a fost început de d. Maiorescu care lăuda pe Samson Bodnărescu, pe I. Negruzzi, pe cînd deprima pe Haşdeu".

Putea oare ataca Anghel Demetriescu o revistă tocmai în momentul cînd colabora la ea, după o aşteptare de un sfert de veac şi un om, pe care totdeauna îl admirase? E o mică problemă de istorie literară.

---

1) *Convorbiri Literare*, XXXVII, (1903), p. 650.

XII

REACŢIUNEA SĂMĂNĂTORISTĂ: N. IORGA

1. Raporturile dintre N. Iorga şi T. Maiorescu. 2. Poziţia ideologică a lui N. Iorga şi a Sămănătorului. *3. Apropierile nu anulează poziţia contradictorie dintre „junimism" şi „sămănătorism". 4.* Istoria literaturii romîneşti, *caracterizări stilistice. 5. Caracterizări de metodă, erori şi insuficienţe. 6. Situaţia lui T. Maiorescu. 7. Incercarea de a-i substitui pe A. D. Xenopol. 8. Aceiaş încercare şi cu P. P. Carp. 9. Continuarea analizei* Istoriei literaturii romîneşti. *10.* Oameni care au fost. *11.* Insemnări zilnice; *aniversarea centenarului naşterii lui T. Maiorescu. Concluzie.*

1. Pentru stabilirea raporturilor dintre N. Iorga şi T. Maiorescu ne vom servi de autobiografia lui N. Iorga intitulată: „*O viaţă de om - aşa cum a fost*".[1]) Faptul diformaţiei prin subiectivismul autorului nu-i micşorează importanţa, ci, dimpotrivă, i-o sporeşte: nu interesează atît natura reală a raporturilor ci coloratura lor personală, punctul de plecare al tuturor atitudinilor. Le vom examina, aşa dar, mai mult în calitatea lor psihologică de cît istorică.

---

[1]) N. Iorga, *Orizonturile mele: O viaţă de om - aşa cum a fost*, 3 vol. Ed. N. Stroilă, 1934.

St. G. Vîrgolici, profesorul de la Iaşi, vechiu junimist, a încercat cel dintîi să-l apropie şi să-l introducă la *Convorbiri Literare*. Intr'o scrisoare din 20 Decembrie 1889 i-l recomanda astfel lui Iacob Negruzzi „membru în Consiliul permanent al Ministerului de Instrucţie publică“ [1]): „Este un băiat cu desăvîrşire distins, cum n'am avut şi, probabil, mult timp nu vom avea în facultatea noastră, un adevărat fenomen, ca memorie şi ca putere de judecată şi are numai 18 $^1/_2$ ani“. Ii solicita sprijinul pentru acordarea unei burse în străinătate. La 29 Decembrie Vîrgolici revine: „Odată cu aceasta îţi trimet un pachet conţinînd un studiu asupra *Veronicăi Micle* de tînărul nostru licenţiat N. Iorga, despre care ţi-am vorbit în scrisoarea trecută. Cred că-l vei publica în *Convorbiri* [2]): deşi vei găsi în el neajunsuri datorite neexperienţei, dar are şi părţi foarte bune, după părerea mea“. N. Iorga mai promitea şi un studiu asupra „*Satirei la cei vechi şi la cei moderni*“, care n'a apărut totuşi în revistă.

Din altă scrisoare a stăruitorului Vîrgolici constatăm că articolele lui N. Iorga nu plăcuseră la *Convorbiri*: „Iorga aşteaptă totdeauna (toujours?) cu nerăbdare sosirea *Convorbirilor* ca să vadă de nu e publicat vre unul din articolele sale, îi scria el la 12 Martie 1890. Asta e ambiţia sa. După biletul din 25 Februarie, în care îmi spui că articolele nu plac acolo, aş înţelege că ele nu vor fi publicate

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* I, p. 384.
[2]) A apărut în *Convorbiri literare*, 1 Aprilie 1890, XXIV p. 56—59.

de loc. In acest caz, m'aş pune faţă de dînsul, sau mai bine, te-aş pune pe tine, într'o poziţie ciudată. Eu i-am citit lui pasajul din scrisoarea ta din 27 Ianuarie în care ziceai, relativ la dînsul : „Pentru publicarea articolelor tînărului Iorga, trebue aşteptat cîteva numere. Le găsesc bine scrise dar cam abstracte pentru publicul romînesc. Pe ici pe colo îmi voi lua voe să fac cîteva mici suprimări sau modificări". Articolul apăru, în sfîrşit, în numărul din Aprilie 1890. „Mi-a părut bine, scria Vîrgolici, că ai publicat în *Convorbiri* studiul lui Iorga asupra Veronicăi Micle. Cred că vei publica şi pe cel asupra lui Creangă [1]). De sigur că tînărul n'are încă experienţa condeiului, dar nu se poate contesta că are un fond de idei bogat şi foarte original. Ori mă înşel eu, ori acest tînăr e menit cu timpul a ocupa un loc însemnat în mişcarea literară de la noi".

Greutatea cu care i s'au primit la *Convorbiri* cele două articole o explică astfel N. Iorga, patru zeci de ani după aceea, în autobiografia sa [2]) „dacă mă prezentasem la Iacob Negruzzi, nu făcusem cererea de a fi admis şi în casa, bine păzită de ciraci interesaţi la aceasta, ai lui Maiorescu", deşi, după cît se vede din corespondența lui Vîrgolici, tînărul era atunci la Iaşi şi nu putea fi vorba de o prezentare, cel puţin în acea epocă, la T. Maiorescu; impresia este, aşadar, posterioară.

---

[1]) A apărut sub titlul: *„Incercări de critică ştiinţifică,* II. *Ion Creangă* în *Convorbiri Literare,* 1 Iulie 1890, XXIV, p. 244—258.

[2]) N. Iorga: *„O viaţă de om"*, vol. I, p. 191.

Intîia apreciere scrisă a lui T. Maiorescu, asupra debuturilor lui N. Iorga, o găsim într'o scrisoare din 5/17 Septembrie 1890, adresată lui Iacob Negruzzi, cu prilejul morții lui V. Alecsandri[1]: „Despre Alecsandri nu se poate scrie nimic în numărul viitor al *Convorbirilor*. In cel dela 1 Septemvrie, a stat pe ultima pagină (mai bine ar fi fost pe prima, dar se vede că era prea tîrziu) „Vasile Alecsandri a murit". Iorga îi scrie, în felul lui sec, un mixtum-compositum pentru *Revista Nouă*[2]. Dar *Convorbirile* n'au trebuință de așa ceva. Literaricește Alecsandri a fost deseori apreciat în *Convorbiri*. A face astăzi un nou studiu asupra lui, care să spue alt ceva de cît s'a spus îmi pare prematur, Așa că părerea mea este ca la întoarcerea ta în țară, să faci din „*Amintirile*" asupra *Junimii* și din alte amintiri, un articol de suvenire curat personale, lăsînd la o parte toată blagomania a atîtor Iorgi asupra poziției sale în literatura noastră".

Iată replica lui N. Iorga scoasă din autobiografia sa din 1934 (scrisoarea apăruse în răstimp în colecția I. E. Torouțiu, 1931): „In scrisorile lui Maiorescu, ale obiectivului și totdeauna demnului, goetheanului și olimpianului Maiorescu, de care aceiaș sfială mă oprise să încerc a mă apropia, am găsit cele două rînduri amare și nedrepte — *tant de fiel entre-t-il dans l'âme des... dieux?* — în care orînduindu-i-se lui Negruzzi să puie în *Convorbiri* un simplu necrolog al lui Alecsandri, —

[1]) I. E. Torouțiu, *op. cit.* I, p. 29.
[2]) *Revista Nouă*, 1890, III, p. 201, 242, 293.

orice alta, pentru un astfel de om, de altminteri întrebuinţat la *Junimea* mai mult ca ornament dintr'o garderobă scumpă, trebuind să fie o lipsă de gust — se vorbia de tonul „sec", pe care-l întrebuinţasem eu în *Revista Nouă*. Durerea venea, se pare, din colaboraţia mea la publicaţia adversă, poate, iarăşi, dintr'un articolaş de la *Lupta*, în care, de mult, opusesem critica de construcţie a lui Gherea, celei de catedră şi de tribunal a omului, care, de sigur, avea mari merite, încă nu destul de desluşite, dar nu şi sensul desvoltărilor istorice şi neapărata lor perspectivă.

Nemulţumirea neiertătorului critic putea fi determinată, de altfel, şi de faptul că avusesem onoarea să fiu legat, în ciuda tinereţii mele, cu acei fruntaşi ai literaturii romîneşti, dintre care doi odată membri fruntaşi ai *Junimii*, pe care o părăsiseră, stăteau chiar printre cei mai iubiţi din colaboratorii lui Hasdeu".[1]) E vorba de Vlahuţă şi de Delavrancea. Explicaţiile sunt posibile, ceeace nu exclude că lui T. Maiorescu putea să nu-i placă nici scrisul lui N. Iorga. In primii ani de profesorat la Universitatea din Bucureşti, istoricul găseşte în T. Maiorescu, aceeiaş „ostilitate" şi o explică pe motive de „clopotniţă literară". „Pentru Maiorescu, scrie el,[1]) rămăsesem ucenicul lui Gherea, ocrotitul lui Hasdeu şi al lui Odobescu, colaboratorul revistelor de concurenţă, omul de stînga şi, circumstanţă agravantă, intrusul ieşean, care, într'o Facultate datoare să primească unul după altul pe toţi elevii

[1]) N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 194.

lui, ocupase un loc destinat unuia dintre dînşii, filozofic pregătit pentru aceasta. Voi avea prilejul să cunosc mai tîrziu cîtă asprime sufletească se ascundea sub aparenţele mărcţ solemne ale fostului elev al Theresianului vienez, ale omului de armonioasă cultură, de sigură judecată şi de autoritate cu îngrijire întreţinută, care nu putea cunoaşte de cît ucenici şi vasali. Nu odată el a încercat să birue această pornire şi să dea tînărului, care nu-i putea ştirbi nimic dintr'un aşa de mare prestigiu ceva măcar din ceeace poate i s'ar fi cuvenit, dar patima excluzivismului autoritar se dovedia mai puternică: nu-mi refuzase într'o formă brutală, la început chiar, cîteva note de viaţă pentru *„La grande Encyclopédie"*, unde fusesem angajat încă din anii dela Paris, cînd făceam şi traducerea scrisorilor de la clienţi, cu secul răspuns că nu-l interesează ce se scrie despre dînsul? Cel aşa de mult captat de atît de dibaci adulatori fusese — ciudată potrivire! — silit să mă recomande studenţilor, nici rector, nici decan nefiind la îndemînă, şi buzele i se descleştară pentru aceste cuvinte singure: „Vă recomand pe dl. Iorga, chemat să vă facă lecţii de istorie". N'a fost una din cuvîntările mele de introducere, cuprinzînd generalităţi, care să nu-l supere, pentru cugetarea ca şi pentru forma lor".

Explicaţia cade ca de obiceiu pe oamenii din jur, adulatorii, ori pe cine ştie ce duritate de suflet sau pe debuturile sale la foi rivale. Colaboraţia la *Contemporanul*, la foiletonul *Luptei*, la *Revista nouă*

---

[1]) N. Iorga, *op. cit.* I, p. 267.

și mai tîrziu la *Literatura și Arta Romînă* a lui N. Petrașcu, și la *Literatura și știința* a lui I. Gherea, dădea, negreșit, o dovadă de lipsă de orientare, ce nu putea fi plăcută lui T. Maiorescu, om rectilin; bunăvoința tînărului mersese însă în mod egal și spre *Convorbiri literare*; nu era, prin urmare, vorba de preferințe ideologice ci de dorința, legitimă într'un fel, de a publica oriunde, fără alegere. Accentul adevărat cade însă mai degrabă pe o incompatibilitate structurală. Pentru ochiul cel mai superficial deosebirea era isbitoare : de o parte, un om cumpătat, măsurat, armonic, echilibrat în toate manifestările lui, inflexibil, pe o linie ideologică nedesmințită o jumătate de veac, rece, aulic în raporturi, cu un talent de expresie lapidară, clasică, — și de alta un „geniu" romantic, dezordonat, din rasa acelora din care generația trecută dăduse pe B. P. Hasdeu, poligraf și tribun prolix, numai nervi, susceptibilitate, deși în cadrul unor convingeri neschimbate, manifestîndu-se sub formele cele mai contradictorii dictate de capriciu și impulsivitate. Un om de firea lui T. Maiorescu nu putea prețui, temperamental, tot ce făcea N. Iorga, cum cu drept cuvînt o recunoaște istoricul. Lectura autobiografiei sale ne dovedește că în fața a doi oameni el s'a simțit întotdeauna într'un complex de inferioritate: T. Maiorescu și Ion I. C. Brătianu. In T. Maiorescu se lovea de o mare autoritate morală, de un olimpianism, de un echilibru neclintit de vehemența uraganului pasional. De aci atitudinea lui de respect și de atragere dar și de repulsie și de înverșunare. In I. I. C. Brătianu se lovea de o mare

autoritate politică, moştenitoarea unui trecut istoric, de conducerea de fapt a ţării; îi simţea puţina preţuire faţă de capacitatea lui politică, la care nu recurgea decît foarte rar, în împrejurări pur formale.

T. Maiorescu şi I. Brătianu vedeau în N. Iorga o forţă de răscolire, de agitaţie şi, nici de cum o forţă pozitivă de organizare şi, cu atît mai puţin, stabilitatea de caracter şi de acţiune cuvenită bărbaţilor de Stat. Iată de ce faţă de amîndoi, N. Iorga îşi manifestă în memorii o atracţie datorită autorităţii şi puterii lor efective (ce i-au lipsit întotdeauna) şi o susceptibilitate, o iritare, o teamă continuă de a nu fi tratat mai prejos de cît o merita, de a nu-şi pierde din demnitatea personală, semn evident al complexului de inferioritate. Pentru a reveni la T. Maiorescu, cu cît voia să i se impună mai mult prin independenţă, cu atît atitudinile îi deveniau mai stîngace, mai nervoase şi-l scoborau în ochii omului sobru, echilibrat.

Iată o întîmplare, căreia memorialistul i-a dat mai multe versiuni, luăm aici pe cea din *„O viaţă de om"*. In timpul unei întîlniri întîmplătoare, N. Filipescu încercase să-l atragă de partea acţiunii junimiste, ce se reorganiza atunci. Puţin după aceia primi vizita lui T. Maiorescu: „Eram obişnuit să văd la mine în casă pe „colegul" Maiorescu, scrie el [1]), pe care abia-l puteau încăpea pereţii goi ai căsuţii (complex de inferioritate) din Aleea Alexe Marin, numai atunci cînd era vorba de o alegere

---

[1]) N. Iorga, *„O viaţă de om"*, II, p. 118.

de rector sau de senator universitar și atunci repeta — singurul lucru care mi se cuvenea, se vede, stereotipa întrebare dacă „doamna se simte bine la București?“ (o politeță luată ca o jignire prin complex de inferioritate). De odată l'am văzut pe omul politic de atîta importanță sub un aspect mai vioi și mai actual. Mi-a vorbit cu acea vibrație metalică, pe care putea s'o dea după voe frumosului său glas, despre întîlnirea mea cu Filipescu, despre angajamentul, pe care-l luase acesta. Fireşte, el trebue ținut, dar și eu să mă gîndesc, cît de greu ar fi ca ei, cu tot ce înseamnă, să declare că „au fost niște proști”, care au să învețe de acum înainte. Dar oare nu e tot una, dacă la întrunirea care trebuia să fie un eveniment, capabil să influențeze pe rege și să miște opinia publică, eu aș rosti un crez, a cărui acceptare ar semnifica-o aplauzele înseși cu care ar fi întîmpinat?”... Cu alte cuvinte: T. Maiorescu încerca să-l facă să renunțe de a le impune lor, partidului istoric, programul său, rămînînd ca el să-și expună ideile pe socoteală proprie, adică: „legătura cu cele două mari forțe: a tradiției istorice, de unde vin conducătorii partidului și a pământului, a țăranului etc.”...

„De sigur că nu era tot una”, recunoaşte el, „dar, mai adaugă, puțin era ca de pe tribuna unei astfel de adunări, cu un Carp, un Marghiloman, pe lîngă Filipescu, lîngă mine, să se rostească acele credințe, pe care le întrodusesem oriunde îmi fusese cu putință?” Fireşte că nu; s'a învoit deci. Intrunirea dela Teatrul Liric a avut un mare suc-

ces şi discursul lui, în deosebi. „Marghiloman m'a sărutat şi m'a dus în splendida lui cupea la Maiorescu, care câteva minute în hallul primirilor intime al casei lui din strada Mercur, mi-a recunoscut calităţi, la care eu însumi nu mă gândisem niciodată". Toate amănuntele prezentării sunt pline de dovezile complexului de inferioritate. Se pare că între dînsul şi N. Filipescu fusese vorba să i se cedeze *„Epoca"*; n'avem nici o declaraţie a lui N. Filipescu şi vorbele se înţeleg pe jumătate, ori iei dintr'însele ceace doreşti. Aceiaş bizară afirmaţie avea să o facă, de altfel, de mai multe ori pe urmă şi chiar în parlament: „şi atunci am spus, declară el, eu mă duc să ţiu cuvîntarea; cuvîntarea nu angajează la nimic. (O cuvîntare care nu angajează la nimic!). După aceia, dacă dv. transformaţi toată politica dv. şi-mi daţi ziarul *„Epoca"* pe mînă, atunci voi şti ce am eu de făcut. Şi m'am dus. Programul nu mi s'a admis însă; *Epoca* nu mi s'a dat niciodată". Nu e de conceput ca un P. P. Carp, un T. Maiorescu, cu un partid şi un program închegat de patruzeci de ani, aveau să se înscrie... la programul lui N. Iorga: cel dintîi atît de autoritar, atît de doctrinar şi de intransigent în toate acţiunile lui publice, cel de al doilea cu atît de puţină preţuire faţă de temperamentul agitatorului „sămănătorist". „O rezistenţă îndărătnică se pregătia împotriva intrusului, continuă el, şi nu-mi dădeam seama cu cîtă grabă lucra clanul din jurul lui Maiorescu pentru ca drepturile să nu-i fie ştirbite. In sfîrşit, lucrurile se lămuriră cînd în foiletonul ziarului, pe care aş fi trebuit să-l conduc a

apărut un atac împotriva *Sămănătorului*, iscălit de tînărul E. Lovinescu".

Iată acum adevărul. Tînărul E. Lovinescu nu făcea parte din „clanul" din jurul lui T. Maiorescu.[1]) Şi-a început activitatea critică la *Epoca*, prin 1904, din simplă întîmplare; nu l'a introdus nimeni şi nu l'a văzut pe T. Maiorescu în tot timpul colaborației de cît de vreo cîteva ori. Nu i-a vorbit nimeni de tendința articolelor lui. De la începutul activității sale s'a arătat potrivnic literaturii sămănătoriste în măsura în care e şi acum după patru zeci de ani. Nu poate fi deci vorba de un complot urzit după cuvîntarea dela Teatrul Liric. Scena ce urmează, fără martori, am povestit-o în *Memorii* cu teama ca să nu i se conteste autenticitatea.[2])

Iat'o numai în cîteva cuvinte:

Chemat de T. Maiorescu, acesta îl întîmpină cu vorbele: „Ce are a face, Doamne, literatura cu politica!" Ii explică apoi că, în urma unui foileton din *Epoca*, N. Iorga se dusese întîi la N. Filipescu şi irupsese pe urmă la dînsul, cerînd-i să-l îndepărteze de la ziar. Indignat, olimpianul exclama mereu, gesticulînd în felul lui expresiv: „Ce are a face, Doamne, literatura cu politica!".

N. Filipescu ținea totuşi ca N. Iorga să vorbească la Teatrul Liric, aşa că Maiorescu îl invită să-şi suspende articolele de la *Epoca* pînă după întrunirea conservatoare. Trei săptămîni după aceia, chemîndu-l din nou, îl întîmpină cu vorbele: „Ei, de

---

[1]) In volumul omagial *E. Lovinescu*, 1942, p. 22.

[2]) E. Lovinescu, *Memorii*, I, p. 102.

acum poţi să-ţi reîncepi activitatea. Iorga a vorbit la Liric“, încheind cu aceiaş spaimă şi ridicare din mîini spre bustul lui Kant:

„Ce are a face, Doamne, literatura cu politica!“

Nefiind nimeni de faţă, deşi putea tăgădui, N. Iorga confirmă totuşi scena în mai multe rînduri cu amănunte sporite. Iat'o după versiunea din *O viaţă de om*[1]):

„M'am hotărît să mă plîng lui Maiorescu. O dată, de două ori, de trei ori m'am prezentat la uşa lui lui fără să pot fi introdus. Am fost asigurat însă că-l pot găsi spre seară. Şi, în adevăr, lampioanele aprinse la poartă păreau să-mi spuie că stăpînul e acasă. In acelaş hall unde mi se făcuseră cu cîteva săptămîni înainte solemnele laude, am zărit în fund pe colegul Pangratti, care nu s'a mişcat. Maiorescu însuş îmi ieşi înainte, foarte jenat şi foarte grăbit, ca să-mi ceară o repede explicaţie a vizitei, motivîndu-şi atitudinea prin aceia că dă un prînz unor persoane de distincţie. Am răspuns că n'am venit cu intenţia de a mă adăuga lor, ci ca să ating o situaţie neaşteptată şi neplăcută. Am arătat de ce e vorba. „Li-te-ra-tu-ră ? dar noi facem po-li-ti-că... Tot sîngele mi s'a suit la cap şi nu m'am putut împiedeca de la observaţia că totuşi prin „li-te-ra-tu-ră“ şi el a ajuns unde este în „po-li-ti-că“. Prin atitudinea ei intolerantă, poliţistă, scena e destul de penibilă pentru a mai fi comentată; spaima lui T. Maiorescu nu putea de cît creşte. In afară de asta,

[1]) N. Iorga, *op. cit.* p. II. p. 120. Alta versiune în „*Cuget clar*“.

în amănuntele psihologice și ea trădează acelaș complex de inferioritate.

La retragerea forțată a lui T. Maiorescu de la Universitate, printr'o adresă jignitoare a Ministrului[1]), într'o întrunire a profesorilor se hotărî trimiterea unei delegații la T. Maiorescu pentru a-l ruga să primească de a fi sărbătorit la Universitate odată cu ultima lecție a cursului său. Scrisă un sfert de veac după evenimente, versiunea nu se bizue decît pe memoria afectivă: „Deși nu fusesem printre invitații din seara lampioanelor aprinse, scrie N. Iorga cu acelaș complex de inferioritate, mă așezasem în primele rînduri ale revoltaților". Primi, de altfel, mai mult silit, să facă parte din delegație, alături de I. Bogdan, decanul, și C. Dumitrescu-Iași, rectorul. Iată acum scena de la T. Maiorescu acasă:

„Ne-am prezentat tustrei în casa albă din strada Mercur, și o emoție sinceră ne însuflețea. Maiorescu a apărut glacial și cu o privire rea în ochii încă așa de vii, A vorbit fiecăruia despre ce credea că-l putea ofensa mai mult. L'a întrebat pe „Coco", tip de leneș inteligent, dacă-și continuă cu acetaș spor activitatea, și-a exprimat mirarea că Bogdan, filolog, se interesează de filozofie, și Bogdan, care nu știa cum îl maltratează șeful său politic în scrisori personale, s'a scuzat prin aceea că, foarte tînăr, a făcut un raport despre Școlile din Germania; mie mi-a socotit anii de cînd n'am ocupat scaunul, pe care fusesem poftit. Refuzul de a apărea în ședința solemnă a fost scurt, net și casant. In zadar ceilalți

[1]) E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II, p. 335

doi au stăruit, rugători. N'am mai putut răbda: venise, cum mi se întîmplă mie, clipa cînd, orice ar fi, nu pot tăcea. I-am spus că nu e vorba numai de noi, pe care e liber a nu ne preţui, ci de studenţii noştri ai tuturora şi de o societate, pe care nici la început junimştii n'ar fi trebuit s'o dispreţuiască dar care azi nu merită fără îndoială dispreţul lor. Energica figură colorată se aprinse şi mai tare şi, gestul dispărînd, omul se ivi: Şi crezi d-ta că noi n'am avut inimă?. — Dacă aţi avut-o e păcat că pînă azi n'a ştiut-o nimeni...."

Nimeni nu poate verifica o scenă atît de improbabilă psihologic, în care T. Maiorescu îşi „ofensa" colegii veniţi cu o însărcinare măgulitoare.[1]) Mai mult de cît nuanţa psihologică, de cît adevărul istoric ne interesează complexul de inferioritate al naratorului: susceptibilitatea, perpetua teamă de a nu fi „dispreţuit", transformată în agresiune.

Pentru a arăta neîncrederea lui T. Maiorescu faţă de N. Iorga mai reproducem încă o scenă petrecută între dînşii. Insărcinat în 1912 de Facultatea de Litere de a reprezenta la Congresul de bizantinologie de la Londra, i se păru că fusese numit delegatut Statului, din însărcinarea lui T. Maiorescu, atunci Prim-Ministru[2]) : D-ta trimis al Romîniei ? Da ? Dar Romînia nu trimite pe nimeni. Dacă vrei poţi merge pentru Universitatea din Bucureşti, iar altul, Xenopol, pentru cea din Iaşi. Dar pentru Romînia, — Atunci nu voi merge ! — Cum pofteşti"?

[1]) Scena a fost repovestită într'o conferinţă reprodusă în *„Cuget Clar"*, IV, no. 37, din 21 Martie 1940.
[2]) N. Iorga, *op. cit.* II, p, 124.

Fiind alături şi auzind conversaţia, I. Lahovary îşi exprimă romîneşte părerea, deşi pe franţuzeşte:
— Oh, oui, oh, oui... Vous êtes de ceux qui mettent les pieds dans le plat.„.,
Printr'o intervenţie a altcuiva, Take Ionescu il asigură a doua zi : — Vei merge la Londra ca reprezentant al Romîniei. — Ca reprezentant oficial ?
— Da.
La Londra, la sfîrşitul congresului, se miră că din toate ţările numai Romînia nu avusese nici un delegat în biroul congresului.„..Dar dumneata, îi spuse N. Mişu, ministrul nostru dela Londra, n'ai fost reprezentantul Romîniei"....
Ceeace nu-l împiedecă pe T. Maiorescu, să-i spună mai tîrziu la Cameră : „Eh, collega ! Tout est bien qui finit bien".
Intr'un fragment din *Insemnările zilnice*, publicat anticipat în *Convorbiri Literare*, cu ironia lui incizivă, T. Maiorescu aminteşte o audienţă a lui N. Iorga la Venizelos, pe timpul congresului păcei de la Bucureşti. Istoricul îl întrebase pe Venizelos ce mijloace intrebuinţase, pentru a ajunge prim ministru, pe cînd el, cu tot ce făcuse, nu izbutise încă. Intr'o „*Viaţă de om*", N. Iorga răstălmăceşte scena prin glumă :[1]) „Iar la hotelul Capşa, cu ochi albaştri, palizi, „cerulei" de Veneţian rămas în Creta, ajunse a-mi povesti cum s'a impus, în ciuda regelui, supărat că-i combătuse fiul, ca şef al Greciei, pentru că lumea, desgustată, căuta să vadă ce poate un om nou. Cum spusesem glumind, că vreau să

[1]) N. Iorga, *op. cit.* II, 198

ştiu şi eu prin ce mijloace se capătă puterea şi d. I. C. Filitti, secretarul lui Maiorescu, era de faţă, s'a făcut raportul cuvenit acestuia, care a însemnat în notele sale cît de imensă era vanitatea şi ipretenţia mea".

Mai reproducem o singură vorbă a lui T. Maiorescu despre N, Iorga, relatată de un istoriograf[1]):

— Iorga varsă dimineaţa ce mănîncă seara".

Am insistat prea mult asupra unor raporturi persoanale; n'am făcut-o totuşi, sentimentală fără scop. Valorca judecăţilor critice scadecînd sc stabileşte o legătură de cauză la efect întrc ordinea sentimentală şi cea intelectuală. Amănuntele aduse în desbatere n'au numai o importanţă informativă. Reacţiunile nervoase, atitudinile afective pot trezi incendii oratorice şi înflăcăra pagini polemice, cum se şi întîmplă în memorialistica lui N. Iorga, înălţînd pînă la artă o expresie, în genere, confuză şi prolixă. Din scăpărări pasionale sc pot căli opere literare nu şi opere critice. E cazul „criticei" lui N. Iorga, la a cărei cercetare am ajuns.

2. Inainte de a intra în amănuntele problemei e locul să precizăm poziţia *„sămănătorismului"* şi a conducătorului lui faţă de mişcarea ce l-a precedat. Analiza „Sămănătorului" am făcut-o de atîtea ori[2]), încît o vom rezuma doar în cîteva rînduri.

---

[1]) N. Petraşcu, *Biografia mea*, în I. E. Torouţiu, *op. cit.* VI, CLV.

[2]) E. Lovinescu, *Critice*, I, ed. def.: *„Mişcarea Sămănătorului"*, *1925*.

E. Lovinescu, *„Istoria civilizaţiei romîne moderne"*, II.

E. Lovinescu, *„Istoria literaturii romîne contemporane"*, vol. I.

E. Lovinescu, *„Evoluţia ideologiei literare"*, *1926*.

Sub raportul ideologiei sociale şi culturale, naţionalismul, tradiţionalismul, reacţionarismul „*Sămănătorului*“ se integrează în seria tuturor mişcărilor tradiţionaliste moldoveneşti începute cu *Dacia Literară* de la 1840; sub raportul pur literar, şi cu deosebire critic, mişcarea *Sămănătorului* a fost o reluare a tradiţiei epocii eroice a literaturii romîne dinainte de criticismul junimist; în acest sens ea a reprezentat, în realitate, o soluţie de continuitate faţă de trecutul mai apropiat şi o anulare a cîştigurilor junimiste. In practica sa, critica sămănătoristă a confundat din nou etnicul şi eticul cu esteticul, pe care T. Maiorescu reuşise să le diferenţieze. Nu-i vorbă, de altfel, de o confuzie principială ci numai de una pragmatică; pornită mai mult din instincte tumultuoase de cît din speculaţii intelectuale, critica sămănătoristă nu s'a manifestat prin discuţii teoretice ci prin simpatii violente şi prin propria ei literatură. In deosebire de T. Maiorescu şi în lipsa simţului valorilor estetice, considerate în sine, N. Iorga i-a dat literaturii un caracter funcţional. Cum nu se mai putea sub vechea formă a patriotismului verbal, pe care o nimicise critica junimistă, etnicul a reapărut sub forma nouă a „culturalului“, literatura n'a mai fost privită prin calitatea estetică ci prin acţiunea sa culturală; din această confuzie de poziţie şi mai ales din lipsa unui real discernămînt estetic, a provenit şi invazia de mediocritate, care a constituit mulţi ani o calamitate literară. Pornind dela misticismul naţional al lui Eminescu împins, în mod logic de altfel, la misticism ţără-

nesc, era firesc ca literatura *Sămănătorului* să reprezinte nu numai în critică ci şi în realizarea artistică un caracter tradiţional şi în genere ţărănesc. Ideologic, sămănătorismul a fost unul din aspectele rezistenţei sufletului naţional faţă de revoluţia formelor sociale ; literar, el este expresia estetică a acestui suflet reacţionar cu cele două caractere esenţiale : dragostea de trecut şi spiritul rural.[1])

3. După rapoartele asupra literaturii lui M. Sadoveanu şi Octavian Goga şi după discursul de la recepţia lui Duiliu Zamfirescu, s'a tras concluzia că T. Maiorescu s'a apropiat de ideologia sămănătoristă. Nu era vorba, în realitate, de o conversiune : din unele teorii şi preferinţe exprimate chiar din debuturile activităţii lui şi lărgite cu timpul se pot face apropieri între cîteva elemente ale celor două ideologii atît de contradictorii în alte privinţi. Incă din articolul din 1868 *„Asupra poeziei noastre populare"*, T. Maiorescu laudă poezia populară. „Nicăeri, scria el, declamaţie politică, simţiri meşteşugite, extazuri şi desperări de ocazie, pretutindeni concepţie naturală şi un aer răcoritor de putere şi sănătate sufletească". Motivele aprecierii sunt de ordin etic şi etnic („sănătatea sufletească") ; în articolul : *Poeţi şi critici* (1886) greutatea elogiului lui Alecsandri cade asupra unei totalităţi de merite în funcţie de aspiraţiile mo-

---

[1]) E. Lovinescu : *Istoria literaturii romîne contimporane*, vol. I. p. 32

mentane ale poporului nostru. In *Literatura romînă şi străinătatea* (1882), atît de prudent de obiceiu faţă de generalizări, el se încumetă să exprime o teorie proprie în privinţa romanului modern în deosebire de tragedie. In roman, de esenţă pasivă, eroul nu domină împrejurările ci e dominat de dînsele; „subiectul" propriu al romanului este viaţa specific naţională şi persoanele principale trebue să fie tipurile unor clase întregi, mai ales a ţăranului şi a claselor de jos. Căci o figură din popor este dela început pusă sub stăpînirea împrejurărilor ca sub o fatalitate; ea poate fi pasivă fără a fi slabă, fiind că înfăţişează în sine toată puterea impersonală a tradiţiei de clasă şi totodată exprimarea simţurilor şi pasiunilor ei poate fi mai clară fiind mai primitiv — firească şi mai puţin meşteşugită prin nivelarea culturii înalte".[1])

Cu ajutorul nuvelelor şi schiţelor lui I. Slavici, N. Gane, Bret-Harte, Paul Heyse, Fritz Reuter, etc., T. Maiorescu a pornit să construiască o teorie a romanului universal, care nu rezistă analizei: el însuşi, ceva mai la vale, a anulat-o prin rezerve. De reţinut din astfel de teorii risipite în întreaga lui operă, este legătura lui constantă faţă de pămînt, de etnic, de producţia populară. Deşi nu avea rădăcini în ţărănime, pe care aproape n'o cunoştea, viaţa lui fiind excluziv urbană şi cultura excluziv occidentală şi neistorică, teoretic el urzea totul de

---

[1]) T. Vianu în *Noi isvoare ale Esteticei lui Maiorescu* (în *Preocupări literare*, Dec. 1942) studiază aderenţele acestei teorii mai ales în Goethe, Hegel, Fr. Th. Vischer.

la ţărani. Argumentaţia se incadra în însăşi ideologia „junimistă“ a „realităţilor naţionale“, prin care, în altă sferă, legase odinioară viitorul culturii noastre de soliditatea scoalei primare şi nu de Universităţi, De aici preferinţa pentru literatura „morală“ şi „regională“ a lui I. Slavici, literatura regională şi discretă a lui Ion Popovici-Bănăţeanu şi chiar cea dialectală a lui Victor Vlad Delamarina; eram consideraţi încă într'o fază de creştere.

Rapoartele favorabile de mai târziu asupra literaturii lui M. Sadoveanu şi Oct. Goga se încadrează, aşa dar, în preferinţe mai vechi faţă de tot ce subliniază elementul etnic „specificul naţional”; chiar şi în cântecul de lebădă al criticei sale, adică în discursul de recepţie a lui Duiliu Zamfirescu (16 Mai 1909), el revine asupra vechii teorii a „romanului poporan” din convingerea intuitivă a marilor scriitori, că în cugetul poporului — fie oricît de lipsit de cultură cărturărească, ba încă îţi vine să zici tocmai fiind că e lipsit de ea, — germinează şi poate prinde rădăcini desvoltarea celor mai curate şi mai alese simţiminte omeneşti. Precum se găseşte în popor o adîncă evlavie, tot aşa se poate găsi o mare decenţă şi cea mai surprinzătoare sfială în legătura dintre sexe”. Nimeni nu neagă omenia, delicateţa, decenţa ţăranului, dar toate aceste însuşiri nu-s legate de o stare socială sau de cultură; ele se pot găsi în orice clasă socială — şi apoi calificaţiile etice nu înseamnă artă. La fel valoarea estetică şi istorică a poezici populare e incontestabilă; dar, chiar dacă poezia noastră cultă ar fi „deadreptul isvorîtă din cînti-

cele populare”, nu e un cuvânt că trebue să rămînă acolo, cum n'a rămas nici poezia celorlalte popoare; poezia populară e la începuturile culturii și literaturii și nu la maturitatea lor. Neîncrederea față de progresele realizate, este una din obiecțiile întemeiate ce i se pot aduce lui T. Maiorescu.

Prezența acestor elemente eterogene în opera lui T. Maiorescu, vagă prefigurație a „specificului național“, cu preferință pentru poezia populară și literatura inspirată de clasele de jos, rurale mai ales, puteau fi speculate de mișcarea sămănătoristă ca elemente ce o legau de T. Maiorescu și de „*Junimea*” — dar n'au fost,.. Nici odată n'a făcut N. Iorga o trăsătură de unire între sămănătorism și junimism, ci, trecînd peste mișcarea *Junimii*, și-a înodat firul acțiunii sale de naționalismul cultural al lui M. Kogălniceanu, de oarece știa că *Junimea* n'a reprezentat o mișcare naționalistă în sensul militant al cuvântului, ci, dimpotrivă, fusese considerată de toți contemporanii ca o mișcare „cosmopolită”, „umanitaristă”, neîncrezătoare față de forțele noastre proprii, sceptică în manifestări, o mișcare mai mult de „boeri”, de intelectuali, lipsită (doar cu puține excepții) de un contact real cu țărănimea; teoriile ei „rurale” (cazul lui T. Maiorescu) nu plecau, așa dar, dintr'o participare afectivă, dintr'o conștiință efectivă, ci dintr'o ideologie de origine streină asupra procesului de formație a culturii, de caracter evolutiv, ce ar fi voit să ne mențină încă multă vreme în faza începătoare, luptând principial împotriva formelor de civilizație mai înaltă: Universități, Academie, Con-

servatoare. Literatura junimistă nu e o literatură ţărănistă, ruralizantă, militantă, ci o literatură urbană, de intelectuali. Trăind în sînul unei naţiuni, junimiştii erau „naţionali" în artă, nu şi „naţionalişti", adică partizani ai amestecului principiului naţional în domenii ce se desvoltă sub alte legi interioare. Acţiunea maioresciană înseamnă lupta împotriva „politicului" şi pentru „naţionalism în marginile adevărului", în contra „neadevărului", în toate domeniile, al filologiei, al istoriei, al literaturii, învingînd pe Ardeleni, barzii naţionali, paşoptismul, reapărut cu o nouă vigoare sub forma culturalului în mişcarea sămănătoristă.

Cu toate preferinţele lui intime pentru etic şi etnic, revoluţia lui T. Maiorescu a fost pur „estetică" şi nu putea avea nimic comun cu o mişcare excluziv culturală; el proclamase universalitatea frumosului, şi susţinuse că, unde începe tendinţa sfîrşeşte arta, pe când sămănătorismul reprezintă o literatură tendenţioasă, moştenitoarea epocii eroice de dinaintea criticismului, o soluţie de continuitate faţă de trecutul mai apropiat şi o anulare a cîştigurilor junimiste. In practică, critica sămănătoristă a confundat din nou etnicul cu esteticul, disociate principial de T. Maiorescu.

4. Cercetarea celor opt mari volume ale *Istoriei literaturii româneşti*, ale lui N. Iorga, nu intră în cadrul cărţii de faţă, decît doar prin cîteva consideraţii. Alcătuirea lor ne aminteşte creaţia lumii, după fantezia poetică a lui Democrit: ploaie cosmică de imponderabile, de atomi, căzută din

văzduh, perpendicular, nesfîrșit. Dacă perpendicularitatea lor ar fi fost absolută, s'ar fi prăbușit în spații, fără a se întîlni și crea lumea; trebuia deci să li se imprime o ușoară declivitate; filozoful le-a mai adăugat și cîte un cîrlig, pentru ca, prinzîndu-se între dînșii, să se poată asocia. Atomii informației prodigioase a istoriei lui N. Iorga (pentru partea veche a literaturii romîne, privind veacul al XVII și al XVIII și chiar prima jumătate a veacului al XIX) nu au nici declivitatea, nici cîrligul lui Democrit; se prăvălesc în gol, fără a se întîlni și uni; sunt o pulbere și nu alcătuesc o masă consistentă, solidă. Asistăm, astfel, la un joc feeric de infinitezimale prăbușite din infinit în infinit, fără scop, neagregîndu-se, neorganizîndu-se. Pentru a ajunge la acest simplu rezultat excluziv spectacular (deși uniformitatea elimină esteticul și impune fastidiul), trebue să ținem seama de structura sufletească a marelui cărturar, dublă pînă la contradictoriu. De o parte, un erudit împovărat cu o memorie extraordinară, a cărei victimă e o bună lature a activității sale și anume operele de mari dimensiuni, o memorie care nu alege ci culege ori ce, toate gunoaiele istoriei, toate informațiile fără însemnătate, amalgamîndu-le într'o pastă uniformă, fără planuri și relief, din care eliminările necesare, degradările, „decantările" cum s'ar numi astăzi, sunt excluse. Cu alte cuvinte, viziune fără perspectivă; toate obiectele sunt rînduite uniform în același plan: luna de pe cer și stropul focului dintre degete, în dimensiuni și importanțe egale. Nimic nu domină enormul material de fapte des-

gropate şi adunate, nici discernămîntul, nici gustul, nici judecata. Cu blocuri de piatră se pot înălţa piramide, dar şi pentru aceasta trebue un simţ arhitectonic; atomii cărturarului nostru cad perpendicular în vid; mîna constructorului nu le-a imprimat declivitatea necesară organizării într'o operă solidă: *„nunquam fore ut atomus altera alteram posset attingere”*, spunea Cicerone: „un atom nu se va putea atinge nici odată cu alt atom”. E cazul cărţilor de mari dimensiuni ale istoricului; de o ilizibilitate aproape complectă, sunt doar depozite de materiale variate; alţi oameni cu mult mai puţine cunoştinţe, mai limitaţi în cîmpul activităţii lor, dar cu mai multă judecată, vor scoate dintr'însele elementele unor construcţii de înfăţişare modestă, dar armonioasă, viabile, prin prezenţa discernămîntului critic ce selectează şi clasează.

Cu tot marele lui simţ animator, N. Iorga n'a fost însă în stare să imprime o mişcare de coordonare acestei prăbuşiri de pulbere cosmică şi, ciudat, nici n'a încercat. Era, totuşi, de sperat ca în masa informă de fapte, iniţiative parţiale să organizeze nuclee de repaus, de armonie sau de sinteză prezente în alte producţii ale sale. In cele opt mari tomuri nu există însă o singură pagină sintetică, luminoasă, un portret, o caracterizare, adăpost împotriva atomilor fără declivitate şi cîrlig. Capitularea în faţa materiei este cu atît mai ciudată cu cît contrazice prezenţa celuilalt N. Iorga de intuiţii rapide, cu un suflu incandescent care isbucneşte şi luminează puternic, consumîndu-şi aproape instantaneu forţa; un N. Iorga ce caracterizează admirabil în cîteva

rînduri, sintetizează portrete şi situaţii în trăsături scăpărătoare, definitive, un liric ce înalţă şi emoţionează. Dacă posteritatea va alege ceva din imensele lui şantiere de materiale neaderente, se vă opri la seria *Oamenilor care au fost,* a articolelor din *Sămănătorul* sau chiar a *Cugetărilor*. Acolo se va găsi un N. Iorga lapidar, formulativ, curent de mare frecvenţă. Nu i se poate, desigur, cere nimănui o tensiune egală în cursul unor tomuri de sute şi de mii de pagini; era însă de aşteptat ca discursivul să se îmbine cu definitoriul, imensitatea erudiţiei iniţiale să prezinte scurte reculegeri cu priviri sintetice, cu caracterizări portretistice, cu elanuri lirice, în care isbuteşte atît de bine în scurtele lui descărcări electrice. In N. Iorga erau, prin urmare, doi oameni ce nu aderau şi se manifestau contradictoriu şi succesiv, fără a se intîlni în învelişul aceleaşi cărţi. Incandescenţa lui sufletească se mistue în spaţiul a cel mult zece pagini; fenomen singular, strict limitat, de sine stătător, produs al unui moment de inspiraţie sau al unui mecanism cu totul special. In clipa elaboraţiei acestor scurte manifestări, ţipete, caracterizări, scriitorul se elibera din propria-i erudiţie, o uita şi chiar o anula, orientîndu-se împotriva ei, spre perspective văzute de sus, dincolo de fapte. O capacitate atît de remarcabilă de a se exprima personal nu s'a putut însă nici odată îmbina, alternînd, în lucrările de erudiţie, cu seria uluitoare a informaţiei: cad atomii, cărora fantezia istoricului nu le-a dat declivitatea şi cîrligul filozofului abderitan; se prăbuşesc, astfel, în vid fără popasuri de unde scriitorul să poată arunca rachetele realei

sale forţe spirituale, ploaia siderală a jocurilor irizate. S'ar putea, aşa dar, aplica lui N. Iorga vorba uşor rectificată în sens: *„maximus in minimis, minimus in maximis“;* talentul, am îndrăzni să spunem chiar geniul, lui N. Iorga nu s'a manifestat decît in lucrările mici; peste zece pagini, scriitorul devine victima memoriei sale acumulative, în orice caz, a covîrşitoarei sale prolixităţi, a incapacităţii de a fi limpede. Cine-i studiază stilistica e impresionat de dualismul de care se loveşte: al unei expresii lirice, rapide, imagistice, pline de sensuri în scurtele lui comemorări şi evocări, pe deoparte, iar pe de alta, al unei expresii pletorice de apă uriaşă ieşită din matcă şi risipită pe şesuri imense în pîrîiaşe, în aţe comunicante, în bălţi stagnante. Nu e vorba numai de acumularea de erudiţie, de informaţii aruncate toate într'un plan, fără alegere, anulîndu-se prin masă, ci şi de studiul expozitiv, mereu întrerupt, încălecat de propoziţii incidentale, modele de prolixitate neatinse pînă acum. Pentru a o dovedi, vom reproduce două fraze, fiecare din cîte o pagină (p. 147 şi p. 149) din vol. III al lucrării *„O viaţă de om“*.

Iată pagina 147:

„Şi aici (e vorba de Evul mediu), peste fapte, cunoscute, am spus-o, de la sorgintea lor chiar şi pline deci de mireazma care pleacă numai din viaţa însăşi, iar nu din mijlocirea ei, ori care ar fi acestea, ceea ce mă interesa, ceea ce am căutat să pun în lumină mai mult au fost cîteva idei conducătoare care mi se desfăcuseră din însăşi prezentarea fără preocupaţii aprioristice a curen-

tului ce-mi trecea înainte, albia fiind a formelor de unitate, adică Biserica lui Hristos, încorporată în cele două puteri, care, în aparență rivale, se complectau de fapt, Papalitatea Sfîntului Petru şi Imperiul, lui David uns de Samuel: rolul covîrşitor pe care-l joacă Bizanțul, aruncat de obiceiu, afară de strălucitorul capitol al lui Justinian, în cîteva biete pagini complimentare, pline de incidente tragice, acel Bizanț care e Imperiul, tot Imperiul, față de Apusul fără coroană împărătească, sau improvizînd una de o simplă uzurpație, contra căreia legitimismul constantinopolitan a protestat totdeauna, regalitățile, ele însăşi fragmente ale unui Imperiu nelegitim, avînd a fi considerate sub acest aspect, iar nu sub acela de creațiuni „naționale", şi al doilea, elementul de viață care se desface de la sine, spontaneu, liber, capabil de ori ce creațiune, de înjghebările originale ale acestui fecund mileniu; cetăți de sine stătătoare şi capabile de a se uni în tot felul pentru organisme mai puternice şi „Romanii" țărăneşti, pe văi, ca în Scoția, în Elveția şi la noi, dar nu numai în aceste regiuni caracteristice, care au rezultat din retragerea, rămasă definitivă, a vechiului Imperiu roman, fără ca să i se substitue, în teritorii fără valoare actuală şi imediată, stăpînirea regelui barbar".

Iată şi fraza de pe paginile 148—149:

„Din acest nou sistem de prezintare, poporul romînesc apărea altfel: nu în ceața evului mediu, aşa de deasă, încît s'a putul contesta pe rînd existența lui pe toate terenurile, unde ar fi putut trăi şi unde a şi trăit, în adevăr, fără de care nu s'ar

putea explica o vitalitate ce se constată, cînd ici, cînd colo, înaintea anului 1200, apoi nu ca apărătorul de un moment, sub aripa Ungariei sau a Poloniei, al frontului creştin în Orient şi, pentru partea modernă, ca „o provincie" oarecare a Imperiului otoman, iar pentru cea contemporană ca un element politic „liberat" împreună cu alţi „supuşi" „balcanici" la o dată care e aceia a simplei afirmări şi recunoaşteri formale de către Puterile mari europene, la 1878 — deci odată cu Sîrbii, Muntenegrenii, Bulgarii şi mult după cîştigarea aceleiaşi libertăţi de către Greci, ci ca un factor original, bine determinat şi continuu activ al vieţii europene în toate domeniile, moştenitor al marii civilizaţii geometrice a celor mai depărtaţi stămoşi, Tracii, şi păstrător în arta populară şi pînă astăzi al acestei preţioase eredităţi — Pîrvan era să pue în lumină şi meritele, în protoistorie, cu luptele ei, de ghicit din hîrburi, ale teritoriului însuşi, ca şi ale rîndurilor de oameni ce s'au strecurat pe dînsul; alcătuitor al unei forme politice care ar fi putut să rămînă alături de Gali, cum o arătase aşa de bine Camille Jullian, puind pe Boerebista alături de Vercingetorix, — o strecurătoare a barbarilor, dacă n'ar fi intervenit distrugătorul plan militar al lui Traian; apoi nestrămutatul păstrător, în forme rurale, şi al tradiţiilor noi venite de la colonizarea şi influenţa romană; creatorul unei ordini de libertate ţărănească pe sate, văi şi ţinuturi, — singura Romînie care a isbutit să formeze, de la sine, fără nici o influenţă străină, un Stat, de teritorii bine mărginit şi de o singură

rasă: — iar pe urmă, caz unic de perfectă autonomie, după normele bizantine, în organismul, de fapt roman, al Impărăţiei Sultanilor. Mă simţeam mîndru, eu care lucrez cu oamenii vii, iar nu cu „nisipuri" obiective, că am putut astfel situa naţiunea mea în acel complex al istoriei universale din care era exclusă pînă acum".

Putea fi mîndru scriitorul de a-şi fi situat naţiunea sa în complexul istoriei universale, dar n'a situat-o şi în complexul unei stilistice posibile; exprimate în această imensă napă mereu curmată de incidente ce-i întunecă înțelesul şi cele mai bune intenții expiră la pragul interesului. Citaţia este totuşi făcută din *„O viață de om"*, operă memorialistică în trei volume, singura, în care cei doi Iorga, atît de ermetic separaţi în celelalte lucrări, se îmbină, fuzionează chiar într'un tot viabil. Prolixitatea expresiei şi încălecarea incidentelor, ce disolvă şi obosesc atenţia, este aşa cum arată paginile citate; viaţa omului, imensa lui activitate, luptele lui, participarea tumultoasă la marile evenimente din ultimele patru decenii sunt însă atît de interesante, în cît animatorul *in minimis* isbuteşte, nu fără convulsiuni de Encelad înlănţuit, şi *in maximis*. Pasiunea de unde a pornit toate actele lui, cele mai mari caşi cele mai mici, cu care s'a deslănţuit pe toate arenele activităţii omeneşti nu l'a mai părăsit în pragul expresiei; scriitorul a reuşit să-şi însufleţească năvalnica-i frazeologie şi să-i dea un ritm, pe care să-l comunice şi cititorului cucerit de o astfel de deslănţuire de forţă. După primele oboseli, enervări, desperări, el se

lasă dus ca un fulg pe talazurile retoricii pasionale ale omului celui mai tumultuos în expresia manifestărilor lui publice.

5) Structura sufletească dictează concepţiile, ideologia; însuşirile esenţiale sunt generatoare de atitudini. Insuşirea de căpetenie a lui N. Iorga a fost memoria împinsă la proporţii neobişnuite; o capacitate inepuizabilă de a reţine un număr incalculabil de fapte, date, ştiri din toate cîmpurile, informaţii istorice, iar în domeniul literaturii, excluziv din istoria ei. Această calitate dominantă i-a impus de la sine concepţia culturală şi confundarea literaturii cu cultura. Concepţia estetică presupune mai întîi selecţiune pe bază de gust: N. Iorga n'a avut gust; selecţiile lui s'au făcut pe temeiuri excluziv personale ori ideologice, pe bune intenţii morale ori naţionale; cînd au răspuns unor valori reale, e o simplă coincidenţă. Criteriul estetic impune de la sine o alegere şi, deci, o limitare prin eliminări şi introducerea unei scări de valori judicios motivată. Esteticul nu înseamnă zece mii de hectare, ci un ogor, îngrădit, îngrăşat; „culturalul" este totalitatea terenului în care poate rodi orice grînă de orice calitate. O foaie tipărită reprezintă în sine un fenomen cultural, nu, însă, implicit şi unul literar. Prodigioasa lui memorie, fără frîna selectării prin judecăţi de valoare estetică, l'a împins, aşa dar, pe N. Iorga la confuzia a două noţiuni deosebite.

Zăgazurile rupîndu-se, porneşte ploaia atomilor fără declivitate şi cîrlig, pe care n'o poate opri şi

nici consolida ori organiza. Concepţia acumulativă, statistică se poate încă aplica primelor veacuri ale literaturii noastre, cînd însăşi cultura constitue o prefiguraţie estetică. De îndată ce în veacul XIX şi mai ales în jumătatea a doua şi în prima a veacului al XX literatura noastră estetică sporeşte, concepţia strict culturală de înregistrare a tipăriturilor, fără alegere, puse în acelaş plan de cădere perpendiculară în vid, nu mai poate fi admisă.

Pentru a ne mărgini numai la „*Istoria literaturii româneşti contimporane*" (Ed. Adevărul, 1934). Vom aminti, că, din aceiaşi nevoe de dilatare a eruditiei, ea nu e făcută nici pe evoluţia genurilor literare, nici axată în jurul marilor personalităţi, prin studii complecte, oricît de amănunţite, cuvenite unui T. Maiorescu, unui Eminescu, unui Caragiale, unde orice informaţie nu e de prisos. Intrucît n'are un caracter evolutiv şi organic, concepţia lui N. Iorga este cronologică fără a fi şi istorică. Autorul secţionează timpul în scurte epoci de zece — cincisprezece ani, în care aglomerează toate informaţiile ce-i stau la îndemînă, adică un număr incomensurabil; toate manifestările publicistice sunt înregistrate în mod aproape egal ca fenomene culturale şi — de plano — estetice. Scriitorii sunt, astfel, şi ei secţionaţi după epoci arbitrare, cap, trunchiu, picioare, *disjecta membra*, nu evolutiv ci cronologic. Pentru ca haosul informativ să fie şi mai mare, dînd un joc şi mai liber atomilor în căderea perpendiculară, activitatea lor nu e studiată global, sintetic, nici chiar în cadrul acestor epoci ci după colaborarea la reviste, fie

ele cît de neînsemnate. Vom găsi, prin urmare, egal înregistraţi sute de scriitori, care au colaborat incidental la vreo publicaţie, şi al căror nume istoria n'are motive să-l reţină.

Ca exemplu ales la întâmplare, dintr'o epocă recentă, deci de valori estetice, iată felul cum este apreciată activitatea „*Convorbirilor literare*", într'o scurtă epocă secţionată după 1890.

„In acest timp, pe cînd, mai departe „*Convorbirile*" se hrăneau cu prelungirea traducerii frumosului roman al lui Kotzebue, *Lascar Viorescu*, cu versiunea lui „*Don Quijote*", de Vîrgolici, cu contribuţiile istorice ale lui Papadopol-Calimah şi Burada (despre teatrul din Iaşi) cu filozofia întârziată a lui Velovan, Strajan, Leonardescu şi chiar Suliotis, cu continuări de ale lui Xenofon Gheorghiu, cu filologia lui Burlă, — Alecsandri, care se stinge în 1890, având a fi comemorat de poezia lui Sava N. Şomănescu, — cu articole economice şi cu documentele de o minimă valoare date de G. Lahovary, cu poeziile populare ale lui Alexiu Viciu, plus poeţi ca Bîcu, Bonachi şi d-ra Procopian, etc. etc." Scurt citat, în care şaptesprezece nume cad perpendicular în vid, fără ca să aibă vreo legătură cu literatura. Prin ce au meritat Sava N. Somănescu, Alexiu Viciu, Bîcu, Bonachi, D-ra Procopian, de a fi citaţi ca poeţi într'o istorie a literaturii romîne, de cît doar după aplicarea criteriului de înregistrare statistică a tuturor celor ce la un moment dat al vieţii lor au publicat vreo poezie? Aplicat la revistele mai vechi procedeul statistic duce la rezultate şi mai uluitoare. Aşa, de pildă,

pomenind de revista *„Orientul latin”* apărută la Brașov în Februarie 1874, găsim: „Schițele lui Iacob Negruzzi le imită, cam greoi, cineva care iscălește R. Calomfirescu. Un E. C. D. încearcă un roman *Liviu Vioreanu*, cu rătăciri în străinătate, dar și cu note de viață ieșeană, cu boeri, cu tineri de modă nouă, cu evrei habotnici. Foiletoanele iscălite Radu Năsturel, o semnătură, pe care o vom mai întâlni în Ardeal, — sunt și ele literatură”. Iată-l, așa dar, pe „cineva care iscălește Radu Năsturel” înregistrat într'o istorie a literaturii romîne. Cînd va veni rândul *„Neamului românesc literar”* (1909), vor fi integrați istoriei literaturii romîne: „O fată din Roman, dispărută prea repede, Maria Mavrodin”, I. Popescu-Pajură, G. Vlădescu-Albești, Alexandra Moraru, Dumitrescu-Remy, I. Popovici, Mateescu, Adrian Lazariu, etc., etc. Iar din *Sburătorul*, după ce se enumeră toate persoanele ce au colaborat întîmplător la revistă, luate, de altfel, după sumarele de sfîrșit de an, se introduce în aceiaș mult primitoare istorie a literaturii, Ana din Coștila. Aceastâ „poetă”, era o bătrînă de optzeci de ani, văduva lui V. A. Urechia, căreia i s'a publicat, în lipsa mea și din eroare, o poezie, cred, singura ei operă ce a văzut lumina tiparului. Nemurirea i-a fost asigurată prin trecerea în mauzoleul unei istorii a literaturii romîne, care nu știe alege.

Literatura noastră a crescut în ultima jumătate de veac printr'o producție atît de considerabilă încît cunoașterea ei constitue o disciplină capabilă să absoarbă totalitatea forțelor unui cercetător

N. Iorga a îmbrăţişat atât de vaste domenii de activitate, încît literatura romînă nu i-a servit decît ca un popas cu totul secundar. Exceptînd producţia veche de valoare documentară, pe care a cunoscut-o ca orice document, exceptînd aria lecturilor din epoca tinereţii şi cea a mişcării *Sămănătorului* pe care a sprijinit-o cîteva decenii, îi era cu neputinţă unui om cu preocupări atît de multiple să cunoască producţia inextricabilă a publicaţiilor recente, care reclamă o specializare. Ne exprimăm convingerea că numeroasele romane şi volume de poezii caracterizate, de altfel, numai într'un rînd-două, sau cu un epitet, nici n'au intrat măcar în mîna istoriografului, ci sunt înregistrate din sumarele şi notele bibliografice ale revistelor, singurele pe care le-a foiletat cu repeziciunea lui fenomenală. De aici un număr de confuzii de scriitori şi de opere atribuite altora de cît autorului lor. Lui V. Demetrius, de pildă, i se atribue romanul *Rochia albă* al lui C. Ardeleanu (I, p. 305) ori romanul *Casa cu fete*, tot al aceluia (I, p. 306); Ionel Teodoreanu e confundat cu fratele său Al. O. Teodoreanu (I, p. 311). Despre Camil Petrescu se exprimă astfel (II, p. 301): „mai ales poet, legat şi de amintirea lui Macedonsky", dintr'o confuzie probabilă cu Cincinat Pavelescu; cînd i se atribue opera *Omul care şi-a găsit umbra*, e evident că l'a confundat cu Cezar Petrescu; i se aminteşte apoi, statistic, toate lucrările fără nici o calificaţie, citînd doar din revista *Năzuinţa*, II No. 2, versurile:

„Hai suflete la drum
N'auzi cum
Se'ngînă pe furiș
Granguri,
Ciocîrlii,
N'auzi departe cum ne
Cheamă mii?

care nu sunt ale lui Camil Petrescu, nici nu puteau fi pentru cine a citit o singură poezie a acestui poet.

Cazul scriitoarei Hortensia Papadat-Bengescu, creatoarea romanului psihologic romînesc, e și mai caracteristic. La p. 301 se amintește cu o oare care recunoaștere despre primele ei lucrări publicate și foiletate în revista *Viața Romînească;* informația critică și-o mărturisește luată din „eminentul critic" care a fost G. Topîrceanu, într'un moment cînd exista o întreagă literatură critică asupra acestei mare scriitoare... Scoțîndu-și indicațiile din repertoriile bibliografice, iată că, peste cîteva pagini, doamna Hortensia Papadat-Bengescu devine d. P. Bengescu trecut printre „scriitorii mai mărunți" cu *Balaurul* și *Romanul Arianei* (*Adrianei*)!

După ce am stabilit metoda de lucru și de expresie a *Istoriei literaturii românești contimporane,* ar urma să ne oprim asupra criteriilor de judecată aplicate în ierarhizarea scriitorilor. In întreaga lui acțiune esteticul fiind sacrificat eticului și etnicului, toate aprecierile literare îi sunt fixate pe aceste două coordonate. E, deci, de la sine înțeles că e valorificată, cu deosebire, literatura scriitorilor de la *Samănătorul*, *Neamul românesc*, *Drum*

drept şi de la alte publicaţii în legătură ideologică cu mişcarea animatorului naţionalist. Punctul de vedere odată stabilit, aplicările pe teren sunt normale; le admitem ca o fatalitate. Le vom aminti doar în două cazuri extreme din care poate ieşi evidenţa. E vorba de două opere importante ale literaturii noastre: *Cuvinte potrivite* şi *Ion*, asupra cărora nu mai pot exista astăzi variaţii de opinie, fără primejduirea celui ce le semnează.

Iată cîteva rînduri pespre *Cuvinte potrivite:*

„*Cuvintele potrivite* cuprind ce poate fi mai scîrbos ca idee în ce poate fi mai ordinar ca formă. Dovadă admiratul blăstem: (urmează o strofă citată). Era, cum s'a spus imediat, regele nouei poezii, un Eminescu modern: „d. T. Arghezi e cel mai mare poet al nostru de la Eminescu încoace". Ce decădere pentru critică!

Incurajat, omul sănătos şi voinic, cuminte, gospodar, politicos în relaţiile sociale, foarte bun critic teatral şi cronicar amuzant în proză, deci de loc bolnav, serveşte marilor săi adoratori, prinşi de o adevărată frenezie „zările mîncate de mucegaiuri care put", etc. Ori: „bucăţi în care cu un ritm bleg se înşiră cuvinte lipsite de orice legătură peste un îngrozitor pustiu de gînduri şi sentimente". Ori despre *Agate negre:* „metrul obişnuit sau cel poliritmic îmbracă vedenii sumbre şi curioase de imagini menite să nu stea nici odată alături, rostogolindu-se în forţate îmbrăţişări".[1])

---

[1]) N. Iorga. *op. cit.* II, p. 222

Iată acum părerea istoricului literar asupra lui *Ion* al lui L. Rebreanu:[1]).

„Încumetîndu-se, apoi, a prezenta într'un mare roman, concentrat și îndesat, toată viața țăranului romîn din Ardeal și a pojghiței de intelectuali de deasupra lui, prin *Ion*, cartea de faimă mare, universală, dl. Rebreanu aduce încă acelaș cenușiu sufletesc și aceeaș proză de zilnică întrebuințare. Ceia ce răsare astfel poate fi un adevăr local văzut printr'o personalitate permanent amărîtă, dar e deformarea, instinctivă sau voită, a unui atît de sănătos și de *estetic* element național de bază.

„In romanul cu optzeci de personagii, cu violuri și omoruri, cu toate manifestațiile brutei, prezentate crud, ca un cadavru putred, pe care l'ar scutura cineva de un picior, e acelaș realism de o sălbatecă autenticitate; ce e mai josnic în viața animalică a rasei, cum i se pare autorului că a văzut-o în cine știe ce colț blăstămat de Ardeal, se expune aici ca un testimoniu de iremediabilă inferioritate, într'un rece stil de jandarm care constată infamiile petrecute în raionul său. Ardealul cuminte al lui Slavici, cel de o înaltă valoare etică a d-lui Agîrbiceanu sunt spintecate ca să se vadă nespusa mizerie ce ar fi înlăuntru, cu toate scăderile sale. E ca duhoarea care se desface din *La Terre* a lui Zola, povestea acelorași patimi elementare prezentată acolo cu altă artă și aceeaș indiferență morală... Ce ar trebui să fie idealist, nobil, „rațional" e dulceag și șters".

---

[1]) N. Iorga, *op. cit.* II, p. 298

Ori, ce este *Ion* ? „Răbdarea rară de a da un roman de două volume, plin de nume şi de fapte ba încă ce fapte !" Cu el autorul „îşi cîştigase un loc prim în şirul unor povestitori, dintre care mulţi îi erau aşa de superiori în arta prezentării".

Aprecieri nedeterminate de principii estetice ci de consideraţii etice şi naţionale.

6) După un ocol atît de mare, întreprins cu scopul de a situa în cadrele ei fireşti, problema felului cum a fost fixată personalitatea şi acţiunea critică a lui T. Maiorescu, ajungem la subiect.[1]) Nu există un capitol, un studiu asupra marelui critic; la fel cu ceilalţi, e şi el secţionat şi atomizat după colaboraţia lui incidentală la reviste, sau după epoci, la însăşi *Convorbirile literare*, fragmentate şi dînsele. Capitolul II (al primului volum) poartă titlul *Indreptările ideologice*, cu următoarele subdiviziuni : I. *Cei dintîi înoitori*. 1. *Agitaţii de presă*, în care, după procedeul său cultural, presa este integrată în literatură. Se vorbeşte, deci, de *Tribuna Poporului*, de *Perseverenţa*, de *Gazeta de Iaşi*, etc. despoindu-le, statistic, sumarul de conţinutul lor politico-literar fără nici un interes pentru o istorie estetică. 2. *Jumimea* şi *„Convorbirile literare"*, în care în cîteva pagini, aproape anonim, e înglobată personalitatea lui T. Maiorescu. 3. *Noile reviste muntene*, cu acelaşi informaţii excluziv culturale. Urmează capitolul III. *Elaborarea doctrinii unei noui generaţii: A. D. Xenopol* — capitol de două

---

1) N. Iorga, *op. cit.* I, p. 62

ori mai mare de cît cel al *Junimii* şi *„Convorbirilor literare“*, netratînd de altfel pe A. D. Xenopol ca istoric ci ca formulatorul „doctrinei nouei generaţii“ în chiar epoca în care T, Maiorescu îşi pornise acţiunea revoluţionară. Vom studia mai tîrziu aceasta substituire de roluri istorice pentru a vedea pînă la ce lipsă de obiectivitate merge criticul nostru. Deocamdată, vom da numai indicaţii asupra procedeelor de minimalizarea a lui T. Maiorescu în capitolul, în care e înglobat într'o acţiune colectivă.

Mica lui schiţă biografică e precedată de aceste consideraţii: „Pioasa biografie a d-lui Simion Mehedinţi, hrănită de amintirile eroului său, ni dă toate ştirile cu privire la omul care, ca prezentare mai mult de cît ca spor şi ca frumuseţe de formă, mai mult de cît ca originalitate în ştiinţă şi în gîndire, a fost un mare profesor, precum discursul de intrare la Academie al d-lui G. Bogdan-Duică ne face să cunoaştem originile străine ale principiilor sale, nemişcate pînă la completa veştejire”. Tonalitatea portretului e indicată prin aceste simple rînduri: formalism, lipsă de originalitate, lipsă de activitate. La Berlin, la 1860, el nu mai găsise „nimic din marile convingeri metafizice şi nimic din puternicile avânturi romantice, nimic din generozitatea socială care influenţase aşa de mult pe Kogălniceanu... Nu erau acolo nici puternice convingeri politice, generaţia de la 1848 îmbătrânise şi Bismarck, cu stăpânul său, regentul, apoi regele Wilhelm I, luase asupra lor odiul conservatorismului şi militarismului în serviciul unui naţionalism, pe

care liberalismul ajungea să-l umbrească. Pecetea epocii se pusese deci pe sufletul tînărului Romîn, care va exprima acele elegante îndoeli".

La Iaşi, T. Maiorescu organiză ciclul de conferinţe sub numele de „prelecţiuni populare" care au durat şaptesprezece ani, rămase şi acum memorabile în istoria culturală ieşeană, — „ceeace amintea, scrie N. Iorga, acel cult al formalismului, al cărui mare profet era să devie şi să rămână, creind singura şcoală care a rămas de la dânsul".

„Din conferinţele lui T. Maiorescu, nimic nu s'a tipărit; e în aceasta mărturisire că, ori care ar fi fost valoarea lor şi ca scris nu numai ca rostire, ele nu aduceau nimic nou în prezentarea unor subiecte de un interes cu totul general, fără nici o atingere cu starea, nevoile și aspiraţiile societăţii româneşti".

In rezumat, activitatea culturală de conferenţiar a lui T. Maiorescu e privită ca un „formalism", fără interes şi actualitate.

Prima lui luptă şi totdeodată marea lui biruinţă în problema ortografică cuprinsă în *Despre scrierea limbii romîne din 1866,* contribuţie mai însemnată de cât cea a tuturor specialiştilor, este apreciată astfel de N. Iorga:

„Cea dintîi publicaţie a învăţatului profesor ieşan e o lucrare de ortografie, în care, fără o îndreptare prea sigură, pe bază de simplu practicism, punînd pentru ă şi î aceeaş literă: ă şi lăsând fără modificare pe î din în, dar păstrînd pe u final, pe care-l scrie întreg, admiţând etimologismul din „adevăr", şi introducând zădărnicia accentului pe ultima silabă a in-

finitivului, se căuta a se pune baza socotită indispensabilă a noii culturi. Pentru a invedera necesitatea noului decalog se prezentau multe şi felurite consideraţii, pe care nici un filolog nu le-ar fi primit întregi".

A doua luptă întreprinsă şi biruinţă repurtată de T. Maiorescu în căutarea adevărului, cuprinsă în primul studiu de critică literară românească: *O cercetare critică asupra Poeziei romîne dela 1867*, e apreciată de N. Iorga prin cîteva rînduri în chipul următor[1]:

„Intreaga desvoltare a spiritului romînesc din fundul veacului al XVIII pînă în vremea lui îi apare criticului în chip incomplect şi mai fals de cît forma însăşi pe care o combate". Ori: „Plecînd de la principii, al căror isvor n'ar fi aşa de greu de găsit, el se ocupă numai de neajunsurile scrisului contemporan în domeniul poeziei. Cu consideraţii filozofice, care numai la Iaşi puteau să pară atît de nouă şi atît de profunde, el caută în poezie înainte de toate provocarea de „imagini sensibile", ca şi cum n'ai putea să trezeşti imagini şi cîte vrei, prin sugestia unor versuri fără nimic concret... Nu e mai adevărat că poezia nu poate exprima „o cugetare excluziv intelectuală"... Incă mai puţin că poezia e „inutilă" şi deci trebue să fie ireală, fiindu-i interzis să dea glas intereselor şi patimilor unei societăţi... Studiul e, de altfel, o lucrare de stilistică — „scopul didactic" fiind de altfel mărturisit, — şi una mai curînd săracă, în

---

[1]) N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 74.

care interes ar avea doar alegerea, pe care o face în cuprinsul literaturii romîneşti, unde nu dovedeşte gustul cel mai ales. Gluma uşoară pe seama unor poezii proaste pînă la copilărie nu era fără îndoială o mare ispravă... Dacă ar fi fost în sprijinul unei asemenea lupte, îndată deviată spre nedreptate, măcar o profundă credinţă sentimentală, servită de temperament şi întrebuinţînd cuceritoarea magie a talentului literar! Dar sărăcia în formă a lui Maiorescu se vădeşte şi în traducèrea fără sunet a lui *Faust*, pe care o iscăleşte „M" şi despre care Xenopol observă cu dreptate că, dacă traducătorul „a înţeles bine ideea pretutindenea, însă a fost prea sgîrcit în cuvinte". Cu alte vorbe, „lipsa de formă (!)" a lui T. Maiorescu e dovedită cu nişte versuri traduse şi iscălite M. iniţială, sub care nimeni nu l-a identificat pînă acum pe T. Maiorescu!

Sub această înfăţişare minimalizată, caricată apare personalitatea şi rolul marelui nostru critic.

7) Din fărimiturile unei statui se făuresc deobiceiu alte statui; dacă rolul lui T. Maiorescu se fixează în tăgăduire, bagatelizare şi trecerea în anonimatul acţiunii *Convorbirilor literare*, capitolul următor, al III, *Elaborarea doctrinii unei noi generaţii*, duce, titular, pe scutul său pe adevăratul conducător al epocii, pe A. D. Xenopol. Dacă bătrînul istoric ar fi trăit în 1934, s'ar fi mirat cel dintîi de rolul, pe care nu l-a avut, nu l-a rîvnit şi nu s'a gîndit nimeni vre-odată să i-l atribue. Deşi fost „elev" al lui T. Maiorescu — între dînşii

nu era decît o diferenţă de şapte ani, ceiace-i pune în aceiaş generaţie. „Intre ideile lui T. Maiorescu, aşa de grăbit să condamne şi într'un spirit aşa de hursuz, şi ale lui Xenopol un conflict trebuia să se producă. Tînărul, aşa de tînărul student de la Berlin, nu era om care să se dea înlături de la o discuţie". Şi unde s'a produs această discuţie istorică, memorabilă, care a determinat adevărata ideologie a generaţiei şi l-a impus pe A. D. Xenopol ca adevăratul conducător al epocii? Intr'o scrisoare particulară din 17 Ianuarie 1869 adresată lui Iacob Negruzzi, care n'a văzut lumina tiparului decît în 1932 în *Studii şi documente literare*[1]) — adică după 63 de ani: „admirabilă scrisoare, care ar fi trebuit imediat tipărită, dar gîndul că ar putea să supere pe Maiorescu ar fi împiedicat aceasta". Scrisoarea conţinea cîteva obiecţii ale lui A. D. Xenopol, asupra articolului lui T. Maiorescu: *In contra direcţiunii de astăzi a culturii romîne*[2]). El găseşte anume că „întregul articol este pornit din adînca convicţiune că ţara noastră este incapabilă de progres, că progresul aparent cu care ne fălim este neadevărat, ca unul ce nu a pornit din impulsul poporului, ci vine dela influenţe exterioare, nu porneşte de jos în sus, ci de sus în jos, etc." Tînărul student e de altă părere, e un spirit conciliant; progresul nu e fals ci „e în sine normal, de cît în această regularitate şi legitimitate a sa trebuia să se producă stări anormale ca cea de

1) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, II, p. 188.
2) *Convorbiri Literare*, 1868, II, p. 301.

astăzi", „căci, dacă se produc bureţi şi muşchi pe trunchiul încă verde, nu trebue să conchidem de aici că măduva însăşi e deja putredă"... „Starea noastră cum este ea, este foarte legitimă cu toate că prezintă multe nelegitimităţi.[1])

...Răul care există va trece, întrucît aceasta e posibil"... „Neadevărul există numai acolo unde există conştiinţa de el". Teoria e ingenioasă: „Dacă s'au falsificat la noi istorie, filologie, aceasta, desigur, nu s'a făcut cu conştiinţa falsificării sau, deşi pînă la un punct există, (cum rămîne cu „desigur"?), erau precumpănite de interesul chiar al existenţei şi trebue, dacă nu privite cu recunoştinţă, cel puţin scuzate, etc. etc.".

Poziţia e categoric opusă. T. Maiorescu luase o atitudine excluziv critică, privind lucrurile sub raportul lor absolut al valorii în sine; A. D. Xenopol era un relativist, considerînd lucrurile în evoluţia lor istorică şi scuzînd toate erorile prin necesităţi sociale; el aparţinea deci generaţiei trecute. Unor astfel de teorii conciliante avea să le răspundă atît de tăios T. Maiorescu în *„Observări polemice"* (1869): „Prin urmare din aceia că o stare de lucruri se poate explica istoriceşte, nu rezultă că se poate justifica şi numai prin o raţionare sofistică s'ar aduce un argument în contra criticei". Sau: „Obiecţia cu începuturile mici este sofistică în aceia că se foloseşte de cuvintele tezei adevărate: toate începuturile sunt mici (în cantitatea adepţilor, dar mari în valoare) pentru a-i substitui înţe-

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, II, p. 21, p. 25.

jesul absurd, că toate începuturile pot fi mici în valoare și mari în adepți". Situația e clar pusă și cu toată activitatea ulterioară a lui A. D. Xenopol la *Convorbiri* și în sînul *Junimii* literare, ea nu va face decît să se precizeze, lărgindu-se în acest sens nu numai paralel ci și divergent. Incă din această scrisoare A. D. Xenopol se arată ceiace va rămîne pînă la urmă un optimist, un progresist, un liberal și nu un criticist intransigent. El nu admite teoria maioresciană că „un popor să nu aibă școli, dacă nu poate avea de cît școli rele, să nu aibă pinacotecă pentru că, etc. „A face aceasta este a împiedica mișcarea intelectuală care este esența progresului". Mai mult decît atît, el susține că „trebue ca mediocritățile să fie acuma lăsate în pace... și că o luptă sistematică pentru stîrpirea lor n'ar produce altceva de cît pieirea progresului". Şi ca ton final optimist „ultra progresist", cum va spune mai tîrziu Cațavencu: „Cînd un popor a ajuns la cunoștința de sine, cînd el a început a se desvolta, atunci el nu piere, pînă nu împlinește rolul său istoric pe pămînt... Scuză, amice, această lungă scrisoare însă efectul ce mi-a făcut articolul lui Maiorescu a fost prea mare pentru ca reacțiunea împotriva lui să nu fie tot atît de puternică. Dacă am reușit a te face să împărtășești opiniile mele, nu știu; cît despre mine am adînca convicțiune în viitorul nostru și am vrut odată să mă lămuresc cu însumi pentru ce am acea credință".

Critica lui T. Maiorescu se menține, așa dar, într'o intransigență ideală, absolută, pornită numai

din logică şi nu din contingenţe; şcolile trebuiau desfiinţate pentru că nu erau bune; procesul dela formă la fond nu putea fi aşteptat în evoluţia lui, normală. A. D. Xenopol, dimpotrivă, se menţine în linia realităţii; aceasta e starea de fapt şi nu-i nimic de făcut; mediocrităţile sunt necesităţi, nui trebue să le combatem pentru a nu stînjeni însuşi progresul; T, Maiorescu reprezintă criticismul junimist, iar A. D. Xenopol liberalismul pragmatic al jocului liber de forţe nedirijate, cu „panaşul" optimismului principial al „Romînului care în vec nu piere".

In afară de aceasta, „ideile" n'au vreo importanţă de cît cînd încep să devină realităţi sociale. Importanţa ideilor lui T. Maiorescu nu stă în originalitatea lor, ci în talentul, autoritatea, consecvenţa, contagiunea răspîndită unei întregi generaţii de intelectuali, prelungită şi după moartea criticului la trei alte generaţii, — stă, prin urmare, în dinamismul lor, prin care a produs o mişcare culturală şi chiar politică cu rezultate ce se văd şi azi prin atîtea semne vizibile. A minimaliza un astfel de rol istoric, cel puţin în domeniul estetic, căutîndu-l să-l treci, pe baza unui scrisori particulare sau a unui articol, lui A. D. Xenopol, care n'a avut şi n'a pretins nici odată să aibă vreo acţiune asupra dialecticei progresului nostru cultural este o imparitate critică. N. Iorga credea şi el că[1]) „stările de lucruri erau evident trecătoare şi nu „meritau critica şi mai ales o critică de această solem-

[1]) N. Iorga, *op. cit.* I, p. 89.

nitate în formă, de această goliciune în fond. Aici lipsa de iniţiere datorită necunoştinţei totale a vremurilor şi împrejurărilor, în care s'a închegat vechea noastră literatură, îl face să tîrască de calul ironiei sale pe Şincai, care nu e istoric, pe Petru Maior, care nu poate scrie, pe bunul Ţichindeal, pe interesantul Prale. In ciuda criticului, da, Vasile Pop era „un bărbat deştept şi plin de zel", Gheorghe Săulescu un priceput traducător al lui Homer. Curiosul Scavinschi merită altceva de cît puţinele rînduri de batjocură. Lui Aron Pumnul îi lipsea, de sigur, gustul literar şi sistemul lui ortografic nu s'a putnt menţinea, dar *Leplurariul* lui este pînă azi un indispensabit izvor de informaţii literare".

Punîndu-se pe linia „bunului" Ţichindeal, a „interesantului" Prale, a "deşteptului" Vasile Pop, a „curiosului" Scavinschi, N. Iorga se punea pe linia „culturalului", cum, într'un fel, se punea şi semi-junimistul A. D. Xenopol, un inestetic şi el, — adică pe o linie ireconciliabilă cu linia estetică a lui T. Maiorescu, a cărui revoluţie N. Iorga n'o putea înţelege: din faza culturală, în literatură, se desprinsese faza nouă estetică, sub care trăim şi astăzi.

8. Din aceaşi intenţie de a scobori pe T. Maiorescu, după ce încercase să-i substitue pe A. D. Xenopol în rolul de „făuritor al doctrinii nouei generaţii", deşi după cum am arătat, în parte, A. D. Xenopol era un element de transiţie între vechea generaţie prejunimistă, culturală şi inestetică, şi

adevărata generaţie junimistă, N. Iorga s'a încercat să-l umbrească şi în critica propriu zisă, exagerînd însemnătatea unui articol al lui P. P. Carp: „în a judeca o operă de artă, scrie el [1]), privită In condiţiile genului în care înţelege a se ţinea, în mijloacele stilistice de care se serveşte, Carp însuşi arătase, — cum se vede din observaţiile asupra lui *Răzvan şi Vidra*, dar mai ales în acelaş timp contribuind esenţial în acele puţine pagini, peste Lessing, la teoria însăşi a fabulei, despre *Fabulele* lui Sion, — însuşiri mult mai mari de cît ale lui T. Maiorescu, care n'a încercat niciodată străbaterea în esenţa însăşi a unei scrieri, mulţumindu-se a-i opune anume precepte şi a ridiculiza anume păcate de formă [2])".

Cele ce sunt de obiectat unei astfel de afirmări se pot citi în studiul meu *P. P. Carp, critic literar şi literat.* [3])

9. Cum studiul scriitorilor în *Istoria literaturii romîneşti* nu e sintetic, ci fracţionat după epoci şi la întîmplare, şi T. Maiorescu este tratat după aceiaşi metodă, aşa că pentru a slei subiectul vom mai face cîteva incursiuni în diferite alte capitole.

In *Epoca realismului popular ; Indreptările ideo-*

---

[1]) N. Iorga, *op. cit.* I, p. 89.

[2]) Cit de neînţelegător era A. D. Xenopol, culturalul, faţă de tot ce e expresie. adică artă şi această apreciere a lui faţă de articolul lui P. P. Carp: „Critica lui Carp, scria el lui Negruzzi la 23 Februarie 1870 e foarte bună. Alta nu e de spus: numai limba lui e uneori grozavă". I. E. Torouţiu *op. cit.* II, p. 70.

[3]) *Biblioteca pentru toţi.*

logice, mişcarea junimistă e „de fapt datorită noilor scriitori formaţi în străinătate, cugetători şi poeţi. Intre aceştia din urmă caracterul aşa de proaspăt, de nou al pămîntului ardelenesc dădea şi subiecte noi şi feluri pînă atunci neîntîlnite de exprimare". Cînd totul era pe de a gata, „s'a înscăunat" şi T. Maiorescu: „Numai după ce acuma curentul se înjghebase, Maiorescu a crezut că e potrivit să facă rezumatul dezvoltării recente, pe care-l refuzase lui Xenopol. Dar lipsa de o înțelegere mai adîncă se vede din faptul că acest „conspect" pune împreună pe Eminescu cu Bodnărescu, etc. etc." „Toată această confuzie de tendinţi, — în numele „noui direcţii" și a „junei generaţii" [1])

Apoi mai departe: „Articolele intitulate „*Direcția Nouă*", foarte pretenţioase, încep prin întrebarea, fără rost, dacă „va avea Romînia un viitor", dacă poporul din ea, nu întreg neamul romînesc, de care nu voia să se ocupe are „destulă putere primitivă pentru a ridica și suporta sarcina culturii". „Un atac contra presei se adaugă și unul, paralel, contra Academiei, de care Maiorescu, onorat cu una din cele dintîi numiri, se despărţise foarte repede pe motive de ortografie și limbă. declarînd că „pentru orice Stat ar fi o concentrare de neştiinţă pretenţioasă și tot ce a scris Cipariu fiind, pentru acest judecător aşa de competent în filologie „un şir de erori" bune doar pentru „circumscripţia Tîrnavelor" și după *Epigonii*, se plasează între lucrurile „umoristice" vechiul scris al lui Ţichindeal şi Pralea, la

[1]) N. Iorga, *op. cit.* I, p. 191.

care adăuga pe altfel meritosul] Săulescu, pe Tăutu, bătrîn scriitor ieşean de o inspiraţie uşoară, dar uneori şi de o vervă fericită şi înglobînd în reprobaţia şi pe originalul Baronzi, pe Mureşeanu, omul vremii sale şi pe Aron Densuşianu".

Istoricul rămâne, deci, tot pe linia culturală, paşoptistă şi duce lupta împotriva lui T. Maiorescu în 1934, în numele lui Ţichindeal, Pralea, Tăutu, Mureşeanu, Aron Densuşianu. *„Direcţia Nouă"* nu putea avea nici un sens pentru dânsul. Urma, fireşte, şi învinuirea de a nu fi apreciat îndeajuns pe Eminescu. Ba e învinuit şi de lipsă de gust.

Şi pentru a încheia cu unul din numeroasele atacuri ale istoricului veşnic nemulţumit de orice ar fi făcut T. Maiorescu, mai extragem cîteva rînduri dintr'o serie nouă. „E, astfel, de mirare cum Maiorescu, scrie el[1]... a putut proclama quasi neexistenţa studiului de istorie în această epocă aşa de aplecată să răscolească trecutul, făcînd răspunzători şi pe cei patru profesori de Universitate, care ar fi fost incapabili de a da măcar o monografie sau colecţie de documente, tratînd cu cea mai mare asprime nepreţuitul „tezaur" al lui Papiu Ilarian, pentrucă ia din cărţi tipărite şi dă traduceri şi bătîndu-şi joc de ce adunase din arhivele italiene rîvna lui Esarcu, ba imputînd lui Hasdeu că şi-a întrerupt publicaţia de documente: dacă Tocilescu îi place pentru greoaia lui compilaţie arheologică nu e aşa şi cu *Fragmentele* lui Hurmuzachi, etc. (pasagiul e de neînţeles de oarece

---

[1]) N. Iorga, *op. cit.* I. p. 259.

T. Maiorescu exprimă cea mai caldă recunoaștere pentru culegerea de documente a lui Eudoxiu Hurmuzachi, pe care, de altfel, el a adus-o în țară). Cine a citit articolul *Literatura romînă și străinătatea* (1882) știe cu ce prevedere și cît de judicios a zugrăvit sumarul tablou al activității noastre științifice pe terenul istoriei și filologiei naționale, cu ce imparțialitate, neîncredere, cînd trebue, căldurοasă adeziune iarăși cînd trebue, discriminează chiar și opera filologică și istorică a lui Hasdeu, rivalul său (altfel e prețuită *Arhiva istorică a Romîniei* ori *Cuvente den bătrîni* și altfel *Istoria critică a Romînilor)*, cu ce nuanțe judecă defectele și calitățile *Daciei înainte de Romani* a lui Gr. Tocilescu, etc.; se convinge, astfel, că, fără o cultură de specialitate, T. Maiorescu, e un critic comprehensiv și lipsit de pasiune în judecata unor lucrări de erudiție. Pentru noua generație de istorici, recunoașterea lui se întinde și asupra lui N. Iorga. „Insă renașterea și întemeerea istoriografiei noastre naționale se datorește profesorilor universitari mai noi, d-lor N. Iorga și D. Onciul, cărora li se poate adăoga din partea studiilor paleo-slavice d. I. Bogdan. Comoara de documente descoperită și pusă la îndemîna publicului de nepilduita sîrguință a d-lui N. Iorga, soliditatea cercetărilor, claritatea și cumpătarea expunerii în scrierile d-lui D. Onciul, precum — și, alături de ele — monografiile d-lui Bogdan au făcut să se nască o literatură istorică din cele mai însemnate și au avut totdeodată darul să producă, drept rezultat al înrîuririi asupra tinerimii universitare, un șir de scriitori mai noi, care de pe

acum garantează continuarea ei, în acelaş spirit şi cu aceiaş conştiinţă." Acestea le scria T. Maiorescu în *„Adaos la 1908"* [1]), cînd N. Iorga încetase de a mai fi o „speranţă" junimistă, ci, dimpotrivă, începuse să ia o atitudine de adversar.

10. Ostilitatea lui N. Iorga faţă de T. Maiorescu s'a manifestat apoi în toate prilejurile, în timpul vieţii şi după moartea lui. In admirabila lui serie de *„Oameni care au fost"*, găsim o evocare a marelui critic, chiar în momentul morţii (1917) în care injustiţia sistematică se îmbină cu o rară pregnanţă formulatoric; vom culege cîteva caracterizări: [2])

Talentul oratoric:

„Profesor de o mare şi elegantă elocvenţă, orator parlamentar neîntrecut în sublinierea fină a intenţiilor sale şi capabil în acelaş timp de a da cea mai impresionantă expresie ideilor celor mai înalte, dacă nu unor puternice sentimente, — pe care a ţinut să nu le aibă ca fiind contrare concepţiei ce-şi făcea despre omul public, — scriitor corect, limpede în rostirea unor păreri de bun simţ cu scumpătate cîntărite, el va lăsa în mintea tuturora o icoană de om mai mult decît amintirea unei opere."

Despre „idealul" vechilor Ardeleni şi despre „idealul" generaţiei noui — adică „sămănătorist", — de fapt atît de înrudite între dînsele:

---

[1]) T. Maiorescu, *„Critice"*, Ed. Minerva, vol. III, p. 37.
[2]) N. Iorga *„Oameni care au fost"* 1935, II, p. 278.

„De agonia celui dintîi a rîs, de primele mişcări ale celui din urmă nu s'a încălzit, Faldurii tunicii clasice nu trebuia să se desfacă în aceste dureri şi nădejdi ale pămîntului".

„Cald şi frig nu i-a fost nimănui lîngă dînsul"

„Şi-a salvat opera, singura operă: iluzia superbă ce voia să deie despre sine însuși".

11. Douăzeci de ani după aceea, cu ocazia apariției volumelor de *„Insemnări zilnice"*, N. Iorga susținea în *„Cuget Clar"* că „nu e un serviciu pentru el şi nici o datorie de pietate față de memoria lui să se tipărească integral aceste note zilnice, adese mai puțin decît banale și oglindind un suflet, care, dincolo de manifestarea lui exterioară, avea un cuprins așa de restrîns,

Al doilea volum e, la început, inferior primului, în care era măcar spontaneitatea anilor de studii. Ştiri despre climă, despre înălțimea zăpezii, despre nesuferite călduri, etc."

Pentru prieteni potop de calificative amabile; Pogor „copilăros", Papadopol-Calimah „mincinos", Pentru alții „taler cu două fețe", „obraznic lingușitor" etc.

Incheerea e că „prin această publicație, de penibilă descifrare şi aproximativă traducere, singură istoria luptelor noastre politice a folosit. In ce priveşte pe Maiorescu însuşi, din aceste „însemnări", în mare parte nemțești, cititorul însuși va judeca".

Iar cînd în 1940 s'a produs acel fenomen unic în istoria culturii romîneşti: o comemorare, la care au colaborat cei mai de seamă factori ai intelec-

tualităţii noastre printr'o nesfîrşită serie de conferinţe, articole, studii, cărţi, N. Iorga a intrat într'o fază convulsivă de contestare a legitimităţii acestei înălţătoare comemorări; la Academie, prin repetate conferinţe şi articole, în chiar anul cînd umbra morţii se lăsa peste dînsul, el protesta cu dinamismul lui ubiquu împotriva comemorării înaintaşului, „în care nu se putea cinsti o activitate nici chiar aşa de mare şi nici aşa de ambiţioasă; cum pare, nici aşa de plină de urmări cum se pretinde."

Iată şi necazul împotriva Ministerului de Instrucţie Publică: [1])

„Un ordin al Ministerului Invăţămîntului orîndueşte ca şi în deosebitele şcoli să se comemoreze cineva al cărui rol nu înţeleg a-l tăgădui ci numai a-l arăta, care este într'adevăr, înlăturînd exageraţiile, care nu cred că vor servi orice memorie, cît de respectată, şi în şcolile aceste se comemorează acela care, la un anume moment, a fost socotit într'un cerc, care nu avea nimic a face cu o naţiune, ca întemeetorul, deschizătorul unei noi faze în desvoltarea literaturii şi culturii romîneşti. Mie mi se pare în afară de intenţiile acestea, pe care nu mă pot împiedica de a nu le vedea, că s'a trecut dincolo de marginile îngăduite şi mai ales că s'a mers pe un drum care nu este cel bun".

Şi acum pentru a nu mai răscoli în deşeurile aruncate de valurile patimii, vom mai face un singur citat:

---

[1]) N. Iorga, *„O încercare de învíere"*, în *Cuget Clar*, IV, 37 din 21 Martie 1940.

„Pe de altă parte, societatea aceasta este o societate adînc pătrunsă de un spirit mistic. Il avem toţi mai mult sau mai puţin: unii îi dau o formulă filozofică, alții îl prefac într'un instrument de agitaţie, într'un factor de revoluție. Dar noi nu vedem lucrurile silogistic, prin urmare, nu avem nevoe de învierea dascălului silogistic. In timpul lui era foarte bine că se ştia ce este silogismul, dar, după ce l-a aflat. nu mai era nevoe ca societatea s'o punem în forme artificiale în cugetarea sa și din cugetare în acțiunea sa".

Dincolo de patimile și de reacţiunile personale ale unui temperament impulsiv, găsim, aşadar, cheia adevărată a acestei înverşunări postume, conștiința de a reprezenta două lumi cu totul deosebite: de o parte, lumea „nouă" mistică şi, de alta, lumea raţionalistă, logică a lui T. Maiorescu; învierea „dascălului silogistic" i se părea inoportună în mijlocul unei „lumi mistice", care avea să-i fie atît de funestă chiar în anul cînd scria rîndurile de mai sus: căci logica e una și e condusă de rațiune, pe cînd misticismul e multiplu, nu cunoaşte frîna și pasional, poate trece de la teorii la acte și chiar la crimă.

XIII.

REACȚIUNEA MODERNISTĂ: O. DENSUSIANU

1 Poziția estetică a lui T. Maiorescu și estetizantă a lui Denusianu. 2) Atacurile lui O. Densusianu.

1. Ostilitatea lui O. Densusianu față de T. Maiorescu are o primă motivare psihologică: filologul moștenia dușmănia paternă, a amărîtului Aron Densușeanu, criticul dela *Federațiunea* budapestană, acuzatorul lui T. Maiorescu de plagiat, autor nefericit de epopei și de hore „oțelite", victima acelui cumplit *„In lături!"*, prin care, totuși, amintirea îi va rămîne în istoriile literaturii. Dacă oamenii ar trăi prin „idei" și nu prin afecte, și, dacă, chiar și în domeniul ideologici, ar avea viziunea justă a limitelor lor, O. Densusianu ar fi trebuit să fie mult mai aproape de T. Maiorescu de cît, de pildă, S. Mehedinți, care e, de fapt, la antipodul revoluției împlinite de dascălul său de natură pur estetică, singura valabilă pentru noi, urmașii. Estetismul lui se baza însă, ca fond, pe un material etnic, împins la ruralism și la „specific național"; ca formă, se turna în tipare clasico-romantice: totul

dictat şi de temperament şi de formaţie. Paradoxul situaţiei este acesta: de o parte, T. Maiorescu puţin cunoscător al folklorului şi dovedindu-şi ignoranţa de cîte ori făcea un citat, — devenit, totuşi, nu numai, ceeace era natural, apărătorul poeziei populare, ci susţinînd că poezia cultă trebue să ţină contactul cu poezia populară, poziţie valabilă numai la începuturile unei literaturi. Iar pe dealta: O. Densusianu, cunoscător şi adunător proe fesional de folklor, căruia i-a închinat numeroase studii, luînd poziţie împotriva sămănătorismului a ruralismului, a poeziei populare ca punct de plecare al literaturii romîne.

Şi unul şi altul se aflau, de fapt, pe acelaş continent estetic, — al artei pentru artă — singurul determinant; deosebirea dintre dînşii era de nuanţă şi nu de esenţă.

T. Maiorescu era un critic estetic cu un gust foarte precis, limitat, fireşte, mai mult în cadrul literaturii în care se formase; O. Densusianu era un critic, dacă-l putem numi aşa, estetizant, neînţelegînd de cît o singură formulă de artă, simbolismul. Ceeace numai prin improprietate s'ar putea numi „critică" i s'a îndreptat cu înverşunare împotriva tuturor scriitorilor sămănătorişti (M. Sadoveanu, Octavian Goga, etc.) fără distincţie, deşi în acel moment, acestea erau valorile reale ale literaturii şi nu simboliştii academici de la *Vieaţa Nouă;* nici chiar în sînul modernismului, el n'a receptat, de altfel, adevăratele inovaţii şi talente, mai presus de orice, criticul neputînd suferi succesul altora.

2. T. Maiorescu nu s'a exprimat nici despre literatura poetului Ervin, nici despre critica lui O. Densusianu; opinia i se poate, totuşi, deduce din atitudinea generală faţă de literatura modernistă, în care vedea numai „mievrerii", decretînd că „poezia noastră n'are aface cu efeminarea scricrilor decadente". Cît despre activitatea lui filologică, în trei rînduri o pomeneşte cu recunoaştere.

Am cercetat aiurea [1]) atacurile lui O. Densusianu împotriva lui T. Maiorescu şi a *Junimii*, cuprinse mai ales în două articole. In articolul *Alecsandri şi Junimea*, [2]) cu prilejul apariţiei volumului de *Scrisori* al lui Alecsandri, citînd cîteva fragmente din scrisorile poetului către Negruzzi în chestia limbii, criticul vrea să atribue bardului meritul campaniei impotriva Ardelenilor. Din fragmentele publicate nu reiese decît că Alecsandri se bucura în 1868 de campania lui T. Maiorescu pornită în 1866.

In cel de al doilea articol *O legendă literară* [3]) combate pretenţia lui T. Maiorescu exprimată în *Direcţia nouă* că revista *Convorbiri Literare* ar fi „singura revistă critică ce am avut". Considerînd-o ca o „impostură", O. Densusianu citează *Dacia literară* (1840), *România literară* (1855), *Revista Română* (1861) cu aceeaşi atitudine critică a *Convorbirilor* dar înaintea lor. In realitate, aceste reviste cereau critica, dar n'au practicat-o, pentru

---

1) E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II, p. 130

2) *Vieaţa nouă*, I. 1905, p. 97

3) *Vieaţa nouă*, no. 14-15 din 1905, p. 313

că nici M. Kogălniceanu, nici V. Alecsandri, nici Al. Odobescu nu erau critici. Critic a fost numai T. Maiorescu. In nici un caz Aron Densuşianu ori O. Densusianu, buni cărturari, dar judecători strîmbi şi poeţi mediocri.

II.

A DOUA GENERAȚIE POSTMAIORESCIANĂ

I.

CARACTERELE ACESTEI GENERAŢII

Intîia generaţie postmaiorescianǎ se compune, cum am vǎzut, din studenţii mai apropiaţi ai dascălului, generaţie mai mult de „filozofi", de profesori, de culturali, oameni de carieră. Unii şi-au ridicat la început scuturile împotriva materialismului istoric şi a criticei gheriste, care tindea să ia locul estetismului maiorescian; au făcut-o însă fără să fie profesionişti ai criticei şi, după primele ciocniri, s'au retras în îndeletnicirile carierei. Caracteristica acestei generaţii, care îi înglobează pe toţi fără distincţie, e de a fi creat un cult maiorescian al recunoştinţii, dacă nu şi al învăţăturii sale estetice; unii au întemeiat o adevărată literatură apologetică şi o ortodoxie lipsită cîteodată de substanţă şi chiar de unele însuşiri fundamentale maioresciene. Deţinînd informaţiile de la T. Maiorescu, tot atît de autentice ca şi cele din *Insemnări*, de la ei pleacă orice biografie; ei sunt la originea tuturor comemorărilor şi a amintirilor ce întreţin

vie în conştiinţa publică personalitatea îndrumătorului. Această primă generaţie a fost însă acritică; din viaţă, n'a ieşit din vorba dascălului; după moartea lui a rămas pe linia recunoştinţei. Singur Mihail Dragomirescu a făcut o carieră critică, urmînd linia principală a esteticei maioresciene, la început într'o dependenţă totală, mai pe urmă despărţindu-se şi de dînsul şi de *Convorbiri;* întemeind o revistă de concurenţă, a mers tot pe linia maioresciană, împingînd-o în norii aristofanici ai unui temperament excesiv, fără frîna bunului simţ, în construcţia ideologică, a gustului, în evaluările practice.

Odată cu generaţia a doua postmaioresciană începe critica ...criticei şi atitudinii maioresciene. In afară de I. Petrovici format încă în preajma lui T. Maiorescu, ceilalţi scriitori l-au cunoscut puţin sau de loc; ei n'au suferit nici farmecul nici jugul personalităţii lui şi, mai cu seamă, nu-i leagă de dînsul vreo recunoştinţă personală. Literatura apologetică scade sau dispare; începe examenul critic al omului şi al operei, examen, pe care îl trec toate marile personalităţi în faţa generaţiilor succesive.

I.

I. PETROVICI

1) Legăturile lui I. Petrovici cu T. Maiorescu. 2) Prin structura talentului I. Petrovici e cel mai aproape de T. Maiorescu. 3) Spiritul „Junimii“ și I. Petrovici. 4) „Literatura maioresciană“ a lui I. Petrovici și caracterele acestei literaturi.

1. Corespondența lui T. Maiorescu cu I. Petrovici e prea neînsemnată pentru a constitui un element apreciabil în stabilirea graficului relațiilor lor[1]). Dintr'însa reiese doar prețuirea profesorului, cum reiese, de altfel, și din prefața făcută primei sale lucrări filozofice din 1904, „*O problemă filozofică*“: „Mai întîi este scrisă în cea mai bună limbă romînească, apoi dovedește o deplină pătrundere a teoriei idealiste și — mai pre sus de toate — este o încercare originală de a duce explicarea și aplicarea cunoștinții omenești cu un pas mai departe“; interesul afectuos al lui T. Maiorescu l'a urmărit și la studii în străinătate și chiar în debuturile conferențiariatului universitar la Iași. Ultima scri-

[1]) I. E. Torouțiu, *op. cit.* V. p. 266.

soare publicată e din 12 Noembrie 1906, probabil şi ultima trimisă [1]). Relaţiile par a se fi răcit, din motive probabil politice. Sub titlul de consecvenţă T. Maiorescu cerea o fidelitate absolută, tiranică, în toate domeniile vieţii publice; preţul interesului său afectuos constituia o servitute morală, pe care n'au realizat-o în chip absolut de cît, poate, numai S. Mehedinţi, I. A. Rădulescu-Pogoneanu şi P. P. Negulescu; de ceilalţi s'a desfăcut imediat, arătîndu-le unora o duritate implacabilă: de A. D. Xenopol, de mult, declarîndu-l „idiotizat“, din motive ce vor fi desbătute în alt volum, de I. Slavici în 1884, în urma plecării lui la Sibiu pentru a lua conducerea *Tribunei,* socotindu-l „om al lui Sturdza“, de Caragiale, cum se va vedea aiurea; de G. Coşbuc, la apariţia poeziei „*Vrem pămînt*“, cînd a înapoiat şi numărul *Vetrei* cu indicaţia „se refuză primirea“ [2]) ; de Al. Vlahuţă, de D. Ollănescu-Ascanio „secătura cinică“, de N. Petraşcu „mişelul“; de Duiliu Zamfirescu, în mod public la 16 Mai 1909, şi chiar de I. Al. Brătescu-Voineşti; dintre discipolii lui universitari de C. Rădulescu-Motru şi de M. Dragomirescu în 1906. Nu este exclus ca acea-

---

[1]) In privinţa raporturilor literare dintre T. Maiorescu şi I. Petrovici se pot citi cu interes paginile din *Fulguraţii filozofice şi literare (Bibl. p. toţi* No. 1543 — 46, p. 301 şi următoarele) apărute chiar în momentul tipăririi acestei cărţi. E' vorba de o discuţie din 1902 în jurul volumului *Un colţ de viaţă,* de versuri şi cu cele două poeme dramatice într'un act: *O sărutare* şi *Pe urma iertării.* Se poate vedea atitudinea criticului faţă de debutanţi.

[2]) I. Slavici, „*Amintiri*“, ed. Cultura Naţională, 1924, p. 158

sta să fi fost, latent, şi atitudinea lui faţă de I. Petrovici.

E poate locul unor consideraţii generale privitoare la noţiunea de „caracter" ce se leagă atît de strîns de personalitatea lui T. Maiorescu. Caracterul nu e o formă a inteligenţei, a culturii sau a talentului; unite uneori, ele prezintă alte dăţi independente, singuratice. Deşi s'ar părea că se condiţionează, aceste calităţi intelectuale se prezintă mai adese izolat; este dela sine înţeles că, întrucît nu e o funcţie intelectuală ci morală, caracterul se află într'o legătură şi mai slobodă faţă de ele, cu toate că se înfăţişează uneori şi în simbioză, cum e în cazul lui T. Maiorescu. Inteligent, cult, talentat într'un grad eminent, a fost şi un om de caracter, adică o valoare morală mai rară de cît valorile intelectuale.

In ce constă caracterul, care-i elementul lui generator? In aparenţă, din puţin lucru: din unitatea de reacţiune în faţa împrejurărilor. Pus în acelaşi condiţii, omul de caracter reacţionează la fel şi nu se schimbă de la caz la caz, din impulsivitate. In succesiunea contradictorie a stărilor de conştiinţă, unitatea de reacţiune reprezintă o constantă; prin ea personalitatea se regăseşte pe sine în momentele cele mai tulburi, intactă, indestructibilă. Fenomenele sufleteşti nu se produc în voia lor prin acţiunea momentană a unor agenţi nesupravegheaţi, ci sub controlul unui regulator, care îndrumă reacţiile într'o direcţie invariabilă, unică. Manifestîndu-se prin egalitate cu sine de la momentul incert al adolescenţei pînă la adînci bătrîneţe, psihologia lui

T. Maiorescu a fost eleatică: *sibi constat*, cum spunea poetul latin; psihologie destul de comună; embrionar, ne găsim cu toţi în sămînţă. Nota lui caracteristică n'a fost însă egalitatea unei individualităţi evoluabile, ci o egalitate fără evoluţie, manifestată printr'o perfecţie prematură, neschimbată. Identitatea lui sub raportul inteligenţii, al culturii, al talentului, categorii intelectuale relativ elastice, implică de la sine şi o identitate în ordinea morală a caracterului, în genere, o invariantă, cu foarte puţine alterări prin presiuni din afară. T. Maiorescu a activat, deci, în sens unic într'o jumătate de veac de viaţa publică, călăuzit de o idcie şi în cadrul unui singur partid; minime, variaţiile lui de opinie se pot număra, avînd totdeauna o justificare logică dictată de o experienţă nouă.

Oamenii de caracter, cu o constanţă de reacţiune, cu o structură profund morală, privesc, la rîndul lor, toate valorile omeneşti prin prisma aceleiaşi constanţe de reacţiune, a caracterului. Nu se poate spune că T. Maiorescu nu avea măsura exactă a literaturii celor din jurul lui, a prietenilor dela *Junimea;* în judecăţile lui găsim totdeauna o fină distribuţie a nuanţelor, peste îngăduinţa prieteniei sau a solidarităţii de grup. Nu e mai puţin adevărat că se constată şi o înăsprire de atitudine, faţă de cei ce s'au abătut dela linia junimistă; cu toate că disocia principial valoarea estetică de cea morală, i-a învinuit pe unii de lipsă de caracter cu o repulsiune prefăcută pe nesimţite în ostilitate estetică, înglobînd scriitori şi opere, reacţiunile fiindu-i dominate de imperativul valorificării oamenilor prin consecvenţa

lor morală. Caracterul cere caracter, consecvenţă fără circumstanţe atenuante în ordinea pozitivă; în ordinea negativă. ea impune însă servitutea. Junimismul nu e un bloc ci un mănunchiu de idei ce se pot admite şi respinge în amănunte, după libertatea de judecată a fiecăruia. Discuţia nu poate începe de cît de la intervenţia intereselor materiale.

2. Anii trecînd, lucrurile pot fi privite în totalitatea lor fără pasiuni definitiv încheiate; se poate deci afirma că o parte importantă din moştenirea lui T. Maiorescu a trecut asupra lui I. Petrovici. Nu e vorba de împrejurări exterioare, cum ar fi, de pildă, faptul de a fi luat succesiunea catedrei, ori că e la Academie, ca alţi postmaiorescieni, sau că se află în fruntea unui Minister, pe care l-a onorat cîndva T. Maiorescu, ci din împrejurări privitoare la structura talentului.

Din posteritatea întîei generaţii maioresciene singurul cu reputaţia de orator e S. Mehedinţi; ca în toate, el a şi fost preferatul lui T. Maiorescu: „Mehedinţi are genialitate ca orator“, îi scria el lui Iacob Negruzzi la 16—29 Iulie 1902, dîndu-i relaţii asupra Congresului de la Liric. S. Mehedinţi e, într'adevăr, orator, dar specia oratoriei lui n'are nici o legătură cu oratoria strînsă, logică, de „debater“ a lui T. Maiorescu, ci e explozivă, retorică, plină de pasiune şi de exageraţie, mişcînd prin efectul a ceia ce se cheamă „acţiunea oratorică“. In arta vorbirii şi a scrisului, dintre discipoli, I. Petrovici e probabil mai aproape de maniera das-

călului său. Nu ne referim, de sigur, nici la pregnanţa, nici la lapidaritatea, nici la incizivitatea stilului lui T. Maiorescu, unice în felul lor, ci la lipsa de retorism a frazei, fără ca să-i ridice totuşi relieful şi culoarea şi la acea invizibilă căutare şi găsire a limpidităţi, scopul ultim al oricărui stil. In proza modernă, în care s'au realizat atît de multe inovaţii şi progrese în sensul imagisticei, al pitorescului, al vehemenţei sensoriale, al expresei eliptice, trebue să preţuim continuitatea acestui stil clasic de a lungul literaturii romîne spre care se îndreaptă, în definitiv, oricine, odată cu maturitatea şi cu experienţa artistică ; T. Maiorescu s'a născut cu dînsul şi, egal cu sine, l-a păstrat pînă la urmă.. In eseistica filozofică nimeni nu e mai aproape de stilul lui de cît I. Petrovici, subsumînd totul clarităţii, simplicităţii, proprietăţii de expresie, limpidităţii frazei unduioase. Uniformitatea ce ar putea urma simetrici T. Maiorescu o rupe din cînd în cînd prin ironie transcendentă, iar I. Petrovici printr'un accent liric, esenţial evocatorului, tradus printr'o imagine din disponibilităţile poetului de odinioară şi ale oratorului de totdeauna ce-şi întreţine atenţia ascultătorilor prin ţinta de aur a unei icoane poetice. Voind, de pildă, să plasticizeze jertfa adusă de T. Maiorescu ţării sale, prin părăsirea studiilor de înaltă speculaţie filozofică în beneficiul unor modeste preocupări de interes local, scriitorul îşi fixează ideia în imaginea pregnantă a unui codru ce ar renunţa la o parte din mantia

sa bogată „pentru a da lemne vetrelor sărace, care i se adăpostesc la poale"[1]). Toată literatura eseistică şi de memorialist, ca şi discursurile lui I. Petrovici, sunt punctate de astfel de fulgurări poetice ce luminează şi impiedică armonia de a nu luneca în monotonia acromatică. Adaptarea fondului şi a formei într'o unitate clarificatoare n'a posedat-o în aşa măsură nimeni din întîia generaţie postmaioresciană; pe S. Mehedinţi îl deosebeşte de dascălul său retorismul, principiul generator al expresei lui cu tot ce aduce el, vehemenţă, dilataţie verbală, imagistică, coloare; P. P. Negulescu reprezintă o egalitate cu sine, a cărei uniformitate nu o întrerup nici un relief, nici un accident pitoresc; la C. Rădulescu-Motru, expresia nu e considerată în sine ca un element al valorificării ideilor; M. Dragomirescu a descoperit formula stridenţei stilistice.

3) Scopul acestei cărţi nu este de a studia pe critici şi cu atît mai puţin pe filozofi; în cadrul strict al specialităţii, nici n'ar intra în competinţa autorului; la critici sau la teoreticienii culturii am întreprins-o doar în vederea apropierilor şi a stabilirii disocierilor, cum am făcut-o, de pildă, la C. Rădulescu-Motru, continuatorul *Junimii* în disciplina filozofiei culturii.

Despre I. Petrovici nu poate fi vorba de un studiu asupra problemelor de logică sau altele de acest fel; încadrarea cugetătorului în categoria spirituală a *Junimii* e totuşi evidentă şi a schiţat-o de

---

1) *Cultura Română*, 1909

curînd T. Vianu într'un articol [1]). I. Petrovici se așează în criticismul junimist raționalist, care, pornit din concepții streine, s'a aplicat aproape cu excluzivitate la fenomenul cultural așa cum se prezintă la noi; fundatorii *Junimii* s'au străduit să organizeze o cultură romînă în toate direcțiile, o școală, o știință, o artă, cătînd cu neîncredere la tot ce se produsese pînă atunci și chiar la tot ce se înfăptuia sub ochii lor; nu priveau problema culturii, ca, de altfel, toate problemele, sub unghiul de vedere speculativ ci pragmatic. Din această pricină T. Maiorescu și-a interzis repede orice velcitate de activitate filozofică; pe cînd în 1870 plănuia o *Teorie a percepției*, în 1872 se mulțumia să scrie o *„Gramatică romînă pentru școlile elementare"*. Integrîndu-se raționalismului junimist, I. Petrovici a lărgit totuși unghiul viziunii lui, privind problemele nu numai din punctul de vedere pragmatic al culturii naționale ci în cadrul lor universal; „aparținînd unei epoci de spiritualism și de renaștere a metafizicei, — pe cînd T. Maiorescu era liber cugetător, — d. Petrovici acordă rațiunii și posibilitatea de a găsi motivele credinții în Dumnezeu și în viața nemuritoare a sufletului".

4. Din generația a doua de postmaiorescieni, I. Petrovici e contemporanul literaturii de evocare a lui T. Maiorescu. El a asistat la ultimii ani ai activității lui profesorale, de apus de soare, și, ur-

---

[1]) T. Vianu, *I. Petrovici și spiritul filozofic al „Junimii"* în *Preocupari literare*, VII, 6-7, Iunie-Iulie 1942, — Numărul închinat lui I. Petrovici.

mînd filozofia, a intrat cu dînsul în legături mai intime, T. Maiorescu păstrînd încă interesul pentru lucrările şi evoluţia intelectuală a studenţilor remarcaţi în încercările de seminar. Aşa făcuse cu prima generaţie postmaioresciană şi, într'o măsură oarecare, aşa făcea şi acum cu I. Petrovici, Const. Antoniade, Mircea Djuvara, etc., iar pe latura literaturii cu P. Cerna, G. Vîslan, etc. Relaţii mai strînse şi similitudinea preocupărilor filozofice i-aŭ dat, aşa dar, posibilitatea de a-şi alimenta evocările dintr'un strat mai bogat de amintiri personale, spre care îl imboldea şi rasa moldovenească de povestitori, răsfrîntă mai mult asupra trecutului decît asupra prezentului, imprimîndu-i o notă esenţială, într'o literatură mai bogată, dincolo de T. Maiorescu, ce leagă firul fragedei copilării cu cel al maturităţii într'o serie de momente calde, lirice, duioase. Numeroasele pagini despre T. Maiorescu sunt, astfel, rodul unei dispoziţii generale sufleteşti ce înglobează aspecte diferite ale timpului şi ale spaţiului. In afară de asta, mai există alte două motive pentru a explica abundenţa literaturii sale maioresciene: talentul oratoric l'a pus în situaţia de a fi evocatorul dascălului cu ocazia diferitor comemorări şi solemnităţi. Ultima sa cuvîntare „la centenarul lui Titu Maiorescu" ţinută la şedinţa publică solemnă a Academiei Romîne de la 16 Februarie 1940 încoronează doar o serie mai lungă de astfel de cuvîntări festive. Se mai adaugă faptul că, de mai multe ori Ministru al Culturii Naţionale, prin însăşi situaţia sa oficială, a avut prilejul de a se rosti în public

asupra înaintaşului său. Toate aceste împrejurări la un loc: legătura între profesor şi student în cadrul unor preocupări comune, talentul evocării lirice a trecutului, talentul oratoric, situaţia de Ministru al Culturii Naţionale, — i-au înlesnit această bogată literatură „maiorescianâ“, a cărei deosebire de nuanţă faţă de literatura primei generaţii rămîne să o precizăm.

In literatura maioresciană a lui I. Petrovici întîmpinăm dela primele rînduri caracterele nouei generaţii postmaioresciene: independenţa faţă de model, de unde decurge criticismul. Literatura primei generaţii, am spus-o, e o literatură excluziv apologetică, literatură de fidelitate absolută, omagială, fără urma obiecţiei sau a criticei. T. Maiorescu e un erou venerat şi nediscutat.

Odată cu generaţia a doua atitudinea se schimbă; legăturile ei directe cu „profesorul“ sunt cu mult mai slabe sau nule; obligaţiile personale faţă de dînsul fiind minime sau inexistente, spiritul critic nu mai suferă comprimarea unui ascendent, a unei recunoştinţe personale; moartea a slobozit rezervele. Iată pentru ce numai odată cu această generaţie începe criticismul faţă de opera şi personalitatea lui T. Maiorescu. Ne punem din punctul de vedere chiar al admiratorilor, al continuatorilor, al lui I. Petrovici în filozofie şi în viaţa publică şi al altora în critică. Apologetica s'a prefăcut în exegeză. Iată, de pildă, o situare exactă a valorii lui T. Maiorescu ca filozof[1]):

---

[1]) I. Petrovici, *„Personalitatea lui Titu Maiorescu“* apărută întâiu în *Viaţa Românească* din Septembrie 1923 şi reprodusă în *Biblioteca pentru toţi*, 1537-1538.

„...Dar Titu Maiorescu n'a lăsat o astfel de operă după dînsul şi nu se poate vorbi despre o filozofie a lui Maiorescu, aşa cum se vorbeşte despre una a lui Descartes, Leibniz, Kant sau Spencer nici măcar cît despre aceea a unor filozofi mai puţin uriaşi, ca Victor Cousin, Jouffroy, Thomas Reid, Fries, etc. şi nici chiar în măsura în care se vorbeşte despre opera filozofică a compatrioţilor săi, Vasile Conta sau A. D. Xenopol.

Ne-ar rămînea atunci într'o asemenea cercetare să scoatem la iveală influenţele suferite şi împrumuturile făcute de T. Maiorescu de la alţi cugetători în scrierile sale filozofice, precum şi în acele lucrări, care, fără a fi de filozofie propriu zisă, porneau totuşi în deobşte de la principii filozofice şi sunt animate de un suflu de cugetare înaltă. Ar fi să vedem căror curente şi căror maeştri ai gîndirii T. Maiorescu a fost tributar, ce anume filozofi i-a pus la contribuţie în cercetările şi studiile sale, ce şcoală sau şcoli filozofice a reprezentat. Ar fi să arătăm, de pildă, că estetica sa în latura ei metafizică a fost înrîurită de Schopenhauer (teoria contemplării impersonale, în care egoismul individului dispare), iar în partea technică de teoriile hegeliene (probabil prin intermediul esteticianului Vischer), că metodologia sa, în deosebi în paragraful inducţiei, este vasală logicei inductive a lui John Stuart Mill, că evoluţionismul lui Herbert Spencer l'a aşezat la baza concepţiei sale politice, potrivit cu care condamna orice salturi în reforma legislativă, că acelaş evoluţionism îl ajută să scape de consecinţele metafizice schopenhaueriene, fă-

cându-l să nădăjduiască într'un progres de ameliorare treptată; că definiţia lui Comte: „savoir c'est prévoir“ şi-o însuşise pe deantregul şi că ierarhia ştiinţelor din sistemul aceluiaş filozof îl făcea să ceară omului politic o cultură mai vastă de cît ori cărui specialist, întru cît sociologia presupune cunoştinţa prealabilă a tuturor ştiinţelor pozitive etc“.

Numai din compararea acestei pagini cu cele citate ale lui S. Mehedinţi şi I. A. Rădulescu-Pogoneanu simţim că am păşit într'o nouă fază postmaioresciană, în care admiraţia pentru dascăl se îmbină cu critica liberă. Investigaţia ar putea merge chiar şi mai departe. Literatura hagiografică pornită de la biografia lui Soveja din 1910, conţine şi astăzi anumite exemple edificatoare pentru a arăta marea dezinteresare a lui T. Maiorescu; dezinteresarea e reală dar unele exemple se pot contesta. Faptul, de pildă, de a fi fost revocat de la catedra lui la Iaşi de o dispoziţie nedreaptă a Generalului Chr. Tell la 28 Noemb. 1871, fără ca, ajuns Ministru, să se reintegreze, cum făcuse cu adversarul său Nicolai Ionescu, revocat din acelaş motiv, l'am pus aiurea în adevărata lui lumină: intrând în Parlament şi Minister, T. Maiorescu renunţase de a se mai întoarce la Iaşi, catedra îi devenise prin urmare indiferentă[1]). Reîntegrarea lui la catedra de *Logică* şi *Istoria filozofiei moderne a secolului XIX*,

[1]) O dovadă avem în amănuntul că din 1872 îşi vînduse casa din Iaşi: „vîndut casa din Iaşi lui Demetru Rosetti pentru 3800 galbeni în mînă; pe mine m'a costat 2500“. *Insemnări*, I p. 213 la data de 10 Ianuarie 1872.

la Universitatea din Bucureşti, (10 Octombrie 1884) e prezentată de biografia oficială ca un act dezinteresat al guvermului de reparare a unei nedreptăţi; cercetarea documentelor ne-o dovedeşte ca efectul unor tratative de ordin excluziv politic cu guvernul I. Brătianu, ce au durat doi ani [1]).

Alt exemplu „edificator" e reprodus de toţi biografii de la Soveja pînă la I. Petrovici: proectul de lege al lui T. Maiorescu, din 1901, înterzicînd pe viitor Miniştrilor de Justiţie de a pleda cinci ani după ce şi-au părăsit funcţia; neizbutind să-l treacă în parlament, dar simţindu-se legat moralmente de proectul său, el şi l-a aplicat sieşi la ieşirea din Minister. Proectul e discutabil, dar nu-l vom discuta; nu intereseazä decît atitudinea autorului. Din cercurile baroului, mi se afirmă că T. Maiorescu nu mai pleda dinainte de a fi conceput proectul; lucrul merită să fie verificat; reţinem însă un fapt pozitiv. Cîţiva ani după retragerea din Minister, I. Petrovici i-a adus aminte într'o scrisoare de apropiata împlinire a sorocului de cinci ani şi de oportuna lui reînscriere în Barou, căreia T. Maiorescu i-a răspuns la 16 Februarie 1906: „Cu prevederea d-tate în privinţa advocaturii mele s'a întîmplat cum se va fi întîmplînd adeseori cu asemenea prevederi (şi aceasta încurcă pozitivarea sociologiei): s'a realizat fiindcă mi-ai comunicat-o. Nici nu mă gîndeam la advocatură, cînd mi-a sosit scrisoarea d-tale; dar după ce am citit-o, am găsit argumentarea d-tale (a d-tale, nu a mea căci pînă

[1]) E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II, p. 160.

atunci nu-mi trecuse prin cap) aşa de întemeiată, încît la 11 Februarie (în ajunul împlinirii celor cinci ani din proectul de lege) am cerut reînscrierea în barou.

De unde rezultă că scrisoarea d-tale nu a cuprins o simplă prevedere, oarecum teoretică, ci a devenit un element cauzal şi s'a amestecat în realitatea practică",

Ce reiese din analiza acestei scrisori? Că T. Maiorescu uitase cu desăvîrşire împlinirea celor cinci ani, — dovadă că se retrăsese definitiv din barou; renunţase la advocatură, odată cu vîrsta de şaizeci de ani, fără gîndul de a se mai înscrie. A aplica o lege restrictivă unor oameni tineri la începutul carierei lor publice, atunci cînd tu ai sfîrşit-o, nu e echitabil. De ce s'a reîntors totuş în barou în urma „prevederii" lui I. Petrovici, deşi uitase de o chestiune ce nu-l interesa, întrucît n'a mai pledat vreodată nici după aceia? Nu putem ocoli bănuiala că-şi dăduse seama că era momentul unui gest edificator *ad pompam et ostentationem,* pentru a-i întrebuinţa expresia favorită, vrednic de reţinut în literatura apologetică a posterităţii, în istorie poate. Personalitatea lui T. Maiorescu e prea mare pentru a avea nevoe de astfel de retuşări.

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* V., p. 274.

II.

E LOVINESCU

1. Inițierea; legăturile lui cu T. Maiorescu și cu Convorbirile Literare *2. Poziția* Pașilor pe nisip *(1906) față de critica maioresciană. 3. Primele articole despre T. Maiorescu după plecarea dela* Convorbiri Literare *(1915). 4. Poziția* Istoriei civilizației romîne moderne *(1928) față de ideologia socială junimistă. 5.* Istoria literaturii romîne contimporane *din 1926 și T. Maiorescu. 6.* Istoria literaturii romîne contemporane *din 1937, pune în „autonomia esteticului" principiul revoluției lui T. Maiorescu; din aceste aprecieri pornește și monografia asupra lui T. Maiorescu. 7. Lipsa de receptivitate a lui T. Maiorescu pentru formele noi în artă. 8. Critica modernistă pe baza de relativism și diferențiere. 9. Influența de ordin moral.*

1. Dincolo de contact și influență, structura lui E. Lovinescu e maioresciană. In casa sa familială a deschis ochii pe colecția *Convorbirilor literare* și, dacă îndemnul propriu zis al criticei i s'a trezit mai tîrziu prin scrisul lui Emile Faguet, din tomurile săptămînalei *Revue bleue,* din acelaș mediu familial, primele inițieri, idei generale și considerații asupra literaturii romîne le-a cîștigat, cu deosebire, din criticile lui T. Maiorescu și din atmosfera revistei; de pe băncile școalei s'a simțit „junimist", cum a rămas și astăzi; prin fil-

trul marelui critic a înregistrat toate valorile noastre culturale, morale, literare, politice; puţin s'a schimbat pînă astăzi din peisagiul sufletesc format atunci sub acţiunea unei influenţe, în care a intrat imparţialitatea, claritatea expresiei, olimpianismul atitudinii, superioritatea ironiei şi acea magistrală îndemînare polemică ce l'a dus la biruinţă. Pe toate personalităţile cunoscute mai tîrziu, profesori sau oameni de cultură, i-a văzut aşa cum i-a fixat el în judecăţile lui sobre. rezumate uneori la cîteva rînduri sau chiar la o calificaţie de cîteva cuvinte ori la un epitet: pe N. Ionescu şi pe V. A. Urechia, pe A. Densuşianu. pe B. P. Hasdeu, pe G. Panu, pe D. A. Sturdza, pe I. Kalinderu, etc, etc. fără să mai vorbim de aprecierile lui incizive asupra oamenilor trecutului, G. Şincai, Petre Maior, Eliade, T. Cipariu, S. Bărnuţ, August Treboniu Laurian, G. Sion, A. Pelimon. etc., Nimic din aprecierile lui T. Maiorescu nu i s'a clintit din conştiinţă; în timp ce nici una din acuzările lui B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, A. Densuşianu, G. Panu, etc. n'a rămas în picioare. „Cosmopolitismul“ „germanofilismul“, „plagiatele“ criticului sunt gunoaele, pe care istoria literară le înregistrează pentru a arăta din ce îngrăşăminte se hrănesc marile personalităţi.

Venit la Bucureşti cu o astfel de formaţie literară şi intelectuală, în anul „comun“ al Universităţii, a urmat cursul obligatoriu de logică; a trecut anonim un examen de sfîrşit de an; înscriindu-se apoi la filologia clasică, a audiat intermitent numai cursurile de *Istoria filozofiei moderne,*

fără prilejul contactului cu profesorul; literatură nu făcea încă şi nici nu-şi bănuia o vocaţie literară.

Pentru a da impresia trezită scriitorului nostru de T. Maiorescu în 1900, adică în pragul celui de al şaizecilea an al existenţei sale, reproducem o pagină dintr'un articol omagial închinat lui I. Petrovici cu ocazia împlinirii aceleiaş vîrste, publicat în *Preocupări literare*, din Iunie - Iulie 1942.

„Acum patruzeci şi doi de ani, în primul an al Universităţii, T. Maiorescu trecea el însuşi prin meridianul unei vîrste, în care oamenii s'au obişnuit să pună începutul bătrîneţii. Il văd şi acum înfipt în podiul catedrei, cu obişnuita lui elasticitate sufletească şi trupească, cu expresivitatea figurii mobile şi a elocuţiei subliniate de gesturi apăsate, în care mîna colabora cu fulgurarea ochilor sub sprîncenele stufoase şi cu muşculatura vie a figurii, îl văd privind din propileele vîrstei ultime spre pajiştea apropiată a asfodelelor morţii, cu ochi senini, lipsiţi de spaime. Vorbea mai cald de bătrîneţe decît ar fi făcut-o despre tinereţe, cu sentimentul unei împăcări cu destinul implacabil, cu seninătatea lui Socrate dinaintea paharului inevitabil de cucută. Avea conştiinţa unei meniri împlinite ori atitudinea calmă, filozofică în faţa ireversibilităţii destinului? Eram nedumeriţi, deoarece nu ne închipuiam că omul atît de viu, de tînăr încă în mişcări, poate privi cu seninătate vălurile fumurii ale orizonturilor tot mai scunde;

îl bănuiam mai de grabă că-şi sporeşte retoric nepăsarea dinaintea posterităţii pe care o reprezentam noi.

După patruzeci de ani, iată că am păşit la rîndul nostru pragul propileelor, dincolo de care nu e Partenonul ci Ceramicul!... Cu ajutorul *Insemnărilor zilnice* am pătruns de atunci mai adînc în procesul intim al psihologiei lui Maiorescu: s'au mai adăugat şi experienţa vieţii şi adulmecarea morţii. Am ajuns astăzi la convingerea că în acel ceas de iarnă cînd profesorul nostru rostea atît de calm elogiul bătrîneţii nu dansa în faţa oglinzii ochilor noştri, ci îşi exprima fondul adevărat al personalităţi lui.

A fost T. Maiorescu un „pesimist"? m'am întrebat adese, aşa cum s'au întrebat mulţi alţii în faţa contrastului aparent dintre teoriile lui filozofice şi natura generoasă a temperamentului său optimist. Am ajuns la concluzia că a fost şi una şi alta, aşa cum trebuie să fie orice om de cugetare dar şi de echilibru sufletesc. Nimeni dintre cei ce nu se lasă în voia instinctelor oarbe şi meditează asupra lumii şi vieţii nu poate să nu fie pesimist, copleșit de tragicul destinului nostru. La apariţia studiului meu asupra lui T. Maiorescu, în care înregistram după *Insemnările zilnice* conflictele de conştiinţă, sbuciumările împinse pînă la repetate intenţii de sinucidere, un cunoscut luptător ortodox mi-a obiectat că, dacă Maiorescu ar fi avut convingeri religioase, ar fi găsit în credinţă un zăgaz împotriva acestei invadări a morţii în viaţă. Negreşit, credinţa e cea mai puternică apărare faţă de neantul univer-

sal. Credinţa nu este însă un fenomen de persuasiune ci rezultatul unei dispoziţii structurale; trebue să te naşti cu ea sau să o capeţi prin cine ştie ce convulsiuni sufleteşti. Faptul că, fără credinţă, Maiorescu şi-a putut înăbuşi rumoarea furtunilor interioare, ne dovedeşte, totuşi, că, în lipsa ei, în temperamentele robuste, echilibrate şi raţiunea poate împlini o acţiune de potolire, de reculegere. Dacă pesimismul filozofic, dela temelia cugetării libere şi lucide, s'ar traduce în fapt prin negaţia tuturor iniţiativelor ce sporesc viaţa, el ar deveni steril, antisocial, adevărat principiu de anarhie morală. Din pesimismul fundamental, omul echilibrat se reculege, resemnîndu-se în faţa inevitabilului; înconjurat de inexplicabil, tragismul se rezolvă în acceptarea destinului, întru cît reacţiunea ar fi inutilă; cu pumnii de carne, nu te poţi lupta cu ziduri de oţel... Scos afară din universul fizic, nu-i rămîne decît universul moral, domeniul conştiinţii lui, în care poate lucra în libertate, cu un simţ optimist al creaţiei, al solidarităţii, al binelui şi al prosperităţii sociale. Cine isbuteşte să altoiască pe un fond de pesimism, adică de constatare a neantului universal, vitalismul robust al muncii creatoare, este un om armonios echilibrat. Un astfel de om a fost T. Maiorescu.

Iată pentru ce în seara aceia de iarnă, când sexagenarul vorbea atît de cald şi de împăcat cu bătrîneţea, în faţa studenţilor săi — printre care trebue să fi fost şi I. Petrovici — el nu lua o atitudine solemnă faţă de posteritate, ci exprima însăşi formula personalităţii lui: amestec de pesi-

mism teoretic şi de optimism practic, transmis şi unora dintre discipolii lui, şi în rîndul întîi din generaţia noastră, lui I. Petrovici, a cărui activitate, ca şi la Maiorescu, se prelungeşte şi în domeniul politicului, formulă ce s'ar putea fixa aşa: „lucrează în cadrul conştiinţii tale morale, ca şi cum ai lucra pentru eternitate, deşi din adîncurile sufletului eşti convins că totul se petrece în neînţeles şi se distramă în neant. Numai aşa, în pragul celor şaizeci de ani, poţi avea mulţumirea celor ce ai făcut, fără să ai şi regretul celor ce nu vei mai face. Din contemplaţia relativităţii universale, bătrîneţea nu poate părea decît ca o apropiată eliberare. *Mors ultima linea rerum*, cum spunea bunul nostru prieten Horaţiu".

Pe T. Maiorescu l'a cunoscut la congresul profesorilor de limbi clasice prezidat de dînsul, unde tînărul avea calitatea de raportor; întreruperea lecturii studiului său asupra pronunţării limbii latine în epoca clasică; publicarea lui prin intervenirea în discuţie a lui Spiru C. Haret, prezent la şedinţă, cu o prefaţă, în care autorul sublinia ironic procedeul prea expeditiv al lui T. Maiorescu; invitarea la el acasă şi „convorbirea" plină de pitoresc, ce a urmat, sunt povestite în *Memorii*, I. Deşi atitudinea antisămănătoristă a debutului său se inspira din învăţătura lui T. Maiorescu, colaboraţia la *Epoca* (1904 — 1906) nu s'a făcut printr'însul. In urma intervenţiei lui N. Iorga de a-l scoate de la foiletonul ziarului, a fost chemat de două ori de critic, în condiţii relatate

chiar în volumul de faţă. Celelalte convorbiri nu i-au lăsat amintiri precise. La întrunirile lui literare, dacă se mai ţineau, n'a fost nici odată; nu i-a citit nimic, nu i-a pomenit de planuri literare; criticul nu şi-a exprimat nici o dată verbal opinia despre începuturile activităţii lui şi nici nu părea să-l fi citit. Işi închipuia chiar că nu-i trimisese nici una din cărţile lui, dar adnotările amănunţite ale lui T. Maiorescu pe un exemplar al piesei *„De peste prag“* (1906) publicate de C. Georgiade într'un articol (*Ţara de jos,* Iunie 1925), i-a schimbat părerea. Deşi cunoştea ruptura lui M. Dragomirescu de T. Maiorescu şi competiţia dintre cele două reviste, începînd cu titlul, a colaborat cu sîrguinţă la *Convorbirile critice* în timpul studiilor sale la Paris (1907—1910); nu bănuia pe atunci şi nici nu l'ar fi interesat concepţia foarte riguroasă a lui T. Maiorescu asupra obligaţiilor „convorbiriştilor“ săi; nu era, de altfel, convorbirist; trimisese mai de mult din Italia nişte impresii de călătorie şi se opinase, se pare, că, deoarece publicarea primelor foiletoane pornise la *Epoca,* era bine să continue tot acolo. Prin 1907 îi scrisese dela Paris lui S. Mehedinţi, fostul lui profesor de la Liceul internat din Iaşi, exprimîndu-şi dorinţa să colaboreze şi la *Convorbiri literare:* „Aş voi, îi scria el la 10|23 Decembrie 1907, să public o serie de articole relativ la mişcarea literară occidentală, a celor 4 sau 5 literaturi, pe care le urmăresc mai cu interes şi prin mine însumi. Aceasta o voi face de altminteri şi aiurea (E, probabil, vorba de *Viaţa romînească,* la care colabora cu articole de litera-

tură franceză şi italiană) în vederea unei lucrări pe care o plănuesc. Dacă aceasta convine *Convorbirilor*, aş voi să am cuvîntul Dv. In orice caz, în aceste articole nu aş vrea să mă ocup de literatura romînă, nici să suflu în vechile certuri literare de la noi". Prudenţa nu i-a servit la nimic; colaboraţia a fost amînată pînă la risipirea unor „imponderabile"; numai tîrziu a înţeles că „imponderabilele" erau de natură maioresciană: imposibilitatea morală de a colabora la reviste „rivale". Tot la Paris, cu ocazia trimiterii uneia din tezele sa'e de doctorat: *J. J. Weiss, sa vie et son oeuvre*, a primit de la T. Maiorescu singurul lui autograf: „T. Maiorescu mulţumeşte pentru studiul asupra cameleonului J. J. Weiss" — fără apreciere asupra cărţii în sine, dar cu una, în tonul lui obişnuit lapidar, asupra laturii morale a activităţii politice a marelui ziarist, de intransigenţă inflexibilă.

Colaboraţia la *Convorbiri literare* n'a pornit decît la întoarcerea în ţară, în vara anului 1910, odată cu încetarea *Convorbirilor critice*, judecîndu-se, probabil, „imponderabilele" dispărute, S. Mehedinţi îi solicită colaboraţia. Dintr'o scrisoare din Fălticeni 22 Iunie 1910 reiese înţelegerea avută aupra permanenţii ei. „Cred că ne-am înţeles asupra permanenţei acestei rubrice, care aş vrea să fie ceva mai cuprinzătoare, — decît o contribuţie intermitentă şi întîmplătoare la procesul literar al clipei de faţă"[1]). Tot din această scrisoare se mai

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* XI, p. 320. Volumul n'a fost pus încă în comerţ.

vede că linia viitoarei sale activităţi, nedesminţită trei zeci de ani, era trasă de pe atunci. „Al doilea articol, pe August, ce vi l'aş trimite la timp din Paris, cere o înţelegere prealabilă cu dv. El ar purta titlul: „Spre Franţa!" sau aşa ceva, însă n'ar conţine nimic insidios. Plecînd dela campania de acum cîţiva ani, împotriva înrîuririlor străine şi mai ales a celei franceze (se vorbia de vamă pe cărţi streine!) aş arăta cît de salutare sunt înrîuririle străine în orice literatură şi cu deosebire cît suntem de datori înrîuririi franceze, nu prin imitaţii, ce sunt pieritoare, ci prin deşteptare de întregi curente literare, care, vădindu-se în forme naţionale, au intrat în patrimoniul literaturii noastre. Căci ce e mai naţional de cît *Cântarea României* şi totuşi cîte înrîuriri streine s'au topit într'însa!"[1]) Adică ideile ce aveau să fie desvoltate două zeci de ani după aceia în *Istoria literaturii romîne contemporane;* că articolul propus n'a apărut, e o dovadă că, probabil, n'a fost găsit oportun pentru *Convorbiri Literare.* Colaboraţia a durat cîţiva ani cu destulă regularitate, datorită mai mult insistenţei şi nervozităţii criticului ce nu admitea amînări de la număr la număr [2]); fricţiunile se

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.* XI, p. 312

[2]) Scrisoare din 28 Mai 1911: „Retrag deci articolul cu hotărîre ...şi cu aceasta activitatea mea la C. L. încetînd de a fi un act reflex, încetează de a fi tiranică, rămînînd a se produce numai atunci cînd i se va simţi nevoia mai mult şi-mi va fi cerută expres". In acelaş ton e şi scrisoarea din 9 Oct. 1911: „Vă trimit articolul despre care am vorbit; mi se pare că e scris cu seninătatea cea mai mare: nu

pot urmări în corespondența tipărită în colecția lui I. E. Torouțiu, fără să fie pusă la îndemîna publicului.

Viața Românească nu înceta, dealtfel, să înveninеze raporturile dintre critic și directorul *Convorbirilor*, numindu-l mereu adevăratul conducător al revistei; N. Iorga continuă să-o afirme și în 1934 în *Istoria literaturii românești* : „Direcția critică scrie el, o primia de la 1910 înainte capriciosul impresionist E. Lovinescu, ale cărui ambiții de sintetizator și îndrumător întreceau, de altfel, scopurile revistei[1])". In răstimp, tînărul critic și-a trecut docența, a pornit un curs de literatură romînă la Universitatea din București, a fost numit suplinitor la Iași, cu o aventură povestită de mai multe ori,[2]) Succesiv Ministru și primministru, pe T. Maiorescu nu l'a mai văzut și n'a comunicat cu dînsul. Ședințele literare nu se mai țineau de foarte multă vreme în strada Mercur ; iar la diferiți colaboratori unde aveau loc n'a fost decît de foarte puține ori.

însă cu seninătatea morții. Căci din nenorocire sunt încă viu. Nici nu văd cum s'ar putea face critică fără să am o părere oarecare în bine sau în rău. Am cercat cît am putut cu articole de istorie literară, căci răposații nu protestează, etc." Alte scrisori au acelaș ton. Fricțiunea venea din faptul că S. Mehedinți credea oportun să practice politica de abținere a struțului; nu era deci voie să se pomenească în revistă de *Viața Românească* ori numele lui M. Dragomirescu și G. Ibrăileanu. Acțiunea critică era prin aceasta, mult stînjenită din libertatea ei indispensabilă.

[1]) N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 163.

[2]) E. Lovinescu, *„Memorii"* I. *„Anonymus Notarius"* în *E. Lovinescu*, 1942

„Maiorescianismul“ lui independent nu se exprima de cît pe foaia albă de hîrtie, fără urme de aderență personală.

2. Incă din primele volume de încercări „*Pași pe nisip*“ (1906), atitudinea lui critică pornea de la fundamentul maiorescian al disociației conceptului estetic de elementul etnic și etic, cu care semănătorismul îl confunda; în loc să ne consolidăm în faza estetică spre care ne îndrumase T. Maiorescu, reveneam îndărăt la faza culturală de dinaintea revoluției maioresciene.. Mijloacele de luptă nu aveau gravitatea de ton cuvenită unor probleme atît de importante ; era însă o chestiune de inexperiență, de temperament și de influență faguetiană, La lumina acestei disociații sunt, în deosebi, scrise cele două studii mai mari „*Arta și morala*“ și „*Tendințele în artă*“ din volumul al doilea al *Pașilor pe nisip*. „Sfera artei, susținea el, e foarte largă : religia sau morala nu-i pun nici o limită; singura ei limită stă numai în estetic“. In materie de tendenționism, conchidea că trebue să recomandăm partizanilor artei pentru artă de a nu fi prea intransigenți, admițînd că unele opere literare remarcabile pot avea tendinți (amendarea deci a teoriei maioresciene că : „unde începe tendința, sfîrșește arta“) iar partizanilor artei tendențioase că arta n'are altă valoare de cît atît cît e artă, tendințele fiind elemente indiferente sub raportul estetic. Și în problema excluzivei maioresciene împotriva „patriotismului“ ca expresie artistică, deși se asocia acțiunii criticului în contra confuziunii ce a-

corda o valoare estetică oricărei producţii patiotice prin însăşi această calitate, susţinea că, la fel cu orice sentiment omenesc, patriotismul poate fi creator de frumos. In raportul asupra poeziilor lui Octavian Goga, însuşi Maiorescu avea, de altfel, să revină, explicîndu-şi atitudinea prin necesitatea psihologică a luptei împotriva abuzului. Prin aceste mici note diferenţiale, putea, oricum, părea încă de pe atunci în lumina unei disidenţe de la ortodoxia maioresciană.

3. Incetîndu-şi colaboraţia la *Convorbiri Literare*, criticul se simţea mai liber de a evoca personalitatea întemeetorului criticei romîneşti în tonul şi nuanţa de ton cerute de independenţa lui morală. Aceasta a făcut-o în patru articole publicate în *Flacăra*, adunate astăzi în vol. III al ediţiei definitive din 1928[1]). Rolul istoric al lui T. Maiorescu in evoluţia culturii rcmîne, poziţia lui ideologică în lupta împotriva „neadevărului" de la baza tuturor manifestărilor spiritului public sunt cercetate şi aprobate în linie generală. Incă din aceste articole preliminare, se schiţează însă unele obiecţii ce avea să formuleze apoi cu mai multă energie faţă de excesele unei critice care considera, pricipial, ca primejdioase toate formele culturale introduse pînă acum şi cerea înlăturarea lor în vederea adevăratei evoluţii de la fond la formă. „O formă

[1]) Au apărut întîi în *„Critice"*, III, ed. Flacăra, 1915; apoi în *„Critice"*, ed. Alcalay; şi în sfîrşit în *„Critice"*, ed. definitivă Ancora-Benvenisti, 1928. Citaţiile le facem din această ultimă ediţie.

fără fond, susţinea încă de atunci, reprezintă nu numai o simulare ci şi o stimulare... Forma fără fond nu trebue înlăturată ca ceva dăunător culturii şi, deşi nu e cultura însăşi, nu o vatămă ci o stimulează. Aşa dar, mai bine o pinacotecă rea de cît de loc; mai bine un Teatru Naţional rău de cît nici unul; mai bine o Universitate mediocră, de cît nici o Universitate. Prin acest proces invers şi prin exerciţiul continuu al unor simulacre, formele culturii noastre au început, astfel, în unele privinţe, să se adapteze fondului".

Obiecţiile exprimate sunt de natura celor exprimate de A. D. Xenopol în scrisoarea lui din 1869 către Iacob Negruzzi. Cu aceeaşi independenţă de atitudine e combătută şi ideia lui T. Maiorescu exprimată în articolul „*Poeţi şi Critici*" (1886) că, odată cu producerea unei literaturi bune, „scădea trebuinţa unei critici generale". Din momentul în care se face mai bine, acest fapt însuşi este sprijinul cel mai puternic al direcţiei adevărate. Mai erau doar necesare „apreţierile critice izolate", pe cînd „sinteza generală în atac, izbirea unui întreg curent periculos, o credem acum ştearsă dela ordinea zilei, pentru părţile esenţiale în literatură proprie şi în ştiinţă teoretică". „Lucrări de amănunt?" exclamă în acel articol din 1915, noi le numim critică, adică una din cele mai bogate laturi a activităţii literare a epocei noastre, nelimitată la „apreţieri izolate", ci constituind o vastă disciplină crescută în jurul operelor de artă. Fenomenul estetic trezind în noi felurite probleme, nu e de ajuns să-l judecăm, ci trebue să-l studiem,

să-l așezăm în timp și în spațiu, adică să-l legăm de spiritul vremii și de evoluția întregei literaturi, să-l cercetăm în influențe, în isvoare și în elaborarea ei. In critică se întretaie speculațiile propriei noastre cugetări, cu cele ale altora, cercetarea istorică cu cercetarea biografică, indicațiile scoase din studiul comparativ al literaturilor și expresia propriei noastre emoții. Critica este, prin urmare, știință, istorie, poezie".

Se accentua apoi limita criticei maioresciene la directiva culturală, fără a fi pășit la critica propriu zisă, așa cum o concepem noi astăzi. „Limitat la formele abstracte ale cugetării logice și la cadrele culturii generale, T. Maiorescu nu s'a scoborît la critica literară. Pregătit sufletește prin simț artistic și cultură universală, el și-a declarat menirea încheiată și socotind că prezența unei bune literaturi presupune în sine și critica literaturii rele, a lăsat altuia marea cinste de a întemeia adevărata critică romînă".

In studiul asupra lui C. Dobrogeanu-Gherea, scris tot în acea epocă (1915),[1]) se preciza, că, dacă T. Maiorescu era Cristoforul Columb al criticei, C. Dobrogeanu-Gherea luase locul lui Amerigo Vespuciu al noului continent descoperit de T. Maiorescu. „Orice rezerve am face asupra ideilor, asupra intuiției critice și, mai ales, asupra insuficienții sale stilistice, nu-i putem totuși tăgădui lui C. Dobrogeanu-Gherea meritul de a fi pus temeliile criticei literare romînești. Incepută atît de sănătos dar

---

[1]) E. Lovinescu, „*Critice*" VI, ed. definitivă, p. 59

repede curmată de nihilismul omului ce leagă de neantul fiinţei sale neantul cosmic, fără să înţeleagă procesul evoluţiei critice în sensul specializării literare, acţiunea lui T. Maiorescu a fost continuată de criticul socialist, din a cărui activitate răsare, în adevăr, o primă impresie şi un prim merit: credinţa viguroasă, masivă şi plebeiană ca formă, dar sinceră şi mistică în fond, în critica literară sau „ştiinţifică", punîndu-i în slujbă o metodă şi o disciplină necunoscute pînă la dînsul în literatura noastră".

Astfel de principii, primite astăzi de mai toată critica, puteau fi privite ca schismatice de T. Maiorescu însuşi şi, cu siguranţă, de cei din jurul lui; încă de pe atunci era firesc să se trezească bănuiala că ar fi antimaiorescian şi „antijunimist", cum avea să o afirme mai tîrziu unul din directorii *Convorbirilor Literare*[1]), atribuindu-i o „veche antipatie faţă de Cercul *Junimii*". Ori: „Mînat de o veche ură, d. E. Lovinescu a părăsit obiectivitatea, crezînd nimerită ocazia de a înjosi pe reprezentanţii unei ideologii cu care nici odată nu s'a putut împăca".

In enumărarea meritelor criticei lui T. Maiorescu, articolele conţineau totuşi o mare lacună, neinsistînd asupra unuia, cu atît mai important cu cît nu şi-a pierdut actualitatea nici astăzi. Faptul de a fi disociat esteticul de elementele eterogene într'o epocă, în care, înainte de a se fi înjghebat o literatură, se infiltrau în noţiunea artei multe alte

---

[1]) Al. Tzigara-Samurcaş.

filoane, lăudabile ca intenţie dar dăunătoare ei, constitue un element pozitiv cu atît mai însemnat cu cît s'a produs chiar dela început, deşi, după înşişi principiile evoluţionismului junimist, ar fi trebuit să apară mai tîrziu într'o epocă de maturitate. Interdependenţa culturii europene a determinat, astfel, de la obîrşie în T. Maiorescu o expresie viguroasă autonomiei esteticului. Omisiunea acestui merit esenţial se explică, probabil, prin faptul că în 1915 apele sămănătoriste se retrăseseră şi revoluţia estetică a lui T. Maiorescu nu mai era primejduită nici de socialism, nici de eticism şi etnicism. Numai de pe la 1937 încoace problema a început să capete o nouă actualitate, devenind obiectul de căpetenie al preocupării criticilor din a doua şi a treia generaţie postmaioresciană.

4) Prin însuşi obiectul ei, peste zece ani, *Istoria civilizaţiei române moderne* (1925) nu se putea ocupa de cît de ideologia junimistă faţă de procesul de formaţie a civilizaţiei noastre. Schiţată încă în articolele din 1915 prin enunţarea legii psihologice de simulare — stimulare şi prin admiterea unui proces invers de la fond la formă, poziţia criticului faţă de această problemă se organizează în volumul al doilea al cărţii, în „*Forţele reacţionare*". Problema a fost reluată, pe scurt, şi în volumul II al monografiei lui T. Maiorescu, aşa că nu rămîne decît să facem doar o succintă punere la punct. Privind revoluţia noastră socială şi culturală ca o evoluţie normală, susţinea criticul, junimismul i-a pretins o desvoltare organică. Sub aparenţele evo-

luţionismului riguros al filozofiei culturale, el a săvîrşit, deci, o eroare de diagnoză socială. Sub înfăţişarea unei procedări strict fenomenaliste împotriva raţionalismului liberal, a rămas încă pe teren raţionalist. Studiind *in abstracto* legile evoluţiei popoarelor, a crezut că ni le poate aplica şi nouă. Critica junimistă n'a pornit dintr'o cunoaştere adîncă a trecutului nostru naţional; după cum liberalismul a fost o replică a revoluţiei franceze tot aşa şi junimismul reprezintă replica evoluţionismului german şi englez. Procesul formaţiei civilizaţiei noastre ca şi cel al altor state intrate brusc în contact, în solidarismul unei vieţi cu mult mai înaintate, n'a fost evolutiv ci revoluţionar. Faptul e neîndoios şi, oricare ar fi rezervele şi chiar dezaprobarea cu care l'am privi, decurge dintr'o fatalitate sociologică; dacă în decursul veacurilor trecute cu atît de puţine mijloace la interpenetraţie, formele vieţii intelectuale şi sociale se pot reduce la un spirit unitar, procesul de unificare prin nivelare a devenit elementul caracteristic al civilizaţiei moderne. Principiul se poate fixa în formula sincronismului vieţii contemporane, care, cu toate abaterile aparente, este realitatea însăşi, pe cînd credinţa în putinţa unei desvoltări proprii împotriva spiritului veacului nu e decît punctul de plecare al unor perturbări trecătoare... Junimiştii au încercat să reziste acestei formaţii revoluţionare; ineficacitatea rezistenţei nu se datoreşte însă lipsei de valoare a oamenilor, în adevăr, superiori şi luminaţi, ci faptului că acţiunea lor avea un reazăm ideologic dar nu şi o tradiţie naţională solid orga-

nizată, care să se opună deslănţuirii revoluţionare a formelor apusene, forme ieşite din trecutul nostru consolidate în veacuri de independenţă. Dacă am fi avut o tradiţie viguroasă, cu siguranţă că acţiunea ideologică a *Junimii* ar fi fost mai rodnică. Inatacabilă sub raportul corectitudinii spirituale și logicii abstracte, poziţia ei în procesul de formaţie a civilizaţiei noastre a fost depășită de evenimente și de legile sociale, ce au determinat alt ritm și alt făgaș. Studiul criticului nu arată preferinţe personale; venind după un proces consumat, lui nu-i rămînea decît să constate şi să înregistreze realitatea, luîndu-și doar sarcina să studieze legile sociale obscure, prin care am fost împinşi dincolo de prevederile oamenilor de structură ştiinţifică.

Constatarea stării de fapt a problemei a putut da unora impresia ostilităţii faţă de *Junimea*, cu toate că, în realitate, nu arăta de cît că nu logica ci evenimentele i-au desminţit normele.

5) In *Istoria literaturii române contemporane* si anume în primul ei volum, intitulat *Evoluția ideologiei literare*, din 1926, atitudinea lui T. Maiorescu este privită ca o îmbinare armonioasă a „ideilor civilizaţiei apusene cu elementul naţional". Prea elastică, formula poate justifica existenţa și a modernismului și a tradiţionalismului, diferenţiată numai prin dozare și prin insistenţă mai mult practică de cît teoretică, într'un sens sau altul. Insuşi T. Maiorescu s'a clătinat după împrejurări, accentuînd cînd pe nevoia asimilării culturii străine, cînd stăruind asupra principiului naţional ca punct de plecare al literaturii noastre.

„Naţionalismul“ literar al lui T. Maiorescu, dragostea lui pentru poezia populară şi literatura isvorîtă din inspiraţie populară, arătate în discursul de recepţie a lui Duiliu Zamfirescu sau în rapoartele asupra literaturii lui M. Sadoveanu şi Oct. Goga, n'au fost pricinuite de mişcarea *Sămănătorului* şi de recrudescenţa poporanismului literar, ci se integrează în unitatea concepţiei estetice a lui T. Maiorescu, găsindu-se, de pildă, şi în articolul din 1868 asupra *Poeziilor populare române*, adunate de V. Alecsandri. Legitimă, susţinea criticul, la 1868, considerarea poeziei populare ca punct de plecare al literaturii culte nu putea fi de cît întîrziată la 1909. Crescut în atmosfera renaşterii literaturii germane prin influenţa epocei folkloristice, a lui Brentano şi Arnim, era firesc ca T. Maiorescu să preţuiască, după meritul său momentan, culegerea lui Alecsandri din 1868 şi să sublinieze influenţa curentului poporan în desvoltarea literaturii noastre culte; clasată mai mult în categoria obiectelor de studiu ştiinţific la 1909, poezia populară nu mai putea fi considerată ca punct de plecare al literaturii culte”...

Una din temele esenţiale ale problematicei maioresciene este lupta împotriva amestecului elementului politic în poezie: „politica este un product al raţiunii; poezia este şi trebue să fie un product al fanteziei, una dar exclude pe cealaltă”... In lupta împotriva politicului, el a înglobat apoi şi „patriotismul”. „Există în toate dramele lui Corneille un singur vers de patriotism francez?” — exclama el în articolul asupra lui Caragiale. Nu

există, dar există în Leopardi şi în atîţia mari poeţi. Raportul lui asupra lui Goga nu reprezintă atît o contrazicere şi o retractare, cum l'au învinuit adversarii, cît o disjungere noţională şi o precizare: „Patriotismul, convenia el, este în inimile sincere, în afară de orice tendinţă politică, un simţîmînt adevărat şi adînc; întrucît este astfel poate fi în aceste împrejurări născător de poezie". Patriotismul, ca orice alt sentiment este, aşa dar, susceptibil de a deveni artă; primejdia era doar în abuzul ce se făcea cu dînsul în epoca debuturilor lui T. Maiorescu și confuzia între valori ce pot coincide dar nu se confundă. Asemănarea aparentă a acestor idei maioresciene cu ideile sămănătorismului nu trebue să fie privită ca o identitate; „întrucît, conchidea criticul, N. Iorga a văzut în literatură, „o misiune de îndreptare şi de moralizare", adică prin confuzia eticului cu esteticul, n'a dat decît un rol funcţional esteticului, pe care Maiorescu îl disociase cu îngrijire, ca o valoare autonomă, sămănătorismul reprezintă o soluţie de continuitate faţă de junimism".

Iar în altă parte: „Mişcarea *Sămănătorului* a fost o reluare a tradiţiei epocei eroice a literaturii romîne de dinainte de criticismul junimist; în acest sens, ea a reprezentat, în realitate, o soluţie de continuitate faţă de trecutul mai apropiat și o anulare a tuturor cîştigurilor junimiste. In practica sa critica sămănătoristă a confundat din nou etnicul cu esteticul, pe care T. Maiorescu reușise să le disocieze"[1]).

---

[1]) E. Lovinescu, *op. cit.*, I, p. 21.

Meritul lui T. Maiorescu în această disociere este arătat, prin urmare, încă din 1926; el nu va fi pus în adevărata lui valoare decît după zece ani, cînd împrejurările vor arunca asupra lui o lumină crudă.

6. Apele „culturale" ale sămănătorismului retrăgîndu-se în matca lor firească şi acţiunea literară a lui N. Iorga ieşind cu totul din actualitate, autonomizarea esteticului pornită de T. Maiorescu devenise un bun comun necontestat, aşa că nu i se putea bănui adevăratul, imensul lui merit; de aceia a şi fost destul de sumar indicat în *Paşi pe nisip*, în *Critice* şi chiar în *Istoria literaturii romîne contemporane*. Abia de pe la 1937 încoace, el a trecut în primul plan al actualităţii, şi străduinţele criticului s'au îndreptat spre punerea în lumină a operei incomparabile a lui T. Maiorescu în eliberarea artei de sub ipotecile sub care zăcea la 1867, sub care încăpuse al nou la 1900, odată cu mişcarea sămănătoristă, prin amestecul tendenţios, propagandistic, al etnicului şi eticului în artă.

Inlăturat din actualitatea literară de aproape un sfert de veac, N. Iorga îşi crezu momentul sosit; treizeci de ani după părăsirea *Sămănătorului*, scoase *„Cuget Clar"*, *„Noul Sămănător"*, propăvăduind aceiaşi ideologie, pocnind bicele de foc ale amărăciunii unei atît de îndelungate retrageri de pe arena literară. Campania împotriva scriitorilor, dintre care unii de talent, se orhestră nu numai în presă, în publicistica literară, ci şi în cele mai înalte instituţii culturale ale ţării. In mijlocul vijeliei

stîrnite, criticul s'a străduit să-şi solidarizeze acţiunea cu cea a lui T. Maiorescu, împrospătîndu-i amintirea principiilor lui în orice împrejurare polemică. „Problema desbătută într'o atmosferă, de război civil, scria într'un articol din 1937, este, în realitate, o problemă rezolvată de mult în ţările civilizate şi soluţionată şi la noi acum o jumătate de veac de T. Maiorescu. Deşi există „artă", deşi există „pornografie", nu există „artă pornografică" întrucît noţiunile sunt antinomice şi nu se pot contopi. Arta reprezintă o combustiune de elemente eterogene într'o unitate spirituală, morală prin ea însăşi; funcţiunea ei esenţială stă în despersonalizarea şi în ridicarea prin contemplaţie într'o lume ideală. Nu poate fi, deci, vorba de existenţa pornografiei în artă, după cum nu poate fi vorba de existenţa oricăror alte elemente tendenţioase. Cînd combustiunea nu s'a făcut în sensul impersonalizării emoţiei, opera nu este realizată estetic şi deci nu mai e artă".

In *Istoria literaturii romîne contemporane*, ed. Socec (1937) rolul lui T. Maiorescu este, în sfîrşit, arătat pe măsura evenimentelor ce-l sporeau: „T. Maiorescu, încheie el [1]), e cel dintîi la noi care a considerat fenomenul estetic ca un fenomen izolat, eliberîndu-l din simbioza altor elemente, cu care se amestecă şi se confundă. Lupta era cu atît mai necesară şi mai grea, cu cît epoca era mai haotică şi confuzia mai totală. Prin însăşi structura elementelor materiale ce o compun, arta e naţională.

---

[1]) E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 387.

şi poate şi afirmaţia cea mai înaltă a etnosului; prin însuşi efectul ei de a ridica prin contemplaţie la emoţii impersonale, arta este morală, şi poate expresia cea mai puternică a moralităţii, care constă în anularea egoismului: naţională şi morală, arta nu trebue să fie însă nici naţionalistă nici moralistă. Iată linia de demarcaţie a acţiunii lui T. Maiorescu în cadrele literaturii noastre: de o parte, confuzia culturalului, a educativului, a patrioticului cu noţiunea artei, iar de alta, izolarea ei în cadrul unor legi interioare şi cu singurul scop al emoţiei estetice, care de la sine e şi culturală şi educativă şi naţională şi morală. O astfel de acţiune oarecum revoluţionară nu putea fi primită fără lupte într'o epocă de nediferenţiere; împotriva ei s'au ridicat, aşa dar, toate misticismele naţionale şi morale ce bîntuiau pe la jumătatea veacului trecut, toate curentele naţionaliste şi latiniste, ce stăpîneau şi opinia publică şi posturile de comandă ale oficialităţilor culturale (Academia, Ministerul Instrucţiunii Publice, Universitatea, etc). Veacul trecut s'a sfîrşit, astfel, pe această mare biruinţă indiscutabilă a lui T. Maiorescu",

Văzînd, aşa dar, că ideile estetice sintetizate în formula „autonomiei esteticului" n'au fost numai puse în discuţie, operaţie dialectică normală, dar urmărite ca elemente subversive, a simţit atunci nevoia de a le stabili o filiaţie genealogică, punîndu-le sub patronatul lui T. Maiorescu. Pornită atunci şi apărută în două volume, cu ocazia centenarului naşterii, monografia se prelungeşte prin volumul de faţă. Pentru indicarea spiritului în care a fost con-

cepută e destul să cităm pagina finală: „Indrumătorul“ i-am spune încheind aceste rînduri, nu fără a preciza: rolul îndrumătorilor este de obiceiu legat de o epocă: el devine repede istoric şi se transformă într'un moment al evoluţiei culturii. Soarta lui T. Maiorescu a fost să rămînă actual şi astăzi, adică după trei sferturi de veac şi, din nefericire, încă pentru multă vreme; în materie de cultură evoluţiile nu sunt perpetui, nici liniare; cînd crezi că ai pus mîna pe ţărm, un val te smulge departe în larg; pînza ţesută ziua se desface noaptea; apele se ascund sub nisip şi ciulinul creşte pe marmura cetăţii ruinate; în adăpostul limpezit odinioară îţi umple ochii cerneala norilor învolburaţi. Optimismul nostru trebue să fie însă la fel cu cel al lui T. Maiorescu: „birui-va gîndul“, cum spune înţelepciunea cronicarului şi inscripţia deasupra uşei bibliotecii criticului. Altfel la ce am mai trăi?

La răspîntiile culturii romîne veghează ca şi odinioară degetul lui de lumină: pe aici e drumul. Autoritatea i s'a menţinut şi astăzi pentrucă pleacă din însăşi isvoarele spirituale fără moarte ale logicei, bunului simţ, bunului gust, şi s'a realizat într'o formă pură, fără vîrstă“ [1]).

7. In volumul II al monografiei se găsesc cîteva indicaţii asupra atitudinii lui T. Maiorescu, mai mult eventuale decît reale, faţă de literatura modernistă. Cultura lui literară s'a format între 1855-1865; ea e esenţial clasică, cu lecturi din Shakes-

---

[1]) E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II, p. 429.

peare, Dickens, din clasicii germani și francezi și, după cît cunoaştem din *„Insemnările“* şi scrisorile lui, aproape fără nici o informaţie asupra literaturii moderne franceze. Dacă din Taine a citit puțin, n'a cunoscut probabil pe Sainte-Beuve; de Baudelaire i se lega numai o vagă noţiune de decadenţă transmisă apoi pasiunii retorice a celor din jurul lui. La noi pe singurul talent existent în fața lui Eminescu, Al. Macedonski, l'a trecut alături de Aricescu şi Aron Densușianu, închipuindu-și că *Ostașii* lui Alecsandri „vor curăţa atmosfera viţiată de Macedonski“. In raportul academic asupra poeziilor lui Goga (1906) afirmă că „poezia noastră n'are aface cu efeminarea scrierilor decadente”, susţinînd că poezia este „de-a-dreptul isvorîtă din cîntecele populare” și că așa este și aşa trebue să rămînă, pe cînd, de fapt, dacă poezia noastră cultă, ca probabil și cea a altor popoare, a isvorît, cum e şi firesc, din poezia populară, evoluţia ei se înscrie pe măsura îndepărtării de isvorul de la care a plecat: Mallarmé, Valéry, Poë, Georg Stefan și Eminescu chiar, în latura lui cea mai înaltă, n'au nimic comun cu poezia populară. Dictate de sensibilitatea și de formația lor sufletească, limitele criticilor pot avea o oarecare elasticitate. T. Maiorescu a fost însă lipsit de o adevărată evoluție: la două zeci de ani structura lui intelectuală și artistică era definitiv închegată; paginile scrise de dînsul în *„Anuarul gimnaziului și internatului din Iași,* în 1862”, au echilibrul și perfecţia discursului academic din 1909; ideile sunt identice nu numai în orientarea ci și în expresia lor: reversul

personalităţilor închegate prea timpuriu. Activitatea lui de îndrumător se sfîrşise la 1872, adică la vîrsta de 32 de ani; puţinul ce a scris pe urmă e numai ocazional şi exemplificator. Raza lecturilor lui literare nu pare a se fi întins prea mult; profesor, avocat, bărbat politic, om de cultură filozofică şi generală, ocupaţiile nu i-au îngăduit investigaţiile în literatura nouă europeană, arătîndu-i, printr'un joc sufletesc obicinuit, un fel de ostilitate, trecînd-o şi primei generaţii postmaioresciene.

A continua nu înseamnă însă a reproduce ; continuarea se face pe o linie generală de orientare, dar nu se înscrie pas în pas, ci evolutiv, în etape succesive. Una era situaţia literară la 1867 cînd pornia T. Maiorescu, şi alta în 1909, cînd prezinta destinul poeziei romîne legat încă de poezia populară, ea însăşi ieşită din faza creatoare; dar dacă T. Maiorescu nu dovedeşte o evoluţie organică, fiindu-i fiecăruia greu să iasă din psihologia şi formaţia sa, urmaşii trebue să-l continue potrivit noilor condiţii de viaţă spirituală. Două sunt principiile, în care se cristalizează acţiunea critică a lui T. Maiorescu:

1. Lupta împotriva „minciunii" în toate domeniile: cultural, ştiinţific, politic, etc.; în ea biruinţa poate fi privită ca desăvîrşită.

2. Disocierea esteticului de elementele eterogene, pe care o credeam consumată, cîştig definitiv; mişcarea sămănătoristă şi cele ce s'au întîmplat pe urmă i-au dovedit însă precaritatea.

A-l urma pe T. Maiorescu înseamnă a-l urma pe aceste două mari linii generale de orientare şi nu a frămînta terenul cercului îngust al investigaţiei sale literare sau chiar a sensibilităţii estetice limitate, şi de epocă şi de formaţie. In trei sferturi de veac literatura romînă a luat cu totul altă înfăţişare; dacă nu e menirea criticului de a fi revoluţionar, el trebuie să ţie pasul vremii, evoluţionist, aşa cum o proclamă însuşi T. Maiorescu.

8. In problema procesului de formaţie a civilizaţiei romîne criticul s'a despărţit de punctul de vedere maiorescian şi junimist în genere. Distincţia i-o impunea timpul, de oarece, scriind *Istoria civilizaţiei române moderne*, o jumătate de veac după fixarea ideologiei junimiste, avea posibilitatea de a privi problema într'un plan istoric, ca ceva consumat. Junimiştii constituiau în vremea lor un element militant în lăuntrul acestui proces pornit odată cu mişcarea revoluţionară de la 1848; ei reprezentau ideia evoluţionistă împotriva revoluţiei şi voiau să pună o frînă unei invadări precipitate de forme fără fond corespunzător; acţiunea lor era logică în principiu şi întrucîtva, e drept în slabă măsură, salutară. Nu pentru că nu era bine cugetată ci pentru că fenomenele sociale nu-s totdeauna conduse de logică; revoluţiile se propagă pe căi de contagiune şi nu după norme ştiinţifice spre binele popoarelor. Poziţia cercetătorului din 1925 era deci cu totul alta de cît cea a luptătorilor din 1867; lui nu-i rămînea de cît să constate că revoluţia formelor s'a înfăptuit şi să înregistreze sau

să nădăjduiască o evoluţie inversă de la formă la fond; totul pe baza legii interdependenţei, a sincronismului, pe care o recunoaştem astăzi cu ochii noştri şi mai puternică de cît era în 1925.

Pornind dela legea socială a sincronizării, nu se putea să nu ajungă la concluzii identice și în ceia ce privește literatura, aplicînd-o în cele cinci volume apărute din *Istoria literaturii romîne contemporane* construită pe două axe: a sincronismului și a diferenţierii, „Cum nu reprezintă valori absolute ci valori relative, declară el în introducerea operei sale, literatura unui popor nu trebuie studiată în fixitatea unei idei platoniciene, ci în mobilitatea ei; nu există o ştiinţă a literaturii, ci o istorie a ei, care n'o cercetează prin raport la un imutabil ideal estetic, ci prin raportare la momentul istoric, adică la congruenţa tuturor factorilor sufleteşti ce i-au determinat stilul". Şi mai departe: „Scriitorii vor fi judecaţi și din punctul de vedere al caracterului de sincronism cu desvoltarea vieţii noastre sociale şi culturale și cu multiplele întretăieri de curente ideologice dar şi din punctul de vedere al efortului de diferenţiere faţă de ce a fost, diferenţiere de material de inspiraţie, în sensul capacităţii limbii de a se înoi prin imagine și armonie etc." [1])

Pe aceste principii de relativism, de sincronism și de diferenţiere nu şi-a creiat numai un sistem ideologic teoretic, ci l-a și aplicat la studiul întregei noastre literaturi din veacul al XX. O astfel

---

[1]) E. Lovinescu, *Istoria literaturii romîne contemporane*, I, p. 8

de critică este mobilă, deci modernistă; ea se ţine de pasul vremii, plecînd dela convingerea că evoluţia constitue însăşi legea existenţei oricărei forme de viaţă. Creaţie a spiritului omenesc, fără existenţă obiectivă, frumosul se realizează în percepţia individului, aşa că, dacă nu poate fi determinat ştiinţific, într'o imobilitate absentă, poate fi studiat istoric în mobilitatea lui, adică în seria de formule, expresii tangibile ale unor idealuri estetice condiţionate de cei doi factori esenţiali, rasa şi timpul. Că indiferent de concept, plăcerea estetică se descompune într'un număr nemărginit de variaţii, după individ şi în individ după stări de conştiinţă succesive, faptul nu priveşte istoria esteticei, întrucît ea nu înregistrează de cît evoluţia conceptului estetic al diverselor civilizaţii şi nu pulverizarea lui în numărul nemărginit al indivizilor.

O astfel de critică sincronică, evoluţionistă, considerînd literatura ca un organism în creştere, relativistă, a fost şi este încă violent combătută; nu e locul de a o supune unei cercetări şi discuţii. Ea e privită de unii ca „antinaţională“, în sensul negării factorului etnic, pe cînd ea se întemeiază tocmai pe rasă cu adausul că numărul „creaţiilor“ unui popor e limitat, pe cînd numărul imitaţiilor neliminat; imitaţia este o formă obişnuită a originalităţii; nu e vorba, bineînţeles, de transplantarea integrală, ci de adaptarea şi elaboraţia sub formă proprie, în care factorul rasei are un rol important; în afară de facultatea de creaţie proprie, (la noi folklorul, I, Creangă, etc.) invenţiile ideologice streine se refractă în chip personal şi unghiul

de refracţie constitue o parte din originalitatea fiecărui popor,

„Din aceste exemple, afirma criticul în „*Mutaţia valorilor estetice*“ [1]) tragem concluzia că rasa există ca o forţă indiscutibilă, cu o putere de creaţie tot atît de neîndoioasă, deşi mult mai redusă de cît se crede, dar, în schimb, cu o forţă de asimilare, de adaptare nemăsurată; în rău sau în bine, ea transformă tot ce absoarbe în creaţii proprii, originale, declasate sau caricaturale, cum se întîmplă la rasele inferioare, sau evoluate, îmbunătăţite prin contribuţii personale. Universalitatea esteticului este, chiar la început, limitată la factorul rasă, căci, din cele expuse mai sus, vedem că mărginirea capacităţii de invenţie a raselor nu le exclude de loc unicitatea sufletească şi, deci, posibilitatea de a-şi elabora o civilizaţie proprie.

S'a mai spus că o astfel de critică modernistă încurajează toate modele şi extravaganţele, ceace nu este adevărat; prin însăşi structura sa sufletească criticul nu e un propulsor ci un reactor; el reprimă şi moderează; nu refuză principial ori ce încercare de diferenţiere; caută în ea viabilul, ştiind că mai toate formele estetice sunt caduce, dar conţin într'însele elemente şi experienţe ce servesc evoluţiei conceptului estetic; diferenţierea nu înseamnă prin sine valabilitate.

Astfel de teorii nu izvorăsc din brazda învăţăturii lui T. Maiorescu; critica acestuia se cristalizase

---

[1]) E Lovinescu, *Istoria literaturii romîne contemporane*, VI. p. 11.

in 1870, a urmașului în 1925; trebue să-i dăm și timpului dreptul de a-și impune legile și experiențele lui. Importanța lui T. Maiorescu nu stă în fixitatea idealului său estetic, limitat de epocă și de formație, ci, după cum am mai spus-o de atîtea ori, în eliberarea conceptului estetic din simbioza altor elemente.

9. In afară de aceasta orientare, criticul îi datorește lui T. Maiorescu și o influență de ordin moral, fixată încă din 1937 într'o pagină, pe care o reproducem ca încheiere: „Acțiunea cea mai puternică asupra generații mele, adică asupra celei de a doua generației cu un oare care contact cu fruntașii ei, rămîne încă de ordin moral. Privim ca un miracol faptul că, în mijlocul unei epoci de bîjbîieli și de apetențe pur materiale, a unei dorinți de parvenire și de îmbogățire, a unui politicianism fără frînă morală și a unei lipse de cultură și de seriozitate științifică, s'au găsit cîțiva oameni, reuniți numai de un mănunchiu de idei comune, căpătate la universități străine și de o identitate de caracter, a cărui notă esențială a fost dezinteresarea. Dacă ar fi să determinăm diferența specifică a junimismului, poate în această dezinteresare am pune-o, așa cum o găsim la Maiorescu, Eminescu, Carp, T. Rosetti și la alți fruntași, prin prezența unei spiritualități cu desăvîrșire deslegată de interese materiale, a unei gratuități de preocupări intelectuale și literare și a unei rectitudini de caracter în viața publică, a cărei forță morală o simțim și azi. A continua *Junimea* nu

însemnă a repeta ca simplu beneficiar şi moştenitor idei revizuite şi corectate de timp, ci a participa activ la puterea de idealism şi dezinteresare a acestui fenomen unic de spiritualitate din jumătatea a doua a veacului trecut, pe care l-a reprezentat miscarea de la Iaşi"[1]).

[7]) E. Lovinescu, *Memorii*, III, p. 226

III

PAUL ZARIFOPOL

Incadrarea lui Paul Zarifopol în acțiunea „Junimii"

— Deși scrisul lui Paul Zarifopol nu e consecutiv și, prin lipsa de obiectiv romînesc, se încadrează prea puțin sau aproape de loc în ritmul mișcării noastre literare, și în planul teoretic și în planul pragmatic, atitudinea lui se fixează, totuși, limpede pe linia maioresciană a autonomiei estetice și a eliminării tuturor elementelor eterogene ce întunecă puritatea artei. Dacă ar fi avut o activitate susținută, militantă în domeniul criticei naționale, cu siguranță că ar fi jucat un rol însemnat în generația a doua postmaioresciană. Intransigența în privința autonomiei merge pînă a lua o poziție chiar și împotriva lui Kant, care subordona arta moralei, cînd scria, de pildă, că „gustul este, în definitiv, capacitatea de a judeca idei morale îmbrăcate în forme sensibile". Cu atît mai mult se îndreaptă împotriva istorismului și a criticei științifice și psihologice. Colaborator al *Vieții romînești*, atacurile lui împotriva poporanismului sunt totuși cunoscute : „Arta, afirma el într'un ar-

ticol, nu poate fi tendenţioasă, operele pot fi, dacă le considerăm în afară de existenţa lor, ca opere de artă. Şi aceasta se poate face curent şi uşor, pentrucă majoritatea oamenilor nu ia seama la ceia ce e artistic şi estetic şi pentrucă despre lucruri atît de complexe, cum sunt cărţile literare, poţi să-ţi faci idei şi definiţii aproape la discreţie". Sau: „Intervenţii străine de artă sunt, în operele de artă, un păcat şi o grosolănie, pentru care nu cunosc scuză". Chiar şi în *Viaţa românească* scria[1]): „pe Caragiale l-a mustrat Dobrogeanu-Gherea că „rîde cu poftă şi nu se indignează", — o obiecţie care constitue mi se pare un monument enorm şi ciudat de moralism civic absolut. Fiindcă este doar evident că Gherea, vorbind astfel, cerea, deadreptul, anularea comicului şi a rîsului ca atare, ceia ce este orişicum excesiv".

Nu numai în atitudinea lui estetică ci şi în cea culturală, morală, Paul Zarifopol poate fi integrasufleteşte în mişcare „junimistă". Lupta lui împotriva „grimasei", a „modei" din seria eseurilor *„Din registrul ideilor gingaşe"*, esenţială pentru moralist şi cultural, nu este de cît echivalentul luptei junimiste împotriva formei fără fond. Ca o concluzie firească, lupta lui se îndreaptă şi împotriva artei clasiciste.. „Timpul omoară orice creaţie intelectuală, în total sau în parte, scrie el în articolul *„Clasicii"*[2]). Veşnica tinereţe a eternelor modele este o frază ineptă, ieşită din minţi strimte

[1]) Paul Zarifopol, *„Publicul şi arta lui Caragiale"* în *Viaţa romînească*, XIV, 1922, No. 6, lunie.
[2]) *Viaţa Românească*, XVI, No. 7.

şi leneşe. Arta, indiferent de materialul în care se manifestă, este graiu. Caşi graiul vorbit, ea îşi schimbă formele pentru că se schimbă cuprinsul care l'a zămislit. Este totdeauna o doză de strîmbătură, să vorbeşti de oamenii de altă dată: aici e originea, aici e candoarea marei grimase clasiciste. Fiecare vreme vorbeşte pe potriva botului sau a minţii sale". Idei, pe care sub denumirea de modernism, de sincronism, le susţin de vre-o douăzeci de ani. Conştiinţa integrării lui spirituale în acţiunea *Junimii* a avut-o şi el însuşi, după cum o găsim formulată în, probabil, ultimul său articol înainte de moarte intitulat *„Cultura"*. „Problema culturii, scria[1]), s'a ridicat acut şi aproape brusc în Principatele romîne acum un veac. Odată cu această problemă, s'a ridicat asupra societăţii romîneşti şi primejdia grimasei culturale. S'a întîmplat atunci ca să se grupeze în capitala Moldovei, cîţi-va oameni, care prin excelenţă simţeau greutăţile problemei şi primejdia, înaintea cărora se află societatea romînească. *Junimea* a făcut front energic contra oricărei grimase a culturii. Prin acţiunea ei, acea grupare ne-a lăsat o moştenire şi preţioasă şi grea: aceia a unei obligaţii supreme de a combate cultura neautentică sau cum s'a zis mai tîrziu: moftul. Imitarea cu orice preţ a trebuit, negreşit, să fie o boală a copilăriei societăţii romîneşti moderne. Boala se prefăcu în viciu. Fără îndurare, fără osteneală, *Junimea* a pus cuţitul oriunde a văzut petele uricioase ale

---

[1]) *Revista Fundaţiilor Regale*, no. 4, Aprilie 1934

acelei boli ce s'a prefăcut în păcat. Cu o stăruință pasionată pînă în gradul de a fi involuntar metodică, a prigonit *Junimea* ridicolul străinismului, născător de monstruozități culturale și eminent a ajutat grupul vechilor *Convorbiri Literare* la creșterea spiritului și a feței societății romînești. Să nu uităm că tot ce a meritat numele de „mahalagism" și de „moft" în vocabularul critic inspirat de *Junimea*, era, în esență, caricatura unor elemente de cultură străine. Totuși nu a fost acuzare adusă *Junimii* cu o atît de perfidă stăruință ca acea de nepatriotism, de spirit cosmopolit... *Junimea* a contribuit în chip superior la o metodologie a culturii romînești".

E de regretat că un om de o lectură atît de bogată și de o putere disociativă atît de ascuțită n'a contribuit mai mult în dialectica literaturii noastre.

IV

D. CARACOSTEA

1) *Amintiri maiorescien de studenție ; simpatii moderniste încă din 1900* 2) *D. Caracostea critic estetic, modernist.* 3) *D. Caracosteu critic etnograf.* 4) *D. Caracostea critic genetic,* 5) *D, Caracostea critic al expresivității : „Arta cuvîntului la Eminescu"*, 1938. — Semnificația lui Titu Maiorescu, 1940. 6) *D. Caracostea critic „funcțional".*

1. Fără să-i fi fost elev propriu zis, de cît doar la logică, cursul de anul întîi pe atunci comun tuturor studenților facultății de litere, D. Caracostea a apucat ultimii ani ai profesoratului lui T. Maiorescu. Ne-o amintește, de altfel, singur, în evocarea unui examen, la care a asistat, examenul lui St. O. Iosif și St. Petică. Cum aproximativ în aceiaș epocă (1940) am evocat, indepedent, și eu aceiaş scenă, la care am fost de față tot din întîmplare voi transcrie ambele versiuni, în vederea unei concluzii :

„Era un examen, scrie d-sa, la care, alături de St. O. Iosif, se prezenta St. Petică, din care gustasem muzicalitatea şi atmosfera de sugestie a unor poezii remarcabile. Dacă-mi aduc bine aminte, a fost vorba și de inducție. Și la un moment, poetul voind să-și tălmăcească idea : o cunoaștere științifică directă, pronunță — de aceasta îmi aduc a-

minte — cuvîntul intuiţie. La aceasta s'a adăugat forma frazei, cam nebuloasă, dar în care poetul încerca să-şi nuanţeze gîndirile. De aici, ironiile maestrului faţă de o poziţie care mi se părea îndreptăţită. Rare ori am avut impresia a două lumi mai deosebite de cît acea pe care mi-a lăsat-o insuccesul lui Petică la acel examen. Se vedea că elevul se căznise să înţeleagă ceva din profesor, maestrul însă nu avea intuiţia virtualităţilor unui suflet ales, care, în gîndire şi în exprimare, i se părea straniu. Mai tîrziu, cînd m'am oprit asupra paginilor minunate ale acestei arte de a cunoaşte oamenii : *Din experienţă,* mi-a revenit stăruitor în minte examenul lui Petică. Şi, pe lîngă toate normele de cunoaştere exactă, aş fi dorit o pagină răspicată : intuiţia a ceea ce nu s'a afirmat încă deplin, dar poate să conţină în sine o lume.

Alături de Petică, a fost examinat şi St. O. Iosif, care nu era tocmai acasă în chestiunile de logică şi de istoria filozofiei şi chiar în metrică, în care maestrul a încercat un derivativ. Mi-a rămas în amintire contrastul dintre îngăduinţa faţă de poetul care începuse să fie consacrat şi felul tăios faţă de cel, care, dacă lăsa impresia de nebulos, era mai bogat şi de o altă esenţă, mai greu de valorificat. Azi înţeleg de ce feciorul lui Ion Trifu din Bucerdea, înţelept ca o cărare de munte, nu putea risca. Dar din ziua aceea am început a mă simţi depărtat de T. Maiorescu". [1])

---

[1]) D. Caracostea, *Semnificaţia lui T, Maiorescu,* ed. Institutul de istorie literară şi folclor, 1940, p. 20.

Iată acum evocarea mea : [1])

„Intr'o zi călduroasă de Iunie intrasem din întîmplare în sala, în care Maiorescu își ținea examenul de sfîrșit de an la logică. Candidații ședeau înșiruiți în banca întîia, în fața căreia Maiorescu, surd de o ureche, își plimba singur scaunul pentru a pune întrebări. In momentul acela se oprise în fața a doi studenți mai maturi, le luă carnetul și le citi numele : — Aha, d. St. O. Iosif, bun și aha, d. Ștefan Petică, care va să zică poezia se pune în regulă cu logica frumos.

Pe Iosif îl cunoșteam din versuri; de Petică auzisem numai. Iosif înlemnise trist, adormit și plîngător ca o salcie. Petică avea ceva donchișotesc în el, o bărbiță caprină, neverosimilă, pete ruginii pe umerii obrazilor.

— Buun, mormăise Maiorescu, mîngîindu-și barbișonul. Nu vom fi pretențioși... nu așa? poeți, mă rog! Așa dar, Domnule Iosif, să începem cu începutul, spune-mi ce este o noțiune?

Ca și cum n'ar fi auzit întrebarea, Iosif nu se clintise; salcia dintr'însul plîngea deasupra lacului.

— Atunci să ne spună domnul Petică.

Omulețul slab, numai oase, cu obrajii înfloriți de ftizie, începuse a mișca brusc din mîini, ca o paiață dezarticulată, repezindu-se în vorbe mari, bătînd fără pudoare cîmpii. Uluit de atîta risipă verbală, Maiorescu îl măsurase rece.

— Aha, care va să zică n'ați studiat chestiunea asta. Se întîmplă. Să ne spună atunci d. Iosif ce este o judecată?

---

[1]) E. Lovinescu, *Aqua forte*, ed, Contemporană, p. 132.

Iosif stăruise în acelaşi mutism, scuturîndu-şi frunzele pe luciul bălţii; nici un cuvînt, nici o mişcare, ca şi cum n'ar fi fost vorba de dînsul, pe cînd Petică se risipise din nou într'o frenezie de gesticulaţie şi de vorbe goale, fără legătură cu chestiunea. Enervat, Maiorescu se încruntase din nou.

— Atunci, cunoaşteţi poate mai bine teoria silogismului?

Iosif rămase egal cu sine, într'o tăcere integrală, iar Petică într'o vorbărie insuportabilă.

— Doamne, exclamase Maiorescu, poezia nu prea are nevoe de logică, dar aici e vorba de logică şi nu de poezie. Să o lăsăm să se coacă pe la toamnă.

Işi mutase apoi scaunul la candidaţii următori. De atunci nu pot înlătura de la Petică (redactor al unei reviste sociologice şi autor de articole filozofice) imaginea omuleţului cu ceva atît de zadarnic agitat".

Iată valoarea subiectivă a amintirilor chiar cînd sunt de bună credinţă — şi sunt: *quia procul a nobis*. Mai presus de autenticitatea amănuntelor rămase mai mult la discreţia memoriei şi a interpretării de cît a realităţii lor, e sigur că în pieptul studentului D. Caracostea bătea o inimă modernistă. Simpatiile lui mergeau mai mult spre poetul simbolist al lui:

Botticelli întristatul,
Mult vestitul Florentin,
Suflet dulce ca'nstelatul
Cer de-al nopţii farmec plin,

Urmărit de viziunea
Sfîntă a lumilor de sus
Maiestrit-a fin minunea
Idealului apus.

de cît spre St. O. Iosif, bardul specificului național.

Rîndurile acestea erau culese, cînd apariția cărții *Fulgurații filozofice și literare* a lui I. Petrovici[1]) ne-a dat o nouă versiune a scenei. In vara anului 1900, am asistat, așa dar, toți trei, studenți anul întîi, atunci probabil necunoscuți între noi, la examenul de logică al lui T. Maiorescu și, după patru decenii, fiecare l-a descris fără să știe unul de celalt. Iată această versiune:

„De voie, de nevoie, Iosif s'a văzut antrenat de obligațiile calității sale de student și a trebuit să se prezinte după un an la examenul de logică, la Titu Maiorescu, unde asista aproape tot atîta lume, ca la curs.

Examenul a fost lamentabil, iar magistrul cu o asprime, la care nu m'am așteptat față de un poet, pe care îl prețuia, i-a spus că-i dă o bilă roșie, dar să promită că nu va urma filozofia. Eșecul lui Iosif s'a mai îndulcit puțin, prin căderea la acelaș examen, îndată după el, a altui poet, Stefan Petică, ale cărui răspunsuri au fost categoric stupide".

Versiunea este identică cu cea a mea; versiunea lui D. Caracostea rămîne excluziv „modernistă", dictată de o atitudine momentană.

2. Nouă ani după aceia, D. Caracostea își făcea

---

[1]) *Biblioteca pentru toți*, Nr. 1543—1546, p. 309.

ucenicia modernistă la *Vieața nouă* a lui O. Densusianu; în această calitate publică articolul „*Cu prilejul sărbătoririi d-lui T. Maiorescu*" [1]), în care, după ce recunoaşte meritele profesorului, omului politic, personalității, într'un cuvînt, ale sărbătoritului, adaugă și următoarea caracterizare a situației critice a lui T. Maiorescu: „Apoi, prin temperament, scria el, ca şi prin convingere era de o prudență, exagerată adese, față de manifestările noi; nici odată n'a fost iubitor de noutăți şi nici n'a fost, ori cît s'ar părea de paradoxal, un înainte mergător în sensul larg al cuvîntului. Pe Wagner nu-l admitea, pe Nietzsche îl privea cu ironie; mişcările noui literare i se păreau „mievrerii moderne"; socialismul, sub zodia căruia, orice s'ar zice, se îndrumează societatea contemporană, îi apărea ca o perspectivă de tiranie; ceea ce s'a numit la noi „activitate extraşcolară", o necesitate, întru cît dascălii sunt singurele elemente mai luminate la țară, i se părea un pericol, şi cînd, în urmă, un academician arăta nevoia ca literatura să se îndrumeze către un ideal mai înalt de artă, D. Maiorescu devenia tăios. Aştepta ca o ideie să se impună, ca să-şi facă probele de trăinicie pentru a o accepta. Căile, pe care le-a arătat la noi, nu revelau un adevăr nou, ci o normă veche, de bun simț, de mult intrată în patrimoniul culturii din alte părți. Cînd a luat deplină conştiință de menirea sa în cultura noastră a încetat de a mai merge *pari passu* cu mişcarea filozofică a apu-

---

[1]) *Vieața nouă*, 1 Decembrie 1909.

sului: îl interesa, nu ceea ce se adăuga, dar ceea ce fusese în deobşte recunoscut. Mişcările recente din Apus, prea complexe, nu-i prezentau perspectiva, care să-i îngădue o alegere prudentă, o deosebire sigură a ceea ce va rămîne, de ceea ce trece... A face o astfel de alegere, îţi cere să urmăreşti tot ce se produce. Din învăţătura sa, se desprindeau însă ca o normă, deşi nemărturisită, îndemnul: lucrează numai cu cei necontestaţi, lasă pe cei mai noi să fie definitiv recunoscuţi de alţii".

Punctul de vedere al autorului din 1909 este aproximativ cel al studentului din 1900; severitatea faţă de T. Maiorescu, din pricina ostilităţii lui pentru curentele noi apusene, modernism, simbolism în deosebi; punctul de vedere al lui O. Densusianu şi al moderniştilor momentului. Continentul, pe care se aflau cu toţii, era însă acelaş continent estetic.

3. După cîţi va ani de studii romanistice la Viena, consolidat cu erudiţie germană, criticul estetic din 1909 publică în 1914 un articol asupra lui Gala Galaction cu o atitudine cu totul schimbată: nu mai priveşte spre apus, unde îl îndemnase şi pe T. Maiorescu să privească, ci spre sud-estul european. Literatura romînă nu mai era o problemă de estetică, prin definiţie universalistă, ci o faţetă a situării etnografice: „Literatura romînă e o literatură est-europeană.... literatura romînă nu poate

---

[1]) *Viața Românească*, IX, 1914, p, 83.

fi lămurită de cît pe temeiul esteuropean.... literatura veche, pînă acum 80-90 de ani, era în cea mai mare parte a ţinuturilor romîneşti, o anexă a literaturilor esteuropene, iar literatura romînă, chiar cea contemporană, oferă, adesea uimitor, un paralelism cu desvoltarea literaturilor din răsăritul Europei. Uitînd, astfel, de ultimele emisiuni poetice ale Parisului, criticul se încadra acum în folklor şi făcea din critică un capitol de etnografie şi de comparatism balcanic.

4. In cel dintîiu volum al său, *„Poetul Brătescu-Voineşti* (1921) [1]), critica lui nu mai e nici modernistă, nici etnografică, ci abordează terenul nou al geneticului, trudindu-se să scoată din creaţia artistică experienţa umană a scriitorului. Pe cînd unii critici procedează dela scriitor la operă, D. Caracostea întreprindea să scoată personalitatea scriitorului din creaţia lui, în cazul prezent „vibraţia specială a lui I. Al. Brătescu-Voineşti, în faţa valorilor omeneşti". E o critică ce s'a mai făcut şi de alţii şi mai ales de Sainte-Beuve; a lumina o operă de artă prin elementele de psihologie a artistului, se poate concepe pînă la un punct, ba chiar, cu toate protestările estetismului absolut al lui M. Dragomirescu, de pildă, care susţinea că personalitatea umană n'are nici o legătură cu personalitatea artistică, este o operaţie folositoare. A căuta să cunoşti psihologia unui scriitor după literatura lui, nu e totdeauna profitabil. Omul din I. A. Brătescu-Voineşti nu va interesa viitorimea ci numai opera sa.

[1]) Ed. Viaţa Romînească, 1921.

Dacă în critica sa simbolistă, D. Caracostea se situa încă în posteritatea maioresciană, în critica lui antropogeografică şi cea genetică se aşeza dincolo de estetism şi de maiorescianism. Caracteristic în amîndouă fazele este însă nevoia de a inova, de a deschide „perspective vaste", de a restaura demnitatea ştiinţifică a criticei, pierdută de la T. Maiorescu încoace, cerînd criticilor uriaşe cunoştiinţe filologice balcanice şi antropogeografice; mai detesta cu deosebire talentul „foiletoniştilor" profesionişti şi audienţa lor în faţa publicului cititor. Aversiunea i-a rămas de altfel şi azi. „Cît priveşte ţinuta, scrie d-sa în *Arta cuvîntului la Eminescu*, din 1938, interpreţii literaturii noastre au nevoe nu numai de o altă pregătire de cît cea a foiletonismului curent dar şi de o nouă etică... Cu satisfacţie, constat că, de pe acum, niciunul dintre autorii lucrărilor publicate aci (e vorba de lucrările studenţilor săi apărute în biblioteca Institutului) n'a luat calea trîmbiţatelor curente şi a polemicilor la modă".[1]) Fel eufemistic de a spune că nu le-a citit nimeni de cît doar, şi încă nu e sigur, comisiile de premii variate, în vederea cărora au şi fost, probabil, scrise.

5. De cîţiva ani scriitorul pune temeliile unei noi ştiinţe critice, care nu mai e nici genetică nici antropogeografică. „A întemeia cu toate cerinţele moderne critica formei, scrie d-sa în *Arta cuvîntului la Eminescu*, concepută nu ca un for-

---

[1]) D. Caracostea, „*Arta cuvîntului la Eminescu*, 1938, p. XXIX.

malism sec şi estetizant, dar ca arta de a vedea şi ca singura posibilitate de a face pipăită prin imanenţa structurii, esenţa transcendentă a poeziei, iată ce urmăresc aci"[1]). Noua critică inaugurată e cea a „expresivităţii", categorie în mare favoare în cercetările linguistice ale apusului, cu aplicaţii excluziviste ce deformează echilibrul elementelor felurite, intrate în noţiunea criticei, mult mai vastă de cît problema „fonemelor" şi a „estemelor". Cu tot caracterul particular al acestor investigaţii, nu li se poate tăgădui natura estetică. Din această fază penultimă a activităţii sale, ne mai rămîne ca să semnalăm o revenire la problema poziţiei lui T. Maiorescu în critica noastră, în disertaţia *„Semnificaţia lui Titu Maiorescu"*, 1940, cu ocazia aniversării centenarului, reluînd vechea învinuire din 1909, de a nu fi fost „modernistă". „Singurul aspect într'adevăr deficitar al criticei maiorescienc, — scria el la 1940, — este problematica modernismului, care, s'o recunoaştem însă, pînă către 1910, era mai mult o atmosferă, adesea nebuloasă şi cu elemente eterogene, decît o răspicată afirmare de creaţiuni". Criticul se simte deci din nou modernist. Că T. Maiorescu a avut o receptivitate limitată de însăşi formaţia lui clasico-romantică şi, deci, neprimitoare faţă de valorile noi, am arătat-o de atîtea ori în cursul acestor pagini. Un om închegat în jurul lui 1860 nu se mai putea reface pentru a gusta literatura din jurul lui 1900. Revoluţia lui T. Maiorescu e alta: e faptul de a

---

[1]) D. Caracostea, *„Arta cuvîntului la Eminescu"*, 1938. p. XVI.

fi strămutat întreaga literatură pe unicul plan estetic; în sînul acestui „estetism“ se putea desvolta forme noi de artă, pe care el nu le mai înțelegea; principalul era, însă, împlinit; cadrul literar fixat; se știa ce este literatură și ce nu este.

Iată acum rîndurile finale ale disertației: „Pretutindeni, am constatat la Maiorescu nu o poziție extremistă, dar o sinteză de elemente în aparență contradictorii. Aceasta în concordanță cu toată făptura lui spirituală de structură clasică, în care rațiunea nu tăgăduia, dar stăpînea emotivitatea, iar acțiunea vrea să fie una cu „biruit-au gîndul“.

Incadrînd acum personalitatea sa în perspectiva largă a destinului spiritual al poporului nostru, oare această îmbinare de elemente contrare într'o unitate stăpînită și armonică, nu este însăși problema capitală, pe care neamul nostru este ursit 'o rezolve într'o formă originală? Elementele multiple, înfrățite printr'o fericită ascendență în ființa lui: energia constructivă a Ardeleanului aliată cu receptivitatea Munteanului și cu agerimea Aromînului, totul lămurindu-se în el în mediul senin și temperat al spiritualității moldovene, nu-l predestinau oare toate aceste componente să fie, pe planul gîndirii filozofice și al intuiției critice, o primă întrupare a virtualităților sădite de istorie în ființa noastră condiționată de moștenirea romană? Și nu exprimă oare personalitatea genială a lui Eminescu, în sfera superioară a creației de artă, aceiași promițătoare sinteză între facultățile con-

structive ale Apusului și problematica nelimitată a Răsăritului?“

Acum două zeci şi opt de ani criticul nostru găsia în Gala Galaction „o primă încercare integralistă de împreunare în o sinteză nouă, de elemente și direcţii ce păreau neîmpăcate“. Intr'o broşură asupra *Personalității lui Eminescu* d-sa se întreba: „Nu ştiu dacă cele invederate în firea lui Eminescu sunt reprezentative pentru poporul nostru și dacă în ele dăinuieşte sau nu ceva din felul excesiv al Traco-Ilirului, stăpînit prin înțelegere, prin disciplină romană și limpezit prin artă“.

A căuta mereu ipotetice sinteze în marele și micile personalități, recurgînd la datele imprecise ale psihologiei etnice, cu sondagii iluzorii chiar în protoistorie, e un joc dialectic, din care nu iese ştiinţă ci verbalism ostentativ.

Constatăm doar că la noul ţărm al expresivităţii la care a debarcat, criticul din 1909 şi-a reluat, momentan cel puţin, vechile unelte estetice lustruite azi însă cu mai multă erudiţie.

Dacă ar fi să caracterizăm critica autorului nostru în cîteva cuvinte, am putea spune că ea se desvoltă sub semnul hipertrofiei de gîndire și de expresie în tot ce-l priveşte: orice atinge se dilată la proporţii vaste și importanţă cosmică.

Problemele și rolul său și tratarea lor devin imediat istorice. Vom da două exemple. Caracterizîndu-şi activitatea de un an la conducerea unei reviste oficiale, el scrie [1]) „Mai întîi era nevoe să pre-

---

[1]) D. Caracostea, *Creativitatea războiului* în *Revista Fundaţiilor*, 1 Sept. 1942 (IX, p. 494).

zint o concepţie despre literatură, potrivit marilor prefaceri şi cuceriri săvîrşite în ştiinţele spiritului. Şi tot atît de necesară era o altă fundare a valorificării etnicului romînesc. In istoria literară, în ideologie, în critica actualităţii, în valorificarea limbii şi a patrimoniului folcloric, am pus, număr de număr, pietre de temelie şi am tras contururile construcţiei a cărei ridicare se impunea."

Iată, aşa dar, bilanţul unui singur an :

A prezentat, o nouă „concepţie despre literatură potrivit marilor prefaceri şi cuceriri săvîrşite în ştiinţele spiritului"

A stabilit altă fundare a valorificării etnicului romîn.

A pus „pietrele de temelie" şi a desemnat „conturutile construcţiei" în istoria literară, în ideologie, în critica actualităţii, în valorificarea limbii şi a patrimoniului folcloric"

A prefăcut revista într'un stup plin de zumzetul albinelor „noi", adică al scriitorilor ce înalţă clădirea pe temeliile trase de domnia sa.

N'au mai rămas pe din afară decît doar reprezentanţii „vechilor curente de destrămare" (sic) adică urmaşii fericitului întru pomenire T. Maiorescu. Celălalt exemplu e scos din articolul *Hotare*, din *Revista Fundaţiilor Regale*, 1 oct. 1941 p. 135. Director al acestei reviste, scriitorul îşi propune să publice nişte reflecţii asupra literaturii. Ii rămînea să le găsească un titlu. S'a gîndit la început să le intituleze: *„Crîmpeie"*, *„Fragmente"*, *„Firimituri"*, dar aceste titluri i s'au părut „că nu purced dintr'o vedere totală" Inclină un moment spre *„Firimituri"*

„termen simpatic"; nu ştim pentru ce însă se gîndi la firimiturile de la masa lui Homer, deşi Homer nu oferă astfel de sugestii; îşi părăsi deci intenţia... Zăbovi o clipă la *Şiruri rupte.* Titlul îi sugeră iarăşi, nu ştim pentru ce şi din ce reminiscenţă, *unde's şirurile rupte...* A înlăturat deci şi *„Crîmpeie"* şi *„Fragmente"* şi *„Firmituri"* şi *„Şiruri rupte"*. „M'am hotărît, deci, îşi încheie nedumerirea, la titlul generic *hotare* cuprinzător de mai mult dramatism. Şi apoi ce caracteristic cuvînt romînesc! (Toate cuvintele ce-i vin sub pană sunt vaste, cuprinzătoare, caracteristice). Mai există oare o altă limbă care dela denumirea pentru graniţă să fi derivat însuşi termenul pentru deciziune : *hotărîre, hotărîtor?* In cuvîntul *hotar*, neamul romînesc a pecetluit atîtea înţelesuri, încît, nevăzînd altul mai potrivit pentru rubrica pe care vreau s'o deschid, o aşez sub paza lui". Pur şi simplu... A pleca de la *„firimituri"*, *„crîmpeie"*, *„fragmente"*, — şi a ajunge la *hotare* e un fenomen de păsări-lăţi-lungilă. In orice, d. Caracostea pune temelii şi hotare.

6. D. Caracostea ne-a rezervat o nouă supriză; abia începusem să ne familiarizăm cu vastele perspective ale noului continent al „expresivităţii", cînd valurile i-au luat barca spre alte ţărmuri: „Formele noi, declară d-sa, cer şi o nouă formă şi funcţiune a criticei". Poezia nu mai e estetică ci „funcţională": „pornită din viaţă, (poezia) prin expresie sluješte viaţa, cum o slujesc cîntecele de nuntă, cele de leagăn, doinele, bocetele, colindele, basmele, legendele, baladele, într'un cuvînt toate

expresiile poporane. In partea cea mai aleasă a creaţiunilor, poezia împlineşte funcţiunea de a fi o cunună a vieţii, nu a destrămării". [1])

Prin urmare, după critica simbolistă ori modernistă din 1909, după critica antropogeografică din 1914, după critica genetică de natură strict psihologică din 1921, după critica expresivităţii din 1938, iată acum şi critica „funcţională", în care poezia trebue să slujească vieţii ca bocetele, cîntecele de leagăn sau de nuntă. Criticului, ce-l învinuia pe T. Maiorescu că nu e „modernist", nimic nu i se pare mai primejdios şi mai disolvant decît critica „estetizantă" (ca şi cum peiorativul ar putea scuza linia frîntă). *Anno Domini* 1942.

---

[1]) D. Caracostea, *„Ce ne este cîntecul poporan"* în *Revista fundaţiilor regale*, 1 Octombrie 1941, VIII, no. 10, p. 17.

V.

REACŢIUNEA POPORANISTĂ: G. IBRĂILEANU

1. Spiritul critic în cultura romîneasc, 1909 2. *Contradicţia cu sine a criticei poporaniste.* 3. *Pompiliu Constantinescu şi „maiorescianismul" lui G. Ibrăileanu.* 4. *„Specificul naţional".*

1. Critic social şi cultural, G. Ibrăileanu s'a ocupat de T. Maiorescu în cadrul studiului *Junimii* în *Spiritul critic în cultura romînească* (1909). Se înţelege dela sine că, în limita subiectului, nu se putea ocupa de cît de critica culturală a lui T. Maiorescu şi nu de critica literară, pe care o găseşte, de altfel, foarte redusă în opera lui; faptul e cert dar explicaţia alături. „Dacă ea este, scria G. Ibrăileanu, mai mult o afirmare de principii teoretice de cît disecare de opere, pe lîngă alte principii, pe care le-o fi avînd d. Maiorescu (model de stil), de sigur că principale sunt teoriile sale estetice, care, orice s'ar zice, sunt o piedică pentru considerarea unei opere de artă ca o manifestare de viaţă pur şi simplu şi nimic alta. Acest defect s'a

exagerat apoi la epigonii săi [1]“. Nu teoriile estetice pot constitui o piedică ci structura sufletească. T. Maiorescu n'a fost un critic analitic ci un îndrumător.

Inaintea lui, spiritul critic se manifestase în Moldova prin M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, A. Russo, V. Alecsandri, prin organele de luptă : *Dacia literară, Propăşirea, Romînia literară, Steaua Dunării*... premergătoare *Convorbirilor literare*. Criticul îi contestă lui T. Maiorescu (la fel cu O. Densusianu) dreptul de a proclama că „pentru întîia oară s'a arătat în *Convorbiri* o direcţie în contra limbii obicinuite pe atunci în multe scrieri ale literaturii romîne“. Lupta o pornise Al. Russo în *Romînia literară* (1855) ; *Steaua Dunării, Revista Română* (1861) se ridicaseră la fel împotriva stricătorilor de limbă, mai ales ardeleni. Al. Russo, V. Alecsandri, Al. Odobescu, C. Negruzzi au luptat însă ca scriitori, oameni de gust cu simţul artistic al limbii, pe cînd adevărata luptă pe teren ştiinţific a dus-o T. Maiorescu în *„Despre scrierea limbii romîne“* (1866), prelungind-o peste trei decenii, adică pînă la rapoartele citite la Academia Romînă asupra modificărilor ortografiei (1880 şi 1904), pe calea dreptei soluţionări. In orice realizare sunt precursori ; locul întîi i se cuvine celui ce a cristalizat definitiv sforţările predecesorilor. Valoarea princi-

[1]) Alt model de stil G. Ibrăileanu: „De altminteri, critica literară nici nu se putea naşte pe vremea aceia, căci n'avea pentru ce. Nu exista o literatură care să *merite, mai bine*, care să comporte ceea ce se chiamă : „critica literară“. *Spiritul critic* etc, p. 12.

piilor nu se determină de cît prin acțiunea lor asupra spiritului public.

2. E inutil să caracterizăm critica poporanistă a lui G. Ibrăileanu; prin natura ei socială ea este la antipodul criticei estetice a lui T. Maiorescu. Nu-l interesează viața însăși ci atitudinea scriitorului față de dînsa. Arta nu mai e, după definiția lui Kant „forma finalității fără reprezentarea finelui", ci are o finalitate dincolo de estetic, o tendență socială. Iată vulgaritatea gîndirii cu care explică G. Ibrăileanu recunoașterea caracterului autonom al artei de T. Maiorescu [1]) „D. Maiorescu, scrie el, nu putea profesa tendenționismul pentru că atunci arta poate fi bună sau rea din punct de vedere al tendințelor nu numai din punct de vedere al puterii artistice; tendințele unei opere de artă numai atunci vor fi bune cînd vor fi umanitare, cînd vor manifesta cea mai mare simpatie pentru cît mai mulți și este evident că interesele reacționare ale unei clase nu pot da naștere *la singurele tendinți compatibile cu arta*, și, deci, e împotriva interesului reprezentanților acestui curent a se vorbi de tendințele operei de artă". Intreaga estetică a veacului, de la Kant pînă la Benedetto Croce, e explicată, așa dar, printr'un interes de clasă socială; toți esteticienii sunt împotriva tendenționismului în artă din motive reacționare, pentru a nu îmbrățișa cauza celor mulți. a umanității nevoiașe.

---

[1]) G. Ibrăileanu, *Scriitori și curente*, p. 17.

E o ciudată contradicţie în faptul că G. Ibrăileanu, ca şi întreaga critică socialistă, a combătut principiul artei pentru artă, ca reacţionar, şi elementele privite ca reacţionare din operele de artă, arătînd totuşi o atitudine de simpatie faţă de Eminescu, Caragiale, ce s'au manifestat împotriva ideilor „umanitariste". Că atît Eminescu ca şi socialiştii au pornit dela critica societăţii actuale, nu constitue o explicaţie suficientă, deoarece punctul lor de vedere şi tendinţele spre care se îndreptau erau cu desăvîrşire contrare. Peste ideologie, biruește, în realitate, arta; chiar și cei ce cred că „esenţialul într'o operă de artă este atitudinea scriitorului" — sunt cuceriţi de prestigiul ei.

3. Pompiliu Constantinescu scrie undeva [1] : „Dintre criticii imediat post-maiorescieni, între care fac parte d. Mihail Dragomirescu şi d. E. Lovinescu, G. Ibrăileanu este primul glosator interesant al valorilor estetice junimiste... Pe premisele criticei maiorescience care afirmase importanţa lui Creangă, Eminescu şi Caragiale, el trage fructuoase concluzii din însăşi judecăţile ei de valoare, prin analize estetice, prin investigaţii istorico-literare și prin disociaţii sociologice... In evoluţia criticei de analiză, G. Ibrăileanu apare astăzi mult mai aproape de T. Maiorescu de cît propriii lui discipoli şi mult mai depărtat de Gherea, cu toate aderenţele lui la „critica ştiinţifică" a veacului trecut; iar prin teoriile asupra „specificului naţional", G. Ibrăileanu

[1]) Pompiliu Constantinescu, *E. Lovinescu: P. P. Carp, critic literar și literat*, în *Vremea*, 8 Martie 1942.

este total opus gherismului, depănînd fire maioresciene, din care şi-a constituit apoi o dogmă, depăşind şi pe T. Maiorescu însuşi şi N. Iorga... Fapt cert este că, în ducerea mai departe a criticei analiste, numai schiţată de T. Maiorescu, denigratul critic ieşean are mult mai multe merite (cel puţin cît priveşte momentul prim al criticei junimiste) decît toţi discipolii direcţi şi indirecţi ai sistemului maiorescian. Descoperind şi practicînd tîrziu critica estetică, după ce trecuse prin sociologia gheristă şi steristă, prin istoria literară, prin biografia şi studiul valorilor de artă, duce şi mai departe spiritul iniţiator al maiorescianismului. Un G. Călinescu, un Perpessicius, un Şerban Cioculescu şi un Vladimir Streinu, cu mijloace diferite şi în sectoare speciale, perpetuiază, în ce priveşte adîncirea lui Eminescu, Creangă, Caragiale şi Maiorescu, (pentru cel din urmă şi pe d E. Lovinescu), — atît pe schematicul T. Maiorescu, cît şi pe analistul, istoricul literar şi criticul de texte G. Ibrăileanu, ale cărui iniţiative au menţinut treaz interesul pentru primele valori clasice ale scrisului romîn".

Intenţiile sunt bune şi constatarea de la care pleacă justă; concluziile scoase depăşesc însă cu mult ceia ce conţine. Constatarea este aceasta: după ce a făcut teoretic şi practic critică socială, elev al lui C. Dobrogeanu-Gherea cu derivaţie poporanistă, adică cu „specific naţional", prin urmare cu maiorescianism de mînă stîngă, ca să zicem aşa, G. Ibrăileanu şi-a închinat modestele lui strădanii analizei cîtorva valori junimiste, unele „artă pentru artă", altele cu ideologie antiumanita-

ristă şi antiliberală chiar : M. Eminescu, I. Creangă, Caragiale, I. Al. Brătescu-Voineşti. Contradicţia rămîne o contradicţie şi nu e spre lauda cuiva : fie prin prestigiul talentului ce se impune fără să ţină seama de „ideologie“ şi de tendinţe sociale, fie mai ales prin faptul că desvoltarea literară a criticului s'a făcut sub influenţa acestor scriitori contemporani sau aproape ; neavînd nici o cultură istorică, criticul nu s'a putut ocupa de valorile trecutului. Faptul de a fi analizat cîţiva scriitori junimişti nu stabileşte nici un fel de filiaţie între dînsul şi T. Maiorescu.

Marele nostru critic n'a fost un spirit analitic, aşa că exerciţiile de analiză ale lui G. Ibrăileanu nu au nici o legătură cu dînsul. Cît despre valoarea estetică a acestor „analize“ mă refer la aprecierea chiar a lui Pompiliu Constantinescu. Cum M. Ralea susţinuse că „ceia ce e mai caracteristic în toată critica literară a lui G. Ibrăileanu, e analiza psihologică a proceselor estetice“, Pompiliu Constantinescu îi replică [1] : „Pentru a-şi ilustra afirmaţiile, D. Ralea ne trimite la naiva şi didactica analiză a presupuselor mobile de inspiraţie a *Balaurului* d-lui M. Sadoveanu, la acel unic exemplu de „galimatias“ şi pedantism meschin prin creşterea importanţei unor banalităţi dezolante la rangul de înalte principii de estetică şi care se numeşte *Vara*, o mediocră poezie a lui Coşbuc, schingiuită pe masa de disecţie a unui elev ce-şi aplică sumara „poetică“, ne citează multicolorul magazin de platitudini torturate în formule, „acea mină

[1]) Pompiliu Constantinescu, „*Opere şi autori*“, p. 52

inepuizabilă de observații estetice“, *Creație și analiză*, cum devot și servil o apreciază d. Ralea, sau, în sfîrșit, studiul asupra lui I. Al. Brătescu-Voinești înecat în tot soiul de observații secundare: sociologice, etice, psihologice, dar de o indigență frapantă în comprehensiunea estetică“.

Iar, ca încheere, pe care o subscriem întru totul: „Crescut din trunchiul păduros al stilisticei gheriste, constructor al ideologiei sociologice din acelaș ram, comentator periferic în domeniul esteticei pure, G. Ibrăileanu reprezintă, în critica contemporană, balastul tendenționismului și relicva fazei defuncte a atitudinii uzurpatoare a cultului estetic, instaurat cu atîta autoritate de Titu Maiorescu, precursor pe adevăratul drum al disciplinei critice, luminat numai de accidentul variat și pitoresc al specificului estetic, capricios, ca reflexele inutile, dar fermecătoare ale undelor marine”.

Un astfel de critic, nu poate fi, așa dar, urmașul lui T. Maiorescu, numai prin faptul că s'a ocupat de cîțiva scriitori junimiști, în spiritul de care ne pomenește însuși Pompiliu Constantinescu. „Critica postmaioresciană”, cum o numește d-sa, nu poate găsi într'însul „un precursor”, care, prin critică de texte, prin istorie literară, prin biografism și studiul valorilor de artă, duce mai departe spiritul inițiator al „maiorescianismului”. T. Maiorescu n'a făcut, de altfel, nici critică de texte, nici istorie literară, nici biografii.

4. E una din ciudățeniile vieții literare de a constata cum acest socialist internațional, devenit

poporanist, vede mai întîi în artă obligaţia unei simpatii active faţă de ţărănime, iar în scriitor, o datorie faţă de ea, cu fel de fel de atenuări apoi. E cea mai categorică poziţie a artei tendenţioase.

După ce a părăsit mai mult tacit „datoria“, „atitudinea scriitorului“, obligativitatea originii rurale a scriitorului, G. Ibrăileanu s'a concentrat în ultima fortăreaţă, am putea-o numi, reacţionară a „specificului naţional“ ; de la umanitarismul tinereţii a trecut la un etnicism excluzivist dar tot de categorie socială. Preocupările lui critice se concentrează în jurul acestei probleme fără legătură cu estetica. „Cei mai talentaţi scriitori coincid de cele mai multe ori cu cei mai naţionali“ ; „se poate spune că între doi scriitori de un egal talent nativ, acela va fi mai mare, în opera căruia se va simţi mai puternic sufletul poporului şi se vor oglindi mai bogat şi mai bine realităţile „naţionale“ etc, etc., Nu e locul să discutăm aici aceste teorii ; ţinem să amintim doar că „specificul naţional“ devine în mîna lui G. Ibrăileanu o armă împotriva modernismului. T. Arghezi, I. Minulescu, Al. Philippide, etc. au sfîrşit prin a cuceri revista, dovadă că teoriile nu pot stăvili cursul normal al lucrurilor. Poziţia lui G. Ibrăileanu faţă de fenomenul estetic se încadrează în ideologia sămănătoristă, dînd artei o funcţiune naţională sau socială. Ceea ce vrem să subliniem încă odată şi aici e că poporanismul caşi sămănătorismul ar fi putut găsi în T. Maiorescu unele puncte de sprijin ale teoriilor lui. Tot aşa, cînd G. Ibrăileanu aşează problema limbii literare în cadrul poeziei populare, şi

chiar cea a valorii poeziei în sine în măsura influenţei poeziei populare asupra ei, s'ar fi putut referi la unele teorii ale lui T. Maiorescu. Ca şi N. Iorga, n'a făcut-o totuş, simţind că, deşi, prin unele preferinţe, se pot găsi la T. Maiorescu texte etniciste şi eticiste, principial, dogmatic, T. Maiorescu a impus concepţia autonomiei esteticului şi că, prin urmare, între sămănătorism, poporanism şi continentul estetic maiorescian este o prăpastie de netrecut.

III

A TREIA GENERAȚIE POST-MAIORESCIANĂ

I.

CARACTERELE ACESTEI GENERAŢII

Criticii dintre patru zeci şi cincizeci de ani, cînd se încheagă deobicei personalitatea critică, constitue în totalitatea lor (G. Călinescu, Şerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Perpessicius, Vladimir Streinu, T. Vianu), a treia generaţie postmaioresciană. Cea dintîi generaţie a debutat în lupta încinsă între critica estetică şi aşa zisa critică „ştiinţifică", de partea „artei pentru artă" şi împotriva „artei cu tendinţe" ; nefiind o generaţie de critici, acţiunea ei s'a limitat aici, consacrîndu-se apoi cultului maiorescian şi punînd bazele literaturii apologetice. Maiorescian integral în acea epocă, singur Mihail Dragomirescu a continuat opera înaintaşului în tot cursul şi al celei de a doua generaţii, luptînd alături de ea pe poziţiile estetice, prezidînd-o oarecum prin vîrstă ; această generaţie a stăvilit cele două reacţiuni antiestetice ale epocii, sămănătorismul şi poporanismul. Generaţia a treia s'a format în timpul „regalităţii" maioresciene, în epoca de linişte ce a urmat după înfrîngerea „balaurilor" antiestetici : gherismul devenise de mult

istoric; sămănătorismul şi poporanismul intraseră şi ele în categoria simplelor preocupări culturale. Trecerea prin „seminarul" universitar al lui M. Dragomirescu i-a ajutat probabil pe aceşti critici să se menţină pe linia estetică. Oameni de măsură şi cu simţ artistic, e o fericire că n'au moştenit de la profesorul lor nici intemperanţa speculativă, nici didacticismul proliferat atît de dăunător în cadrele învăţămîntului secundar. Deşi n'a participat la lupte, tînăra generaţie a profitat de pe urma lor. S'a născut „estetică", cum te naşti cu ochi albaştri; a fost „maioresciană" fără să ştie; nu şi-a cunoscut înaintaşul şi nici nu s'a ocupat de dînsul exegetic. Numai evenimentele literare din urmă le-au trezit, într'o măsură oare care, o conştiinţă maioresciană, simţul solidarităţii spirituale şi nevoia apărării poziţiei lui care e şi a lor.

Specializîndu-se, critica a devenit o profesie, o disciplină cu diverse preocupări, dominate toate de principiul estetic. Urmîndu-şi înclinările temperamentale, fiecare s'a dedat, după preferinţe, istoriografiei, analizei, speculaţiei estetice, portretisticei morale, şi, cum nu sunt lipsiţi de talent literar, nivelul stilistic al acestei critice estetice s'a ridicat cu mult faţă de ce s'a scris înainte. Dacă n'au ajuns cu toţii la studii sintetice, se datoreşte poate şi formaţiei tardive a personalităţii critice: nu trebue uitat totuşi că, după cele cinci volume asupra lui M. Eminescu, G. Călinescu ne-a dat cea dintîi sinteză a *Istoriei literaturii romîne,* că Perpessicius a pornit monumentala ediţie critică a lui M. Eminescu, că, după ce a scris o *Estetică,* Tudor

Vianu ne-a dat o serie de volume de eseistică filozofică estetică, şi de ediţii critice, că, după ce a publicat cîteva tomuri din *Operele complecte* ale lui I. L. Caragiale, Şerban Cioculescu ne-a dat şi un volum istoriografic asupra dramaturgului. In studiile lor documentate, în spirit ştiinţific modern, cu subiecte limitate, în genere la fenomenul literar, contemporan, al zilei, cronică şi eseu, au dispărut cu desăvîrşire vechile discuţii asupra etnicului, a „specificului naţional", a „ruralismului", a „folklorismului", care, pornind chiar de la T. Maiorescu, au înflorit pe timpul sămănătorismului şi al poporanismului, obiectul polemicilor de eri. Cînd au început să se formeze, problemele aceste erau cel puţin inactuale, dacă nu chiar moarte, cum sunt de mult în Franţa şi aiurea; probleme de la începuturile oricărei culturi. Intr'o epocă de maturitate, fiecare ştie că arta nu poate fi de cît expresia sufletească a unui popor dat; nimeni nu scrie de cît cu psihologia neamului său, cu limba frămîntată în gînguritul copilăriei, cu ochii ce se odihnesc pe cîmpii, pe dealuri şi pe munţi. Psihologic, arta este, aşa dar, etnică şi nu poate fi altfel; a reveni mereu asupra acestor probleme prin interminabile studii şi polemici, a pipăi în continuu pulsul literaturii, pentru a-i înregistra ritmul naţional, înseamnă că nu suntem un popor fuzionat sufleteşte şi că stăm cu oglinda deasupra gurii pruncului, ca să vedem dacă se abureşte şi dacă e viabil. Astfel de probleme nu sunt legitime de cît în nesiguranţa începutului. Criticii acestei generaţii o

ştiu şi nu şi le mai pun; interesul lor nu porneşte de cît de la studierea formelor de expresie estetică a sufletului etnic, de care nu se mai îndoesc; ei mai ştiu că studiul poeziei populare, al folklorului, prezintă un mare interes pentru psihologia etnică şi chiar pentru estetică, dar că, pornind de la ele, evoluţia literaturii culte se descrie in sensul depărtării de tiparele placentare. Sub auspiciile acestor convingeri, criticii generaţiei a treia s'au născut, s'au format şi au activat, făcînd din critică o profesiune de utilitate publică. Ar fi putut avea o bătrîneţe liniştită, după cum le-a fost şi tinereţea, cînd, în chip neprevăzut, i-a apucat furtuna. Literatura romînă a intrat de cîţiva ani în convulsiunile unei crize de o violenţă necunoscută pînă acum.

A patra generaţie postmaioresciană se va rosti, dacă şi intrucît generaţia a treia a fost la înălţimea sarcinii combative ce i s'a impus în timpuri atît de grele.

II

G. CĂLINESCU

1. „Istoria literaturii romîne", *cea dintîi istorie estetică și deci critică.* 2. *Prezentarea lui T. Maiorescu în această* Istorie. 3. *Maiorescianismul autorului.*

1. Numărul obiecţiilor întemeiate asupra *Istoriei literaturii romîne* a lui G. Călinescu sporeşte mereu, dînd multora satisfacţia de a se dovedi judicioşi. Meritele cărţii îi acopăr însă lipsurile. Prin întinderea spaţiului îmbrăţişat, ea n'are alt echivalent de cît în cele opt volume ale *Istoriei literaturii romîneşti* ale lui N. Iorga, monument de erudiţie informativă, greu de descifrat din pricina amestecului de planuri, culturalul fiind confundat cu esteticul, esenţialul, semnificativul fiind înăbuşite de vegetaţia amănuntelor moarte, rumeguşul unei memorii prodigioase, fără capacitatea de a selecta; în ultimele două volume asupra veacului al XIX, cînd istoricul ar fi trebuit să cedeze pasul criticului, situaţia se complică şi mai mult; nu-i vorba numai de judecarea literaturii printr'un sistem ideologic, ci şi de lipsa discernămîntului critic ce-l

face să rătăcească chiar şi în domeniul deschis percepţiei sale estetice. Erorile lui sunt, astfel, mai grave de cît cele ale lui G. Călinescu, în care, cu toate deviaţiile dictate de impulsiuni afective, stă de veghe un simţ estetic ascuţit, o putere de generalizare, de raportare în diferite domenii estetice şi, mai presus, un talent literar, e drept, mai mult de ordin pamfletar şi plastic, capabil de a se menţine viu pe spaţii mari, pe cînd talentul literar, excepţional, al lui N. Iorga, nu se menţinea decît în scurte şi fulgurante ţîşniri, repede înăbuşite de infinitezimalele informative.

Lucrarea lui N. Iorga fiind de caracter mai mult — sau chiar excluziv — cultural, *Istoria literaturii romîne* a lui G. Călinescu e, prin urmare, cea dintîi încercare de a ne da o viziune pur estetică a literaturii noastre, însufleţită de un mare talent literar, mai ales portretistic.

„Este un lucru care de obiceiu se trece cu vederea, scrie el în prefaţă, dar care este totuşi capital: istoria literară este o istorie de valori şi ca atare cercetătorul trebue să fie în stare întîi de toate să stabilească valori, adică să fie un critic. Mulţi istorici literari îşi închipue că operele de mîna a doua sunt importante, întru cît ele zugrăvesc o epocă şi că, prin urmare, istoricul se cade să studieze orice fenomen. Este o poziţiune fasă, ieşită dintr'o opinie despre raportul dintre viaţă şi artă. Se crede anume că există un spirit al vremii care înrîureşte pe artist şi că, studiind acest spirit în operele mediocre, vom ajunge să înţelegem operele de creaţie. Se confundă deci istoria spiritului

public cu istoria operelor de artă, ca rezultate ale efortului artistic... Nu există în istoria literară literatură mediocră, dar reprezentativă, dacă n'am definit întîi valorile estetice absolute. O istorie literară fără scară de valori este un non-sens, o istorie socială arbitrară. In concluzie dar, după noi, istoria de erudiţie rămîne o seacă cronologie, (ceia ce nu înseamnă că respingem erudiţia ca instrument), iar istoria literară nu se poate face de cît de un singur autor cu vocaţie. Ea e o operă de disciplină accidental, la temelie rămîne o operă de creaţie critică".

Singură această poziţie estetică opusă poziţiei lui N. Iorga, de caracter cultural, înglobînd mediocritatea ca un element propriu, reprezentativ al operelor studiate mai mult statistic, în suprafaţă şi nu în adîncime, pune *Istoria* tînărului critic în linia posterităţii lui T. Maiorescu. El ne-a dat, astfel, global, masiv, o privelişte a literaturii noastre, cea dintîi şi pînă acum ultima, de un caracter puţin ştiinţific, minată de un impresionism violent şi de impulsiuni uluitoare, dar menţinîndu-se mereu în planul estetic, dacă nu şi obiectiv, într'o continuă sforţare de creaţie artistică. Nicăeri nu vom găsi în această *„Istorie"*, judecata estetică tulburată de consideraţii streine esteticei, de ordin principial: tendenţa etnică şi etică nu se amestecă pentru a devia linia de apreciere: singur personalismul acut, pasiunea deformatoare l-au impins la multe nedreptăţi, trezind nu numai nemulţumirile legitime ale scriitorilor, ci şi observaţiile judicioase ale recensenţilor, care s'au grăbit să restabi-

lească erorile evidente de apreciere. Orientarea rămîne însă ferm maioresciană; cu toată străduința autorului, devierile, din nefericire prea numeroase, sunt temperamentale, căci! „Epoca modernă, declară el în prefață, e cea mai iritantă și e cazul a asigura pe toți, că am pus cea mai strictă nepărtinire, unită cu voința cea mai caldă de a afirma talentul oriunde s'ar afla. Cei care se îndoesc de acest lucru, nu ne cunosc, ori au despre critică o idee foarte greșită". Dovezi contrare au adus aproape toți recensenții obiectivi; într'un sector limitat și mai mult personal, vom da aici numai un exemplu, cu singurul scop al producerii evidenții.

In *Istoria literaturii romîne,* expresie originală a unei personalități puternice dar inegală și pitorească, se poate găsi, după cum am spus, aproape orice: pagini admirabile de vervă pamfletară, portrete colorate și caricate, flexibilitate ideativă, pasagii descriptive de romancier, asociații personale de idei și de fapte, dar mult mai puțină cumpănire în judecată și simț al răspunderii, care nu pot țîșni decît din convingerea că criticul își acoperă cu propria-i persoană părerile și că adevăratul examen în fața opiniei publice nu-l dau scriitorii judecați, ci el.

Nu e vorba de a analiza judecățile lui de valoare și cu atît mai puțin de a ne substitui lor Opera criticului constitue un bloc și este expresia unei personalități, în jocul aprecierilor căreia nu putem intra aici pentru a le contesta valabilitatea și a ne lua o sarcină ce nu ne aparține; nu

e de altfel, necesar ca aprecierile lui să coincidă cu cele ale noastre; ar fi mai de folos să examinăm principiile, după care s'a construit o operă atît de vastă, cum e *Istoria literaturii romîne* sau, cel puțin, unele din coordonatele secundare, în jurul cărora se pot grupa o serie de fapte de aceiaș tonalitate; o vom întreprinde numai pentru una singură, de o importanță foarte relativă, semnificativă totuși.

Cu riscul de a cădea victima unei iluzii, afirmăm, așadar, că, de pildă, una din aceste coordonate în ceea ce privește literatura nouă, a tinerilor, este spiritul de contradicție, foarte conștient, față de judecățile de valoare exprimate de mine. Ca să nu par a luneca în mirajul obișnuit al scriitorilor, vom da cîteva exemple în speranța că ele vor putea produce evidența; repetăm că e vorba numai de producția cu totul nouă, ne fixată încă în istoria literaturii, în care exprimarea judecăților de valoare conține riscul discreditării și recompensa autorității. In acest domeniu neexplorat, unde se face dovada gradului de percepție estetică a criticului, orientarea lul G. Călinescu pleacă dela un sentiment de adversitate principială față de orice aşi fi afirmat eu mai întîi, în intenția vizibilă de a mă elimina din cîmpul acțiunii sale critice.

Să începem cu Ioachim Botez, la apariția volumului căruia am scris un articol „Un mare prozator“ — cules în *Memorii, III*, cu limitarea afirmației la expresie şi nu la creație, de care scriitorul e strein, — articol ce se poate circumscrie la propo-

ziția finală: „Pentru voluptatea unei astfel de vieți aproape de natură, cu bucurii simple și organice, scriitorul are și un sentiment puternic și o posibilitate de expresie artistică matură, ce-l pun în rîndul celor mai de seamă stiliști ai noștri, din stirpea iubitorului de viață primitivă Hogaș, cu respirația largă și cu o plenitudine ritmică de șuvoi, în care se oglindește și firul de romaniță presată a unor meditații livrești".

Iată acum cele cîteva rînduri ce-i consacră criticul (*op. cit.* p. 838): „Singura îndreptățire a citării lui Ioachim Botez este faptul curios (dovadă a totalei dezorientări din ultimul deceniu) că notele lui despre școală, *Insemnările unui belfer*, bine intenționate, jurnalistic erudite și sentimentale în modul filistin, au fost socotite de unii ca semnul unei vocații de povestitor, de rasa Hogaș. Cartea n'are nici o atingere cu arta".

Cum valoarea literaturii lui Ioachim Botez a fost confirmată de unanimitatea criticei actuale (Tudor Vianu, Pompiliu Constantinescu, Perpessicius, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu), nu putem privi atitudinea lui G. Călinescu de cît ca o voință de a se afirma prin contradicție principială.

De vreo șapte-opt ani atrag atenția cititorilor asupra literaturii lui Dan Petrașincu (*Memorii, III, Istoria literaturii romîne contemporane, 1937, Aquaforte*). „Strălucita culegere de nuvele *Omul gol* îl situiază printre continuatorii literaturii psihologice a Hortensiei Papadat-Bengescu" susțineam încă în *Memorii, III*. G. Călinescu se exprimă altfel (*op. cit.* p. 879) :

„Publicistul n'are talent literar, dovedind doar o mare voinţă de analist. Temele sunt sinistre, luate (printr'un greşit dostoiewskism) din domeniul morbidului"... Despre *Monstrul :* „Romanul e în genul hidos, indirect şi nedelicat gidian". Despre *Miracolul :* „Nici un roman nu e realizat, aci apar în stil semnele necultivării şi ale simplităţii" Etc... E de prisos să adaug că articolele lui Pompiliu Constantinescu, Perpessicius, Şerban Cioculescu etc. pun afirmaţiile criticului tot printre manifestările spiritului de contradicţie principială faţă de mine şi nu faţă de scriitor.

Mai caracteristic e cazul Luciei Demetrius. Cînd am publicat foiletonul meu relevînd „ţipetul de geniu" al acestei scriitoare din primul ei roman *Tinereţe,* în care „isbutise să scrie în chip natural numai în febră, şi s'o comunice şi altora printr'o rară putere de expresie profundă, prin nimic ostentativ şi teatral" — G. Călinescu s'a grăbit să polemizeze cu mine, negînd orice talent scriitoarei. Trebue să adaug că toate aceste caracterizări negative din *Istoria literaturii* au fost mai întîi articole de revistă, în care criticul mă ataca direct pe mine, susţinînd că de cîtva timp mi-am pierdut discernămîntul critic în selectarea noilor valori literare. In *Istoria literaturii* aceste incursiuni polemice au dispărut, din speranţa că se va uita sursa de pură „chestiune personală" a judecăţilor sale în contrasens. „In nici un fel n'a fost îndreptăţit, se mulţumeşte el acum să scrie în ton general, interesul unor cronicari pentru romanele Luciei Demetrius" etc. Cum talentul tinerei scriitoare a fost confirmat de

întreaga noastră critică literară, atitudinea criticului intră tot în categoria manifestărilor pornite *a contrario* şi prelungite *ad absurdum*.

A fost deajuns ca să pun în lumină valoarea expresivă a literaturii lui Ion Iovescu, legînd-o, cu mari discriminări totuşi, de literatura lui Creangă („Pe cînd Creangă e un mineral extras, curăţit, şlefuit. tînărul romancier se prezintă, deocamdată, sub forma unui enorm zăcămînt de materii prime, de folklor, de umor popular") pentru ca criticul să se repeadă : „Acest roman n'ar fi meritat o atenţie deosebită, dacă d. E. Lovinescu n'ar fi văzut în Ion Iovescu un nou Creangă" pentru a conchide : „In loc să observe vorbirea mahalalei dunărene şi s'o stilizeze, Ion Iovescu face, după pilda lui Ionel Teodoreanu, o proză metaforică, punînd în gura eroilor noţiuni culte şi chiar pretenţioase, îmbrăcate doar în vocabular valah. Metaforismul acesta (de obicei trivial) e cu desăvîrşire fals" etc.

La fel cu *Lupii* lui Dinu Nicodin, în care relevam „proza somptuoasă şi ritmică, inegală, originală, cu vigoare de viziune plastică, scrisă într'o limbă romînească autentică, uneori rurală, pură, alteori arhaică, umflată de sevă şi savoare"... „Expresivitate incontestabilă cu stridenţe voite". Criticul s'a grăbit să vadă în scriitor „un publicist bizar, snob cum nu se mai poate" iar în carte, asupra căreia „presa a tras încheieri aiuritoare"' „o petrecere de amator, modestă, curînd uitată", deşi, la apariţia *Lupilor*, criticul se exprimase foarte elogios într'un articol ce-l credea uitat.

Pentru a mai da un singur exemplu, numai în

aparenţă de altă natură, voi mai cita cazul lui Duiliu Zamfirescu, nu în ceiace priveşte literatura căzută de mult în domeniul istoriei literare, ci a corespondenţei lui cu T. Maiorescu publicată de Em. Bucuţa în 1937, asupra căreia am insistat pe larg chiar în acest volum. Corespondenţa mi s'a părut o adevărată revelaţie şi am arătat-o într'o conferinţă la Radio reprodusă în *Memorii,* III, afirmînd că „odată cu publicarea acestei corespodenţe, intră şi arta epistolară ca gen special în literatura noastră". A fost de ajuns ca să iau această poziţie, pentru ca criticul să ia o poziţie contrară în lungi coloane ale *Istoriei literaturii*... „Scrisorile sunt compuse spre a fi admirate, cu o vervă factice... Părerile despre contimporani sunt distractive... Impresiile lui despre Italia, cu rari excepţii, sunt în general plate... Cînd pune mai multă coloare, scriitorul nu iese din clişeile de carte poştală"... Şi aşa mai departe, cu încercări de ridiculizare, în contra timp, de vreme ce unanimitatea criticei (T. Vianu, Şerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu etc.) recunoaşte în Duiliu Zamfirescu pe cel dintîi „epistolier" al nostru.

Am luat aceste exemple numai din *Memorii,* III — adică pentru o epocă, în care însuşi G. Călinescu exercita o magistratură critică şi avea posibilitatea să afirme valorile în care credea, ceea ce n'a făcut. A întrebuinţa o astfel de metodă de negaţie principială a altuia se poate încă înţelege în foiletonistica militantă ; a o menţine ca o coordonată într'o *Istorie literară,* mai ales după ce toate bătăliile au fost pierdute, mai înseamnă, pe lîngă

o insuficienţă de discernămînt critic, şi o lipsă de tact.

2. Datorind totul apariţiei lui T. Maiorescu în literatura noastră şi înscriindu-se în descendenţa lui spirituală, ne rămîne să vedem rolul ce-i recunoaşte înaintaşului său. Vom avea de studiat, astfel, un portret plin de elemente juste, de observaţii fine, de critici de amănunt îndreptăţite, în afară de arta portretistică, de adunarea abilă de pulbere informativă într'un anumit sens şi de caracterizare psihologică tăioasă, care, exact în multe componente, e departe, totuş, de a da icoana reală a personalităţii lui T. Maiorescu. Vom vedea, astfel, printr'un singur exemplu că, în ultimă analiză, critica e o problemă de viziune a ansamblului, de cădere de lumini pe laturile esenţiale ale unei personalităţi şi nu o culegere de observaţii parţiale care, chiar întemeiate, nu fixează contururile şi nu determină proporţiile. Plin de caracterizări drepte, portretul lui T. Maiorescu rămîne în afară de realitate prin interpretarea tendenţioasă a amănuntelor culese. Iată, dintr'un început, felul cum sunt utilizate *Insemnările zilnice* în fixarea psihologiei copilului[1]): „El e teribil de precoce. La 15 ani începe să-şi întocmească un jurnal, jurnal nu de tînăr cu viaţă interioară excesivă, ci de ambiţios, care ţine să se corecteze. Fără îndoială, copilul se revelă dela început o personalitate, dar cu structura omului care va izbuti în viaţă nici de cum a geniului.

---

[1]) G. Calinescu, *Istoria literaturii romîne*, p. 343.

Mentalitatea e a unui bucher suficient şi inuman de serios. Şcolarul urmăreşte eminenţa exterioară, hotărît să ajungă întîiu în clasă. Cîte odată după ce stă închis toată ziua în casă şi începe a cînta din flaut, plînge, dar fără sublimitate, căci, oroare a precocităţii, ştie că plînsul îi poate veni din lupta între adolescenţă şi bărbăţie. Probabil însemnările de felul acesta sunt poze erudite: Desper cu totul; plîng şi plîng căci nu mă pot convinge că e un Dumnezeu! Şi ce e omul fără Dumnezeu etc.“ Amănunte alese cu intenţii de minimalizare, cu elogii repede anulate prin pretenţia de a cere altceva de cît ceia ce este şi trebue să fie. Insăşi prezenţa acestor *Insemnări* la un copil de 15 ani nu e sesizată în toată importanţa ei psihologică, aproape unică în istoria oamenilor mari. „Copilul e precoce“ dar jurnalul lui nu dovedeşte „o viaţă interioară excesivă“ ci, „cea a unui ambiţios“. Copilul se revelă „o personalitate“ dar „cea a unui om care va isbuti“ şi nu a „geniului“; mentalitatea lui e a unui bucher „suficient“, inuman de serios. Juste, notele sunt deviate în pretenţii absurde ori în concluzii minore. Copilul e, în adevăr, precoce, dar „ambiţia“ lui nu e de „bucher“. Maiorescu a fost un şcolar strălucit; a ţinut, cum era şi natural, să fie cel dintîi în clasă, în şcoală; scopul lui nu era însă acesta; din toate însemnările lui vedem universalitatea interesului lui pentru discipline şi arte, pentru teatru, frecvetnîndu-l masiv şi scriind peste ceia ce încearcă orice tînăr, pentru muzică, mergînd continuu la operă, dar şi cîntînd din flaut, şi pentru limbile şi literaturile străine, ce nu se aflau

în programe; el nu se încorda, deci, excluziv pentru lauri şcolari. Mai mult de cît atît, după obţinerea succeselor, găsim indiferénţa faţă de dînsele, detaşarea filozofică, un simţ al relativităţii remarcabil la un copil faţă de aceste aparenţe, prezent apoi şi în acţiunile vieţii lui publice, ca la un om format la şcoală lui Schopenhauer. *„Insemnările“* ne mai dovedesc o viaţă interioară neaşteptat de bogată, în latura afectivă şi religioasă chiar, la un tînăr înclinat, înainte de toate, de a se forma sub raportul intelectual şi cunoscut prin stăpînirea de sine pînă la glacialitate. Nimic nu ne îndreptăţeşte de a lua crizele de lacrimi, crizele religioase drept „poze erudite”. A-i cere să plîngă cu „sublimitate” e excesiv; a-i cere să fie un „geniu” e absurd; ajunge că relevă o „personalitate”. Nimeni n'a avut pretenţia de a face din T. Maiorescu un „geniu” şi nici de a găsi într'însul „sublimitate”; a fost un om de mare cultură, de ordine intelectuală, o minte clarificatoare, de gust şi de echilibru, adică tocmai ce ne trebuia într'o epocă de dezordine „romantică”, în criză de creştere. Informaţiile *Insemnărilor* sunt valorificate printr'o lumină aruncată abil; biografia e schiţată aşa dar în ton restrictiv, cu elogii urmate repede de rezerve ironice şi gratuite. „Tot ce face Maiorescu (e vorba de debuturile lui la Iaşi) e excelent şi patriotic: prelegeri populare, lecţii de gramatică pentru preparanzi, cursuri de Universitate. Dar lucrurile acestea împiedică închiderea în bibliotecă, reculegere”. Adică revoluţia culturală, pe care o îndeplinea la Iaşi, mişcarea care avea să rămînă unică în istoria culturii noastre, cu ur-

mări incalculabile, e „excelentă şi patriotică" (elogii mici, dar elogii); — criticului îi trebuia însă ca T. Maiorescu să se fi închis în bibliotecă pentru a deveni un erudit. In cazul acesta ar fi fost poate un profesor mai mult şi nu un stîlp de lumină. „Nepotul de protopop vedea la Iaşi numai fii de bani gata, moşieri ca Pogor, Negruzzi şi Carp, o „ciocoierie", ale cărei priviri de sus le detesta, dar cu care voia să emuleze". Cu alte cuvinte, P. Carp, V. Pogor, I. Negruzzi sunt consideraţi prin latura lor întîmplătoare de „moşieri" şi nu ca exponenţii unei mari culturi de tendinţi asemănătoare; a găsi în această apropiere ideologică un sîmbure de parvenitism social e absurd. *Junimea* nu este la început „o înjghebare politică cu aspecte culturale", ci, dimpotrivă, o înjghebare culturală cu aspecte politice. I se recunoaşte meritul de a fi susţinut, băneşte chiar, mulţi tineri ce şi-au cîştigat apoi nume în istoria literaturii, „toate aceste solicitudini au şi o latură supărătoare. Universitatea devine aproape o creaţie a lui T. Maiorescu, propagînd fanatic judecăţile bune-rele ale maestrului, retransmiţîndu-le şcoalelor secundare, unde stăpînesc şi astăzi cu o încăpăţînată rezistenţă". Cum „judecăţile" lui T. Maiorescu au fost confirmate de istorie, nu ne-am putea decît bucura; nu credem însă, din nefericire, că influenţa elevilor lui să fi fost atît de profundă.

Lăsîndu-i la o parte „biografia", ne oprim la o apreciere globală a criticului: „Ceia ce se remarcă numai decît la T. Maiorescu, este îngustimea recepţiei sale critice, sărăcia sufletească. Ingustimea

însă, adăugată la o cultură solidă, care ajută izolarea repede a fenomenelor artistice, de structură superioară și la un talent de exprimare a ideilor excepțional și pentru acea vreme miraculos, face un critic mare. Acea doză de platitudine ține pe Maiorescu la nivelul epocii lui și-i dă consimțirea contemporanilor. Un Maiorescu estet al esențelor rare ar fi fost un desgustàt, un neîncrezător în literatura romînă. Scrisul vremii nu era încurcat de loc și criticul n'avea nici o greutate să afirme valoarea lui Eminescu, după ce cu atîta norocoasă ușurință o afirmase Vulcan: Maiorescu nu opera cu gustul ci cu simțul altitudinii intelectuale, al limbii, cu cîteva principii sănătoase. Cu asta a promovat infailibil aproape toate valorile vremii". Amestec de lucruri contradictorii. Concluzii categorice; „critic mare", promotor „al tuturor valorilor vremii", infirmate de atenuări inexacte sau indiferente. Dovedirea „îngustimii de recepțiune" a lui T. Maiorescu prin faptul că n'a gustat muzica lui Wagner, cum a gustat-o Baudelaire, n'are nici un sens și chiar lipsa lui de receptivitate față de școala naturalistă franceză. Ințelegerea anticipată a formelor noi nu e obligatorie la critici; spiritul lor de inițiativă e adese frînat de cultură, de formele trecutului. Nu se poate totuși spune că, „doza lui de platitudine i-a dat consimțirea contemporanilor" și că „dacă ar fi fost un estet, ar fi fost un neîncrezător în literatura romînă", că „nu-i era greu să descopere valoarea lui Eminescu, cînd i-o descoperise Vulcan".

T. Maiorescu a fost un revoluționar și a trezit

ostilitatea timp de cîteva decenii; a fost „un estet' şi deci „neîncrezător în literatura romînă", dovadă polemicile epocii; recunoaşterea meritului excepţional al lui Eminescu reprezintă o anticipaţie; Vulcan n'a apreciat pe Eminescu ci pe Bolintineanu din Eminescu.

Criticul intră apoi în analiza studiului *O cercetare critică asupra poeziei romîne de la 1867 şi* în genere, a esteticei maioresciene, cu severităţi datate 1940. „T. Maiorescu, arată el, e împămîntenitorul la noi a acestei falşe estetice dualiste, după care frumosul operei de artă este derivat din frumuseţea în sine a formei şi ideei. Există cuvinte poetice şi cuvinte prozaice. Atunci, se înţelege, cine alege cuvintele frumoase condiţionează, prin chiar această alegere, frumosul. Din înălţimea de ordin superlativ a esteticei schopenhaueriene T. Maiorescu cade în cea mai pompoasă retorică". Ori: „din citatele pe care le face esteticul nostru luate din poezii rele, argumentaţia e în general viţioasă". Că noi cei de azi avem altă elasticitate în înţelegerea comparaţiilor, a metaforei, e un fapt neîndoios, dar reducerea comparaţiilor la stricta realitate nu mai e un fapt tot atît de riguros: poezie nu înseamnă logică. Cînd T. Maiorescu comprimă nişte versuri la schema:

„Talie înaltă, ochi verzi şi mînă mică fac un cer stelos".

criticul adaugă: „Adică o femeie nu poate semăna cu cerul! Dar, instinctiv, poetul n'a făcut compararea prin acest criteriu ci numai a constatat că gingăşia taliei, întunecarea ochilor, mîna mică şi cerul cu stele stau bine la olăltă ca simboluri de

sublimitate". In realitate, versurile sunt rele, comparaţia neroadă, iar argumentaţia criticului specioasă şi cu mult mai greşită de cît logica lui T. Maiorescu. La fel şi cu celelalte cazuri citate: deşi în principiu metoda poate fi defectuoasă, dreptatea e cu T. Maiorescu. O salvează gustul.

„T. Maiorescu nu avea plăcerea analizei cărţilor. Pentru el critica este o datorie de cetăţean (?) pe care o îndeplineşte cu multă hotărîre şi cu mult talent"... „T. Maiorescu nici nu are bănuiala existenţei unei critice analitice. E chiar de observat că el pomeneşte de Lessing dar niciodată de Sainte-Beuve, de Taine şi ceilalţi". E tot atît de adevărat că instrumentele lui critice sunt insuficiente, reduse la cîteva consideraţii ce ne par astăzi de o mare sărăcie; raportîndu-se mai mult la limbă, la rime, la imagini aprecierile lui se limitează la generalităţi ca „o simţire aşa de curată si de puternică a naturii", „limbă frumoasă". „nicăieri declamaţii politice, simţiri meşteşugite, extazieri şi desperări de ocazie, pretutindeni concepţie naturală şi un aer răcoritor de putere şi sănătate sufletească (despre *Pastelurile lui Alecsandri)*. La Eminescu apreciază „farmecul limbajului",„concepţia înaltă"; mai la toţi laudă „înălţimea ideilor", „limba corectă", „totdeauna ferită de înjosiri". Poeziile unora produc „plăcere", „recunoştiinţă" prin „eleganţa limbajului"; la I, Al. Brătescu-Voineşti laudă „căldura de stil, care cîştigă dela început inimile cititorilor şi le lasă impresia unei binefaceri sufleteşti". Şi aşa mai departe, în consideraţii pur personale asupra limbii ori stilistice. T. Maiorescu, e drept, n'a fost

un critic în accepţia modernă a cuvîntului, n'a practicat nici una din metodele criticei actuale; adevărata critică analitică a început cu C. Dobrogeanu-Gherea. Critica lui T. Maiorescu a fost numai îndrumătoare. Cu toate acestea, în operaţia lui „judecătorească", a fost infailibil: o recunoaşte şi autorul: „Articolele, prin urmare, in care T. Maiorescu face critică aplicată sunt cu totul insuficiente şi cu cît vremea înaintează şi tonul didactic apare anacronic, ele se vădesc şi mai puerile. Critic de analiză, de creaţie, n'a fost Maiorescu şi singura valoare a criticelor citate este aceia care decurge din acţiunea lor: adică acordarea autorităţii unor scriitori, care s'au dovedit vrednici de această onoare". Nu importă ce n'a fost T. Maiorescu: n'a fost critic analitic, cum n'a fost geometru ori entomolog ori cum n'a fost, pe cînd era copil, „geniu" sau „sublim". Importă numai ceeace a fost într'o calitate cu totul eminentă ; dezvoltatul său gust a făcut dintr'însul un judecător aproape fără greş, promovatorul tuturor valorilor timpului, fără necesitatea analizei.

Sunt multe alte observaţii judicioase: confuzia, de pildă, între ideea de universalitate a pasiunii (pe care el o punea la baza poeziei) cu inteligibilitatea [1]), etc.; totul cade în domeniul amănuntului. Meritul lui T. Maiorescu, meritul covîrşitor, se poate însă rezuma într'o singură formulă: meritul de a fi proclamat autonomia esteticului, disociindu-l din simbioza celorlalte noţiuni „ori cît de impor-

---

[1]) E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, I, p. 222.

tante ar fi ele în alte priviri". Nu e un merit oarecare, ci o revoluţie în critica romînă, de o importanţă şi de o actualitate şi mai mare astăzi decît acum şapte zeci de ani. Nici criticului nu i-a scăpat, de altfel, importanţa meritului: „T. Maiorescu a făcut un mare serviciu contemporanilor atrăgîndu-le atenţia, că simpla versificare de ştiri istorice ori de judecăţi nu este poezie. El are noţiunea gratuităţii, pe care cu vorbele d-nei de Staël o numeşte „une noble inutilité". Inlăturarea din sfera artei a consideraţiilor impure, mai ales într'o vreme preocupată de valoriile relative, este un titlu de glorie a criticului. Şi astăzi poziţia lui strict estetică mai are de învins obstacole ce se ridică mereu. El respinge patriotismul din artă, privit ca o cauză de frumos, admiţîndu-l numai întîmplător cînd atingea impersonalitatea unei simţiri adevărate şi universale, precum repudia criteriul moralităţii, punînd arta pe deasupra preocupărilor practice şi stabilind cu argumente schopenhaueriene, că într'atît arta e morală, întru cît ne ridică deasupra josnicului egoism şi deci asupra oricărei posibilităţi de contagiune în rău". Pentru noi, pentru literatura noastră, o astfel de învăţătură (de mult recunoscută în alte literaturi) este capitală şi incomparabil superioară tuturor rezervelor ce se pot face; cu toţi scriem azi critică sub semnul ei; şi G. Călinescu, care a compus cea dintîi *Istorie a literaturii romîne* cu caracter estetic îi datoreşte cel dintîi recunoaştere şi recunoştinţă. Şi de data aceasta, ca de atîtea ori, se poate, prin urmare, constata că critica este o artă de „dozaj"

a luminilor. Toate meritele lui T. Maiorescu se găsesc în portretul lui G. Călinescu: potretul este totuşi nedrept scoborîndu-i valoarea; din pricina lipsei de „dozaj“, luminile cad egal peste calităţi şi lipsuri foarte inegal. Meritul de a fi pornit o revoluţie şi un întreg gen literar e acoperit de lăstarele unor consideraţii secundare, reale sau nu, expuse fără simţ istoric, în ton diminutiv.

După ce i-a arătat marele merit, fără a-i da însă proporţiile cuvenite, criticul se grăbeşte, de altfel, să i-l sape prin rezerve, care nu-s lipsite de oarecare temei. Observaţiile au mai fost făcute şi de alţii, dar autorul deschide rana şi mai adînc pentru a deşuruba statua înaintaşului.

„Deşi criticul, scrie de pildă, scosese arta de sub orice constrîngere a eticei, vom observa că, înlăturînd anume lucruri „de neiertat“ în poezie, el deschide poarta pentru consideraţiile morale. Azi cineva ar putea foarte bine osîndi imoralitatea şi trivialitatea în artă, bizuindu-se pe texte scoase chiar din T. Maiorescu. Căci criticul condamnă orice „înjosire în concepţie şi expresie“ iar „nobleţea de simţimînt“ din poezia populară îl atrage. Iubirea acolo i se pare „curată“, fiindcă „curate şi alese“ sunt simţimintele ţăranului. Pornind, prin urmare, de la schopenhaueriana teorie a purificării prin artă, Maiorescu îşi face o estetică etică, în care frumosul este echivalent cu transcenderea lumii de toate zilele, a vulgarităţii“. E drept că unii din cei mai apropiaţi de T. Maiorescu credeau că învăţătura lui mergea spre o artă morală, de pildă, I. Al. Brătescu Voineşti. „Există şi azi,

replica acesta unui articol al meu din 1937, într'un discurs la Academie, o pleiadă numeroasă, care nu cred că preocupările etice ar fi vătămătoare esteticei". I-am răspuns: T. Maiorescu ne-a învățat că „preocuparea morală sau oricare altfel de preocupare socială, filantropică, culturală, națională sunt prin definiție dăunătoare artei". D-sa mi-a replicat din nou că T. Maiorescu n'a afirmat de cît că „în evaluarea unei opere de artă considerațiile etice nu au ce căuta și nu că „preocupările" sunt păgubitoare esteticei". Iată însăși cuvintele lui T. Maiorescu: „Orice emoție estetică face pe omul stăpînit de ea să se uite pe sine ca persoană și să se înalțe. Inălțarea impersonală este o condiție așa de absolută a oricărei impresii artistice, în cît tot ce-o împiedică și o abate este un dușman al artei. Chiar patriotismul nu are ce căuta în artă ca patriotism". Așa dar, o piesă de teatru cu directă tendință morală este imorală în înțelesul artei. Ce tendință de morală practică esteîn Othello? Falstaf.. Alceste... unde e moralitatea ?.

Și mai departe :

„Orice concepție estetică este în esența ei ideală, căci ne prezintă reflexul unei lumi închipuite. In lumea artei adevărate nu poate fi vorba de trivial. „Trivial" este o esprcsie relativă din lumea de toate zilele ca și decent și indecent".

Chiar și în raportul din 1907 asupra volumului de nuvele *In lumea dreptății*, T. Maiorescu își exprimase astfel rezervele: „Toată expunerea are defectul de a fi ostensibil tendențioasă, iar unde începe tendința încetează arta". Ceeace este egal

cu „unde începe preocuparea, fie de orice natură ar fi, încetează arta“.

Confuziunea vine de acolo că teoreticianul artei fără preocupări morale era personal un om foarte moral și aprecierile lui de amănunt mergeau totdeauna spre puritatea de sentiment, spre elevația expresiei, spre nobleța morală a eroilor, spre tot ce e distins, discret, cu spaimă de vulgaritate; arta „răcorește sufletește“, „înviorează“, „înalță“ și „bucură“. Nu putem spune că percepția lui estetică era prea strîmtă, deoarece a apreciat pe Caragiale dar preferințele lui intime sunt certe. Ele au dus, la impresia unui T. Maiorescu moralizator.

Altă observație a autorului dă loc iarăși la dezvoltări și punere la punct.

„Toate ideile *Sămănătorului*, scrie d-sa, sunt în Maiorescu și totuși criticul a fost atacat ca adversar. Dealtfel, ideile temeinice ale criticei noastre ca și toate platitudinile vin dela Maiorescu. El este întîiul formulator, încă timid, al „specificului național“, în spiritul filozofiei lui Schopenhauer. După filozoful german ideile platonice revelîndu-se în concret și ideia metafizică a nației (admitea o astfel de idee) încorporîndu-se în națiunile istorice, o literatură universală nu există de cît prin mijlocirea individualității etnice. Schopenhauer este rasist și pune limba germană mai presus de oricare alta“.

Tratată și în *Istoria literaturii romîne contemporane*, problema e desbătută și în volumul de față în capitolul consacrat lui N. Iorga, și în alte câteva pasagii, așa că e de prisos să o mai reluăm aici.

3. Filiația *Istoriei* și a autorului ei cu maiorescianismul e, totuși, evidentă pe dubla linie a principiului estetic, de care am vorbit, și a raționalismului, de care ne rămîne să pomenim în cîteva rînduri. Și prin luciditate și printr'o mare vioiciune de expresie polemică, pamfletară chiar, capitolele cele mai interesante ale acestei *Istorii* sunt cele îndreptate împotriva curentelor mistice contemporane ca : *Ortodoxiștii, Momentul 1926, Iconografia mistică, Doctrina miracolului, Noua generație, Momentul 1933, Filozofia neliniștii și a aventurii, Literatura „experiențelor“ N. Iorga, Nae Ionescu, Vasile Pârvan*, gravuri de mare artă portretistică [1]).

Talentul, largul lui spirit sintetic și chiar curajul polemic i-ar fi destinat criticului un însemnat rol în desbaterile sumbre ale prezentului, dacă nu i-ar fi surpat autoritatea numeroasele variații ; sbîrnîindu-le prea capricios, coardele autorității plesnesc sub degete.

---

[1]) C. Călinescu. *op. cit.* p. 789 și următoarele.

III

ŞERBAN CIOCULESCU

Din generaţia nouă de critici, Şerban Cioculescu e unul din cei mai bine înzestraţi pentru polemică, nu în sensul maiorescian al folosirii ei în anumite momente oportune, armă care ştie să se odihnească, pumnal în teacă, ci unică formă de expresie a personalităţii. Spirit vioi, dialectic, deşi nu „estetizant", scrisul lui s'a desvoltat totuşi în plan estetic; era maiorescian fără să ştie, numai cînd s'a deslănţuit furtuna, şi-a dat seama că are un cămin glorios de apărat; la coapsă îi atîrnă o spadă ascuţită cu care poate nimeri în inima chestiunilor. Din atîta harţă a trecutului şi-a fixat, în sfîrşit, o atitudine; are puncte de orientare, temperamentale, singurul mijloc de a face din polemism un instrument util şi nobil. De la masa succesorală a bunicului n'a plecat legatar universal; s'a ales însă cu raţionalismul şi luciditatea lui. Furtunile ce au „doborît" maiorescianismul nu s'au deslănţuit de odată; ele mugiau de mult în peştera lor eolică. Ortodoxismul, misticismul, „criterionismul", „trăirismul", „pîrvănismul" cu toate derivatele lui: ge-

tism, dacism, scitism, cimerianism, orice, numai „fondul nostru roman“ nu, agită de mult tînăra generaţie, convergînd spre scopuri previzibile; spiritele critice mai înţelegătoare de rosturile lor ideale ar fi trebuit să se organizeze de mult pe un front comun împotriva adversarului ce se arăta la orizont mai ameninţător de cît gherismul, sămănătorismul ori poporanismul. N'au înţeles totuşi primejdia în realitatea ei, şi n'au luptat de cît incidental. Mai înzestrat în această privinţă, Şerban Cioculescu a tras şi el cîteva focuri de puşcă şi a nimerit. Articolele răzleţe împotriva misticilor şi a mistagogilor sunt cele mai bune, singurele care transpun lupta într'un plan ideologic, legitimînd-o. Este poate o eroare de apreciere a întregei critici de după războiu de a fi subestimat noile mişcări, privindu-le mai mult cu ironie de cît cu teamă; dacă nici una dintr'însele nu era serioasă, proliferarea lor trebuia să dea de gîndit că nu era la mijloc fantezia şi goana după originalitate a unor tineri ci o boală spirituală care a cuprins o generaţie întreagă cu grave repercuţii sociale; e drept că, pentru a-i ţinea piept, ar fi trebuit autoritatea şi marele spirit polemic al lui T. Maiorescu dintre 1867-1872. Epoca nouă nu ni le-a dat. Abia la apropierea zaverei, înţelegînd primejdia, unii critici au luat o poziţie defensivă, alţii nu vor însă să pornească nici acum la luptă, sub cuvînt că în mahalaua lor nu s'au auzit descărcături de armă. Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes.

Cu ocazia centenarului, Şerban Cioculescu a scris cîteva articole judicioase asupra înaintaşului. In

cartea sa despre Caragiale şi într'un articol „*Titu Maiorescu şi Eminescu*“, cercetîndu-le raporturile personale, el ne-a dat două modele de istoriografie literară, spre care îl îndeamnă, de altfel, un spirit pragmatic şi o bogată informaţie. Oţelul temperamentului polemic se căleşte aruncîndul-l incandescent în apă rece.

POMPILIU CONSTANTINESCU

Pompiliu Constantinescu este „criticul" acestei generaţii, fără ca prin aceasta să se tăgăduiască altora merite recunoscute. Locul şi-l datoreşte, în primul rînd, calităţilor morale indispensabile oricărui critic : seriozitatea profesională izvorîtă dintr'o mare conştiinţă a rolului împlinit ca un sacerdoţiu laic, obiectivitatea deci, curajul şi lipsa de oportunism. Cu aceste însuşiri, criticul avea elementele necesare ale unei meserii care cere mai întîi de toate probitate sufletească, egalitate temperamentală. El se aplică astfel asupra obiectului studiat, numai din dorinţa de a-l lumina şi nu de a se pune în lumină pe sine ; e o jertfă a persoanei sale, prin care tocmai şi-o sporeşte. Cele trei articole din *Vremea* [1], de pildă, asupra primului volum de *Insemnări zilnice* pot servi de model al selectării unor texte pentru construirea portretului lui T. Maiorescu, care nu-i văzut de Pompiliu Constantinescu, ci e aşa cum se zugrăveşte

[1]) „*Vremea*", 28 Februarie, 14 Martie, 21 Martie 1937.

singur în notele lui zilnice. Din aceleaşi „*Insemnări*“ sau din corespondenţa lui Duiliu Zamfirescu cu T. Maiorescu, din mici citaţii abil alese, trunchiate, combinate, G. Călinescu a creat nişte „portrete“ tendenţioase, ce se integrau în viziunea lui personală asupra celor doi scriitori. Pompiliu Constantinescu stoarce din subiecte conţinutul fără să-l mînjească cu aurul sau cu noroiul imaginaţiei sale. Circumscrise chiar şi în cadrul lor limitat, instrumentul criticului merge central ; nu se ocupă decît de elementele esenţiale, nu atacă problemele lăturalnice prin digresiuni şi amănunte ; drept sau nedrept, el nu analizează de cît miezul, asupra cărui îşi exprimă o părere categorică, fără nuanţe, ce pot fi interpretate după voinţă, nu-şi rezervă portiţe de scăpare şi trape în care să se facă nevăzut, în timp de primejdie. De cîtva timp, influenţa lui Thibaudet se face tot mai simţită în critica lui : tratînd pînă acum subiecte izolate, mărginîndu-se mai mult la cronica literară, criticul le încadrează azi în grupuri, în familie de spirite, fie că e vorba de autor, fie că e vorba de opera lui ; îşi prefaţează astfel articolele cu o introducere, în care defineşte ambianţa, filiaţia, specia, înainte de a proceda la analiză ; după un exerciţiu atît de lung şi o stăpînire atît de exactă a literaturii noastre contemporane e de la sine înţeles, că, mişcîndu-se pe coordonate sigure, generalizările criticului sunt judicioase. Maiorescian, Pompiliu Constantinescu a luat de la început o atitudine răspicată împotriva sămănătorismului, poporanismului

şi e chiar un precursor al antipîrvanismului [1] : n'a combinat estetismul cu poporanismul cum a făcut-o, de pildă, G. Călinescu în *„Istoria“* lui, în capitolul asupra lui G. Ibrăileanu. Nu şi-a schiţat însă arborele genealogic şi nu şi-a proclamat strămoşul care, de altminteri, dormea în mauzoleul „regalităţii“ lui ; numai acum, în urmă, de cînd s'au înflăcărat zările literare a revenit la realitate. Dintre toţi criticii, Pompiliu Constantinescu s'a pătruns poate cel mai mult de idea că, în împrejurările de astăzi, T. Maiorescu nu ne e un strămoş indiferent ci o relicvă scoasă la secetă mare. Articolele lui în curs de publicaţie în *Vremea* sunt remarcabile şi prin pregnanţă şi prin oportunitate. Dacă alarma n'a fost auzită de toţi criticii, el a auzit-o şi a răspuns chemării momentului.

* * *

Ca dovadă de pătrundera exegetică a criticului vom analiza un fragment din articolul intitulat *„Titu Maiorescu faţă de noi“* privitor la una din cele mai gingaşe probleme ale maiorescologiei, şi, anume, la capitolul raportului dintre „universalitate şi naţionalism“, ce a dat posibilitate, nu numai esteţilor să-l revendice pe T. Maiorescu ci şi naţionaliştilor. Ce înseamnă următoarele rînduri din *Literatura romînă şi străină*

---

[1]) Pompiliu Constantinescu, *„Opere şi Autori“*, ed. Ancora, 1928. Trei articole asupra lui Vasile Pîrvan.

[2]) *Revista Fundaţiilor*, VII, Martie 1940, p. 584.

tatea (1882) ? „Toţi autorii aceştia, părăsind oarba imitare a concepţiilor străine, s'au inspirat din viaţa proprie a poporului lor şi ne-au înfăţişat ceia ce este, ceia ce gîndeşte şi ceia ce simte Romînul în partea cea mai aleasă a firii lui etnice. Acest element original al materiei întru cît ia forma estetică a artei universale, păstrînd şi în această formă ca o rămăşiţă din pămîntul său primitiv, a trebuit să încînte pe tot omul luminat şi să atragă simpatica lui luare aminte asupra poporului nostru. Căci ori ce individualitate de popor îşi are valoarea ei absolută şi, îndată ce e exprimată în puternica formă a frumosului, întîmpină un răsunet de iubire în restul omenirii, ca o parte integrantă a ei".

Iată acum interpretarea pătrunzătoare a comentatorului :

„Maiorescu nu făcea un scop în sine din substratul etnic al creaţiei artistice, ci-l socotea doar ca un fond latent, viu, ca un „element orginal al materiei", pe care-l valorifica atunci cînd era „îmbrăcat în forma estetică a artei universale".

Sau din articolul *„Eminescu şi poeziile lui"* :

„Fiind astfel cîştigată o temelie firească, cea dintîi treaptă de înălţime a literaturii naţionale, în legătură strînsă cu toată aspirarea generaţiei noastre spre cultura occidentală, trebuia neapărat să răspundă la două cerinţe : să arate întîi, în cuprinsul ei, o parte din cugetările şi simţirile care agită deopotrivă toată inteligenţa europeană în artă, în ştiinţă, în filozofie, să aibă, al doilea, în forma ei o limbă adaptată fără silă la exprimarea credincioasă a acestei amplificări".

Iată comentariul tot atît de judicios al lui Pompiliu Constantinescu :

„Universalitatea operei de artă ţine, aşa dar, în concepţia maioresciană, nu de un pretins cosmopolitism, ci este un corolar al puterii de contemplativitate, pe care o exercită asupra tuturor oamenilor adevărata creaţie artistică ; căci, cum spune el, chiar, „în forma estetică a artei universale“ se păstrează în opera de artă, „ca o rămăşiţă din pămîntul său primitiv“. Această „rămăşiţă“ se păstrează şi în poezia eminesciană şi Maiorescu este cel dintîi care o simte, o scoate în lumină şi-i arată aderenţele cu universalitatea ei ; niciodată, teoreticianul estetismului în critica noastră n'a tăiat, cum cred unii, sau cum au lăsat să se creadă, „cordonul ombilical“ dintre originalitatea fondului etnic cu particularităţile lui şi universalitatea, în contemplaţie, a creaţiei artistice“.

Această e poziţia adevărată a artei : arta este etnică prin material dar e universală prin ridicarea lui la o valoare estetică. Cosmopolitismul nu intră ca un element al discuţiei. E şi punctul de vedere şi sensul cărţii de faţă.

V

PERPESSICIUS

1. „Necunoscuta" lui T. Maiorescu 2. Un pretins studiu al lui T. Maiorescu asupra lui I. Creangă.

1. Modernistă, critica lui Perpessicius se situează de la sine în plan estetic şi supraestetic: ea este, deci, maioresciană şi mai modernistă de cît ar fi voit-o bătrînul critic. Din scrisul ocazional asupra lui, vom desprinde două contribuţii de istorie literară, întrucît de la pornirea ediţiei definitive a lui Eminescu, Perpessicius şi-a deschis un cîmp de activitate şi în acest domeniu; l'am fi crezut numai horticultor, iată-l că defrişează.

In capitolul VI al volumului II al monografiei mele asupra lui T. Maiorescu, spuneam [1]:

„Cu totul neliniştitor pentru psihologia lui T. Maiorescu şi aproape neexplicabil, în ziua cînd trimitea scrisoarea atît de energică Clarei şi cîteva zile înainte de a pleca cu Mite într'o călătorie în Germania, el scria şi unei necunoscute o scrisoare

[1] E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, II, p. 90.

foarte înflăcărată netrimisă şi rămasă între hîrtiile Emiliei Maiorescu-Humpel [1]) :

București, 1/13 Iulie 1878.

„Epistola de față fusese scrisă, pusă în plic şi francată, apoi, totuşi, nu ți-am expediat-o. Deodată mi s'a părut că prea dau ghes la tine și te necăjesc, ceia ce tocmai n'aş dori. Mai tîrziu ți-am telegrafiat numai, iar răspunsul tău a fost ca și un uşor avertisiment: lasă-mă în pace!

„Acum o iau iar de la început!

„Cum să te las în pace, cînd vreau să fii a mea, trebue să fii? Nu-mi imaginez, cum îmi poți rezista! Iți mărturisesc doar că nu mai pot trăi fără tine. Vreau inimii tale să-i fac culcuş cald în sufletul meu, unde s'o laşi cîtva timp să stărue în pasivitate, înainte de a lua o hotărîre definitivă.

„Mite, care te adoră, vrea deocamdată să meargă la tine, apoi împreună să plecați la Borsec sau aiurea. Voi veni şi eu la voi, prin 20 Iulie, pentru cîteva zile. Te rog, răspunde-mi telegrafic, imediat ce primeşti scrisoarea aceasta.

„Nu mă las de tine. Nu fii recalcitrantă, ci amabilă cum ai fost totdeauna cu mine".

Necunoscuta e probabil Ana Rosetti, viitoarea lui soție (1887), al cărei nume apare în anul acesta (1878) în *Insemnări* şi intervine ca un element esențial în drama sentimentală a lui T. Maiorescu."

Era singurul fel plauzibil de a interpreta o scrisoare atît de pătimaşe, scrisă în nişte împrejurări.

---

[2]) I. E. Torouțiu, *op. cit.* VI, p. 27.

de altfel, tot atît de ciudate. Cinci zile după trimiterea acestor propuneri înflăcărate, T. Maiorescu pleca cu Mite în Germania într'o călătorie ce se poate numi „călătorie de nuntă", cu „femeia în care m'am răsfirat sufletește", însemna el[1]). Nu se explica totuși cum conceptul acestei scrisori amoroase, bănuită a fi fost trimisă Anei Rosetti, a ajuns în pachetul de 26 de scrisori către Emilia, date publicității de Elena C. Meissner și nici pentru ce era scrisă în nemțește. Oricum, prezența unei „necunoscute" în viața sentimentală a lui T. Maiorescu părea evidentă.

In unul din cele cinci articole din studiul său *„E. Lovinescu și T. Maiorescu"* [2]), Perpessicius reia chestiunea și ajunge să identifice „necunoscuta" în însăși soru-sa Emilia Humpel, de unde și prezența scrisorii în pachetul ei de corespondență și redactarea ei în limba germană. Argumentarea criticului aduce numai o ipoteză și ar aduce și un fel de evidență, dacă n'ar respinge-o simțul moral. In același pachet se află și o scrisoare datată din 24 Iunie 1878, nu numai cu idei ci și cu expresiuni asemănătoare: „Dragă Emilie, cît farmec cuprinde vorba „tu as ma seule pensée". Si c'est comme cela, alors je t'ai et il faut que tu saches une chose: je ne te lâche plus. Cînd pleacă soțul tău? Telegrafiază-mi te rog, imediat. De va fi Miercuri seara și Joi în ziua de Sîn Petru, ora 1 și jum., voi fi la tine. Trebüe să te găsesc gata de drum

---

1) T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 303.
2) Publicat în volumul *„E. Lovinescu"*, ed. Vremea, 1942, p. 152.

și cu un capitol din viață încheiat; în aceiaș zi, pe la 3 și jum., plecăm la gară și apoi la București, unde vom sosi Vineri dimineața. Profesia de avocat reclamă Vineri prezența mea aici. Se poate astfel? Și-ți convine? Telegrafiază-mi un cuvînt și nu-mi distruge temelia noii mele vieți, vino! Ascultă-mă!".

Identitatea unor termeni atrage după sine identitatea de persoană: „necunoscuta" e însăși Emilia și nu Ana Rosetti, — mai ales că în *Insemnări* se notează pe data de 1 Iulie 1878: „scris Emiliei".

După producerea evidenței, criticul eludează brutalitatea concluziei prin următoarea frază finală: „Că cele două texte se complectează și că timbrul e unul și acelaș, iată ce mi se pare neîndoios. Maiorescu nu este numai fratele atent și iubitor, care peste necazurile sale, se încarcă și cu cele ale surorii, dar el mai este și un epistolier de infinite resurse sentimentale, un virtuos al nuanțelor și al persuasiunii, etc., etc.".

„Frate atent și iubitor", „un virtuos al nuanțelor și al persuasiunii" — cînd i se adresează atît de categoric și de posesiv: „cum să te las în pace, cînd vreau să fii a mea, trebue să fii! Nu-mi imaginez, cum îmi poți rezista. Iți mărturisesc că nu mai pot trăi fără tine", ori: „Si c'est comme cela, alors je t'ai et il faut que tu saches une chose: je ne te lâche plus".

Identificarea lui Perpessicius mi s'a părut uluitoare, prin vălul de suspiciune ce lasă peste fizionomia morală a lui T. Maiorescu.

Dintr'o lungă nedumerire, din care nu ne puteam

întrema de cît prin refuzul instinctiv al unui complex catastrofal, nu ne-a recules deplin decît publicarea cu totul recentă a unei noi scrisori către Emilia, din 11/23 Februarie 1897, din care extragem finalul[1]:

„Am îmbătrînit, ajungem pe sfîrşite şi pe cînd situaţia mea şi ca mulţumire şi ca sănătate şi ca vivacitate a minţii, a devenit cu desăvîrşire bună, a ta nu se îmbunătăţeşte, grijile nu descresc, munca silnică e continuă, afară de satisfacţia ideală a unei grele datorii, admirabil împlinite, nu e nimic care să te încălzească liniştit în fibrele interne ale personalităţii tale şi tu rămîi ceia ce ai fost de cînd cu nefasta cunoştiinţă cu Humpel: martira inimii.

Cînd cu vacanţa de Crăciun, (ne mai scrisesem despre o întîlnire de încercat) am aflat dela Natalie Negruzzi despre grozavul caz cu moartea unei eleve în şcoala ta şi ştiam şi epidemiile din Iaşi şi ne închipuiam, cu un fel de descurajare neputincioasă, toată situaţia ta. Tu nu prea crezi (cu felul tău de îndoială în privinţa mea, unde nu faci îndestul partea lui Humpel în judecarea purtării mele şi unde suntem uneori wie zwei verliebte Schulmädchen, die sich plötzlich fachées erklären), dar eu tot ţi-o scriu fiindcă e aşa: gîndul la greutăţile tale aruncă singurul dar marele văl negru peste viaţa noastră.

---

[1]) Scrisoarea e în posesia lui Gh. T. Kirileanu şi a fost publicată de George Juvara, *O scrisoare a lui T. Maiorescu*, Iaşi, 1942.

Cum aş vrea să rup vălul acesta! Nu mă mai gîndesc la ruperea definitivă, cum îmi păruse un moment posibilă acum vreo 15 ani, cînd voiam să te fur dela Iaşi, şi cum nu o mai poate face acum decît incalculabila soartă, dar mă gîndesc la ruperi parţiale şi intermitente, la întărirea unei părţi aşa de slabe în tine: a curajului de a voi să-ţi procuri o plăcere, o distracţie, care în cazul tău îmi pare deadreptul ca o datorie, numai că nu ţi-o admiţi. Scapă-te pe cîteva zile, pe vre-o 2-3 săptămîni din Gehena! Dar sistematic, regulat de vre-o 2-3 ori pe an. Nu poţi veni acum la noi? Sau mai bine: nu vii cu noi de Paşti undeva: unde vrei. Mai aproape, mai comod şi mai eftin, şi foarte frumos, la Abbazia?

Cînd mă gîndesc la minunata ta minte, la idealismul tău cald şi puternic, la puterea primordială acumulată cine ştie cîte secole de ereditate în sufletul tău, şi că toate aceste excepţionale însuşiri se consumă ca o candelă dinaintea icoanei într'un colţ de biserică: se învîrteşte inima în mine. Totdeauna, totdeauna.

Was ist da zu machen??

Titu

Te sărut dulce, dulce.

Anicutza.[1])

Fragmentul ultim evocă tocmai împrejurările ce au provocat scrisoarea atît de enigmatică trimisă „necunoscutei" din 1 Iulie 1878, care nu era decît soru-sa. Dragostea lor fraternă era de mult ştiută:

---

[1]) Adaos de mîna Anei Maiorescu.

nu se putea însă bănui că era capabilă să isbucnească în accente pătimaşe pînă la echivoc. Perpessicius avea dreptate; nefericită în căsnicie cu bărbatu-său, pianistul Humpel, profitînd de o absenţă a lui, T. Maiorescu se hotărăşte să „o fure" şi să o aducă la el la Bucureşti; pentru a o convinge întrebuinţează termeni exaltaţi, neobişnuiţi astăzi. Rezervat şi glacial în manifestările lui publice, el ni se arată şi în această împrejurare — după cum ni se arătase în *Insemnări* în afecţiunile lui frenetice faţă de unii camarazi de la Theresianum, ce, din fericire, n'au căzut sub scalpelul psihanalizei, cu o exploziune de sentimente afectuoase, în a căror lavă s'ar părea că licărește o scînteie erotică.

2. In acelaş studiu Perpessicius aduce în discuţie încă o problemă de istoriografie maioresciană, căutînd, de altfel numai ipotetic şi nu prin afirmaţie categorică, să-i atribuie lui T. Maiorescu un studiu întitulat *I. Creangă* din *Convorbiri literare*, XXVII, no. 8 din 3 Decembrie 1893." sub pseudonimul Lico. Cu acest pseudonim a mai publicat un studiu „*Lexicografia la noi: Dicţionarele d-lor Bonifaciu Florescu şi Frédéric Damé*, în *Convorbiri literare*, no. 10, 1 Februarie 1894". Nimeni nu l'a identificat însă pînă acum şi ca autor al studiului asupra lui I. Creangă, şi nu se poate admite că autorul n'a cules în operele sale un articol de zece pagini mari ale revistei, cînd a cules atîtea articole de mai mică importanţă.

Ipoteza criticului găseşte astăzi o înlăturare definitivă într'o scrisoare a lui P. P. Negulescu către

Simion Mehedinţi [1]) : Dacă-l vezi pe Teodorescu (G. T. Kirileanu ?) spune-i din parte-mi că Maiorescu ar vrea să scrie articolul asupra lui Creangă, dar nu ştie dacă-l va putea scrie şi şi-a luat timp să se gîndească, făgăduindu-mi că are să mă înştiinţeze. Cînd voi primi dar răspunsul lui Maiorescu îi scriu şi eu lui Teodorescu."

Scrisoarea e datată 18 Noembrie, Ploeşti. Dintr'o frază : „La 1 Ianuarie *Convorbirile* îşi măresc comitetul. Pe lîngă cei vechi, mai intră într'însul Bogdan, Onciul, Mehedinţi, Litzica, Missir, Philippide, etc." ceia ce s'a întîmplat în Ianuarie 1900 — tragem concluzia că scrisoarea e din 18 Noembrie 1899 — adică şapte ani dela apariţia articolului lui Lico asupra lui I. Creangă ; cum în 1900 T. Maiorescu nu se decidea (şi nici nu s'a decis) să scrie despre Humuleştean, nu putea fi el autorul studiului din 1893. Lico era probabil un pseudonim colectiv.

---

[1]) I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IX, p. 298.

VI.

VLADIMIR STREINU

1. „Edgar Poë și scriitorii romîni". 2. „Spre Titu Maiorescu". 3. „Maiorescu și rolul criticei". Poziția criticului față de criza actuală.

1. Contribuția maioresciană a lui Vladimir Streinu nu datează de la apariția *Insemnărilor zilnice* (1937) sau dela ocazia aniversării centenarului (1940) ci încă din 1935.

Plecînd de la o notă a lui T. Maiorescu la *Cercetarea critică a poeziei Romîne de la 1867*, formulată astfel: „Compară Edgar Poë analiza poeziei sale „*Corbul*", publicată în traducere franceză în *histoires grotesques et extraordinaires*", criticul a scris un studiu „*Edgar Poë și scriitorii romîni*", cu apropieri între teoriile lui T. Maiorescu privitoare la structura poeziei și geneza unui poem al lui Edgar Poë, apropieri pertinente, pe care autorul le strînge în următoarele concluzii: „T. Maiorescu, pentru cultura noastră, propagă și consolidează cu teoria psihologică a operei poetice, cu caracterul de scurtă întindere, dar și de „abundanță" a poemului, cu problema valorilor de sugestie, cu

ideia strofei finale, considerată ca începînd creaţia şi silindu-i procesul la răsturnări de realizare, cu normele de liricitate ale artei poetice, în sfîrşit, — un ideal inginerese al poeziei, formulat pentru întîia dată complet de Edgar Poë". Eseul este un model de interpretare comparativă şi de strecurare de aţe de lumină pe gaura cheiei.[1])

2. Studiul *„Spre Titu Maiorescu"* pricinuit de apariţia primului volum de *„Insemnări zilnice"* (1937) are o parte privitoare la *Introducerea* lui I, Al. Rădulescu - Pogoneanu, document de literatură apologetică, specifică primei generaţii postmaiorescienc. Cu elementele acestor *Insemnări* criticul construieşte psihologia iniţială maioresciană mai judicios de cît editorul lor. Dintr'o discuţie cu un camarad italian, Chiesa, el desprinde exclamaţia copilului: „Cum nu se pot ridica oamenii ăştia peste naţionalităţi; să privească lumea cu un ochi general etnografic şi filozofic, fără partide? Dar ce să le faci! Ce e italian trebue să fie bun". Pentru cunoaşterea adevăratului Maiorescu, citatul este mai relevant de cît toate extrasele biografului său liric; cu aceiaş sagacitate criticul îi studiază şi masca finală „de o mare frumuseţe cristalografică, dar şi cu margini definitive". Se mai adaugă o oportună punere la punct a încercării lui N. Iorga din *Istoria literaturii romîneşti contemporane* de a substitui lui T. Maiorescu pe A. D. Xenopol

---

[1]) Vladimir Streinu, *„Edgar Poë şi scriitorii romîni"* în Revista Fundaţiilor Regale, 1935, II, p. 630

şi pe P. P. Carp, lipsă de prevedere critică agravată cu resentimente personale.[1])

3. O judecată asupra lui T. Maiorescu şi rolul criticii sale se află în articolul asupra aniversării centenarului[2]). Atitudine justă faţă de unele propoziţii maioresciene, care, secundare, sau rău interpretate, cum au şi fost, pot deforma imaginea adevărată a creatorului criticei excluziv estetice. Iată, de pildă, un pasagiu din *Răspunsurile Revistei contimporane :* „Orice carte, orice jurnal devine astfel o întrebare de ordine publică şi viaţa literară a unui popor în întregimea lui, crescută prin libertatea fiecăruia de a-şi exprima opiniile, s'ar cobori la cea din urmă degradare, dacă nu s'ar simţi şi nu s'ar recunoaşte dreptul şi datoria cel puţin a cîtorva scriitori, de a veghea asupra celorlalţi şi de a le spune din cînd în cînd fără nici o cruţare : aici aţi greşit dacă în adevăr au greşit". Libertatea criticei fără cruţare nu e în discuţie ; a privi însă valoarea literaturii în cadrul ordinii publice poate autoriza abuzuri şi vexaţii mult mai dăunătoare de cît însăşi literatura rea. Din alte texte şi din spiritul general al criticei maioresciene, dreptul de control revine excluziv criticei în rolul ei social de supraveghere şi oarecum educativ întrucît se adresează „junei generaţii", rol rău înţeles de apologeţii primei faze postmaioresciene, moralişti

[1]) Vladimir Streinu, *Pagini de critică literară*, Ed. Fundaţia pentru literatură şi artă Regele Carol II, 1938.

[2]) Vladimir Streinu, *Maiorescu şi rolul criticii* în *„Revista Fundaţiilor Regale"*, No. Martie 1940, p. 616.

prin structură, de vreme ce menirea artei nu e pedagogică şi moralizatoare în sens didactic, ci e moralizatoare prin însăşi esenţa ei, ridicînd pe cititor în sfera ideală a contemplaţiei dezinteresate. Rolul criticei nu e, prin urmare, de a impune arta moralizatoare ; nu e un rol de poliţie sanitară ; el a fost precizat de T. Maiorescu în *„Comediile d-lui Caragiale“* unde se formulează principiul artei pentru artă, căruia noi îi spunem astăzi autonomia esteticului. Scris în 1940, eseul reactualizează o chestiune acută, tragică chiar în 1937.

4. Critica lui Vladimir Streinu se desvoltă în plan estetic ; însuşi scrisul său elegant, nuanţat, liric, este o admirabilă expresie estetică. In ceiace priveşte criza actuală a maiorescianismului, nu-i vede gravitatea; cîţiva critici ocupîndu-se de ea acum cîtva timp în unele ziare, d-sa a pus-o pe seama faptului că „chiar în timpul verii, pagina a doua trebue şi ea umplută cu o materie oarecare“. Căci, în realitate, primejdiile au fost în trecut, cu sămănătorismul, cu poporanismul, nu acum. „Soarta criticei estetice, scrie d-sa[1]), încercată serios prin imixtiuni politico-sociale, s'a uşurat din nou în ultimul timp prin evoluţia aceloraşi stări sociale. Azi nimic nu mai împiedică libertatea criticei. Mai mult.. Singurii critici cu o activitate notorie sunt cei cari cred în valorile neconrupte ale esteticei. Ei lucrează nestingheriţi la înălţarea pe această cale a spiritului nostru public“. Pentru circumstanţă criticul semnea-

---

[1]) *Preocupări literare*, VII, No. 8 9, Aug.-Septem. 1942.

ză Apollonius: un Apollonid, care nu se va decide să-l spînzure pe Marsyas de ramura copacului, deoarece aceste rînduri au fost scrise abia cîteva luni dupăce domnia sa, împreună cu absolut toţi criticii, singurii care reprezintă în momentul de faţă una din laturile importante ale culturii noastre, au fost concediaţi fără preaviz de la o revistă, la care au colaborat de la începuturile ei, sub această formă neobişnuită: „Incepînd cu numărul acesta se suspendă timp de şase luni colaborarea la *Revista Fundaţiilor regale* a criticilor de formaţie fie estetizantă, fie liberalizantă... De la această dată revista va primi colaborările vechilor critici numai în măsura, în care se va face dovadă că ei recunosc cerinţele literare ale vremii".

Că se pot scrie chiar din sînul breslei noastre astfel de enormităţi e un semn care nu îndreptăţeşte nici un optimism.

VII

TUDOR VIANU

1. „Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu". 2. „Influența lui Hegel în cultura romînă". 3. „T. Maiorescu estetician și critic literar". 4. Arta prozatorilor Romîni".

1. De la un estetician ca Tudor Vianu era de așteptat o atenție deosebită față de întemeietorul criticei noastre estetice. Primul său eseu *„Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu"* apărut în volumul *„Fragmente moderne"*[1]) se referă aproape excluziv la principiile, pe care se reazimă studiul lui T. Maiorescu din 1867 *„O cercetare critică asupra poeziei romîne"*, făcînd legătura între definiția frumosului ca „manifestarea ideei în materie sensibilă" și estetica hegeliană. Cu simțul istoric, pe care-l are față de orice problemă, Tudor Vianu se ocupă, în deosebi, de sensibilizarea expresiei prin figurație recomandată de T. Maiorescu, problemă de stilistică tratată și de Aron Densușianu în legătură cu Fr.

[1]) T. Vianu, *Fragmente moderne*, Cultura Națională, 1926; republicat în *„Arta și Frumosul*. 1931.

Th. Vischer. Silința poetului nu trebue în realitate să se îndrepte către materializarea expresiei prin imagini ci către găsirea expresiei energice, cu răsunetul vibrant și profund, prins într'o țesătură ritmică, încărcată cu un dinamism puternic. T. Maiorescu nu s'a preocupat însă de problema cum imaginea sensibilă, al cărei suport e cuvîntul, devine la rîndul ei suportul unui sentiment sau pasiuni, așa că partea a doua a studiului său „*Condiția ideală a poeziei*" se desvoltă independent de prima parte, „*Condiția materială a poeziei*", dînd mai mult o impresie de juxtapunere de cît de tot organic.

Pe cînd știința, în concepția lui T. Maiorescu, pune mintea într'o veșnică mișcare, înapoi către cauze și înainte către efecte, arta „prinde atenția neliniștită și agitată spre infinit și înfățișindu-i o idee mărginită în forma sensibilă a frumosului ii dă liniștea contemplativă și un repaus intelectual".

Poezia trebue să se ocupe de aceia cu sentimente și pasiuni, pentru că sunt acte de sine stătătoare în viața omenească: „ele au un început simțit și o catastrofă hotărîtă și sunt dar obiecte prezentabile sub forma limitată a sensibilității". Luată de la Hegel, concepția această a ideei „prezentabile sub forma limitată a sensibilității", la filozoful german alcătuește caracterul excluziv numai al artei clasice. Trecînd la analiza condițiilor speciale ale poeziei cerute de T. Maiorescu, se constată că nu idealul clasic îi conduce cercetările, deoarece exemplele lui sunt luate mai mult din romantici, din Heine în deosebi, unde ecoul psihic

nu se mărgineşte în limitele expresiei, ci se prelungeşte dincolo.

„Teoria maioresciană, încheie criticul, despre calitatea sensibilă a limbii poetice, este astăzi cu neputinţă de a mai fi susţinută. Că expresia poetică nu trezeşte în noi imagini, este un lucru pe care îl dovedeşte chiar cea mai sumară introspecţie. Poezia descarcă însă curente sentimentale şi care este relaţia între acestea şi expresia poetică alcătueşte problema esenţială, pe care Maiorescu o ocoleşte. Evaziv se arată Maiorescu şi în ce priveşte idealul poetic, care conduce cercetările sale căci, pe când în principiu el afirmă clasicismul, desvoltările sale arată unele predilecţii romantice. Amintiri retorice, ca de exemplu imperativul gradaţiei poetice către catastrofa finală, complectează fizionomia ideilor estetice examinate aici[1]."

2. In studiul său „*Influenţa lui Hegel în cultura romînă*"[2]) din 1937, criticul închină, fireşte, un capitol şi lui T. Maiorescu. Studiul porneşte de la *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form,* scris sub dubla influenţă a lui Herbart şi, în ceia ce priveşte mai ales filozofia religiei, sub cea a lui Feuerbach, reprezentant al „stîngei hegeliene". El este, de altfel, membru în „*Philosophische Gesellschaft*" — societate de studii hegeliene, condusă de C. L. Michelet; aici ţine conferenţa sa

[1]) Asupra acestor chestiuni, a se vedea E. Lovinescu: *T. Maiorescu*, I, p. 208 şi următoarele.

[2]) Academia Romînă, *Memoriile secţiunii literare*, seria III, tom V.

„Vechea tragedie franceză şi muzica lui Wagner" publicată în *Der Gedanke* (t. II p. 112) şi tradusă în *Anexele* cărţii eseistului; discuţia în jurul conferenţei este rezumată de dînsul, cu observaţii personale asupra apropierilor ce se pot face între ideile expuse în conferenţă şi cele ale lui Hegel. D-sa crede tot de esenţă hegeliană critica de mai tîrziu a lui T. Maiorescu asupra formaţiei civilizaţiei noastre, atitudinea potrivnică revoluţiei franceze şi, în genere, ideei de revoluţie, raţionalismului ideologic şi politic din 1848, abuzului de legiferare. Problema poate fi mai complexă şi a fost discutată aiurea; e una din temele *Istoriei civilizaţiei romîne moderne* (1927). Tudor Vianu o pune în legătură cu tendinţa cugetării europene în epoca numită a *Restauraţiei*, reprezentată prin de Bonald, Joseph de Maistre, Saint-Simon, Auguste Comte, etc.

3. La aniversarea centenarului naşterii lui T. Maiorescu, eseistul a participat cu o prelegere ţinută la Facultatea de Filozofie şi Litere, publicată în *Viaţa Romînească*[1]) sub titlul *Titu Maiorescu estetician şi critic literar*.

In ceia ce priveşte estetica, împotriva vechilor acuzaţii aduse de Aron Densuşianu, că T. Maiorescu ar fi „plagiat" pe Fr. Th. Vischer, autorul susţine filiaţia ideilor lui Maiorescu direct din Hegel (aşa cum o afirmase în altă lucrare a sa); cînd există, asemănările cu Vischer au la bază

---

[1]) Tudor Vianu, *„Titu Maiorescu estetician şi critic literar"* în *Viaţa Romînească*, 1940 (XXXII) Aprilie.

izvorul comun; unele exemple identice se pot şi ele explica prin reminiscenţe ori sunt bunuri de o circulaţie mai intensă.

T. Maiorescu e şi el unul din cei dintîi esteţi, care a crezut necesară îndrumarea idealismului hegelian către psihologism. De data aceasta eseistul se ocupă şi de faza a doua a ideilor estetice ale lui T. Maiorescu, exprimate mai ales în studiul asupra lui Caragiale (1885), idei de esenţă schopenhaueriană, după cum schopenhauerian e şi portretul făcut lui Eminescu. Trecerea de la Hegel la Schopenhauer înseamnă trecerea de la idealismul concret la cel abstract, de oarece, pe cînd pentru Hegel frumosul e întruparea ideei în materie sensibilă, pentru Schopenhauer frumosul e întruparea ideei pure, a ideei platoniciene.

In ceia ce priveşte critica, autorul e de părere că „puţinele lui articole de critică literară, sunt mari date ale literaturii". Maiorescu a fost un creator de valori noi literare (Eminescu, Caragiale, M. Sadoveanu, Oct. Goga, I. Al. Brătescu-Voineşti, etc.), nici odată nu l-a înşelat gustul. In articolele sale, preocuparea de căpetenie merge spre expresie, spre elementele de formă. El este, aşa dar, „creatorul esteticei filozofice în cultura noastră. „Critica literară, încheie eseistul, a resimţit nevoia să devină mai activă, mai militantă, poate ceva mai deschisă formelor noi de expresie. Exigenţele mai recente n'au alterat însă cu nimic puritatea şi înălţimea modelului venerabil al disciplinelor noastre. Ele n'au produs pe nimeni care să-l egaleze în echilibrul teoretic cu aplicarea lui practică.

Poate că în cursul timpului s'au ivit capete mai bogate în idei şi talente critice mai pline de hărnicie. Nimeni n'a purces încă la opera de judecare a literaturii, cu o înălţime mai mare de vederi şi, de pe înaltele foişoare ale principiilor sale, nimeni n'a privit cu mai multă stăruinţă către fenomenul literar. Astfel cînd în configuraţia actuală a culturii noastre, întimpinăm de atîtea ori pe teoreticianul abstract, figurînd alături de empirismul critic, nu putem să nu salutăm în echilibrul realizat de T. Maiorescu nu numai modelul neîntrecut, dar şi ţinta permanentă a năzuinţelor noastre".

4. In recentul volum, *„Arta prozatorilor romîni"* [1]. eseistul a închinat un capitol artei lui T. Maiorescu, scoţînd în relief şi reflecţiile incidentale ale marelui critic asupra prozei altora şi propriile lui caracteristice stilistice. Ideea dela care porneşte autorul e, că, deşi a luptat împotriva retorismului paşoptist, judecat în propria lui artă, T. Maiorescu nu e opus retoricei clasice. Fiind un mare orator, el şi-ar scoate mijloacele sale stilistice din atelierul oratoriei. Ideie paradoxală în genul celor ale lui Paul Zarifopol; exemplele citate nu sunt convingătoare; dacă tonul sentenţios, dacă maximele, apoftegmele sunt privite ca manifestări oratorice, atunci toţi marii stilişti sunt oratori; e o lărgire a noţiunii care o face să-i primească în

---

[1]) Tudor Vianu, *„Arta prozatorilor romîni"*, Ed. Contemporană, 1941.

sînul ei, la fel, pe Homer ca şi pe La Rochefoucauld. In înţelesul strict, stilul lui este o reacţiune antiretorică, nu numai în proza atît de sobră şi de sterilizată de amplificare, ci chiar şi în discursurile lui expozitive de „debater", fără patetism şi retorism.

De la un estetician ca Tudor Vianu nu se putea aştepta de cît la o atitudine estetică faţă de artă. Scrisul său rămîne cel mai adese în planul eseistic al unor discuţii ideologice, privind genetic problemele de artă, în organicitatea şi evoluţia lor, cu foarte rare incursiuni în actualitatea militantă. Articolele sale sunt totdeauna informate, de o erudiţie ce nu înăbuşe, într'un stil de o demnitate de expresie abstractă, ce-i dau un accent de gravitate şi de plenitudine remarcabile.

IV

CONCLUZII

VI

CONCLUZII

In studiul celor două generaţii de postmaiorescieni, am cercetat paralel şi reacţiunile ce s'au produs; n'o vom face şi în studiul celei de a treia. De zece, cinci spre zece ani cultura şi literatura română sunt minate de o serie întreagă de fenomene îngrijorătoare legate în bună parte de consecinţele răsboiului trecut. Ori cum s'ar numi, toate sunt bazate pe carenţa raţiunii, a logicei, şi, în ce ne priveşte, a esteticei şi a maiorescianismului, proclamat „inactual". A studia toate aceste mişcări, cu o publicistică bogată şi cu imense repercuţii sociale, reprezintă munca de cîţiva ani pe care, dacă n'o voi îndeplini-o eu, din pricina timpului şi a timpurilor, va trebui să o întreprindă unul din criticii generaţiei a treia: iată de ce lipseşte din cartea de faţă.

Ca încheiere, în cadrul subiectului nostru, adică al lui T. Maiorescu, constatăm că pe linia lui sunt astăzi toţi criticii, conduşi de spiritul lui raţionalist, de logică, de principiul unei autorităţi tolerante, de disociere noţională, de smulgerea literaturii din vălmăşagul luptelor politice, urmînd calea proprie

a realizării pur estetice, iar, împotrivă, se află generaţia nouă a unor tineri ce se luptă pentru idealuri, care, oricît de nobile ar fi, nu anticipează nimic asupra valorii de creaţie, ceia ce nu înlătură însă şi coincidenţele fericite, talentele mari afirmîndu-se sub orice formă ; cei mai mulţi reprezintă însă invazia lipsei de cultură.

In destinul postum al lui T. Maiorescu distingem însăşi formula procesului de formaţie a oricărei culturi, al cărei progres îl putem presupune „indefinit“, şi trebue să-l credem aşa pentru a găsi o îndreptăţire a activităţii noastre altfel paralizată;— este însă sigur că nu se desfăşoară liniar, printr'o evoluţie treptată spre scopuri considerate ca adevăratele idealuri ale omenirii; nu creşte din sine, ineluctabil, prin destinul germenului ce-l conţine, — ci se desvoltă prin popasuri, prin întoarceri la poziţii de mult depăşite, prin contradicţii violente ce par a-i desminţi continuitatea şi organicitatea. Drumul progresului nu e drept, nu e nici măcar în zig-zag, ci dominat de acel principiu de „corsi“ şi de „ricorsi“ al filozofului italian, înaintînd şi retrăgîndu-se, făcînd şi desfăcînd într'un continuu proces de creaţie şi de destrămare, de Meşter Manole zădărnicit de forţele destructive ale nopţii, Deşi văzut cu ochi contemporani, progresul pare adese o stare pe loc, cînd nu o reintoarcere la forme de mult întrecute, el este totuşi real şi se înseamnă într'o linie ascendentă, chiar cînd e curmat de secole de involuţie. Mersul civilizaţiei nu trebue considerat pe spaţiul îngust al uneia cau chiar al mai multor generaţii, ci istoric, raportat la veacuri

numai printr'o largă perspectivă se poate desprinde firul lui roş prezent prin orice oprelişti ar trece. Omenirea are idealuri uşor de precizat întrucît se văd la capătul unor trude de veacuri şi de milenii, şi drumul spre dînsele e însîngerat de jertfa atîtor generaţii luptătoare; orizonturile nu sunt realităţi de fier ce înăbuşe pămîntul, ci simple iluziuni optice permeabile...

Pentru a reveni la T. Maiorescu, linia acţiunii lui poate dispărea pentru moment în mintea unei generaţii cu preocupări, a căror legitimitate nu o contestă nimeni într'o epocă de probleme mai vitale pentru existenţa noastră decît cele estetice, — dar nu poate muri şi va reapare la cea dintîi schimbare a momentului istoric. Convingerea în perenitatea ei nu ne-o dă numai verificarea prin cele trei generaţii postmaioresciene rămase pe linia învăţăturii dascălului, ci însumarea ei la însăşi evoluţia cugetării critice, aşa cum s'a desvoltat la toate popoarele civilizate de pînă acum, oricîte intermitenţe ar fi suferit din vicisitudini...

T. Maiorescu n'a fost un cugetător original; meritul lui nu trebue căutat în noutatea gîndirii, în inventivitatea ipotezei sau în arhitectonica unui sistem, ci în adaptarea unor principii estetice de mult verificate în cultura apuseană la împrejurările vieţii noastre culturale de acum şaptezeci de ani. Situaţia din acea vreme era însă atît de înapoiată şi de haotică, bîntuită fiind şi de febra crizei de creştere ce produce senzaţii euforice, încît aplicarea celor cîtorva principii elementare ale lui

T. Maiorescu în cadrele literaturii romîne, a apărut o acţiune revoluţionară şi chiar antinaţională şi a fost primită cu o înverşunare nepotolită timp de mai multe decenii; numai încetul cu încetul ea s'a limpezit ca singura linie posibilă de evoluţie a culturii noastre în prelungirea liniei tuturor celorlalte culturi; rezerva şi chiar ostilitatea cu care o întimpină generaţia de tot tînără nu se datoreşte lipsei ei de soliditate şi de siguranţă ci nouei crize de creştere, prin care trecem în chip atît de îmbucurător din alte puncte de vedere... Arta are, negreşit, modalităţi de expresie trecătoare, legate de gustul unei generaţii; este, într'un cuvînt, prin formă, temporală. Ea are însă şi puncte cardinale spre care cugetarea critică a orientat-o, scoţîndu-le de altfel, nu din speculaţie proprie ci din procesul de formaţie a oricărei creaţii. Acţiunea lui T. Maiorescu — punctul iniţial al criticei romîneşti — îşi va păstra actualitatea istorică întrucît se identifică cu însăşi linia de evoluţie a artei privită ca o existenţă autonomă.

Pe morţi nu trebue să-i cinstim numai comemorîndu-i la aniversări şi ocazii solemne ci să-i aducem printre noi, oricînd e nevoe de exemple şi de îndreptare, în dialectica unei culturi, ale cărei progrese nu iesă decît din ciocniri contradictorii ; ei sunt şi degete de lumină ce ne arată drumurile şi catapulte ce le curăţă... Intreaga critică actuală este, după cum am spus, „estetică“ adică maioresciană. Nu ajunge însă de „a fi“ ; îi mai trebue să aibă şi conştiinţa poziţiei sale culturale şi a obli-

gaţiei ce i-o impune, într'un moment istoric atît de nepriclnic... Faţă de rezerva şi chiar de acţiunea violentă a publicisticei de eri sau faţă de o literatură abătută dela linia normală a evoluţiei artistice, criticilor noştri le incumbă datoria unei atitudini militante, bărbăteşti.

INDICE DE NUME PROPII

INDICE DE NUME PROPRII

C

F

G

R

U

V

W

TABLA DE MATERIE

TABLA DE MATERIE

III. A TREIA GENERAȚIE POSTMAIORESCIANĂ

IV. CONCLUZII

E. Lovinescu

Ciclul de studii „junimiste"

●

T. Maiorescu, vol. I (1840—1876)

T. Maiorescu, vol. II (1876—1917)

Ed. Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II"

●

P. P. Carp, critic literar și literat

Biblioteca pentru toți

●

Antologia ideologiei junimiste

Ed. Casei Școalelor

●

T. Maiorescu și posteritatea lui critică

Ed. Casei Școalelor

●

Sub tipar

T. Maiorescu și contemporanii săi

Vol. I. V. Alecsandri, M. Eminescu, A. D. Xenopol

EDIŢIA I. — Exp. 2000 — II. 1943

SOCIETATEA NAŢIONALĂ DE EDITURĂ
ŞI ARTE GRAFICE „DACIA TRAIANĂ"
BUCUREŞTI, — STR. SĂRINDAR. 5-7-9
Inm. Nr. 156/942 Reg. Of. Com. Bucureşti

PUBLICAŢIILE CASEI ŞCOALELOR

1942—1943

Au apărut:

Antologie filosofică	N. Bagdasar, V. Bogdan, C. Narly
Antologia ideologiei junimiste	E. Lovinescu
Studii istorico-filosofice	I. Petrovici
Etnicul românesc	C. Rădulescu-Motru
Orizonturi filosofice	I. Zamfirescu
Filosofie şi poesie	T. Vianu
Aspecte din civilizaţia romană şi elenă	C. Gerota
Istoria Educaţiei fizice	C. Kiriţescu
Pedagogia contimporană	G. G. Antonescu
Răsfoind scriitorii clasici	I. M. Marinescu
Istoria literaturii italiene	Liberale Netto
Pietre de vad, vol. III	Emanoil Bucuţa
Cronica lui Ştefan cel Mare (vers. germană)	I. Chiţimia
Toponimie veche românească	Pr. C. Matasă
Poezii populare	V. Alexandri
Poveşti şi amintiri	I. Creangă
Basmele Românilor	P. Ispirescu
Datini ardeleneşti	Ion Pop Reteganul
Români din Secuime	R. Cioflec
Când Moldovenii ţineau strajă la Nistru	Ap. D. Culea
Dela noi	Leca Morariu
Poveşti basarabene	T. S. Khirileanu
Faptele lui Ştefan cel Mare	T. S. Khirileanu
Emigranţii din Brazilia	I. M. Râureanu
Varlaam şi Ioasaf	
Apa cea vie	Al. Lascarov-Moldovanu
Cetatea de munţi	G. Vâlsan
Sfaturi pentru studenţi	G. Vâlsan
Pământul românesc şi frumuseţile lui	G. Vâlsan
Basmele crivăţului	Em. Bucuţa
Legenda lui Afrodiţian Persul	D. Simionescu
Alexandria	

Sub tipar:

Istoria literaturii române moderne	Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu şi Tudor Vianu
Antologie a scritorilor români	I. A. Bassarabescu, V. V. Haneş
Momente Solemne	I. Petrovici
Titu Maiorescu şi posteritatea sa critică	E. Lovinescu
Istoria teatrului românesc	I. M. Sadoveanu
Teatrul românesc în versuri	Al. Ciorănescu
Esseuri filosofice	C. Georgiade
Immanuel Kant	Trd. T. Brăileanu
Şcoala nouă	C. Narly
Şcoala de azi	M. Bicilescu
Tradiţie şi poesie	I. I. Pillat
Aspecte lirice contimporane	S. Ciuoculescu
Clasicii noştri	Vl. Streinu
Demiurgul	Dr. Voiculescu
Electra Sofocle	G. Murnu
Oedip-Sofocle	G. Murnu
Statul Atenian-Aristotel	Şt. Bezdechi
Despre mângâerile filosofiei (Böetius)	David Popescu
Formarea ideilor literare în antichitate	I. Pippide
Istoria literaturii latine	N. Herăscu
Infernul (Divina Comedie)	G. Ţundrea
Pe urmele lui Don Quichote	Al. Popescu-Telega
Continentul care se deşteaptă	C. S. Antonescu, I. Roşca, A. Coteţ
Drumuri de lumină	Radu Cosmin
Studiu asupra Bulgariei	Col. Budiş
Arta veche românească	Al. Tzigara-Samurcaş
Pictorul Mirea	N. Petraşcu
Pagini de critică de artă	N. Zambaccian
Mitrop. Varlam (răspuns catechismului)	N. Cartojan
Udrişte Năsturel	E. Turdeanu
Documentele din arhivele Bistriţei	Al. Rosetti
Cea mai veche pravilă românească	N. Cartojan
Folklor medical românesc	I. Candrea
Poezii	M. Eminescu
Povestea vorbii	A. Pann
Isopia	
Mica pravilă	N. Mihăilescu
Scriitorii bucovineni	P. V. Haneş
Pagini basarabene	Porfirie Fală
Oraşe din Transilvania	M. Popescu